

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL ÇALIŞMALAR -2

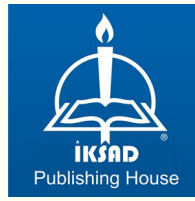
EDİTÖRLER

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

Dr. Mehmet DOĞAR

SON BAŞVURU TARİHİ
YAYINLANMA TARİHİ

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL ÇALIŞMALAR-II

EDİTÖR

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Dr. Mehmet DOĞAR

YAZARLAR

Prof. Dr. İshak KESKİN
Doç. Dr. Ahmet BARDAK
Doç. Dr. Erkan TAŞKIRAN
Doç. Dr. Eylem ŞİMŞEK
Doç. Dr. Metin BALPINAR
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah GENÇER ÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Sinan SÜMBÜL
Dr. Öğr. Üyesi Yasin AKYILDIZ
Öğr. Gör. Dr. Mehtap BATTAL
Arş. Gör. Dr. Alifer ÇİFTÇİ
Arş. Gör. Dr. Ceyhan GÜLER
Dr. Ayşegül DEDE
Dr. Gökten ÖNGEL
Dr. Nezahat ÇETİN
Berkan GÜRBÜZ

Copyright © 2023 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or
transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical
methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses
permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social

Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2023©

ISBN: 978-625-367-158-7

Cover Design: İbrahim KAYA

June/ 2023

Ankara / Türkiye

Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Editör 1

BÖLÜM 1

EBU BEKR ES-SIKILLÎ'NİN EL-HUDÛD'U BAĞLAMINDA EŞ'ARÎLİKTE KAVRAM İNŞASI

Doç. Dr. Ahmet BARDAK 3

BÖLÜM 2

TOPLUMSAL GERÇEKLİĞİ ve SORUMLULUĞU SAPTIRAN BİR ARAÇ OLARAK BURÇ YORUMLARI

Dr. Ayşegül DEDE 29

BÖLÜM 3

SOSYAL MEDYADA LİNÇ: COVID 19 YASAKLARI DÖNEMİNDE LUPPO DAYI OLAYI

Berkan GÜRBÜZ
Doç. Dr. Eylem ŞİMŞEK 51

BÖLÜM 4

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK, SÜRDÜRÜLEBİLİR ÜRÜN TASARIMI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TEKSTİL TASARIMI

Dr. Nezahat ÇETİN 75

BÖLÜM 5

GÖNDERİMDE O İŞARET SÖZCÜĞÜNÜN ROLÜ

Doç. Dr. Metin BALPINAR 107

BÖLÜM 6

PELOPONNESOS SAVAŞI'NIN KADERİNİ BELİRLEYEN MUHAREBE: AIGOSPOTAMOİ SAVAŞI

Arş. Gör. Dr. Alifer ÇİFTÇİ 129

BÖLÜM 7

İŞ YAŞAMINDA ŞEFKATLİ LİDERLİK

Doç. Dr. Erkan TAŞKIRAN

Dr. Öğr. Üyesi Gülşah GENÇER ÇELİK

Dr. Gökten ÖNGEL 157

BÖLÜM 8

DİJİTAL STRATEJİ

Öğr. Gör. Dr. Mehtap BATTAL 183

BÖLÜM 9

TÜRKİYE'DE ARŞİVCİLİK KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BETİMSSEL BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Sinan SÜMBÜL

Arş. Gör. Dr. Ceyhan GÜLER

Prof. Dr. İshak KESKİN 205

BÖLÜM 10

SOSYAL HİZMET MÜDAHALE ARACI OLARAK SOSYAL İNCELEME RAPORLARININ KURAMSAL TEMELİ

Dr. Öğr. Üyesi Yasin AKYILDIZ 235

BÖLÜM 11

GHOSTING

Sude YİĞİT

Feride BOĞAZKESEN

Doç. Dr. Meryem Berrin BULUT.....255

ÖNSÖZ

Küreselleşme ve dijitalleşme ile birlikte yaşanan dönüşüm ve değişim, kişilerin sosyal hayatlarının yanı sıra bilimsel anlamda da çalışmalarını etkilemiş, bu nedenle içinde bulunduğumuz dönemde farklı disiplinlerdeki araştırmacıları bir biri ile çalışmalarını gerekli kılmıştır. Bu süreçte disiplinlerarası çalışmalar da artmış ve önem kazanmıştır. Özellikle sosyal bilimler alanı diğer tüm alanlar ile çalışmaya müsait olduğundan çok farklı çalışmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Bilimsel anlamda Multidisipliner çalışmaların literatüre katacakları gün geçtikçe değer kazanmaktadır.

Bilginin Küreselleşmesi ile birlikte bilgi paylaşımının önemi de ortaya çıkmaktadır, bireyler ve Ülkeler için sahip olunan büyük gücün bilgi olduğu bu günümüzde sahip olunan bilginin kullanımı ve güncel bilgi üretimi akademide kişilere uluslararası platformlarda ülkeler büyük rekabet avantajı sağlamaktadır. Günümüz sanayileşme sürecinde de görüldüğü gibi bilgiye sahip kişiler ve ülkeler uluslararası platformlarda söz sahibi olmakta ve toplumları yönlendirebilmektedir. Yapılan her çalışma araştırmacılar için veri oluşturmakta ve her araştırmacı bilime yenilikler getirmektedir. Ayrıca ortaya çıkan her bir yenilik ve değişim, bilimsel disiplinlerin birbirlerine yaklaşmalarına ve disiplinler arası bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu kitap kapsamında da pek çok disiplinlerarası çalışmaya yer verilmiştir.

Kitaba bölüm yazarak bilgiyi evrenselleştiren, paylaşan, çoğaltan bütün hocalarıma bu kitaptan faydalanacak araştırmacılar adına teşekkür ederim. Ayrıca bu ve benzeri kitapların can bulmasında katkısı olan bütün emeği geçenlere ve yazarları bir platformda buluşturup bu değerli eserleri bir kitaba dönüştüren İKSAD Yayınevi'ne sonsuz teşekkürler...

EDİTÖR

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ & Dr. Mehmet DOĞAR

BÖLÜM 1
EBU BEKR ES-SIKILLÎ'NİN EL-HUDÛD'U
BAĞLAMINDA EŞ'ARÎLİKTE KAVRAM İNŞASI
Doç. Dr. Ahmet BARDAK¹

---

¹ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ahmetbardak@hotmail.com ORCID 0000-0002-9393-7884

GİRİŞ

Kelâm ilminin öncüleri bu ilmin temellerini atarak sistematik, müstakil bir ilim ortaya koymuşlardır. Bunu yaparken de önemli eserler yazmışlardır. Günümüz kelâm çalışmaları bu kaynak eserlere dayanarak yapılmaktadır. Bu nedenle mütekaddimîn dediğimiz ilk döneme ait kelâmcıların eserlerinin tanınması ve doğru anlaşılması önemlidir. Eş‘arî kelâmının mütekaddimîn döneminden itibaren kelâm ilminin kavram haritası oluşturulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda bazı önemli eserler yazılmıştır. Ebu Bekr Muhammed b. Sâbık es-Sıkkilî de kelâmî kavramların tespitinde önemli bir Eş‘arî kelâmcısı sayılmıştır. Onun eseri bağlamında ele aldığımız bu makalede kelâmî kavramlarla ilgili tespitlerini değerlendireceğiz. es-Sıkkilî’den önce de hudûd başlığı altında kavramların anlaşılması konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Kelâmî kavramlar, bu türden te’lif edilmiş müstakil eserler dışında çoğu zaman diğer kelâmî kaynakların içerisinde de ele alınmıştır. Müstakil olarak konu hakkında yazılmış en önemli eserlerden biri Eş‘arî kelâmını Bâkillânî, İsferyânî ve el-Bâhilî’yle beraber sistematik haline getiren ve İmam Eş‘arî’nin eserlerini sonraki nesle tanıtan kelâmcı olan İbn Fûrek’e ait *el-hudûd fi’l-usûl* adlı eseridir. Bu eser fikhî ve kelâmî kavramları ele alan ilk kaynaklardan sayılmaktadır.² *el-Hudûd fi’l-usûl* kelâmî kavramların tanıtılmasında Eş‘arîlerin öncü rolünü üstlenmiştir. İbn Fûrek dışında had başlığı altında Yahya b. Ziyad el-Ferrâ’nın (ö. 207/823) *Hudûdu’l-i-rab*, Hişâm b. Muaviye en-Nahvi el-Kûfî’nin (ö. 209/825) *Kitabu’l-hudûd*, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Yahya Sa‘leb (ö.291/904)’e nispet edilen *Haddu’n-Nahv*, Ebu’l-Hasen Ali b. İsa b. Ali b. Abdillâh er-Rummânî’nin (ö. 296/908) *el-Hudûd*, Ebu’l-Ferec Meâfî b. Zekeriyya b. Yahya el-Ma‘rûf İbn-i Tarrâr’ın (ö. 390/1000) *Kitâbu’l-hudûd*’u, Abdulvehhâb b. Ali b. Nasr’ın (ö. 422/1031) Ebu Ali b. Sînâ’nın (ö. 428/1037) *Risâletun fi’l-hudûd*, *Kitâbu’l-hudûd ve’t-ta’rifât*, Şerif Murtaza’nın (ö. 436/1044) *el-Hudûd ve’l-hakâik*, adlı eseri ki bu eserde 130 tane kelâmî kavram bulunmaktadır, Şeyh Nasiruddîn et-Tûsî’nin (ö. 460/1068) *Şerhu’l-ibârâti’l-mustalaha ve el-Mukaddime fi’l-medheli ilâ ilmi’l kelâm* adında iki risalesi (bu iki eserde 253 kavram ele alınmaktadır), Ebu’l-Velîd el-Bâcî’nin (ö. 474/1081) *Kitâbu’l-hudûd fi’l-usûl*, Ebu İshâk el-Şîrâzî’nin (ö. 476/1083) *el-Hudûd*’u, el-Berîdiyyî’l-Âbî’nin (ö. 585/1189) *el-Hudûdu’l-Hakâik*, (200 kelâmî kavramı ele almaktadır) ve mu‘cem türünde

² Davut Eşit, “İlk Fıkıh Usûlü Sözlüğü: el-Hudûd Fi’l-Usûl”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Güz 2019), 359-382.

yazılmış yazarı belli olmayan *Kitâbu mu‘cemi’l-maslâhâti’l-keîâmîyye* (bu eser 1430 kelâmî ıstılahı ele almaktadır), Ebu Hâmid el-Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) *Risâletu’l-hudûd*’u, Muhammed b. Ali el-Mâzenderânî’nin (ö. 588/1192) *İ‘lâmu’t-terâik fi’l-hudûdi ve’l-hakâik*, Abdullah Muhammed b. Saîd el-Endelüsî’nin (ö. 779/1377) *Muhtasarı hudûdi eş-Şirâzi*, el-Kindî’ nin (ö. 873/1469) *Risâle fi hudûdi’l-eşya ve rusûmihâ*’sı bu alanda yazılmış eserlerden bazılarıdır.³ Bu eserlerin dışında *el-Esmâ ve’l-ahkâm* başlığı altında da özellikle iman, küfür ve bu ikisinin ilişkili olduğu kelâmî kavramlar incelenmiştir. Mürtekeb-i kebîre konusu da bu eserlerde ele alınmıştır. Bu saydığımız eserler ilk dönem örnekler olması hasebiyle önemli eserlerdir. Bazıları kelâmla ilgili, bazıları ise diğer İslami ilimlerle özellikle nahivle ilgilidir. Sonraki dönemlerde ve günümüzde de kelâmî kavramları ele alan eserler mevcuttur. Bunların bir kısmı sosyal kavramlarla birlikte incelenmiş, bazıları ise itikadi ve kelâmî kavramlar başlığı altında ele alınmıştır.⁴

Bu makalede Eş‘arîlerin kelâmî kavramları tespit metodu Ebu Bekr Muhammed b. Sâbık es-Sıkillî’nin adı geçen eseri bağlamında ele alınmaktadır. Eserin başlığından da anlaşılacağı üzere es-Sıkillî fikhî ve kelâmî kavramları Eş‘arî bakış açısıyla ele almaktadır. Fakat eserde yazarın bazen Eş‘arî kelâmı ile ayrıştığı görüşleri de vardır ki bunlar da makalede vurgulanacaktır. Müttekaddimîn dönemi kelâmî kavramların oluşturulmasındaki rolü ve kavramların ele alınış şekli ve bu bağlamda kelâmî mezheplerin bu kavramların oluşturulmasındaki konumu için bu eserin incelenmesi önemlidir.

1. EBU BEKR MUHAMMED B. SÂBIK ES-SIKILLÎ (Ö. 493/1100)

es-Sıkillî çok bilinen bir isim olmadığı için hayatı ve eserleri hakkında giriş mahiyetinde bilginin verilmesinde fayda görülmektedir. es-Sıkillî ile Sakaliyye kastedilmektedir ki burası Endülüs bölgesinde bir yerdir. Ancak bu isim İtalya’nın güneyinde bulunan Sicilya adası için de kullanılmaktadır. Bu ada hicri 212 yılında Halife Me’mûn zamanında Kâdî Esed b. el-Furât tarafından fethedilmiştir.⁵ es-Sıkillî’nin kendisi Malikî

³ Ebu Bekr Muhammed b. Sâbık es-Sıkillî, *Kitâbu’l-hudûdu’l-keîâmîyye ve’l-fikhiyye* thk. Dr. Muhammed et-Taberânî, (Tunus: Dâru’l-Arabi’l-İslâmiyye, 2008), 34 vd.; Mehmet Şirin Çıkar, “Arap Dilbilim Çalışmalarında “Had/Tanım Terimi ve er-Rummânî’nin “el-Hudûd” Adlı Eseri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (2005): 53-69.

⁴ Örneğin bz. Osman Demir, *Kavram Atlası (Kelâm I)* (Ankara: Kitabevi Yayınları, 2020)

⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebû Bekr el-Kudâi İbnü’l-Ebbâr, *el-Hulletü’s-siyyerâ* (Kahire: Dâru’l-meârif, 1985), 2/381.

mezhebine mensup önemli bir isimdir. Doğum tarihi hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Ölüm tarihi esas alındığında hicri beşinci asrın başlarında doğmuş olma ihtimali yüksektir. Doğduğu yerden Endülüs'e göç etmiş, bölgenin önemli şehirlerinden sayılan Gırnata'da dini eğitimine devam etmiştir. Daha sonra hac farızasını yerine getirmek için Mekke'ye gitmiştir. Mekke ziyaretinde birçok İslam uleması ile tanıştığı rivayet edilmektedir. Hac dönüşü Mısır'da kalmıştır. Burada Mısır ulemasından Durayb b. el-Kutâ' (433-515) ve İbn el-Fehhâm (422-516/1031-1122) ile samimi dostlukları olmuştur. es-Sıkillî, hocası olan el-Bâcî'nin hicri 474 yılında vefatından sonra Endülüs'e tekrar dönmüştür. Fakat daha sonra tekrar Mısır'a dönerek 493 yılında vefat edene kadar orada ikamet etmiştir. Kendisi hakkında, "ehl-i kelâma meyilli biriydi", "mütekellim, fakih, arif ve usûlî" gibi ifade ve nitelermeler bulunmaktadır. Hocaları arasında Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî (ö. 474/1081), İbn-i Sâbûnî (ö. ?), Ebû İmran es-Sıkillî, Kerime el-Merveziyye (ö. 461/1069), Ebu'l-Hasan el-Humsî (ö. 450/1059), İbni'l-Berr et-Temîmî (ö. 461/1069), Ebu Ali b. el-Hadremî el-Kayrevânî (ö. ?) ve Ebu İmran es-Sıkillî (ö. ?) bulunmaktadır. Öğrencileri arasında ise Muhammed b. Eğleb b. Ebî el-Mursî (ö. 511/1117), Ahmed b. Muhammed el-Ezdî (ö. 531/1137), Ebu'l-Halîl es-Sıkillî (ö. 536/1141), Ebu Cafer (ö. 538/1143) ve İbn-u Verd et-Temîmî (ö. 540/1145) sayılabilir.⁶

es-Sıkillî'nin birçok eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında İmam Malik'in *el-Muvatta* adlı eserine yaptığı şerh, *el-Kitabu'l-mecmû' fi'l-usûl ve'l-furû'*, *Takribu'l-usûli'l-akliyyevetertîbu'l-fusûli's-şer'iyye*, *Edilletu'n-nazar ve'r-reddu alâ men zâğe ve kefer*, *Ahkâmu'l-muhâdara fi ahkâmi'l-münâzara* sayılabilir.

Görüldüğü üzere es-Sıkillî İslam ilimlerinin değişik dallarında eserler vermiş önemli bir isimdir. Kelâm alanındaki en önemli eseri ve kendisini tanıtmak kelâm literatürüne katkı sağlaması açısından önemlidir. Şimdi hudûd alanında yazmış olduğu eserini kısaca tanıyalım.

2. EL-HUDÛDU'L-KELÂMIYYE VE'L-FIKHIYYE ALÂ RE'YI EHLİ'S-SÛNNETİ'L-EŞ'ARÎYYE

2.1. Eserin Genel Çerçevesi ve Metodu

Kelâm ve fıkıh alanında yazılmış bu eser adından da anlaşılacağı üzere Eş'arî ve Şafiîlerin *usûlu'd-din* ve *usûlu'l-fıkh* alanındaki fikhî ve

⁶ Sıkillî, *el-hudûd*, 12 vd.

kelâmî ıstılahlarını ele almaktadır. Ebu Bekr Muhammed b. Sâik es-Sıkkılı'nın eseri İbn Fûrek ve el-Bâcî'nin eserinden sonra en önemli üçüncü *hudûd* türünden eser sayılmaktadır.⁷ Bu üç eserin birbirlerinden ayrılan yönleri vardır. Ayrıldıkları/farklılaştıkları yönlerden biri de eserlerin telif yöntemidir. İbn Fûrek eserinde kavramları sade bir şekilde lügat ve ıstılah manasını vererek iktifa ederken, el-Bâcî kavramların yanında bazı fihhi meseleleri de tanımlar ve bu şekliyle sunar. es-Sıkkılı'nın eseri ise İbn Fûrek ile el-Bâcî'nin metotlarını bir araya getirmiştir. Bunlar makalenin ileriki sayfalarında detaylandırılacaktır. es-Sıkkılı'nın eserindeki tafsilat ve kavramlar arasındaki taksimat da göz önünde bulundurulduğunda daha geniş ve daha kapsamlı bir şekil karşımıza çıkmaktadır. Eserde özellikle münazara ve cedel metodu ile kavramların anlaşılması sağlanmaktadır. Bu yönüyle eser diğer ikisinden daha kapsamlıdır.

Yukarıda da isimleri zikredildiği gibi *hudûd* alanında yazılmış eserler sınırlıdır. Bir Malikî müellif olarak es-Sıkkılı'nın *el-hudûd*'u fıkıh ve kelâmıla ilgili yazılmış az sayıdaki ıstılah kitaplarından. Yazarın bu eserini memleketi dışında yazdığı konusunda bir kanaat vardır ki buranın Mısır olduğu konusunda zann-ı galib vardır. Burası önemlidir çünkü Mısır'da yazarın mensubu olduğu Malikî mezhebi dışında diğer mezhep mensupları da bulunmaktadır.

el-Hudûd'da kelâm ve fıkıhla ilgili yaklaşık yüz atmış beş adet ıstılah ele alınmaktadır. Eserdeki metodoloji konunun daha kolay anlaşılması üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda ıstılahlar muhtemelen eğitim metodolojisi de göz önünde bulundurularak anlaşılması için büyük bir gayret gösterilmiştir. Eserde Eş'arî kelâmının Ehl-i Sünneti temsilen isimlendirildiği görülmektedir. İmam Eş'arî Ehl-i Sünnetin imamı, Bâkillânî ise ümmetin lisanı olarak övülmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere eser es-Sıkkılı kendi döneminde yaşanan mezhebî mensubiyet mücadelesinde tam anlamıyla Eş'arî görüş safında bulunmakta ve bu ekolü Ehl-i Sünnetin temsilcisi olarak görmektedir.⁸

Yazarın eserinde aklî istidlaller sıklıkla kullanılmaktadır. Kavramların anlaşılması için öncelikle onların lügat manalarına başvurmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi bu eser el-Bâcî'den etkilenerak kaleme alınmıştır. Bu

⁷ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Bardak, "İbn Fûrek'in el-Hudûd fi'l-Usûl Adlı Eserindeki Kelâmî Kavramlar", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (2019), 415-440.

⁸ Ehl-i Sünnet kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Sıddık Korkmaz, "Sınırları Belirlenemeyen Dinî Bir Oluşum: Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemaat". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 5 / 3 (Aralık 2005): 377-392.

yönüyle eser el-Bâcî'nin eseriyle uyumludur denilebilir. Çok az yerde bu esere muhalefet edildiği de görülmektedir.

Eserin genel bir fotoğrafına bakıldığında ele alınan kelâmî ve fikhî kavramlar şu şekilde sıralanmıştır: haddin lügat, şer'î, hendesî, mantikî ve kelâmî tanımları, hadd, mahdûd, ilim, âlim, ma'lûm, ilmu'l-kadîm, ilmu'l-muhdes, zarûrî ilim, istidlâlî ilim, mevcud, kadîm, muhdes, cevher, araz, bâkî, âlem, misleyn, metezâd, ğayreyn, hilâfeyn, kâim binefsih, mütehayyiz, mütehayyiz olmayan, kâim binefsihi olmayanlar, hayy, kâdir, mürîd, ihdâs, iktisâb, vasf, vâsîf, sıfat, mevsuf, isim, müsemmâ, mütekellim, kelâm, kârî, tâlî, kıraat ve tilavet, makrû, metlûv, mucize, keramet, hakikat, mecaz, mutlak, mukayyed, muhakkem, müteşâbih, te'vîl, beyan, teklif, fiil, terk, tâi', tâat, muti', muta', ma'siyet, hüsn, kabîh, adl, zulm, cevr, tevbe, iman, İslam, hidayet, tevîk, lütuf, hızlan, hirman, ismet, küfr, dalalet, nifak, fisk, şer', usûlu'd-din, usûlu'l-fikh, fikh, zann, şekk, cehl, nazar, delil, müstedil, taklîd, asl, fer', kıyas, illet, şart, sebep, emr, nehy, vâcibu'l-aynî, vâcibu'l-kifâi, mahzûr, mendûb, mekruh, mübâh, ruhsat, akıl, nakil, nass, zâhir, umum, mücmel, lahnu'l-hitâb, fehva'l-hitâb, delîlu'l-hitâb, mana'l-hitâb, kıyâsu'l-ille, kıyâsu's-şebeh, sünnet, sünnet-i müekke, fadîle, reġâib, nevâfil, edâ, kadâ, îade, fevr, terâhî, nesh, tahsis, istisna, haber, sîdk, tevâtür, istifâde, âhad, müsned, Mürsel, icma', sahâbî, tabîi, cedel, suâl, cevap, heyde, mumânaa', ademu't-te'sîr, fesâdu'l-i'tibâr, fesâdu'l-vad', münâkada, muârada, el-kesru lilille, el-kavlu bimûcibi'l-ille, kalb, el-farku beyne'l-asli ve'l-fer', tercih, cedel ve inkita'. Eser hakkında son olarak beş yazma nüshasının bulunduğunu belirtmekte fayda mülâhaza etmekteyiz. Bunlar; 1. *Nushatu'l-hizâneti'l-Hüseyniyye*, 2. *Nushatu'l-hizâneti deyrî'l-Eskoriyal*, 3. *Nushatu'l-dâri'l-kütübi'n-nâsriyye*, 4. *Nushatun hassatun kânet fî Melik el-Üstâz Mustafa Nâcî* ve 5. *Nushatu dâri'l-kütübi'l-Mısriyye*'dir.⁹

2.2. Eserdeki Kelâmî Kavramlar

el-Hudûdu'l-kelâmîyye ve'l-fikhiyye adlı eserdeki kavramlara bakıldığında İslam kelâmcıları ve fıkıhçıların en önemli kavramlarını ele aldığını görmekteyiz. Ancak es-Sıkillî daha önce de belirtildiği üzere Eş'arî ekolü ve görüşlerini ortaya koyma amacıyla eseri yazdığından ilgili kavramları bu ekolün öncülerinden yararlanarak ortaya koymaktadır. Dolayısıyla eserinde Eş'arî kelâmcıları olan Bakillânî, İbn Fûrek ve el-Bâcî'nin tesiri açıkça görülmektedir. Eserdeki yüz altmış beş maddenin

⁹ Sıkillî, *el-hudûd*, 54-60.

yaklaşık yetmiş kelâmî kavram ya da kelâmda kullanılan kavramları içermektedir. Bu kavramların bir kısmı aynı başlık altında değerlendirilebilen kavramlardır. Zaten es-Sıkillî de eserini yaklaşık olarak on dört ayrı başlık altında ele almaktadır. Bu başlıkları ele alırken ilgili kavramları mümkün mertebe birbiriyle ilişkilendirerek tasnif etmektedir. Bunun en bariz örneğini sıfatlar konusunda görmekteyiz. Bununla ilgili es-Sıkillî'nin tasnifini aşağıda ele alacağız.

Eserde söz konusu olan kavramlar Eş'arîliğin bakış açısına uygun olarak ele alınmıştır. Kendinden sonra eser üzerinde çalışan diğer müellifler de bu çerçeveye sadık kalmışlardır. es-Sıkillî buradaki Eş'arî yanlı tavrını *takrîbu'l-usûli'l-akliyye* ve *tertîbu'l-fusûli's-şerîyye* adlı eserinde de tekrarlamaktadır. Bu eserinde özellikle Bâkillânî'ye olan tabiiyeti dikkatleri çekmektedir.¹⁰ es-Sıkillî, kavramları ele alırken kimi zaman Mu'tezile'nin görüşlerini reddederek tenkit etmektedir. Bu konuya ileride değinilecektir. Fakat örnek olması bakımından Mu'tezile'nin “bir şeyi olduğu hal üzere bilmek” şeklindeki ilmin tanımına karşı çıkmaktadır.¹¹ Mu'tezile'nin sıfatları kabul etmemesini, hızlânı reddetmelerini de eleştirmektedir. Mu'tezile'nin tâat ve isyanın tamamen kişinin iradesinde bulunduğunu, Allah'ın buradaki iradesini yok saymalarını da kabul etmemektedir. O ümmetin icma'ına muhalif olarak Mu'tezile'yi bu fikirlerinden dolayı kimi zaman küfür ile itham etmektedir. Örneğin “vacibâtlar konusunda aklın bir mecali yoktur, bunu zanneden Mu'tezile küfre girmiştir. Onlar insanların Allah'ın irade etmediği bir şeyi yaptığını söyleyerek Müslümanların icma'ına ters düşmektedir” demektedir.¹² Burada vacibâtlar konusunda aklın belirleyici olduğunu ileri süren Mu'tezile'nin küfürle itham edilmesi haksız bir durumdur. Zira konu hakkında Mâtürîdî kelimcilerinin da benzer görüşleri mevcuttur. Onlar da şer'î hükümlerin vahiyle bilineceğini söylemekle beraber ilahî fiillerdeki değerlerin akıl tarafından bilinebileceğini kabul etmektedirler. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet içerisinde de bu bağlamda akli yetkin görenler vardır.¹³

Yine Mu'tezile'yi eleştirme babından “kim kelâm-ı nefsiyi kastederek Kur'an'ın Tevrat'tan üstün olduğunu söylerse Allah'ın bazı kelâmını diğerine

¹⁰ Sıkillî, *el-hudûd*, 49.

¹¹ Mu'tezile'nin bilgi konusundaki görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Murat Memiş, *Mu'tezilî Bir Bakışla Bilgi Problemi*, (Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011).

¹² Sıkillî, *el-hudûd*, 50.

¹³ Ebu Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, nşr. Fethullah Huleyf (İstanbul: el-Mektebetu'l-İslamiyye, 1979), 200, 201.

üstün kılmış olur. Böylece kelâm-ı nefsiyi müteahhir türünden eşyaya benzetmiş olur. Bu da Kur'an mahluktur diyen Kaderiyye'nin çizgisidir ki biz bu söylemlerden Allah'a sığınırız” demektedir.¹⁴ Burada es-Sıkıllî *kelâm-ı nefsi*'nin mahlûk olmadığını, tüm ilahi kitapları kapsadığını söyleyerek daha geniş bir şekilde tanımlamaktadır.

2.2.1. Had ve Hudûd

Had lügatte son, engel, ayırt edici şey anlamına gelmektedir. Kelâm ilminde had hakikat ve mana anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁵ Had kelimesinin çoğulu olan hudûd fıkıh, usûl, coğrafya, mühendislik, mantık ve felsefe tarafından ortak kullanılan bir kavramdır.¹⁶

Müellif eserinin başında had ve hudûd kavramlarını şeyhi el-Bâcî'den daha kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. es-Sıkıllî eserinde kelâmî ve fikhî ıstılahları “Ehl-i Sünneti'l-Eş'arîyye” üzerine ele alacağını teyit ederek başlamaktadır. Bu hitap tarzı onun Eş'arîliği Ehl-i Sünnet ile özdeşleştirdiğinin bir göstergesidir. Fakat bilindiği üzere esasında Ehl-i Sünnet Eş'arîlik dahil farklı eğilim ve ekolleri de bünyesinde barındırmaktadır. Fakat es-Sıkıllî burada Ehl-i Sünnet'in kapsadığı alanı daraltmaktadır. Had kavramını izah eden yazar onu “men'/engel” olarak lügat manasının verdikten sonra kavramın lügat, şer'î, hendesî, mantıkî ve kelâmî olarak tanımını detaylandırmaktadır. Kelâmî olarak had kavramının mahdûd/sınırlı bir şeyi ifade eden, onda bulunmayan özelliği dışarda bırakan bir anlam içerdiğini söylemektedir. Bu “efrâdını câmî' ağyarını mani'” anlamında bir tanımlamadır. es-Sıkıllî bu anlamda kullanıldığını teyit etmek için özellikle Eş'arî kelamcılardan birçok had kavramından alıntı vermektedir.

2.2.2. Sıfatlar

Ehl-i Sünnet kelâmcıları genel olarak Allah'ın ezeli ve ebedî olarak ilim, irade gibi sıfatlarının varlığını kabul etmektedirler.¹⁷ es-Sıkıllî sıfatlar konusunda naslarda geçen (ليس كمثلہ شيء) /Şurâ 11) gibi ayetlere konu hakkında icmanın oluştuğunu belirterek genel olarak Allah'ın sıfatlarına inanmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda teşbihe girmeden Allah hakkında naslarda belirlenen şekliyle sıfatların varlığına inanmayı gerekli

¹⁴ Sıkıllî, *el-hudûd*, 133.

¹⁵ İmamı'l-Harameyn el-Cuveynî, *el-Kıfaye fi'l-Cedel*, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmud (Kahire: İsa el-Babi el-Halebi Matbaası, Kahire 1979), 31.

¹⁶ Sıkıllî, *el-hudûd*, 35.

¹⁷ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Risâle ilâ ehli's-seğr*, thk. Abdullah Şakir Muhammed el-Cüneydi (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2002), 213.

görmektedir. Allah zaman ve mekândan münezzehtir. Çünkü O zaman ve mekânın yaratıcısıdır. Bütün bunlar muhdes varlıklardır. Bunlar olmadan da Allah vardı. Dolayısıyla onlara muhtaç değildir.¹⁸

es-Sıkillî'nin sıfatlar konusundaki tasnifine bakarsak şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır: Sıfatlar üst başlığı altında kadîm ve muhdes olanlar ele alınmaktadır. Kadîm sıfatlar zâtî ve fiilî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Zâtî olanlar akılla sabit olanlar, akıl ve sem' ile sabit olanlar ve sem' ile sabit olanlar şeklinde bölümlere ayrılmaktadır. Akılla tespit edilenler ilim, kudret, hayat, irade şeklindedir. Akıl ve sem' ile tespit edilenler kelâm ve müdrekkâtır. Müdrekkâtın alt başlıklarını meriyyât-mubsirât (görülenler), mezûkât (tadılanlar), melmûsat (dokunularak bilinenler), meşmûmât (koklamayla ilgili olanlar) ve mâ fi'n-nefs (nefiste bulunanlar), sadece sem' ile olanlar vech, ayneyn, yedeyn gibi sıfatlar. Muhdes sıfatlar ise kesbe yönelik olanlar ve zata yönelik olanlar şeklinde taksim edilmektedir. Zat ile ilgili olan (ماليس بغير له) (ondan ayrı olmayan sıfatlar), zâtla ilgili olanlar ise (ماهو غير له) (ondan ayrı olan sıfatlar) olarak bölümlenmektedir. Son olarak mâ hüve ğayra lehu olanlar Allah'ın yarattıkları ve kulların kesp ettikleri ile Allah'ın kesp olmadan yarattıkları şeklinde tasnif edilmektedir.¹⁹ Bu ifadeleri gruplamak gerekirse şöyle bir tablo çizmek mümkündür.

Sıfat Şeceresi							
Kadîm				Muhdes			
Zati sıfatlar			Fiili sıfatlar	Kesbe dönenler	Zata dönenler		
Akılla tespit edilenler	Akıl ve sem' ile		Sem' ile		Zatının aynı olan	Zatının ğayrı olan	
İlim-hayat-kudret-irade	Kelâm	müdrekkât	Vech-yedeyn ayneyn			Allah'ın yarattıkları ve kulların kespleri	Allah'ın yarattıkları

¹⁸ Sıkillî, *el-hudûd*, 114 vd.

¹⁹ Sıkillî, *el-hudûd*, 46.

	Mubsirât Mâfinnefs meriyyât meşmûmât melmûsat müzevvekât,	
--	--	--

es-Sıkıllî sıfatları kadîm ve muhdes şeklinde iki kısma ayırmaktadır. Kadîm sıfatlar zat ve fiil olarak ikiye ayrılır. Zati sıfatlar zatla beraber kadimdir. Allah ezelden beri bu sıfatlarla mevsuftur. Allah'ın aklen kabul edilen sıfatları da vardır ki bunlar ilim, kudret, irade ve hayat sıfatlarıdır. Hem akıl ve sem' yoluyla bilinen sıfatları ise kelâm ve altı idrakle ilgili olanlardır. Bunlar meriyyat, mesmûat, meşmûmat, mezûkat, melmûsat ve nefiste bulunan diğer şeylerdir. Allah'ın sadece sem' yoluyla bilinebilen sıfatları vardır. Bunlar Kur'an-ı Kerim'de geçen Allah'ın iki eli, yüzü gibi ifadelerdir. Bunlar aynı zamanda haberi sıfatlar olarak da ifade edilmektedir. Allah'ın yaratması, rızık vermesi gibi fiili sıfatlar O'nun zâtî sıfatlarından farklıdır. Bunlar kadîm değildir.²⁰

Kelâm ilminde sıfat ile vasfın niteliği kast edilmektedir. Mu'tezile'ye göre de sıfat mevsufu ve vasfı gerektirmektedir ki bu ezeli varlığın taaddüdü anlamına gelir.²¹ Buna mukabil Eş'arîler Allah'ın fiilleri ile zatı arasında bir ayırım olduğunu düşünerek buna karşı çıkmaktadırlar.²² es-Sıkıllî onlardan Eş'arîlerin görüşünü tercih etmektedir. Sıfat konusunu genel olarak ele alan es-Sıkıllî Allah'ın zatından ayrı ve zatıyla ilgili sıfatlara değinmektedir. Ona göre mevsuf kadîm ve muhdes olarak ikiye ayrılır. Kadîm vasıf Allah'a ait olanlardır, muhdes olanlar ise cevherlerdeki arazlar gibi muhdeslere ait sıfatlardır.

Bekâ sıfatına değinen es-Sıkıllî onu Allah'ın zâtî sıfatlarından görmeyi daha sağlam bir yol olarak kabul etmektedir. es-Sıkıllî bekâyı sıfat olarak kabul edenlerin Allah'ın tüm sıfatlarının ortak sıfatı olarak gördüğünü

²⁰ Sıkıllî, *el-hudûd*, 120.

²¹ Muhammed Ammâra, *Mu'tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul 1998), 79.

²² Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Fûrek, *Mücerredü makâlâti's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* nşr. Daniel Gimaret (Beyrut: 1987), 139, 268.

belirtmektedir.²³ O da bu sıfatın diğerleri gibi ancak sem‘ ile bilinebileceğini söyleyenleri desteklemektedir. Ona göre bu görüş sübûtî sıfatları reddeden Mu‘tezile‘ye karşı daha sağlam bir yoldur. Bu bahiste es-Sıkillî Mu‘tezile‘nin görüşlerini aktarırken “نعوذ بالله من الخذلان” duasını ederek onların görüşlerinden uzak olduğunu ifade etmektedir.²⁴ Esasen Mu‘tezile sıfatları reddetmemekte ancak Ehl-i Sünnet’in anladığı şekilde bir sıfat anlayışını da kabul etmemektedir. Onlara göre bahsi geçen sıfatlar zatın aynı olan sıfatlardır. Zat-sıfat birliğini savunan Mu‘tezile‘ye göre zatın dışında müstakil sıfatları kabul etmek Allah’ın tevhidinde zarar vermektedir.²⁵ Bekâ sıfatı konusunda İmam Eş‘arî, Bâkîllânî, Cüveynî ve Fahreddin er-Râzî onu vücûd gibi nefsi sıfatlardan görüp zat üzerine zait kabul etmemektedirler. Onlara göre zat ile özdeştir çünkü hiçbir zaman zattan ayrılamaz. Bunların dışında kalan Ehl-i Sünnet’in ekseriyeti bekâyı Allah’ın selbi sıfatları olarak görmektedirler.²⁶

es-Sıkillî Allah’ın sıfatlarından olan irade sıfatını da detaylı bir şekilde ele almaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki Mu‘tezilî kelamcılara göre irade, Allah’ın fiili sıfatlarındanır. Bu sebeple de hadis olmalıdır.²⁷ Ebu’l-Hüzeyl de (ö. 235/849-50 [?]) bu görüşte olup ona göre irade zata ait bir sıfat olamaz, çünkü zati sıfatlar genel/umumî olarak ortaya çıkar. İrade zati olursa tüm fevâhişi irade etmesi gerekirdi ki bu onun için muhaldır.²⁸ Buna mukabil Eş‘arîlere göre ise Allah’ın iradesi onun zatıyla kaim, ezeli ve gerçek bir sıfatıdır.²⁹ es-Sıkillî burada da Eş‘arî görüşten yana tavır alarak iradeyi Allah’ın zatî sıfatlarından görmektedir.

2.2.3. İlim ve İlgili Kavramlar

es-Sıkillî ilmi kadîm ve muhdes olarak ikiye ayırmaktadır. Kadîm ilim fasılsız olarak malumat bakımından nihayetsiz olan ilimdir. Muhdes ise bir, iki ya da daha fazla ma‘luma bağlı ortaya çıkan ilimdir, zarurî ve istidlâlî

²³ Sıkillî, *el-hudûd*, 123.

²⁴ Sıkillî, *el-hudûd*, 124.

²⁵ Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1975), 1/44 vd.

²⁶ Metin Yurdağür, “Bekâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 1/152.

²⁷ Abdullah b. Ahmed Kadî Abdülcebbar, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kâhire: Mektebetü’l-Vehbe, 1408/1988), 151.

²⁸ Seyfüddin el-Âmidî, *Gâyetu’l-merâm fîlmi’l-keâm*, thk. Hüseyin Mahmut Abdullatif (Mısır: 1391/1971), 63-64.

²⁹ Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş‘arî, *Kitabu’l-lüma’ fi’r-reddi ala ehli’z-zeyği ve’l-bida’*, thk. Richard J. Mc Carthy S.J. (Beyrut: 1953),18; Âmidî, *Gâyetu’l-merâm*, 52.

olarak iki kısma ayrılmaktadır.³⁰ Bu taksim Eş‘arî kelâmcılarca benimsenen taksime uygundur.³¹ Bâkîllânî de *et-Temhîd*’inde bu taksimatı yapmaktadır.³² es-Sıkillî zarurî olan ilmi görmek, tatmak, işitmek gibi mahlukatta istekli veya isteksiz olarak bulunan ilim, istidlâlî ise muhdes bir kudretle ilişkili olan ilim olarak tanımlamaktadır. es-Sıkillî’ye göre nazarî ilim de istidlâlî ilim türüne giren, belirli bir tezekkür ile ortaya çıkan ilimdir. Fakat kimi zaman nazarî ilim zarurî ilmin bir neticesi olarak ta ortaya çıkmaktadır.³³ Yazarın bu tespitini teyit mahiyetinde ifade edersek esasen nazarî bilgi istidlali bilgi ile sıkı sıkıya bağlı bir haldedir. Çünkü nazari bilgi esas itibariyle istidlali bilgi üzerine inşa edilmektedir. Nazarî bilgide tefekkür ve teemmül ile yapılan bir düşünme söz konusu iken istidlâlî bilgide öncüllerin sebep ve illetleri bir araya gelmektedir. Böylece başka bir bilgiye ulaşmak için akıl bilgileri harekete geçirmektedir.³⁴ Nazarî bilgi kişinin hayatı boyunca edindiği tecrübe ve ilmi birikimler ile ortaya çıkan önemli bir kaynaktır. Bu sayede kişiler evreni ve ilahi hitabı algılamakta ve anlamlandırmaktadır. Bu sebeple kelâmcılar da argümanlarını oluştururken nazarî ilime başvurumaktadırlar. Onlar havass-ı hamse ve sadık haber ile akli üç kaynak olarak görmekle beraber nazarî ilmin temel muhatabı olarak akli öne çıkartmaktadırlar. Çünkü diğer iki kaynağı kontrol eden, yorumlayan temel faktör akıldır. Akıl buralardan gelen verileri değerlendirerek nazarî ilim haline getirmektedir.³⁵ es-Sıkillî’nin nazarî ve istidlâlî ilim türünden kavramlara ağırlık vermesi önemlidir.

Sıfat tartışmaları içerisinde yer alan bir konu da isim müsemma meselesidir. Kelâmcılar isim-müsemma konusunu sıfatlarla ilgili konularda ele almaktadır. Bu sıfatların Allah’ın zatıyla aynı veya gayrı oluşuyla ilgili bir meseledir. İsim müsemma tartışmasının Gaylan ed-Dımeşkî ve öğrencisi Cehm b. Safvân tarafından başlatıldığı hakkında rivayet vardır. Bu bağlamda isim, müsemma ve tesmiye kelimeleri kullanılmaktadır.³⁶ İsim, zihinde oluşan kavram; müsemma, ismin namına olan hariçteki varlık; tesmiye ise zihindeki

³⁰ Sıkillî, *el-hudûd*, 99.

³¹ Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkîllânî, *Kitâbu’t-temhîd*, (Beirut: el-Mektebetu’ş-Şarkiyye, 1957), 7, 8.

³² Bâkîllânî, *Kitâbu’t-temhîd*, 7, 8.

³³ Sıkillî, *el-hudûd*, 102.

³⁴ Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Şerhu’l-mevâkıf*, (Beirut: Dâru’l-Ceyl, 1997), 1/121.

³⁵ Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1997), 87.

³⁶ İsim-müsemma-tesmiye arasındaki epistemolojik münasebetin detayı için bkz. Ruhullah Öz, *Tanrı’nın Kimliği: Semâvi Kitapların Betimledikleri Tanrı Tipolojileri*, Hamdullah Arvas (ed.) (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2022), 83-92.

isimle hariçteki varlığı birbirine bağlamaya denir.³⁷ İsmın müsemma ile ayrı ya da aynı olduğu hakkında farklı görüşler vardır. Cehmiyye, Mu‘tezile ve Şia’ya göre isim müsemmadan ayrı iken, Ehl-i Sünnet kelâmcıları aynı görmektedirler.³⁸ Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre Allah’ın isim ve sıfatlarının olması tevhid inancıyla çelişmez. Eş‘ariler müsemmâ ile ilgili isimleri üç gruba ayırırlar. “Şey, zat, mevcûd” gibi müsemmanın aynı olanlar. Allah lafzi gibi zât için kullanılan ve O’nun aynı olan isim. “Hâlık, râzık” gibi müsemmadan ayrı isimler. Son olarak “âlim, kâdir” gibi müsemmanın ne aynı ne gayrı olanlar.³⁹ İsim-müsemmâ bahsinde es-Sıkkılı Eş‘ariliği kast ederek ifade ettiği Ehl-i Hakk’ın “ismin zatın müsemması olduğunu” kabul ettiklerini söylemektedir. O da tesmiyeyi müsemmadan farklı görmektedir.⁴⁰ es-Sıkkılı’nın konuyla ilgili görüşlerinden de anlaşılacağı üzere Allah’ın isimleri ve sıfatları O’nun zatına nispet edilen anlamlardır. Bu yönüyle zattan ayrı değildirler. Aynı zamanda da zatla aynı değildirler.

2.2.4. Kelâmullah Meselesi

Kelâm ilmindeki tartışmalı konulardan biri olan kelâmullah bahsinde es-Sıkkılı’nın kelâm ve mütekellim tanımlamaları genel olarak kelâmın kadîm ve muhdes yönüyle tasnif edilmesi üzerine kurulmuştur. es-Sıkkılı Allah’ın mütekellim olduğunu belirterek bunun emreden, nehyeden, haber veren, duyan ve kelâmı bulunan anlamlarına geldiğini belirtmektedir. Müellife göre kelâm Allah’ın sıfatıdır. Kadîm ve ezeli olup inkisam ve tecezzi kabul etmez. Allah’ın sözleri harf ve seslerden oluşamaz. Bir kârînin okuyuşunda işitilen seslerin kadîm olması kabul edilemez, bunu iddia etmek küfürdür. Allah’ın kelâmı mushaflarda yazılmış, lisanlarda okunmuş ve kalplerde ezberlenmiştir. Allah teşbih ve tecsimden müzenzehtir.⁴¹ Allah’ın tilavet edilen kelâmı mahluk olsa da onun yüceliğini teslim etmek gerekir. Onu küçümsemek küfrü icab ettirir.⁴² Allah’ın kelâmını küçümsemek dışındaki ihtilafı bir mesele olan kelâmullahla ilgili farklı görüşleri küfürle itham etmek Ehl-i Sünnet kelâmının tasvip etmediği bir şeydir.

³⁷ İlyas Çelebi, “Klasik Bir Kelâm Problemi Olarak İsim-Müsemmâ Meselesi”, *İlam Araştırma Dergisi* 3/1 (Ocak-Haziran, 1998), 105.

³⁸ Çelebi, “Klasik Bir Kelâm Problemi Olarak İsim-Müsemmâ Meselesi”, 112 vd.

³⁹ İlyas Çelebi “İsim-Müsemmâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/550.

⁴⁰ Sıkkılı, *el-hudûd*, 126.

⁴¹ Allah’ın her yönden her türlü antropomorfik benzerlikten münezzehtir oluşunun akli ve nakli detayları için bkz. Ruhullah Öz, *Fahreddin e-Râzi’nin Perspektifinden Antropomorfizm ve Tenzih* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 225-393.

⁴² Sıkkılı, *el-hudûd*, 206.

Ehl-i Sünnet kelâmcıları genel olarak Allah'ı mütekellim olarak görmektedirler. Buna karşın Mu'tezilî kelâmcılar mütekellim ile "kelâmı yaratıcı" kast etmektedirler.⁴³ Kelâmı kadîm ve muhdes olarak ikiye ayıran es-Sıkkîlî kadîm olanın kadîm sıfatlara, muhdes olanın ise muhdes sıfatlara sahip olduğunu belirtir. Kadîm kelâm mahluk değildir. Harflerden ve seslerden meydana gelmemiştir. Buna mukabil muhdes kelâmı harfler ve sesler bulunur. Allah'ın kelâmı vardır, ğayr-ı makrû' ve metludur. Âlemi yaratıp resuller gönderdikten sonra makrû', metluv ve mesmu' (okunan, tilavet edilen ve işitilen) oldu. Allah nebisiyle Araplara tahaddide (meydan okuma) bulunarak aynısını getiremeyecekleri hususunu ortaya koymaktadır. Kur'an, Tevrat ve İncil'in tümü Allah'ın kadîm kelimasıdır. Bu yönüyle birbirinden üstün değillerdir. Bunu söyleyen biri Allah'ın *kelâm-ı nefsi'* sini kastederek söylerse hata etmiştir. Ancak tilavetinde bir üstünlük olabilir. Kur'an manzum olarak harf ve seslerden oluşan bir şekilde nazil olduğundan onun tilaveti de mucizevidir. Bu yönüyle diğer ilahi kitaplardan ayrılır. Onlarda bu durum yoktur.⁴⁴ Burada kelâmcıların kelâmullahı mahlûk görüp görmemesiyle ilgili tartışmasında bir tespit görülmektedir. es-Sıkkîlî de kelâm-ı nefsi ve kelâm-ı lafzi bağlamında İbn Küllâb (ö. 240/854) ile ortaya konup daha sonra Ehl-i sünnet tarafından da benimsenen görüşüyle mutabıktır. Kelâm-ı nefsi Allah'ın kadîm kelamına, hadis ve lafzi olanın ise onun lafzına delalet etmektedir.⁴⁵ Kelâm-ı nefsinin mahlûk olmadığı, kelâm-ı lafzinin ise mahlûk olduğu kabul edilmektedir. Bu konu *halku'l-Kur'an*'la da ilişkili olduğundan es-Sıkkîlî ona da kısaca değinmektedir. Allah'ın mütekellim oluşu konusunda Mu'tezilî kelâmcılar da kelâmullah konusunda Ehl-i sünnet gibi düşünürken kelâmullahın mahiyeti hakkında farklı bir konumda buldukları görülmektedir.⁴⁶

2.2.5. İlim-Ma'lûm İlişkisi

es-Sıkkîlî kelâmî ıstıhlardan ilim, âlim ve ma'lum konusuna değinirken öncelikle ilim-ma'lum kavramlarını tanımlamaktadır. Müellif ilmi ma'lumu bilmek olarak tarif etmektedir. Yazar ilim-ma'lum ilişkisini detaylandırarak ma'lumun öncelikle ilimle alakasını ortaya koymaktadır. Ona

⁴³ Mustafa Altındağ, "Kelamullah-Halku'l-Kur'an Tartışmaları Çerçevesinde "Kelâm-ı Nefsi-Kelâm-ı Lafzi" Ayırımı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (200), 154.

⁴⁴ Sıkkîlî, *el-hudûd*, 132.

⁴⁵ Kelâm-ı nefsi ve kelâm-ı lafzi hakkında geniş bilgi için bkz. Sabri Yılmaz-Mehmet İlhan, "Cüveynî'ye Göre Kelâmullah ve Kelâm-ı Nefsi", *Kelâm Araştırmaları* 9/1 (2011), 215-232.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, 57.

göre ilimle bir ilişkisi olmayan hiçbir şey ma'lûm kavramının içine giremez.⁴⁷ Bu tespit kelamcılarının genel olarak yapmış olduklarıyla aynıdır. Onların ilim tanımıyla es-Sıkillî'nin tanımının eşleştiğini göstermek üzere birkaç tane örnek vermek gerekirse ilk olarak İmumu'l-Harameyn el-Cüveynî'ye bakılabilir. Ona göre "ilim zıddına ihtimal vermeyecek tarzda manaları birbirlerinden ayırt etmedir".⁴⁸ Neseî ise ilmi "aklın sahasına giren her şeyin ilim sahibine tanınmasını sağlayan şey" olarak tarif etmektedir.⁴⁹ Görüldüğü üzere es-Sıkillî'nin tanımında ilim-ma'lûm ilişkisi diğer kelâmî eserlerde de vurgulanan yöndür. Konuyla ilgili son olarak es-Sıkillî ilim ile marifet ilişkisini ele almaktadır. O, her ilmi bir marifet olarak gördüğü gibi her marifeti de ilim olarak kabul etmektedir. es-Sıkillî Horasanlıların "ilim olmayan hiçbir şeyin marifetli olmadığını" düşündüklerini aktarmaktadır. Âlim ise ilim sahibi olandır. İlim sahibi olmayan kişi için bu isim kullanılmaz.⁵⁰ es-Sıkillî'nin buradaki tespitleri kelâmı ilim ve marifet kelimelerinin müteradif olarak aynı anlamda kullanılmasıyla uyumludur.

2.2.6. Âlemle İlgili Kavramlar

Âlem konusu kelâm ilminde dakîku'l-kelâm ile ilgili bölümde ele alınmaktadır. Burada varlıkla ilgili en temel tasnif öne çıkmaktadır ki bu kadîm ve hâdis varlıktır. Özellikle hâdis varlığın yapısı ele alınırken burada yeni kavramlar ortaya çıkmaktadır ki ilgili kavramlar aşağıda verilecektir. es-Sıkillî'ye göre ma'lumat iki türdür, mevcut ve ma'dûm. Her mevcut şeydir, şey olmayan mevcut olamaz. Ma'dûm ise şey olarak mevcut olmayandır. Her ma'dûm şey değildir.⁵¹ Bu görüş de Eş'arî kelamcılarının *ma'dûmun şeyiyyeti* meselesinde ortaya koydukları görüşlerle uyumludur.⁵² Ma'dûm konusunu ilk dile getirenler Mu'tezilî kelamcılarıdır. es-Sıkillî ma'lumatı ve ma'dumatı beş yönden ele almaktadır. Bulunmayan, varlığı müstahîl olan ma'dûm. Sem'an varlığı doğrulanamayan. Var olup sonra yok olan. Ma'dûm olup sonradan oluşan ve varlığı veya yokluğu bilinmeyen.⁵³ Özellikle ma'dûm ile ilim ilişkisi kelâmı tartışıla gelen konulardan biridir. Kelâmcılardan bazıları

⁴⁷ Sıkillî, *el-hudûd*, 99.

⁴⁸ İmamu'l-Harameyn el-Cüveynî, *Kitabu'l-irşâd ilâ kavâdi'l-edilleti fi usûli'l-istikâd*, (Mısır: Mektebetu'l-Hancı), 14; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsûatu keşşâf-i istilâhâtî'l-funûn ve'l-ulûm*, (Beyrut, 1996), 1219.

⁴⁹ Ebu'l-Muîn en-Neseî, *Tebziratu'l-edille*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1993), 1/11.

⁵⁰ Sıkillî, *el-hudûd*, 98.

⁵¹ Sıkillî, *el-hudûd*, 103.

⁵² Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî, *Şerhu'l-'akâidi'n-Neseî*, nşr. M. Adnan Derviş (Beyrut: Mektebetu Dâri'l-Beyrûtî, 2005), 152-153.

⁵³ Sıkillî, *el-hudûd*, 104.

olaya epistemolojik ve ontolojik olarak bakmaktadırlar.⁵⁴ Kelâmda ma'dûm konusunda “varlığının sabit olmaması” yönüyle genel bir kanaat mevcuttur. Onlar genel olarak ma'dûmun şey olup olmadığını tartışmışlardır. Genel olarak Mu'tezilî kelâmcıları ma'dûmu şey olarak görmektedirler.⁵⁵ es-Sıkkilî ma'lûmatı kadîm ve muhdes şeklinde görmektedir. Kadîm, mutlak anlamda her şeyden önce bulunandır. Muhdes ise başlangıçta olmayan ve sonradan var olandır. Kadîm ile Allah ve ilim, kudret, irade gibi sıfatları kastedilmektedir. Varlığı kadîm olan zaman bakımından da kendinin dışındakilere tekaddüm etmektedir.⁵⁶ Burada Allah'ın zatından dolayı her maluma muttali olduğu ifade edilmektedir. O malumatı her türlü ayrıntısına kadar bilmektedir. Çünkü onun ilmi her şeyi ihata etmektedir. Buna karşın es-Sıkkilî muhdeslere ait ilimden bahsetmektedir ki bunlar da daha önce geçtiği gibi, zarurî, iktisâbî ve bedihî şekilleriyle ortaya çıkmaktadır.

Kelâmcılar, âlem konusunda cevher ve arazlardan oluşmuş bir muhdes yapının varlığını savunmaktadırlar. Onlar en küçük parça anlamındaki cevher-i ferd ile arazların bir araya gelerek cisimleri oluşturduklarını vurgulayarak âlemin yoktan yaratıldığını ispat etmeye çalışmaktadırlar. Esasında cevher fikri ilk olarak Yunan filozoflarınca ortaya konulmuştur. Demokritos ve Ebişkuros'un öncülük ettiği bu görüş daha sonraki filozoflarca tarafından da savunulmuştur. Aristoteles de cevherleri her şeyin değişmez aslı olarak görmekte, arazları onlara ilave edilen varlıklar olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla her madde bunlarla şekillenmektedir.⁵⁷ Daha sonra Mu'tezilî kelâmcılar bunu kelâm ilmine sokarak kelâm atomculuğunun oluşmasına vesile olmuşlardır. Kelâmcılar arazları başlangıçta yok iken sonradan var olan şeklinde tanımlamaktadırlar. Var olabilmek için cevherlere ihtiyaç duyarlar. Onların cevherlerden farkı bir zamanda bulunurken ikinci zamanda ortadan kalkmak suretiyle geçici bir şekilde bulunmalarıdır. Arazlar bu yönüyle geçici iken cevherler kalıcı olarak süreklilik arz eder.⁵⁸

es-Sıkkilî âlemin “onu yaratana işaret” anlamında âlem olarak isimlendirilmiştir. Bu da mutlak anlamda Allah'ın âlemin yaratıcısı ve ondan

⁵⁴ Şaban Ali Düzgün, *Nesefti ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Âlem İlişkisi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 49 vd.

⁵⁵ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 175.

⁵⁶ Sıkkilî, *el-hudûd*, 106.

⁵⁷ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1967), 254.

⁵⁸ Ebu Hâmid el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, nşr. İ.A. Çubukçu, H. Atay (Ankara: b.y., 1962), 38.

zat ve zaman bakımından önce olduğu anlamına gelmektedir.⁵⁹ es-Sıkillî âlemlerle ilgili meselelerde doğal olarak muhdes kavramının içeriğine değinmektedir. Ona göre muhdes varlıklar temelde iki şeye dayanır. Cevher ve araz. Cevher ile kastedilen bölünemeyen en küçük parçadır. Araz ise kendi başına bulunmayan iki vakitte bekâsı düşünilemeyen varlıklardır. Bu sebeple arazlar başkaları olmadan varlığını sürdüremezler. Arazların bekâsı muhaldir.⁶⁰ es-Sıkillî mevcûdâtı kâim binefsihi ve ğayr-ı kâim binefsihi olarak ikiye ayırmaktadır. Her kâim binefsihi mevcuttur fakat her mevcut kâim binefsihi değildir. Kâim binefsihi ile kastettiği şey var olmak için başka bir varlığa ihtiyacı olmayan, bundan müstağni olandır. Bu da mütehayyiz ve ğayr-ı mütehayyiz olarak iki kısımdır. Cevherler mütehayyiz olup mekâna ihtiyaç duymakta ve başkasıyla var olmaktadırlar.⁶¹ Ğayr-ı mütehayyiz ise bir mekâna ve varlığı için de başka varlığa ihtiyaç duymayandır ki bu Allah Teâlâ'dır. Kendi kendine kaim olmayan şeyler kendi kendine kâim olanların sıfatıdır. Bunlar araz ve araz olmayan şeklinde iki kısımdır. Arazlar cevherlerde ortaya çıkan hareket, sükûn, renk, koku gibi şeylerdir. Bunlar kendi kendine kâim olamazlar.⁶²

es-Sıkillî arazları dört sınıfa ayırmaktadır. Bunlar; mütemâsil, mütezât, müteğâyir ve muhtelif. Allah Teâlâ'nın kadîm sıfatları vahyi ve peygamberliği inkar eden kişilerin (mülhidîn) iddia ettiği gibi mütemâsil olamaz. Çünkü mütemâsilden biri sahibinin yerine geçen ve naibi konumuna girme durumu söz konusudur. Allah ve sıfatları bundan münezzehtir. İki zıt araz bir mahalde bulunamaz. Bu yüzden mütemâsil arazların tümü mütezâttır. Bu sebeple iki misil zıttır. Her zıt olan misleyn olamaz. Her iki zıt birbirinin muhalifidir fakat her muhalif zıt değildir. Arazların birinin diğerinden ğayrı olması caiz olup, hareket ve renk arazı gibi iki zıttın birbirinin aleyhine aynı anda bulunması caiz değildir.⁶³ Buraya kadar cevher ve arazlarla ilgili meselede es-Sıkillî Eş'arîlerin sıfatlar Allah'ın ne aynı ne gayrısıdır görüşünü desteklemek için harcadığı gayrete şahit olmaktadır.

Cevher ve arazlarla birlikte zikredilen diğer bir kavram cisimlerdir. Bunlar belli miktarda cevher ve arazın bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Mu'tezilî kelâmcılar bir cismin oluşması için altı, sekiz ve daha fazla cevherin

⁵⁹ Sıkillî, *el-hudûd*, 109.

⁶⁰ Sıkillî, *el-hudûd*, 106.

⁶¹ Sıkillî, *el-hudûd*, 115.

⁶² Sıkillî, *el-hudûd*, 116.

⁶³ Sıkillî, *el-hudûd*, 111.

bir araya gelmesini şart koşmaktadırlar.⁶⁴ Cisimler ancak teceddüd ederek varlıklarını sürdürürler. Allah onların yokluğunu irade ettiğinde bekâları sona erer. Bu bakımdan cisimler de arazlar gibi baki olamazlar.⁶⁵ es-Sıkillî'ye göre cevherler münferid ve mürekkeb olarak bulunurlar ki bunlara cisim denilir. Dolayısıyla her mürekkeb cisimdir. Her cisim de mürekkebidir. Bir cismin oluşması için en az iki cevhere ihtiyaç vardır.⁶⁶ Bu görüş de Eş'arîlerin görüşüyle uyumludur.

2.2.7. Mucize

es-Sıkillî mucizeyi “nübüvvet iddiasında bulunanın doğruluğuna delil olan şey olarak” görmektedir. Ona göre mucize nübüvvetin şartlarından birisidir. Kerametle arasında fark vardır, keramet sahibi nübüvvet iddiasında değildir. Mucizede ise meydan okuma vardır. Mucizeler peygamberlerin davalarına uyumlu olmalıdır.⁶⁷ Kelâmcılar da genel olarak nübüvvet iddiasında bulunanın sözlerinin teyit etmek için insan gücünün üzerinde bazı şeyleri getirmesini mucize olarak görmektedirler.⁶⁸ Mucizede aynı zamanda meydan okuma vardır.⁶⁹

2.2.8. Hüsün-Kubuh

es-Sıkillî'ye göre hüsün yapılması istenilen, kabîh ise terki istenilen şeydir. Allah kabîh bir şeyle vasfedilemez. Çünkü o kabîh işleri nehyeder. Ona göre bu açıdan bakıldığında Mu'tezile kabîh hakkında yanlış düşünmektedir. es-Sıkillî burada da yine keskin bir tavır sergileyerek vacibât türünden şeylerin iyi veya kötü oluşunu akla dayandıklarından dolayı Mu'tezile'yi küfürle itham etmektedir.⁷⁰ Bu da yukarıda da değindiğimiz gibi haksız bir ithamdır. Zira hüsün ve kubuhun belirlenmesinde aklın ve naklin rolü hakkında Eş'arî ve Mâtürîdiler arasında da ihtilaf vardır. Mâtürîdiler hüsün ve kubuhun aklen bilinebileceğini söylerken Eş'arîler hüsün ve kubuhun her ikisinin şer'î olduğunu savunmaktadırlar.⁷¹ Bizzat İmam Eş'arî iyilik ve kötülüğün şeran bilinebileceğini, ilahi mesajın emrettiklerinin iyi,

⁶⁴ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmîyyîn ve ihtilâfi'l-musallîn* thk. H. Ritter (Wiesbaden: 1963), 302 vd.

⁶⁵ Sıkillî, *el-hudûd*, 108.

⁶⁶ Sıkillî, *el-hudûd*, 107, 108.

⁶⁷ Sıkillî, *el-hudûd*, 136.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhîd*, 189.

⁶⁹ İbn Fûrek, *Mücerredü makalâti's-Şeyh*, 176.

⁷⁰ Sıkillî, *el-hudûd*, 143.

⁷¹ Emrullah Yüksel, *Mâtürîdiler ile Eş'ariler Arasındaki Görüş Ayrılıkları* (İstanbul: İz Yayınları, 2012), 54-57.

nehzettiklerinin kötü olduğunu ifade etmektedir. Çünkü eşyanın hakikatinin ancak şer‘an bilebiliriz.⁷² Bu bağlamda es-Sıkillî'nin hüsün ve kubuh hakkındaki görüşlerinin de Eş‘arilerle uyumlu olduğu görülmektedir.

2.2.9. İman ve İlgili Kavramlar

es-Sıkillî iman ve ilgili kavramları ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Ona göre iman kadîm ve muhdes olarak ikiye ayrılır. Kadîm olan Allah'ın kendi nefsinin, peygamberlerini ve kadîm kelâmını tasdik etmesidir. Muhdes iman ise muhdes varlıkların Allah'ı ve iman esaslarını tasdik etmesidir. Muhdeslerin imanı aynı zamanda mecaz ve hakikat olarak iki kısma ayrılmaktadır. Hakiki olanın mahalli kalptir. Mecazi olan ise şeriatıta iman olarak isimlendirilen ibadetlerdir. Bunlar mecazen imanın varlığına delalet ettiğinden bu ismi almıştır. Aralarındaki mana ihtilafından dolayı her iman İslam'dır, fakat her İslam iman değildir. Çünkü birinde tasdik diğerinde boyun eğme vardır.⁷³ es-Sıkillî'nin imanı muhdes ve ezeli olarak ikiye ayırması ontolojik bir ayırımdır. Çünkü iman kula izafe edildiğinde Allah tarafından yaratılmış insan fiili, Allah'a izafe edildiğinde ise ezelde kendisinden başka ilah olmayı tasdik eden mümin anlamında bir sıfattır.⁷⁴

es-Sıkillî imanla dolaylı ilişkisi bulunan diğer bir kavram olarak lütfu ele almaktadır. Ona göre lütuf imana kudretin yetmesi, hızlan ise küfre olan kudrettir. Bu bağlamda kullanılan diğer bir kavram hirmandır. Hirman kişinin ma‘siyete olan kudretidir.⁷⁵ Hirman ile birlikte ele alınan kavram ismettir. Ona göre ismet kişinin günah işlememeye karşı olan hırısıdır. İmanın zıttı olan küfür kişinin Allah'ı bilmeyi menetmeye ileten her sözdür. İmandan nasibini almayanlar için kullanılan diğer bir kavram dalalettir. Dalalet kişinin rüşd yolundan kaymasıdır. Diğer kavramlar nifak ve fisktır. Nifak kişinin kalbindekine muhalif olarak görüşünü izhar etmesi, fisk ise kişinin tâatten çıkması anlamına gelir.⁷⁶

⁷² Ebû'l Hasan el-Eş‘arî, *el-İbâne ve usûl-i Ehl-i Sünne*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010), 141; Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 3/312.

⁷³ Sıkillî, *el-hudûd*, 145, 146.

⁷⁴ Hikmet Yağlı Mavil, "Ehl-i Sünnet Kelamında Halku'l-İman Tartışması", *Dergiabant* 7/14 (Güz 2019), 459.

⁷⁵ Sıkillî, *el-hudûd*, 147.

⁷⁶ Sıkillî, *el-hudûd*, 149.

2.2.10. Deliller ve Türleri

es-Sıkillî delili “kendisiyle bir bilgiye ulaşmanın mümkün olduğu şey” olarak tanımlamaktadır. Ona göre hak ve batıl ancak akıl ve nakil yoluyla bilinir. Akıl mahlûkatta bulunan müstahîl ve malumatı ayırt edebilen şeydir. İki kısma ayrılır: zarurî ve istidlâlî.⁷⁷

es-Sıkillî'nin delil tanımı kelâmcıların “bir konu hakkında hüküm vermeye götüren şey”⁷⁸ olarak tanımladığı delil ile uyumludur. Bununla kelâmcılar akıl yürütme sürecinde kanıtlama bağlamında argümanlarını sunmaktadırlar. Çünkü kelâmcılar delili akla hitap eden güçlü veriler olarak görmektedirler.⁷⁹ es-Sıkillî şeriatî usûl ve fûru‘ olarak Allah’ın ve resulünün emrettiği şeyler olarak tanımlamaktadır. Ona göre şeriatte kişilerin uymak zorunda kaldıkları şeylerin kesinliği önemlidir. Bu yüzden kişiyi şeriatla bağlayan delillerin önemi ortaya çıkmaktadır. es-Sıkillî'nin bu bağlamda ele aldığı kavramlar zann, şekk ve cehl'dir. Ona göre zann denilen şey iki olasılıktan birinin olması ihtimali olan, şekk ise her iki olasılığın eşit seviyede olmasıdır. Cehl ise olmayan bir şeyin tasavvurudur.⁸⁰ Kelâmcılar zannı daha çok deliller bağlamında ele almaktadırlar. Deliller kat'î ve zannî olarak iki kısma ayrılır. Kat'î olana yakînî delil de denir. Bununla sübutu ve anlamı açık delil kastedilir. Zannî ise kesinlik bulunmayan içerisinde tezat bulunma ihtimali bulunan yakîn ve şekk arasını ifade eder. Bu delilde zann bulunduğundan ihtimalli veya kanıtlamak istediği şeyde karşı ihtimallerin tamamını ortadan kaldıramayan delildir. Akli delil eğer zannî olarak ortaya konursa hatabe adını alır.⁸¹

SONUÇ

Meşhur bir kelâmcı olmadığı için es-Sıkillî'nin kelâmi görüşleri ve eserleri hakkındaki malumat çok azdır. Çok önemli ilmi çevrelerde yetişmiş ve İslam âleminin neredeyse doğudan batıya kadar birçok bölgesinde tahsilat ve tedrisatına devam etmiş olması onun ufkunun genişliğine ve konulara hâkimiyetine tesir etmiştir. Endülüs Maliki ortamından ve daha sonra yerleştiği Mısır'ın bilgi birikiminden yararlanmış olan müellifin eserinde üst seviyede bir dil kullanarak kelâm ilminin kavramlarını kapsayıcı bir şekilde

⁷⁷ Sıkillî, *el-hudûd*, 162, 163.

⁷⁸ Şaban Ali Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, (Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2008), 239.

⁷⁹ Delil hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Şahin, “Kelamcılara Göre Delil ve Delil Türleri”, *Kelam Araştırmaları* 13/1 (2015), 453-472.

⁸⁰ Sıkillî, *el-hudûd*, 151.

⁸¹ Şahin, “Kelamcılara Göre Delil ve Delil Türleri”, 461.

ele aldığı görülmektedir. es-Sıkıllî ve eseri olan *el-hudûd*'u bağlamında onun kelâmî görüşlerine bakıldığında yetkin bir Eş'arî kelâmcısı olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin ele aldığımız eseri kelâm ıstılahlarını inceleyen ilk eserler arasındadır. İlk örneğini İbn Fûrek'te gördüğümüz bu tür eserler kelâm ilminde en çok kullanılan kavramları ele almaktadır. İbn Fûrek'ten itibaren daha detaylı yazılmaya başlanan bu tür eserler el-Bâcî ve es-Sıkıllî ile zirveye ulaşmıştır. es-Sıkıllî'nin kelâmî görüşlerini de yansıtan eserine bakıldığında kavramları daha geniş bir şekliyle ele alması ve özellikle Mu'tezilî kelâmcılara verdiği cevaplarla daha da zenginleştirdiğini görmekteyiz. Bu yönüyle eser kavramlara Eş'arî kelâmî ekolün nasıl tanımlama yaptığının anlaşılması yönüyle değerli bir çalışmadır. Kavramları derli toplu bir şekilde alması bu alanda çalışanlar için önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Eserde es-Sıkıllî'nin meselelere Eş'arî bakışı ile baktığı anlaşılmaktadır. Eserde es-Sıkıllî'nin yeri geldiğinde Mu'tezile kelâmcılarını şedit bir şekilde eleştirilerine rastlamak mümkündür. Yazarımız eserinde hemen hemen Mu'tezilî kelâmcıları ile Eş'arîleri ayırt eden temel meselelerde Mu'tezile'yi teyit edecek türde herhangi bir tespiti bulunmamaktadır. Eserlerinde kavramlar bağlamının dışında genel olarak Mu'tezile'den olmamak adına yapmış olduğu sığınma duaları kendisinin ne denli onlardan uzak durduğunu göstermektedir. Ancak bazı noktalarda Mu'tezile'yi haksız yere tekfir ettiği görülmektedir. es-Sıkıllî'nin *el-hudûd* eseri kelâm alanında araştırma yapacakların ıstılahları tanımlama ve yorumlama bağlamında başvurmaları gereken önemli bir eserdir.

KAYNAKÇA

- Abdulcebbar, Kadı Abdullah b. Ahmed. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1408/1988.
- Altındağ, Mustafa. "Kelamullah-Halku'l-Kur'an Tartışmaları Çerçevesinde "Kelâm-ı Nefsî-Kelâm-ı Lafzî" Ayırımı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000), 149-181.
- Âmidi, Seyfüddin. *Gâyetü'l-Merâm fi İlmi'l-Kelâm*, thk. Hüseyin Mahmut Abdullatif. Mısır:b.y. 1391/197.
- Ammâra, Muhammed *Mu'tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu* çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.
- Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *Kitâbu't-Temhîd*. Beyrut: el-Mektebetu's-Şarkıyye, 1957.
- Bardak, Ahmet "İbn Fûrek'in el-Hudûd fi'l-Usûl Adlı Eserindeki Kelâmî Kavramlar". *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (2019), 415-440.
- Cuveynî, İmamü'l-Harameyn. *el-Kifaye fi'l-Cedel*. thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmud. Kahire: İsa el-Babi el-Halebi Matbaası,1979.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Cüveynî, İmamü'l-Harameyn. *Kitabu'l-İrşâd ilâ kavâdi'l-edilleti fi Usûli'l-İtikâd*. Mısır: Mektebetü'l-Hancı, t.y.
- Çelebi, İlyas. "Klasik Bir Kelâm Problemi Olarak İsim-Müsemmâ Meselesi". *İlam Araştırma Dergisi* 3/1 (Ocak-Haziran 1998), 103-116.
- Çelebi İlyas. "İsim-Müsemmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22/548-551. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çıkar, Mehmet Şirin. "Arap Dilbilim Çalışmalarında "Had/Tanım" Terimi ve er-Rummânî'nin "el-Hudûd" Adlı Eseri. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (2005), 53-69.
- Demir, Osman. *Kavram Atlası (Kelâm I)*. Ankara: Kitabevi Yayınları, 2020.
- Düzgün, Şaban Ali. *Nesefti ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Âlem İlişkisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Düzgün, Şaban Ali. *Varlık ve Bilgi*. Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2008.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-İslâmîyyîn ve ihtilâfi'l-musallîn*. thk. H. Ritter. Wiesbaden: b.y. 1963.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Kitabu'l-Lüma' fi'r-Reddi ala Ehli'z-Zeyği ve'l-Bida'*. nşr. Richard J. Mc Carthy S.J. Beyrut: b.y. 1953.

- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Risâle ilâ ehli's-seğr.* thk. Abdullah Şakir Muhammed el-Cüneydî. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2. Baskı, 2002.
- Eş'arî, Ebû'l Hasan Ali b. İsmail. *el-İbâne ve usûl-i Ehl-i Sünne.* çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- Eşit, Davut. "İlk Fıkıh Usûlü Sözlüğü: el-Hudûd Fi'l-Usûl". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Güz 2019), 359-382.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid. *el-İktisâd fi'l-i'tikâd.* nşr. İ.A. Çubukçu, H. Atay. Ankara: b.y. 1962.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Mücerredü Makâlâti's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî.* nşr. Daniel Gimaret Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebû Bekr el-Kudâî, *el-Hulletü's-siyerâ.* 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-meârif, 1985.
- Keskin, Halife. *İslam Düşüncesinde Bilgi Teorisi.* İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.
- Mâtürîdî, Ebu Mansûr Muhammed. *Kitâbu't-tevhîd.* nşr. Fethullah Huleyf. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1979.
- Mavil, Hikmet Yağlı. "Ehl-i Sünnet Kelamında Halku'l-İman Tartışması". *Dergiabant* 7/14 (Güz 2019), 437-468.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn. *Tebşiratu'l-edille.* I. Cilt, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1993.
- Önal, Recep. "Kelâm Tarihinde Haberi Sıfatlara Yaklaşımlar ve Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin Konuya Bakışı". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 14/2, (2016), 376-407.
- Öz, Ruhullah. *Fahreddîn e-Râzî'nin Perspektifinden Antropomorfizm ve Tenzih.* Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Öz, Ruhullah. *Tanrı'nın Kimliği: Semâvi Kitapların Betimledikleri Tanrı Tipolojileri.* ed. Hamdullah Arvas, Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2022.
- Sıkıllı, Ebu Bekr Muhammed b. Sâbık. *Kitâbu'l-hudûdu'l-kelemîyye ve'l-fikhiyye.* thk. Dr. Muhammed et-Taberânî, Tunus: Dâru'l-Arabi'l-İslamiyye, 2008.
- Şahin, Hüseyin. "Kelamcılara Göre Delil ve Delil Türleri". *Kelam Araştırmaları* 13/1 (2015), 453-472.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim. *el-Milel ve'n-nihal,* Beyrut: Dâru'l-Marife, 1975.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah. *Şerhu'l-'akâ'idi'n-Nesefî.* nşr. M. Adnan Dervîş. Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Beyrûtî, 2005.

- Tehânevî, Muhammed Ali. *Mevsûatu keşşâf-i ıstılâhâtî'l-funûn ve'l-ulûm*. Beyrut: b.y. 1996.
- Ülken, Hilmi Ziya. *İslam Felsefesi*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1967.
- Yılmaz, Sabri, Mehmet İlhan. *Kelâmda Te'vil Sorunu*, Ankara: Araştırma Yayınları 2009.
- Yılmaz-Sabri, Mehmet İlhan, “Cüveynî'ye Göre Kelâmullah ve Kelâm-ı Nefsî”, *Kelâm Araştırmaları* 9/1 (2011), 215-232.
- Yurdagür, Metin. “Bekâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/152-157. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yüksel, Emrullah. *Mâturîdîler ile Eş'ariler Arasındaki Görüş Ayrılıkları* İstanbul: İz Yayınları, 2012.

BÖLÜM 2

TOPLUMSAL GERÇEKLIĞİ ve SORUMLULUĞU SAPTIRAN BİR ARAÇ OLARAK BURÇ YORUMLARI¹

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül DEDE²

---

¹ Bu çalışma “Toplumsal Gerçekliği ve Sorumluluğu Saptıran Bir Araç Olarak Burç Yorumları” başlığı ile 27.08.2022 tarihinde “3. International Scientific Research and Innovation Congress”te sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölüm ü, ORCID: 0000-0001-6160-448X, dedeaysegul@gmail.com

GİRİŞ

Burç yorumlarına inanmayan bazı fertlerin dahi doğdukları tarihteki aralığa tekabül ettiği ifade edilen burçlarının isimlerini bilmesinden dolayı burç yorumlarının toplumsal hayattaki yeri yadsınamaz. Bazı fertler için işe girmek, yeni bir işe başlamak veya evlenmek gibi birçok başlıkta burç yorumları gündelik hayatın merkezinde yer almaktadır. Ancak bu merkezi yer alış çoğu zaman sorgulanmamakta veya bir “gerçeklik” olarak kabul edilip bu sahte gerçekliğe göre hayatlar inşa edilebilmektedir. Dijitalleşmeyle birlikte çeşitli uygulamalar ile daha fazla maruz kaldığımız burç yorumları temelde gerçekliği saptırabilmekte, hayatımızı şekillendirebilmekte ve sorumluluk bilincimizin merkezini kaydırarak yaşadığımız olaylardaki sorumluluğu bizim dışımızdaki unsurlara yükleyebilmektedir. Böylece kendimizle, yaşadığımız toplumla ve yüzleşmek zorunda kalacağımız gerçeklikle aramıza perde çekerek; “iş, aşk, para ve sağlık” denkleminde verdiği tavsiye ve ritüellerle kendi ördüğü ağlarda kişileri tutarak huzuru yakalayabileceğimizi vaat etmektedir. Fertlerin doğum saatini ve yükselen burcunu öğrenmek amacıyla CİMER’e başvurduğu dikkate alındığında; burç yorumlarının artık devletin de kayıtsız kalamayacağı bir alan haline geldiği ve bunun toplumsal bir sorunun dışı vurumu olduğu söylenebilir.

Gündelik hayat sosyolojisinde birçok olgu sosyal hayatımızı ve ilişkilerimizi şekillendirmekte, yönetmekte veya değiştirebilmektedir. Bu olgular, bazen normlar, bazen adetler, bazen gelenekler bazen de moda olabildiği gibi zamanın şartları veya dinamikleri ekseninde geniş bir yelpazede değişiklik gösterebilmektedir. Ancak burç yorumları hususu bu dinamiklerin belki de gizil olarak en başında gelmekte, zamana meydan okumakta ve bütün kuşakları ilginç bir şekilde kendi çatısı altında toplayabilmektedir. Zira adet, gelenek veya moda gibi olgular zamana, sosyal ilişkilere veya kuşaklara göre yaptırım gücü değişebilmektedir. Nitekim bir kuşak için gelenek, sosyal ilişkilerde önemli bir mihenk taşı olabilirken, diğer kuşak için toplum veya kültürle bir bağ kurmanın “çağ dışı” olduğunu anlamına gelebilmektedir. Ancak burç yorumları söz konusu olduğu zaman bu yorumlara mesafeli olsun veya olmasın birçok kişi doğum tarihi itibarıyla tekabül ettiği ifade edilen burcunu bilmekte ve farklı kuşaklar burç yorumlarında ortak bir noktada buluşabilmektedir.

Burç yorumlarının toplumsal yapıda geniş bir çerçevede, kuşaklar ve gündelik yaşam sosyolojisinde yadsınamaz bir yeri ve kabulünün olduğu söylenebilir. Bu noktada burç yorumlarının geniş bir çerçevede, kuşatıcı ve

“gizil” bir şekilde hayatımızın birçok alanında söz söyleyebilmesi veya yer edinebilmesinde etkili olan olgunun ne olduğu araştırılmaya değer bir konudur. Çünkü toplumsal yapıda birleştirici/ayırıştırıcı unsurların incelenmesi; bizi toplumu daha iyi anlamaya, ilişkileri daha iyi bir şekilde algılamaya ve toplum olarak bizim nasıl bir toplum olduğumuzu, neye inanıp neye inanmadığımızı ve hangi konularda tepki verdiğimizizi veya sessiz kaldığımız gibi birçok konuda önemli veriler sunmaktadır. Bu çerçevede burç yorumlarının sadece sosyolojinin değil psikoloji, din, siyaset, ekonomi ve iletişim gibi birçok alanın merkezinde yer aldığı söylenebilir. Çalışmada burç yorumları kavramı, astroloji kavramı yerine kullanılmıştır. Zira astroloji ve astrolog kavramları, geçmişten günümüze salt yıldız falı veya burç yorumları anlamına tekabül etmemektedir. Bu nedenle kavramların günümüzde dönüştüğü durum dikkate alındığında burç yorumları kavramı bilinçli bir şekilde tercih edilmiştir.

Burç yorumları günlük, haftalık, aylık veya yıllık gibi kendi içinde sistematik bir döngüde profesyonel bir şekilde kategorize edilmekte ve fertlerin bu döngüde kalması sağlanarak kişilerin burç yorumlarıyla olan ilişkisi dinamik bir düzlemde konumlandırılmaktadır. Dolayısıyla bizimle bir şekilde iletişim kurmayı başaran burç yorumları, hayatın “içinde” yer alma rolünü profesyonel bir şekilde yerine getirmektedir. Bu noktada sosyolojik olarak burçların toplumsal hayattaki yeri ve işlevlerine odaklanmak, mevcut durumu sorgulamak açısından iyi bir başlangıç noktasıdır. Nitekim burç yorumlarına inanmayan, bu yorumların sunduğu “verilerle” ilgilenmeyen veya bu yorumlara göre hayatını şekillendirmeyen fertlerin; doğduğu gün dâhilinde hangi burçta yer aldığını bilmesi veya merak icabı bu yorumlara göz atması, burçların toplumsal hayatta yadsınamaz bir karşılığının olduğunu göstermektedir.

Burç yorumları doğum haritaları, yıldız hareketleri, gezegenlerin konumları ve güneş-ay tutulmaları ile bilimsel bir çerçevede alanında “uzman” sayılan kişiler tarafından haberlerde kendisine yer bulabilmekte, televizyonda gündüz kuşağı programlarında rutin olarak yer alabilmekte, hatta nitelikli sayabileceğimiz tartışma programlarında bile kendisine saygın bir konum elde edebilmektedir. Ayrıca hayatımızı iş, aşk, para ve sağlık denkleminde ayırtırmakta, bu alanların her birisini kendi içinde ve birbirleri ile ilişkileri çerçevesinde yorumlamakta ve bu yorumlama ekseninde hayatımıza yön vermemiz gerektiğini telkin edebilmektedir. Toplumsal hayatın temel dinamikleri diyebileceğimiz bir alana tekabül ettiği için iş, aşk,

para ve sağlık hususlarının burçları yorumlayan kişiler tarafından seçilmesi önemlidir. Fertlerin iş, maddi konular ve duygusal durumlarının toplumun temel dinamikleri ile sıkı bir ilişkide olmasından dolayı ferdin dikkatli bir adım atması noktasında burç yorumcuları devreye girebilmekte ve buradaki boşluğu doldurabilmektedir.

1. ASTRONOMİ, UFO, ASTROLOJİ ve BURÇ KAVRAMLARI ARASINDAKİ TEMEL FARKLAR

Bilimsel bir çalışmada ve gündelik hayatta kavramların hangi anlama tekabül ettiğini saptamak, kavramı kendi anlamı içinde doğru bir bakış açısıyla yorumlama noktasında kritik bir öneme sahiptir. İlk olarak gündelik hayatta genellikle karıştırılan astronomi ve astroloji arasındaki farkı açıklamak gerekmektedir. Astronomi, gök cisimlerinin yapısı ve hareketlerini nicel ve nitel yönden inceleyen, elde edilen yeni bilgiler ışığında güncellenebilen ve gelişebilen diğer bilim dalları ile ilişkisi olan disiplinler arası bir bilimdir (Düşkün, 2011, s. 39). Bu nedenle astronomi, insanların eski çağlardan beri gök cisimlerini açıklama ve anlama noktasında dikkatini çekmiştir. Astronominin bilimsel bir yaklaşıma haiz olmasındaki temel nokta diğer bilim dallarıyla olan ilişkisidir. Astronominin başlangıcı geometridir ve bu ilmin anlaşılmasını matematik kolaylaştırmaktadır (Hakkı, 2021). İnsan-doğa ilişkisinde önemli bir rol üstlenen astronomi, insanın evren ile olan ilişkisinde belirleyici bir etkisi bulunmakta ve bu belirleme durumu toplumdaki topluma veya dönemden döneme değişebilmektedir. Doğanın merkezde olduğu bir toplum ile insanın merkeze alındığı toplum yapısı dikkate alındığında, astronominin toplumdaki konumunun değiştiği ifade edilebilir. Nitekim dijitalleşmenin etkisiyle günümüzde uzay bilimleri ve astronomi arasındaki ilişki daha farklı bir hale dönüşerek, her iki bilim farklı bulgular ile evreni açıklama noktasında veriler sunmakta, bize yaşadığımız dünyayı daha iyi anlama imkânı vermektedir.

Astronominin toplum bilimleri ile ilişkisi önemlidir. Astronomi toplumda bilimsel, doğru ve mantıklı düşünme, evren-insan arasındaki ilişkinin bilimsel temelde yorumlanması, gelişen teknolojiler ekseninde toplumu bu teknolojilere daha sağlıklı ve yönlendirici bir temel sunması ve üç boyutlu düşünebilme becerisiyle toplumsal olaylara daha farklı ve geniş bir çerçeveden bakma yetisi kazandırmaktadır. Artık devletler havacılık ve uzay alanında çalışma grupları oluşturarak uzay ile ilgili çalışmalarını artırmakta ve bazı ülkeler için bu çalışma alanları birincil önemde olabilmektedir. Astronominin sosyal bilimler ile gündelik olan ilişkisinde özellikle uzaylılar

ve “gizemli-tanımlanamayan uçan nesne” olarak ifade edebileceğimiz UFO kavramları öne çıkmaktadır. UFO, İngilizce “unidentified flying object” ifadesinin baş harflerinden oluşmakta olup kısaca “tanımlanamayan uçan cisim” anlamına gelmektedir (Yeşilyurt, 2020, s. 220). UFO kavramını gerçekçi ve bilimsel bir temelde yorumlamak, toplumsal birçok olgunun doğru şekilde yorumlanmasını beraberinde getirecektir. Nitekim özellikle sinema, medya, dini akımlar ve komplo teorisyenlerinin dönemin şartlarına göre merkezine aldıkları uzay olgusu, toplumsal yaşamda farklı anlamlar ekseninde kendi içinde bir yapı oluşturmasına neden olmuştur. Özellikle medyada yer alan UFO ile ilgili haberlere bakıldığında toplumların uzay bilimleri ile farklı bir şekilde ilişki kurduğu ifade edilebilir. Halk bazında bu nesnelere gizemli ve tanımlanamaz olması büyük bir merak uyandırmakta, halk kendi içinde bu nesnelere anlamlandırma yoluna gitmeyi tercih etmekte ve bu cisimlerle karşılaştıklarını iddia ettikleri noktada devlet kanallarını kullanabilmektedir. Bu nedenle bazı devletler bu olaya kayıtsız kalamamakta ve UFO’ları bilimsel olarak incelemek için özel ekipler oluşturmaktadır.

Halkın gökyüzünde farklı nesnelere gördüğü zaman ihbar olarak ilgili merkezlere iletmesi ve ABD Kongresi’nin halka açık UFO oturumunu gerçekleştirmesi, devletlerin bu konuya artık kayıtsız kalamayacağını bir göstergesi sayılabilir. Bu nedenle devletin ilgili kanalları açık tutarak topluma sağlıklı bilgi sunulması noktasında devletin rolünün önemli olduğu ifade edilebilir. Toplum bilimleri açısından ise toplumdaki gelen her bir veri dikkatle incelendiğinde ve bu alana özel adımlar atıldığı zaman ancak sürecin sağlıklı yönetilmesi mümkün olabilmektedir. Nitekim “ABD’de Hale-Bopp kuyruklu yıldız arkasına saklanan bir uzay gemisinin kendilerini cennete götüreceğine inanan otuz dokuz kişinin toplu intiharı”, bu tür olayların toplumda ciddi yansımalarının olabileceğinin göstergesi sayılabilir (Tunca, 2002:2). Bu olaydan da anlaşılacağı üzere farklı toplumlarda UFO’nun dini kavramsallaştırılması ve bu kavramsallaştırmaya inanan bir kitle söz konusudur. UFO’ların tanımlanamaz olması ve insanların her kültürde gökyüzü ile farklı ilişki kurarak gökyüzünde gördükleri cisimleri dini olguyla açıklamaya çalışması sonucunda, UFO’nun bazı gruplar tarafından dini bir çerçevede ele alınmasına yol açmıştır. Halk, UFO’yu bilimsel ve mantıksal bir düzlemde tanımlayamadığı için onu din ile bağlantılı bir konumda değerlendirme yoluna gitmiş, UFO dini ortaya çıkmıştır. UFO dini için, uzaylılarla iletişim kurmanın, gelişmenin ve kurtuluşa etmenin tek yolu olduğu inancı merkezi konumdadır (Yeşilyurt, 2020, s. 223). Yeşilyurt’a göre

(2020) semavi dinlerde peygambere verilen tebliğ görevi UFO dininde hayali uzaylılara verilmiş ve dinin temelleri farklı şekilde kurulma yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede gökyüzündeki tanımlanamaz olgular detaylı olarak açıklanmadığı zaman, bu olgular halk tarafından dini bir olgu şeklinde ele alınabilmekte ve halkın mevcut inandığı dinin temelleri sorunlu hale gelebilmektedir. Bu sebeple astronomi ve astroloji olgusunun toplumsal açıdan analizi önemlidir.

Gündelik hayatta astronomi ve astroloji kavramları birbirlerinin yerine kullanılabilir. Ancak astronomi ve astroloji kavramları eski çağlarda aynı anlam dairesinde kullanılmakla birlikte temelde farklı kavramlardır. Günümüzde astrolojinin anlam bulduğu alan dikkate alındığında astronomi ve astroloji arasında bir ayrım söz konusudur. En net haliyle astronomi bilim iken, günümüz toplumunda kendisini konumlandığı şekliyle astrolojinin sözde bilim olduğu ifade edilebilir. Astronomi, bugün kabul gören standartlar içerisinde-yöntem ve muhteva açısından- bir “bilim” niteliğine sahipken; astroloji, özellikle tarihteki varoluş koşulları bir kenara bırakıldığında, “bilim” olmaktan uzak kendine has yöntemleri bulunan bir alandır (Ağbal, 2012, s. 252). Kendisine has yöntemi barındırması astrolojinin farklı bir yöntemi uygulamasını beraberinde getirmiştir. Astroloji veya gündelik kullanımıyla yıldız falı, gök cisimlerinin yeryüzündeki olayların hayır ve şer özelliği kazanmasına, insanın karakterinin şekillenmesine ve insan geleceğine olan etkisi felsefesi üzerine dayanmaktadır (Yeşilyurt, 2020, s. 230). Ancak astroloji gezegenleri bilimsel açıklarken astronomiye ilişkin verileri kullanırken, burç yorumcularının kişisel yorumlarında hangi bilimsel yöntemi ve metodoloji izlediği net değildir.

Gezegenlerin uzaklıklarına göre kişilerin karakterlerini şekillendirmesi ve gündelik yaşamla olan etkileşimi hususlarının bilimsel çerçevede nasıl gerçekleştiği muğlaklığını korumaktadır. Astroloji, gök cisimlerinin konumları veya hareketlerinin evren, doğa ve insana etkisi olduğu hipotezi ile bu cisimlere göre insanların ilişkileri ve eylemlerini düzenlemeye çalışması gerektiğini savunmaktadır. Yıldızlar, astronomi bilimi çerçevesinde aldığı bilgiler sonucunda göksel olayları anlamlandırarak, bu anlamları gerçeklik olarak yansıtır (Rigel ve Dursun, 2015, s. 270). Bu noktada astroloji, yıldızları kendisine referans kabul ederek olası bir gelecek inşa etmekte, gelecek tahminlerinde bulunmakta ve “yıldız falı” olarak kabul edilebilecek bir alanda faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla burç yorumcuları gezegenlerin insanların karakter oluşumuna nasıl etki ettiği veya yıldızların gündelik hayatı

nasıl dizayn ettiği hususunda bilimsel bir veriden ziyade olasılıklar ekseninde genel-geçer veriler sunmaktadır.

1.1. İslam Dünyasında Astronomi Çalışmaları ve Astrolojiye Bakış

Toplum bilimi alanında çalışan kişilerin toplumsal olgularda dinin nasıl bir yaklaşım getirdiğini bilmesi önemlidir. Zira eğer bir olgu toplumda karşılık buluyorsa toplumun bu konuya neden, nasıl ve hangi gerekçelerle anlamlandırmasını saptama konusunda dinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu nedenle toplumu anlama ve anlamlandırmada inanç ve din olgularının sosyoloji ile ilişkisi kıymetidir. Nitekim kuyruklu yıldız arkasına saklanarak uzay gemisinin kendilerini cennete götüreceğine inanan otuz dokuz kişinin toplu intihar olayında, toplum bilimi alanında çalışan kişiler olayı saptayarak ve İslami ilimler uzmanlarını bu olaya dâhil edebilselerdi belki de olayın önüne geçilmiş olacaktı. Toplumsal olarak bu şekilde kaostan kaçınma veya yaşanma ihtimali ekseninde konunun farklı bilim dalları ekseninde incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle burç yorumlarına İslam düşünürlerinin bakış açısı, İslam dininin nasıl yaklaştığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın fetvası hususları önem kazanmaktadır. İslam dünyasında düşünürler astronomi alanında farklı çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Marifetname'de Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi, fizyoloji, jeoloji, matematik, psikoloji, sosyoloji, itikat, ahlak, tasavvuf, biyoloji ve astronomi konularına yer vermiştir. Müellif, kitabı yazarken felsefe, astronomi, anatomi ve kalp ilminden yararlanarak yazdığını ifade etmektedir. Ve yazar astronomi ve anatomi arasında bağ kurarak bir olgunun açıklanmasında iki bilimi de yan yana ele almıştır. Hakkı'ya göre (2021) kişinin kendisini ve Allah'ı bilmesi astronomi ve anatomi bilmesinden geçmektedir. Astronomi “nefsi bilmek ve Allah'ın sonsuz kudreti, hayret verici sanat eserleri üzerinde düşünmeye” vesile olması açısından kıymetlidir (Hakkı, 2021, s. 939). Bu noktada âlemin yapısı ile insan yapısı karşılaştırmalı olarak ele alınıp hem ilmin özüne hem de hakikatin zirvesine ulaşma noktasında her iki bilim de önemli olmakla birlikte astronomi kişinin Allah'ı tanınmasına yardımcı olmaktadır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi'ye göre (2021) astronomi ve yeni astronomi arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Yeni astronomi, astronomiden farklı olarak feleklerin hal ve durumlarını ilmi bir görüşle incelemektedir. Bu görüşü benimseyen ve kabul edenler, astronomları taklit ederek evlerinin ortasında ve avlularında mum ve ateş yakmışlardır (Hakkı, 2021, s. 940). Ancak müellif bu şekil ve suretlerin kudretli bir sanatkâr olan

Allah tarafından yaratıldığını kabul etmenin, dini emir ve inancın zaruretlerinden olduğunu ifade etmektedir. Feleklerin her makamı, nice bin derde ve hastalığa şifa, nice tabiatlara safa, nice kalplere cila ve nice ruhlara da gıda olmuştur (Hakkı, 2021, s. 913). Bu çerçevede feleklerin insana etkisinin olduğu ifade edilebilir. Ancak yazara göre müneccim, asıl kaynağa varamayarak ve kendi aklının erdiği kadarıyla bir kişinin ruh durumunu yıldızların hareketi ile açıklamıştır. Ancak yıldızlar meleklerin elinde ve emrinde olduğu için meleklerden geleni yapmak zorundadır ve Cenab-ı Hak'ın emrindedir. Ancak “Cenab-ı Hak, bir kimseyi mutlu kılmak için onu hidayete getirmeye, hak yolu göstermeği dilese o adamı, iki kuvvetli yaratığa teslim eder ki, onlar da Utarid ve Merih yıldızlarıdır” (Hakkı, 2021, s. 918). Dolayısıyla Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi'ye göre astronomlar Allah'ı tanıma bilgisinden yoksundur ve bütün işleri yıldızlara mesnet yaparak onlardan geldiklerini ifade etmektedirler.

İbn Sina, aklın temel ilkelerini merkeze alarak astroloji ile ilgili eleştirilerini sıralamış ve astrologların söylediklerinin bir delili olmadığını vurgulamıştır. İbn Sina “sizin söylediklerinizin tam tersi iddia edilecek olsa onlara karşı cevabınız yoktur” vurgusu ile eleştirilere karşı astrologların sessiz kaldığını ifade etmektedir (Acı, 2017, s. 123). Farabi'ye göre ise astroloji spekülative bir yaklaşım içermekte, genel-geçer kabul edilebilir bir bilimsel nitelik taşımamaktadır. Farabi'ye göre astronomi ilmi akla dayalı, metodik ve mantıksal bir çerçevede yasaların bilgisine ulaşmayı hedeflerken, astroloji ise bir tutarsızlık içindedir (Pirinç, 2020, s. 566). Her iki düşünür de mantık ilkelerini temel alarak, çelişki ve yetersizlik unsurları ekseninde astrolojinin mantıki açıdan geçersiz olduğunu açıklamışlardır. Farabi'ye göre merak uyandırıcı veya kazanç kapısı olarak toplumun ilgisini çeken astrolojinin bazı dönemlerde halifeler tarafından önemsenen astrologlar olması hasebiyle astrolojinin bir devlet politikası şeklinde ele alındığı belirtmektedir. Ancak Yeşilyurt'a göre İslam kültüründe astroloji matematik ve tabiat bilimi olarak ele alınmış, astronomi ile ilgilenen düşünürler astrolojiye de ilgi duymuş, ancak birçok düşünür tarafından astroloji reddedilerek hurafe olarak kabul edilmiştir (Yeşilyurt, 2020, s. 229-230). Buradaki önemli ayrım, modern bir olgu olarak astrolojinin ortaya çıkması sonucunda İslam kültüründe araştırma yapan âlimlerin astrolojiyi yıldız falı ve hurafe olarak kabul ederek reddetmeleridir. Burç kavramı çoğul şeklinde Kur'an-ı Kerim'de geçmekte ve “Buruca Süresi” bulunmaktadır. Ancak Kur'an-ı Kerim'de ayetlerde belirtilen burçların, astrolojide konu edinilen burçların ele alınış ve mahiyetinden ciddi

bir oranda farklılık göstermektedir (Ağbal, 2012, s. 265). Yazara göre burçların yeryüzü için aktif bir rolü mümkün görülebilmekle birlikte bu etki bizzat var oluşları yerine ilahi emirlerin oralardan icraata konulmasıyla ilgilidir.

Diyanet İşleri Başkanlığı “Çağdaş İnanç Problemleri” kitabında astroloji ve burçlar; duyular ötesi âleme tecrübi yollar ve akli bakış açısı yerine bazı olağanüstü yöntemler, ruhlar âlemi veya cinlerle ulaşabileceğini savunan okült eğilimler çerçevesinde yer almaktadır. Kur’an-ı Kerim duyüstü âleme ilişkin bilgiye insanları hakikatten uzaklaştırıcı şekilde sihir, büyü ve fal yerine vahiy ve peygamberler aracılığıyla olabileceğini açıklamıştır. Bu çerçevede gök cisminin hareketi yerine insan karakteri ve gelecekte yaşanması muhtemel olaylar Allah’ın takdiri ile gerçekleşmektedir. Aynı tarihte doğan ve aynı burçta olan insanların aynı karakterde ve mizaçta oluşun ileri sürmek ise en azından yaratılıştaki çeşitlilik ve zenginliğe aykırı bir durumdur (Yeşilyurt, 2020, s. 231). Ayrıca yıldızlara tapan toplulukları göz önüne aldığımızda insanların geleceğini burç ekseninde yorumlama İslam inancına göre meşru değildir, İslam dini tarafından yasaklanmıştır ve İslam’ın tevhit ilkesiyle çelişmektedir (Yeşilyurt, 2020). İslam dininin gezegenlerden gelecek okuma ve bu okuma üzerine hayati şekillendirme hususlarında net bir duruşu bulunmaktadır.

2. MODERN BİR OLGU OLARAK BURÇ YORUMLARI

Geçmişte bilimsel olarak açıklanması zor olan olguların günümüzde farklı veçhelerde kendisine bir alan bulması astrolojinin daha dar bir alanda hareket etmesini beraberinde getirmiştir. Zira astrolojiyle uğraşanlar doğa olaylarının birden fazla bilimsel veri ışığında değerlendirildiği bir ortamda çeşitli olguları sadece yıldızlar ekseninde açıklayamamaktadırlar. Bu nedenle astroloji, kendisine tartışmadan uzak bir alan olarak insan eylemlerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla astroloji geçmişten günümüze içinde astronomi, geometri, matematik ve fiziği içinde barındıran bir olgu iken; günümüzde burç yorumları insan karakterinin şekillenmesi ve gündelik hayat rutinlerine odaklanmıştır. Modern bir olgu olarak ortaya çıkan astroloji, toplumsal alanda kabulü ve varlığını kültür endüstrisi sayesinde ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Adorno’ya göre astroloji modern toplumun irrasyonel bir davranışdır ve kültür endüstrisine hizmet eden kitle iletişim araçları sayesinde bir yer edinmiştir (Rigel & Dursun, 2015, ss. 227-228). Zira gazete köşelerinde başlayan olgu zamanla televizyon kanalları, sosyal medya platformları ve dijital mecralara kadar uzanan bir yelpazede gündelik yaşamda

güçlenerek varlığını devam ettirmiştir. Post-modern toplumda ise birçok olgunun gerçek temelinden uzak bir şekilde kendisine yer bulabildiği bir ortamda astrolojinin bu temelden beslenerek güçlendiği söylenebilir. Bu nedenle insanların din dışı soyut güçlere, yani astrolojiye/yıldız fallarına olan güveninin artmasında postmodernist hareket önemli bir görev üstlenmiştir (Rigel & Dursun, 2015, s. 230). Özellikle postmodernist harekette Tanrının yokluğu veya işlevsiz olduğu bir durumda, bu boşluğu burç yorumları özenle doldurmakta ve takipçilerine gelecekte bilgi verme rolüne soyunmaktadır.

Modern ve postmodern toplumlarda bazı toplumsal dinamiklerin değişimi veya bazı dinamiklerin yok olması sonucunda astroloji bu dinamiklerin yerine kendisini ikame etmeye çalışmıştır. Dini olguların toplumsal yaşamda anlamının azaldığı bir durumda astroloji gelecekte haber verme özelliğine bürünmüştür. Bu durum astrolojinin batıl inançlarla ilişkili olmasını beraberinde getirmiştir. Adorno'ya göre batıl bir inanç olarak astrolojik sistem, günümüz koşullarında büyük ölçüde otoriter ve kişinin kendi eleştirel kontrolünden uzak "ikincil batıl inanç" olarak işlev görmektedir (Adorno, 1994, s. 51). Burç yorumlarının batıl inanç olarak değerlendirilmesi, toplumsal alandaki kabulü noktasında önemlidir. Ayten ve Köse (2009) batıl inançların psiko-sosyolojik nedenlerini birkaç maddede sıralamışlardır. Bu maddelerin ana başlıkları; eşyaların ve olayların mahiyetini bilmemek, geleceği bilme arzusu, korku ve stres, çaresizlik, kutsallaştırmanın yön değiştirmesi, güvenlik ihtiyacı, başarıya ulaşma ve kendinden emin olma, belirsizlik duygusu, sosyal uyum ihtiyacı, sorumluluğu başka güçlere atfetme, rüyalar ve hayal gücüdür (Ayten & Köse, 2009). Burç yorumlarının da batıl inanç kapsamına girdiği düşünüldüğünde, bu maddeler insanların neden burç yorumlarına ilgi duyduğunu açıklamada yardımcı olabilir. Bu noktada burç yorumlarının toplumsal gerçekliği ve sorumluluğu saptırması noktasında "sosyal uyum ihtiyacı", "geleceği bilme arzusu" ve "sorumluluk almama" maddeleri önem kazanmaktadır. Gelecekle ilgili bilinmezlikte veya henüz neticesi ortaya çıkmamış bir durumda insanlar rahatlama duygusu ile batıl inançlara yönelebilirler (Ayten & Köse, 2009, s. 55). Burç yorumlarında geleceğin öngörülebilir şekilde sunulması ve insanların belirsizlik duygusuna karşılık verilmesi noktasında burç yorumlarının toplumsal alanda varlığını devam ettirdiği ifade edilebilir.

Dijitalleşme ve dijital dönüşüm kavramları ekseninde tanımlanan günümüz toplumunda toplumsal dinamikler farklı bir noktada kendilerini yeniden şekillendirmektedir. Dijital dönüşüm ve teknolojik inovasyon

ekonomi ve üretim ilişkilerini derinden etkilemenin ötesinde çalışma hayatı ve sosyal yaşamı da köklü bir biçimde değişime uğratmıştır (Büyüksulu, 2020, s. 89). Bu değişimden din de etkilenmiştir. Dağıtmaç ve Ekmen'e göre (2020) dijitalleşme ile birlikte Batı merkezli dijital bir din ortaya çıkarmakta ve bu din İslam'ı yok etme amacını taşımaktadır. Yapay zekânın İslam dinini "Terörist İslam" kavramı ile sunması sorgulanmalıdır. Zira bizim adımıza düşünen ve karar alabilen yapay zekânın ne kadar İslam ile bağdaştığı sorusu önem kazanmaktadır (Dağıtmaç & Ekmen, 2020, s. 209). Bu noktada burç yorumları birçok dijital platformdan farklı kitlelere daha kolay ve hızlı ulaşmaktadır. Dijital kanalların etkisiyle özellikle çocuk ve gençlere daha hızlı bir şekilde ulaşan burç yorumlarının bu çağdaki çocuklar üzerindeki etkisinin incelenmesi gerekmektedir. Zira interneti kullanma noktasında hem bireysel hem de toplumsal yeni kurallara ihtiyacımız bulunmaktadır (Aust & Ammann, 2018, s. 354). Ve bu kuralların da hukuki çerçevede bir karşılığının olması gerekmektedir. Hükümetler ve düzenleyicilerin dijital yeniliklerde ve bu teknolojilerin toplum yararına geliştirilmesindeki rolü önemlidir (Kovancılar & Nazlıoğlu, 2021, s. 549). Dolayısıyla bu yeni kuralların oluşturulmasında özellikle çocuklar da dikkatle alınmalı ve burç yorumlarının belirli bir yaş aralığına uygun olduğu gibi uyarıcı mesajlar yer almalıdır. Nitekim burç yorumları çocukların kariyerlerinin şekillendirilmesi noktasında toplumsal yaşamı yönlendirmek istemektedir. Burç yorumlarında anne-babalara çocuklarının burcuna göre kariyerlerini şekillendirmeleri gerektiğine ilişkin uyarılar yapılabilmektedir. Ancak kendi yeteneklerini henüz tam olarak keşfetmemiş çocuğun bir yoruma göre belirli mesleğe kanalize edilmesi özellikle eğitim alanında çalışan uzmanlar tarafından tartışılması gerekmektedir.

2.1. Burçlara İlişkin Akademik Çalışmalar

Akademi alanında burç yorumlarına ilişkin çalışmaların ortaya çıkmasında temel tartışma konusu astrolojinin bir bilim olup olmadığı noktasıdır. Ancak astronomi ile astroloji kavramları arasında sözde bilim ve bilim denkleminde bir ayrım söz konusudur. Genellikle sözde bilim ve bilim arasındaki ayrım toplumlar arasında tartışmalı bir konu olmuş ve bu ikisi arasındaki farkı ortaya koyacak ölçüt çalışmaları geliştirilmiştir. Bu alanda evrensel bir ölçüt olmamakla birlikte ayırmadaki temel nokta ferdin zihinsel olarak böyle bir sorgulamayı yapıp yapmamasında yatmaktadır. Bir problemin çözümünün bilimsel nitelikte olabilmesi için mantıksal olması, doğru olması ve güvenilir gözlem ve deneylere dayanması gerekmektedir (Çetinkaya &

diğerleri, 2013, s. 33). Bahsedilen üç unsurun yer almadığı durum ise olgu sözde bilim olarak değerlendirilir. Yani fert herhangi bir konuyu mantık, doğruluk, gözlem ve deney verileri ışığında gözden geçirdiği taktirde karşılaştığı verinin bilim veya sözde bilim olduğuna karar verebilir. Ancak fert böyle bir ayırım yapamadığı taktirde sözde bilimi, bilim olarak görerek sözde bilimin iddialarına inanabilmekte veya bu iddiaların doğru olduğuna kendisini inandırabilmektedir. Bu çerçevede astrolojinin sözde bilim olduğu ifade edilebilir.

Astrolojinin sözde bilim olduğu gerçeği akademik çalışmalarda genellikle dile getirilmemekte veya astrolojinin bir bilim dalı olduğunu savunabilen akademik yaklaşımlar ortaya çıkabilmektedir. İstanbul Aydın Üniversitesi ve Girne Amerikan Üniversitesi'nde astroloji sertifika programları açılması, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nde astroloji içerikli bir yüksek lisans tezinin kabul edilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde yayımlanan bir dergide bir uzman doktorun astroloji köşesi hazırlaması kaygı verici çalışmalardır (Uyar, 2016, s. 51). Bu nedenle astrolojinin hem eğitim anlamında hem de tez olarak akademiye girmesi tartışılması gerekmektedir. Akademik çalışmalarda astrolojiye yer verilmesindeki temel nokta, öncelikle bu alanın bir bilim olduğunun topluma deklare edilmesidir. İkinci önemli nokta ise akademi, siyaset, ekonomi, din, sanat ve sağlık gibi birçok alanda burçlara göre ilgili adımların atılması talebidir.

Burçların karakter özellikleri, hangi burçların hangi alanlarda başarılı olacağı, burçlara özel tüketim alışkanlıkları ve burçlara göre şekillenen dini tutum gibi temalarda bazı akademik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Örneğin Canan Selvi tarafından yazılan (Selvi, 2011) "Astrolojik Kişilik ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki" isimli tezde temel alınan kavramlar kişilik ve örgütsel bağlılıktır ve bu kavramların astrolojik kişilik ile ilişkisi irdelenmiştir. Tezde yer alan sonuçlara göre burçlarla kişilik özellikleri arasında ilişki saptanmış, iş hayatında burçların davranışları ve tutumları her burca göre tanımlanmıştır. Tezde şirketlerin çeşitli mülakat veya eğitimlerle çalışanların analizi yapmak yerine daha masrafsız, işlevsel ve faydalı olarak burç yorumlarının analizi önerilmektedir. Teze göre burç kriterine göre işe alıma dikkat eden firmalar hem belirtilen işe en uygun kişiyi bulacaklar hem de kişiliği ile örtüşen bir işe yerleşen kişi mevcut verimin daha fazla artmasına katkı sağlayacaktır (Selvi, 2011, s. 106). Burçlara ilişkin akademik alanda yapılan başka bir araştırmada tüketicilerin astrolojik özelliklerinin satın alma

davranışları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırmada sabit burç grubunda olduğu iddia edilen Boğa, Aslan, Akrep, Kova'nın kaliteye önem verdikleri ve yeteri kadar iyi gördükleri ürünleri fazla düşünmeden satın aldıkları saptanmıştır (Divanoğlu ve Uslu: 2019, s. 320). Ayrıca astroloji ve tüketici davranışlarının arasındaki ilişkinin incelenmesinde yapılan çalışma çok az olduğu için araştırmanın literatüre katkı sağlaması açısından önemi vurgulanmaktadır. Bu alanda yapılan bir başka akademik çalışma dini tutum düzeyleri ile burçlar arasında yapılan çalışmadır. Çalışmaya göre deneklerin dini emirleri benimsemeleri bakımından dini tutum düzeyleri ile burçlar arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Apaydın, 2002, s. 203). Bu çerçevede araştırmada Aslan burcunda yer alan deneklerin dini tutum düzeyi Boğa, Yengeç, Başak ve Terazi burcunda yer alan deneklerin dini tutum düzeylerinden daha yüksek olduğu ifade edilmektedir.

Tüm bu akademik çalışmalarda yapılan vurgu, burçları dikkate alarak toplumsal yaşamın kurgulanması gerektiğidir. Ancak öncelikle bu sonuçların bilimsel olup olmadığı, mantıklı ve geçerli bir zeminde yer alıp almadığı hususu anlam kazanmaktadır. Ayrıca astroloji ve burç yorumlarının bir bilim olduğu ve sonuçlarının da bilimsel olduğuna ilişkin bir ortak inanca ihtiyaç duyulmaktadır. Öncelikle deneklerin hangi burca mensup olduğu önemlidir. Bu alanda yükselen burç olgusu bir tarafa kişinin doğduğu saati net olarak bilmesi hususu ortaya çıkmaktadır. Günümüz şartlarında toplumda yaşayan büyük bir kesimin doğduğu saati net olarak bilmesinin mümkün olmadığı ifade edilebilir. Yanlış bir burca mensup birisinden alınan verinin ne kadar bilimsel ve doğru bir yaklaşım olacağı sorgulanmalıdır. Ayrıca kişinin yaşamında birçok faktörün etkisiyle kendisini şekillendirdiği düşünüldüğü zaman burçların burada etkisinin ne kadar olduğuna ilişkin başka bir bilimsel verinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla öncelikle burç ve burç yorumlarının bir bilim olmasının teyidi, akabinde kişilerin burçlarını doğru bir şekilde bildiği kabulü ve burç yorumlarının toplumsal yaşamda bilimsel çerçevede önemli bir geçerliliğinin saptanmasından sonra ancak bu alandaki tezlerin mevcudiyetinin anlam kazanacağı ifade edilebilir. Zira sınav zamanı "Merkür"ü gerekçe göstererek sınava girmek istemeyen bir öğrenci veya aynı gerekçe ile ders vermeyi reddeden veya akademik sunumunu erteleyen bir akademisyen bu minvalde değerlendirilerek durumun toplumsal açıdan çıktılarına odaklanılmasının daha faydalı olacağı söylenebilir. Veya bir burç astrolojik olarak dine uzak konumlanan bir burçta yer alıyor ise en başta bu kabulle kendisini donatan bir kişiye İslami İlimler nasıl bir bakış açısı

sunabilecektir? Sorunlu bir alanda akademik çalışmaların yapılması ve çalışma verilerinin de topluma yapılması gereken unsurlar olarak sunulmasının olayı daha sorunlu bir hale getirdiği ifade edilebilir.

3. BURÇ YORUMLARININ TOPLUMSAL ALANDAKİ KARŞILIĞI VE TOPLUMA ETKİSİ

Toplumsal yaşamda fert çoğunlukla belirli sebepler ekseninde gündelik yaşama katılarak rutinlerini idame ettirir. Bu noktada her bir alanda farklı gerçeklerle kişi eylemleri gerçekleştirir. Burç yorumlarında ise kişinin hangi sebep ve gerekçelerle yorumlara yöneldiği veya bu yorumlara göre gündelik hayat pratiklerini gerçekleştirip gerçekleştirmediği hususları önemlidir. Farabi'ye göre astrolojiye kişinin ilgi duymasının sebepleri bazıları için tutku derecesinde bir hobi uğraşısı olması, bazıları için bir kazanç temin etme kapısı olarak görülmesi, bazıları için ise merak uyandırıcı konuları ihtiva etmesidir (Pirinç, 2020, s. 566). İbn Sina ise astrolojiye verilen değeri, insanların rahata ve çalışmadan para kazanmaya düşkünlükleri, gizli ve esrarlı şeylere inanmaya yatkın oluşları gibi sebeplerle izah eder (Acı, 2017, s. 124). Her iki düşünür astrolojinin kendine has değeri veya bilimsel bir gücü yerine merak, gizli olana ilgi ve kazanç kapısı görülmesi noktasında popüler olduğunu belirtmektedirler. Ancak İbn Sina'nın olayı insanların çalışmadan para kazanmaya düşkünlükleri ekseninde ele alması önemlidir. Zira burç yorumlarında iş, aşk, para ve sağlık denkleminde para önemli bir başlık olarak ortaya çıkmaktadır. Burç yorumlarını yapanların ekonomik danışman gibi yatırım tavsiyesi vermesi ve israf-tutululuk denkleminde uyarılarını sıralaması dikkat çekicidir. Yorumlardaki en dikkat çeken husus ise aniden gelen para, miras vb. gelir kaynakları ile kişinin şansının döneceğine ilişkin umut verilmesidir. Her burca “senin yılın, senin devrin ve senin çağın başlıyor” gibi söylemlerle adeta mavi boncuk dağıtılmaktadır. Bu umut ile kişi yorumlara bağlandığı ve bu bağlılığın zamanla bağımlılığa dönüştüğü ifade edilebilir. Ancak dikkatle analiz edildiğinde astrolojik tahminler oldukça geneldir ve rastgele birisi okuduğu zaman bile metinde kendisinin tarif edildiği düşünebilir (Doko, 2021, s. 427). Dolayısıyla yorumlarda ifade edilen sorun ve soruna ilişkin önerilen her insanın gündelik yaşamında ortaya çıkan hususlar olduğu ifade edilebilir.

Astroloji, fertlerin toplumla nasıl ilişki kurduğu noktasında anlam kazanmaktadır. Adorno'ya göre (Rigel & Dursun, 2015) günümüz toplumlarında insanların birlikte yaşaması, birbirleriyle bağlantı kurması ve birbirleri hakkında bilgilenmesi mümkün olmadığı için kendi psikolojik

taleplerine karşılık olarak fertler farklı iletişim yolları olan gazete, dergi ve astrologların kişisel tavsiyeleriyle toplumda var olurlar. Bu şekilde sosyal yapıda kendilerini var etmeye çalışan insanlar genellikle kendi inançlarına yönelik kişisel bir temele sahip oldukları şeklinde numara yaparak, astroloji gibi olgulardan gelen böylesi bilgileri güvenilir tavsiye kaynağı olarak algılar ve kabul ederler (Rigel ve Dursun, 2015, s. 237). Buradaki temel çelişki öncelikle fert, doğrudan iletişimde olması gereken yapıyı öteleyerek belirli bir mesaj çerçevesinde kendisini kurgulayan bir yapıyla topluma katılmak istemektedir. İkinci husus, kendi değer ve düşünce sistemi yerine kendisine sunulan profil çerçevesinde varlığını ortaya koymaktadır. Ve fert bu durumu içselleştirerek, kendi düşüncesi ile kendisine sunulan olguyu eşitleyerek topluma katılmaktadır. Gerçek olmayan bir durumun gerçekmiş gibi sunulmasını kabul eden fert, bu sunumu kendi düşüncesinin dışı vurumu gibi algılamakta ve toplumsal varoluşunu anlamlandırmak istemektedir. Bu durum günümüzde psikolojik bir unsur olarak kitle iletişim kanallarının etkisiyle toplumsal yaşamda aile, iş, arkadaş, akademi ve benzeri sosyal gruplarda sosyolojik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira burç yorumları kişisel bir bilgilendirme/tavsiyenin dışında insanlara toplumsal alanda ve toplumsal ilişkilerde nasıl davranması gerektiğini belirlemekte ve kişinin kendi eyleminin sorumluluğunu gezegenlere ya da salt bireye sabitlemektedir. Fert bir sorunun temelini kendisi olarak konumlandığında sistemi sorgulamayacak, sorumluluğu gezegenlere attığında ise kendisini bu olayın dışında tutacaktır.

Burç yorumları ekseninde hakikat çarpıtılarak kurgu bir gerçek algısı içinde fert; kendi kararlarını alma ve bu karara göre eylemlerini şekillendirme gibi bir algı ile toplumsal alanda ilişkilerini yönetmeye çalışmaktadır. Burç yorumlarında gezegenin konumuna göre “saçını kestir, yeni bir işe başla veya alışveriş yap” gibi söylemlerle kişinin toplumsal yaşamdaki pratiklerine müdahale edildiği söylenebilir. Bu şekilde bir yol arkadaşlığı gibi ilerlenen süreçte kişi, eleştirel duruşunu ve mantıksal yaklaşımını dışlayarak bu yorumları içselleştirmesi sonucunda, her adımını bu yorumlara göre atan bir fert haline gelebilmektedir. Yeni bir eve taşınma/taşınmama, iş görüşmesine gitme/gitmeme veya düğün yapma/yapmama gibi örneklerle çoğaltacağımız ve kişinin genellikle toplumsal ilişkilerini hedefine alan bir yaklaşım ferdi sarmalamaktadır. Bu sarmalama durumunda fert gerçeklik algısını kaybedebilmekte ve sorumluluk duygusunu öteleyebilmektedir. Bu noktada kendi kararlarını sağlıklı şekilde alamadığı ve eleştiri melekelerini kaybettiği

bir durumda fert, toplumsal açıdan kendi varoluşunu sağlıklı şekilde gerçekleştirememesi durumu ile karşı karşıya kaldığı ifade edilebilir.

Kişilerin astroloji ile ilgilenmesinin bir diğer nedeni okur ve yazar arasındaki bağıdır. Adorno'ya göre sorunlarına rasyonel çözüm üretmeyen bireyler astrologlar tarafından güdülenerek bağımlı hale getirilmektedir. Böylece astrolog “kendi pratik yaşamında korkunç sonuçlara boyun eğmeyen ve gerçekten saf entelektüel bir düzeyde sorunuyla yüzleşme cesareti gösteren; büyük olasılıkla gerçekle yüzleşmenin parçalayamadığı çok kuvvetli okurlarının isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılaması şartıyla olgusal bir zemin üzerinde cezalandırılmadan kendisini ortaya koyabilmektedir” (Rigel & Dursun, 2015, s. 240). Okur ve yazar arasında kurulan bu bağ sonucunda yazar, psikolog rolüne bürünerek okuru kendisine yaklaştırmakta ve genellikle her şeyin iyiye gideceği veya kötü şeyin iyi bir şeye dönüşeceği gibi varsayımlarla okuru ile arasındaki bağı güçlü tutmaya çalışmaktadır. Böylece astrolog, bilgiye donanmış kimliğiyle toplumsal yaşamda var olmaktadır.

Kişilerin burç yorumlarına yönelmesinde etkili olan bir diğer konu, gündelik hayattaki sıkıntı ve bunalımlardan dolayı burç yorumlarında sıklıkla ifade edilen umut, geleceğin iyi olacağı, her şeyin değişebileceği, şansının açılacağı, kendi senesinin olacağı veya ani güzel gelişmelerin ortaya çıkabileceği hususlardır. Habertürk, Hürriyet, Milliyet ve Posta gazetelerinin internet sayfalarındaki günlük astroloji sayfaları incelenerek yapılan çalışmaya göre “farklı kitle gazetelerinin astroloji söylemine nüfuz eden mutluluk formüllerinin ve karakter inşalarının postmodern dünyanın arzuladığı bir yapıyı meşrulaştırdığı sonucu ortaya çıkmıştır” (Orçin, 2021, s. 141). Orçin'e göre (2021) modern yaşamda risk, tehdit ve sorunlarla etrafi sarılan kişi bunlardan kaçmak için gerçekliğin maskelenerek oluşturulan duygular dünyasında kitlesel bir meta evreni oluşturmaktadır. Astrolojinin bir mutluluk evreni oluşturması sonucunda kişilere mutluluk vaat edilerek umut dağıtmakta ve her şey rağmen aniden ortaya çıkacak iyi bir gelişme vurgulanmaktadır. Fert ortaya çıkan kötü gidişatı önce gerçeklik olarak kabul etmek ve bu gerçeklikle başa çıkma noktasında sorumluluk almak yerine; burç yorumlarının mutluluk vaadine takılarak toplumsal yaşama eklenmesinin sorunlu olduğu ifade edilebilir. Ayrıca sırf eğlence amacıyla veya sadece merak duymanın sonucunda takip edilen burç yorumlarının hayatımızda birer takıntı ya da saplantı olabileceği hususu da önemlidir. Bu noktada kişinin kendisini yönetmesi, kendisi ile kararları alabilmesi ve toplumsal hayatta bilinçli bir fert olabilmesi noktasında; yaşadığı olumlu/olumsuz tüm

konularda sorumluluk olarak toplumsal yaşamda referans noktası haline gelebilen burç yorumlarının kuşatıcı etkisinden kurtulması gerekmektedir.

Toplumsal yaşamda burç yorumlarında ortaya çıkan başka bir olgu meslek boyutundadır. Astroloji günümüzde bir meslek olarak toplumsal yaşamda yer almakta ve birçok programda astrologların yorumlarına göre gündelik yaşam değerlendirilmektedir. Mesleklerin itibar puan sıralamasına göre ise astrolog en son sıradaki beş meslek içinde sondan beşincide yer almaktadır. Astroloğu gündelik temizlik işçisi, hamal, düzensiz işlerde çalışan işçi ve dansöz takip etmektedir. Yapılan araştırmada müzisyen, astrolog, dansöz, aktör mesleklerine toplum genelinde düşük puan verildiğine dikkat çekilmekte ve eğitim seviyesi artması durumunda astrologların daha çok anlayış ve saygı göreceği ifade edilmektedir (Sunar, 2020, s. 55). Bu araştırmaya göre eğitim seviyesinin yükselmesi ile astroloğa saygı duyulması arasında doğru bir korelasyon vardır. Ancak eğitim hususunda astrolog mesleğinin itibar kazanmasının önemi, mesleğin bilimsel bir çerçevede eylemlerini yürütüp yürütmediği konusunu ortaya çıkmaktadır. Nitekim bir mesleğin ancak bilimsel bir temelde ve tutarlı bir metodolojiyi kendisine rehber aldığı ölçüde toplumda saygınlık kazanacağı ifade edilebilir.

Burç yorumlarının toplumsal yaşamda etkisinin din ile ilişkisinde ortaya çıktığı ifade edilebilir. İslam dininde astrolojinin yıldız falı ve hurafe olarak kabul edilmesi dikkate alındığında; burç yorumlarında her burca özel “Esma’ül Hüsna” zikirlerinin verilmesi hususunun İslam âlimleri ve bu alanda çalışan akademisyenler tarafından araştırılması önemlidir. Bu durumun kendi içinde belirli bir tutarsızlığı barındırdığı ifade edilebilir. Bu noktada “kişi dua etmesi gerekiyorsa neden burç yorumlarını takip etmekte veya dua ile arasına mesafe koyarak burç yorumlarına yönelmiş ise neden bu alana zorla itilmekte olduğu” hususunun sorunlu olduğu ifade edilebilir. Zira burç yorumlarında sistemin kontrolü, sistemin çıkarları ve sistemin beklentisi bir “plan” dâhilinde kişiye sunulur. Kişi sisteme sadık kaldığı ölçüde sistem işlerlik kazanarak kişiye istedikleri verir ve en nihayetinde sistem sayesinde mutlu olur. Kişi planını yapar ve sistemsel olarak da karşılığı alır. Dolayısıyla bazı burç yorumlarında sistem yaratıcı yerine konumlandırılabilen ve yıldızlar ise yaratıcı tarafından yönetilen değil sistem gereği işlevleri olan varlıklar haline gelebilmektedir. Bu noktanın özellikle İslami İlimler tarafından irdelenmesi önemlidir. Zira insan karakteri ve geleceği Allah’ın yaratma ve takdirleriyle olup, herhangi bir yıldızın ve gök cisminin hareket ve sükunuyla değişmez (Yeşilyurt, 2015, s. 231). Yine bu çerçevede bazı burç

yorumlarında “bu hafta şeytan sana iş alanından yaklaşıyor” gibi söylemin dini açıdan nereye konulması gerektiği ve toplumda oluşturduğu algının da analiz edilmesi kıymetlidir. Aynı zamanda burç yorumlarında dini bir ayin gibi bazı ritüeller verilmektedir. Bu ritüeller arasında dileklerin gerçekleşmesi için örneğin bir kolyeyi yedi gün takmak, bir kâğıda yaşanan olumsuzlukları yazarak kâğıdı yakmak veya mavi-yeşil kurdeleleri anahtara bağlayarak anahtarı belirli bir gün saklamak sayılabilir. Tüm bu unsurlar burç yorumlarının batıl inanç ve büyü olgusu çerçevesinde sosyolojik ve dini açıdan analizini gerekli kıldığı ifade edilebilir.

SONUÇ

Her insanın gündelik yaşamla etkileşiminde iş, aşk, para ve sağlık denklemine problemi olabilmekte ve genel-geçer ifadeler ile bu alanlara ilişkin çözümler; toplumda yaşayan birçok fert için bilimsel bir veriden ziyade “hayat akışı” içinde bilinebilir olgulardır. Bu noktada burç yorumlarının birer safsata olduğu söylenebilir. Burç yorumlarının sunduğu bilgiler ışığına göre hayatımızı şekillendirmek hatalı bir akıl yürütme ve sahte bir çıkarımdır. Burç yorumlarının birer safsata olduğunun farkına varılması kişide bir bilinç oluşturması açısından önemlidir. Bu çerçevede mantıksal olarak bu olgulardaki genel-geçer saptamalar ve belirli burçta olduğu belirtilen toplumsal unsurların her insan grubunda bulunabileceği durumu, münecimlikten çok hayat akışı çerçevesinde olağan bir durumdur. Dolayısıyla burç yorumlarının toplumsal yaşamdaki karşılığı ve fertler üzerinde oluşturduğu yönlendirici ve yönetici etkisi ortaya çıkmaktadır.

Burç yorumları gerçeklik ve sorumluluk unsurlarında fertlerin düşünce yapısını bozarak eylemlerini yanlış bir düzlemde gerçekleştirmesine yol açabilmektedir. Burç yorumlarını referans alan ve toplumsal yaşamdan uzak kendi gerçekliğini oluşturan fert, toplumsal ilişkilerini bu alanda gerçekleştirmeye çalışır. Sahte bir gerçeklik algısında sorumluluk almaktan uzak yaşamını burç yorumlarına göre biçimlendiren fert, toplum için bir tehdit haline gelebilir. Zira sahte gerçeklik kişinin hem kendisi ile hem de yaşadığı toplumla sorunlu bir ilişki ağının oluşmasına neden olur. Nitekim astrologların hem medyada hem de kendi mecralarında dile getirdikleri, sosyal medyanın sağladığı imkânlar nedeniyle daha geniş kitlelere ulaştırmayı başardıkları sağlık, ekonomi ve toplumsal yaşama ilişkin yanıltıcı ve yönlendirici söylemler toplum için bir tehdit yaratmaktadır (Uyar, 2016, s. 51). Bu tehdidin ortaya çıkarılması ve bertaraf edilmesi için bu alandaki tüm disiplinlerin ortak bir çalışma gerçekleştirmesi elzemdir. Nitekim burç

yorumlarını düzenli takip eden ve etkisi altında kalan kişinin kendisini, yaşadığı toplumu ve toplumsal gerçekliği sağlıklı şekilde değerlendirmesinin mümkün olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca burç yorumları kapitalist ve tüketim mantığı çerçevesinde kişileri yönetebilmektedir. Ticari boyutta kişiye özel danışmanlık, dijital uygulamalar, doğum haritası sunma ve burçlara özel hediyeler gibi başlıklarda kişiler tüketime yönlendirilmektedir. Böylece kişiler aynı burçlar altında kategorileştirilerek toplumların tek tip bir topluma doğru evrilmesinin de yolu açılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acı, A. (2017). Farabi ve İbn Sina'nın Astroloji Reddiyeleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Adorno, T. W. (1994). The Stars Down To Earth and Other Essays on the Irrational in Culture. (Ed. Stephen Crook). Routledge: London and New York: 46-171.
- Ağbal, D. (2012). Kur'ân'da Burçlar: Mahiyeti ve İnsana Bağlamında Etkisi. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (38) : 249-276.
- Apaydın, H. (2002): Burçların Dinî Tutum Ve Davranışlarla İlişkisi. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 2 / 2 (Nisan 2002): 183-206.
- Ayten, A. ve Köse, A. (2009): Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Analiz. Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi 9 / 2: 45-70
- Acılıoğlu, İ. ve Kaya, N., N. (2021). Beyaz Yakalı'nın Dijital Yakalı'ya Dönüşümü. Ankara: Elma Yayınevi
- Aust, S. ve Ammann T. (2018). (Çevirenler: Erdiñç Yücel & Hasan Yılmaz). Ankara: Hece Yayınları
- Büyükuslu, A. R. (2020). Toplum 5.0 Süper Akıllı Toplum. İstanbul: Der Yayınları
- Çetinkaya, E. K., Şimşek, C., L. & Çalışkan, H. (2013). Bilim ve Söзде-Bilim Ayrımı İçin Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 3 (2): 31-43.
- Dağıtmaç, M. ve Ekmen, Ş. (2020). Dijital Haçlı Seferleri. İstanbul: Motto Yayınları
- Dağıtmaç, M. & Ekmen, Ş. (2019). Dijital Psikolojik Devrim. İstanbul: Motto Yayınları
- Doko, E. (2021). Modern Bilim Açısından Astroloji ve Burçlar. İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları Vakfı Yayınları: 411-428.
- Düşkün, İ. (2011). Güneş-Dünya-Ay Modeli Geliştirilmesi ve Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Astronomi Eğitimindeki Akademik Başarılarına Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Hakkı, E., İ. (2021). Marifetname: İstanbul: Bahar Yayınları.

- Kovancılar, B. & Nazlıoğlu, M. (2021). Devlette Güven Sorunu ve Dijital Dönüşüm. *Dijital Devlet* (Editörler: Kemal Çelebi & Birol Kovancılar). 525-566.
- Orçin, G. (2021). Kitlesele Sığınakta Bir Mutluluk Vaadi: Günlük Astroloji Sayfaları Üzerine Bir Analiz. *Egemia Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları E-Dergisi* (9): 141-161.
- Pirinç, A. (2020). Ahkâmü'n-nücüm (Astroloji) Eseri Bağlamında Farabi'nin Bilimsel Yöntem Anlayışı. *Eskiyeni/41*: 541-569.
- Rigel N. ve Dursun O. (2015). Kültür Endüstrisinin Sahte Rasyonalitesi: Yıldız Falları. *Yeditepe Üniversitesi Global Media Journal TR Edition* (5): 227-270.
- Selvi, C. (2011). Astrolojik Kişilik ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi*.
- Sunar, L. (2020). Türkiye'de Mesleki İtibar: Dönüşen Çalışma Hayatı ve Mesleklerin Sosyal Konumu. *Journal of Economy Culture and Society, Supp*(1), 29-59.
- Tunca, Z. (2002). Türkiye'de İlk ve Orta Öğretimde Astronomi Eğitim Öğretiminin Dünü, Bugünü. *V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Ankara*.
- Uslu Divanoğlu, S. ve Uslu, T. (2019). Astrolojinin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 29 (1) , 299-321.
- Uyar, T. (2016). Astroloji Sözdabilimi ve Toplum için Yarattığı Tehditler Üzerine Bir Tartışma. *Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi*, 6/1: 50-60.
- Yeşilyurt, T. (2020). Çağdaş İnanç Problemleri, (6. Baskı). *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İnanç Kitaplar Dizisi 9*.

BÖLÜM 3
SOSYAL MEDYADA LİNÇ:
COVID 19 YASAKLARI DÖNEMİNDE LUPPO DAYI OLAYI¹
Berkan GÜRBÜZ² , Doç. Dr. Eylem ŞİMŞEK³

---

¹ Bu çalışma birinci yazarın yüksek lisans proje çalışmasına dayanmakta olup “The International Symposium on Communication and Technology with its Philosophical Dimensions (ISTC_PhD) , (2023 Ocak) Marmara University, İstanbul ,Türkiye”de bildiri olarak sunulmuştur.

² Yüksek lisans öğrencisi, Bahçeşehir Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü, berkan.gurbuz@bahcesehir.edu.tr, Orchid No: 0000-0001-9987-5605

³ Bahçeşehir Üniversitesi ,İletişim Fakültesi, Yeni Medya Bölümü. eylem.simsek@sad.bau.edu.tr, Orchid No: 0000-0003-3032-7613

GİRİŞ

Linç olgusu çok eski bir kavram olup 2004 yılında Web2.0 teknolojisiyle birlikte ortaya çıkan sosyal medya linç kavramına yeni bir boyut getirmiştir. Sosyal medya uygulamaları farklı duygu, düşünce ve davranışların farklı derecelerde manipülasyonuna neden olabilmektedir. Sosyal medyada oluşturulan sanal topluluklar aracılığıyla yapılan etkileşim ve paylaşımlar beraberinde linç unsurlarını ortaya çıkarabilmekte ve hızlıca yaygınlaşarak kapsamlı bir sanal linçe dönüşebilmektedir. Özellikle anonimlikten beslenen sanal ortamlardaki bireyler, sanal toplulukların etkisi altına girmektedir. Kendilerine sirayet eden duygu ve düşüncelerle normalde göstermeyeceği davranışları sanal kitlenin psikolojisine uyarak sergileyebilmektedir.

Sanal ortamda yaşanan linç son derece yaygın olmasına rağmen bu konuda yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada sosyal medyada linç olgusunun kültürümüze bağlı olarak derinlemesine incelenmesi, sanal lincin nasıl gerçekleştirildiğinin ve aşamalarının belirlenmesini hedeflenmiştir. Bu bağlamda önce sosyal medya kavramı, sosyal medyada kitle psikolojisi ve linç kavramları incelenmiştir. Özellikle Twitter’de lincin yaygın olduğu gözlemlenmiştir. Sosyal medyadaki linç olgusunu analiz etmek için toplumda infial yaratan, yoğun paylaşımların olduğu 10 Nisan 2020 tarihindeki Lippo olayı örnek olay olarak seçilmiştir.

SOSYAL MEDYADA KİTLE PSİKOLOJİSİ

Sosyal medya, *“kullanıcıların bilgi, fikir, kişisel mesaj ve diğer içerikleri (videolar gibi) paylaşmak için çevrimiçi topluluklar oluşturdukları elektronik iletişim biçimleri (sosyal ağ ve mikroblog web siteleri gibi)”* olarak tanımlanmaktadır (Douglas vd., 2020) . Sosyal medyanın bireyin zaaflarına, bilinçaltına yönelik algoritması nedeniyle bireyler daha önce karşılaşmadıkları sorunlar yaşamaktadır. Geçmişte televizyon gibi tek yönlü iletişim araçları bağlamında teknolojilerin *“yalnızca insanların kullandığı icatlar olarak değil insanları yeniden icat eden araçlar”* olduğu iddia edilmiştir (McLuhan, 2014). Ancak bu önerme gerçek anlamını sosyal medya ile bulmuştur.

Sosyal medya sanal bir kitle yaratmıştır. Sosyal medya hem kullanıcıları bireyselleştirmekte hem de grup ya da kitle psikoloji bağlamında anonimleştirerek aynılaştırmaktadır. Kullanıcılar üzerinde sosyo-politik bir kimlik oluşturarak ‘netdaş’ olarak adlandırılan bir homojenlik yaratmaktadır. Sosyal etki yaklaşımı bağlamında, sosyal medyadaki görünmez grup baskısı,

sanal bir kitle oluşturmakta ve bireylerin davranışlarını da benzer hale getirmektedir (Çebi & Akıllı, 2011). Sosyal medya platformlarının iletişim biçimleri genel anlamda bireysel ve yüzeysel bir yapıdadır. Toplumda gündemin ne olacağını ve nelerin konuşabileceğini artık sosyal medyanın belirlediği görülmektedir (Aslan, 2011).

Kitle kavramı konusunda ilk kapsamlı değerlendirmeleri Kitle Psikolojisi adlı eserinde yapan Gustave Le Bon'a göre *kitle* tesadüfen bir araya gelen bireyler topluluğudur. Çeşitli toplumsal olaylarda (gösteri, protesto, eylem, maç, miting vb.) bireyler bir araya gelerek kitle karakterini oluşturmaktadır. Sanayi devrimiyle siyasi ve sosyal inançların tahrip edilmesi ve yeni yaşam koşullarının ortaya çıkmasıyla birlikte insanlar kalabalık kentlerde yaşamaya başlamıştır. Le Bon, artık önemli toplumsal meselelere kitlelerin hükmedeceğini, kitlelerin çağının ortaya çıktığını belirtmiştir. Bunun göstergesinin ise toplumun sesinin, düşüncelerinin duyulması, değerlendirilmesi ve önemsenmesi olduğunu söylemiştir (Le Bon, 1997).

Le Bon, kitlelerin *duygulara mantıktan daha çok değer verdiğini* ve *hayallerin kitlelerin davranışlarını etkileyen önemli bir faktör olduğunu* ifade etmiştir. İnsanların düşüncelerini kontrol edenler, toplumsal birliktelik gücünü kullanarak sosyal iletişimi etkilemektedir. Bireylerin kitle içerisinde farklı davranması *anonimlik, bulaşma ve telkin* ile açıklanmaktadır. *Anonimlik*, tespit edilememe ve sorumluluk ve ceza almamaya ilişkilendirilmektedir. *Bulaşma*, duygu, düşünce ve davranışın kolayca yaygınlaştığı hipnotik bir durumdur. *Telkine yatkınlık* ise bireyin kitle içinde kendi bilincinin zayıflaması ve kaybolmasıyla sosyal etki karşısındaki savunmasızlığını göstermektedir. Bu bağlamda kitle psikolojisinin devreye girerek bireysel bilincin zayıfladığı durumlar genellikle bireyin kimliğinin gizlendiği, anonim kullanımın yaygın olduğu sosyal medya uygulamalarında gözlemlenmektedir (Le Bon, 1997). Özellikle Twitter gibi tartışma, görüş alışverişi, paylaşım ve katılımın arttığı platformlarda kitle psikolojisi belirginleşmektedir

Le Bon, kitleyi bilinç *seviyesinde değil bilinç dışı seviyesinde* değerlendirmiştir. Geçmişten gelen birikimler ve inançların, tarihsel bağlamda kitle düşüncesini şekillendirdiğini söylemiştir. Bireyin tekil olarak yapmaya cesaret edemeyeceği eylemlerin (yağma, istismar, cinayet, linç vb.) kitle şekline dönüşünce yıkıcı bir şekilde ortaya çıkabileceğini ve kitlede duygu ve düşüncelerin bulaşıcı olduğunu belirtmektedir. *Birey ve kitenin karakteri farklıdır* ve kendi çıkarına ters durumda bile birey kitleye uyum gösterebilir (Aktürkoglu, 2021). Kitle ve bilinç ilişkisini, zihinlerin tekleşmesi ve

bireylerin farklı zihinlerinin tek bir varlık zihni gibi birleşebilmesiyle açıklamıştır. Kitlelerdeki *zihniyetin tekleşmesi kanunu* olarak kavramsallaştırılmıştır.

Bireylerin bilincinin yanında kitlenin de kolektif bir bilinci bulunmaktadır. Kolektif bilinç kitlede; bireylerin bazı yetenekleri, duygularını, fikirlerini ve düşüncelerini hipnotize edilmişçesine yok ederken, yerlerine alternatiflerini ortaya çıkarmakta, güçlendirmekte ve pekiştirmektedir (Freud, 2012). Kolektif bir ortamda yaşayan kitleler için "*biz*" duygusu "*ben*" duygusundan daha önemlidir. Bir grubun üyesi olan bireyler için grubun irade, kararları ve düşünceleri kendi kararlarından önce gelmektedir. *İrade yanılması*, insanların kendi özgür iradeleriyle hareket ettiklerine inandıklarında ortaya çıkmaktadır. Bu bireyler irade ve düşünce yanılması içerisinde, başkalarının ya da buldukları toplumun etkisi altında hareket etmekte ve kitlenin düşüncelerini benimsemekte ve savunmaktadır (Earls, 2009). Le Bon (1997), *belirli koşullar altında kitlenin kendisini oluşturan bireylerden son derece farklı özellikler gösterdiğini*" ve son etkileşim aşamasının "*onları bir tür kolektif ruha aidiyet haline getirdiğini*" savunmaktadır. Sosyal gruplaşmaların tekdüzeliği (ya da manevi birliği) bağlamında organize kitleler ya da *psikolojik kitlelere* atıfta bulunmaktadır. Kolektif ruh, *bireylerin zihinsel becerilerinin ve dolayısıyla bireyselliklerinin zayıflatılmasıyla oluşmaktadır*. Bireyler baskı altında olmayı çaresizce kabul ettiği bir durumda bastırılmış güdülerini açığa çıkarmasına izin veren sayısal çoğunluğun yani kitlenin verdiği güvene kapılmaktadır.

Hayal gücü bağlamında kitlelerin bazı özellikleri *duyguların basit ve abartılı olması, körlük, sinirlilik ve akıl yürütme eksikliği* olarak listelenmiştir. Anonim kitle, heterojen kitlenin bir alt kategorisi olarak sınıflandırmış ve anonimliğin *sorumluluk duygusuna* karşı etkisine odaklanılmıştır. Abartılı ve basit duygular kitleyi *şüphe ve kararsızlıktan uzak* tutmaktadır. İzleyicinin duyguları, *sorumluluk eksikliği* nedeniyle şiddetlenmekte ve kitleleri harekete geçmeye motive etmektedir (Le Bon, 1997). Kitlelere hakim olmak için, kitlelerin *hayallerine ve duygularına uygun mesajlar* iletilmektedir. Kitleler duygulardan etkilendiği, hayalleriyle düşünebildikleri için hayaller davranıştaki itici güçtür. Hayaller kitleleri ya korkutur ya da çeker. Kitle psikolojisinin bu özelliği Freud tarafından da benimsenmiştir. Freud'a göre, halk asla gerçek bilgiye açıklık hissetmez. Her zaman yanılmalara benimsenir ve gerçek olmayana gerçeğin önüne koymaktadır (Freud, 2012). Kitlelerin hayal gücü tarihte tüm yöneticilere hizmet etmiştir. Le Bon bunu

Napolyon'un şu sözleriyle açıklamaktadır: “İnsanların çoğunluğunun hayalleri birbirine çok benzer. Herkes hayallerinin ve bu hayallerle ilişkili düşüncelerinin gerçek olduğunu varsayar. İnsanların çoğu hayallerle düşünür.”

SOSYAL MEDYADA LİNÇ

Sosyal medya kitle psikolojisine yeni bir boyut getirmiştir. Sosyal medyanın özellikle, *anonimlik*, *etkileşim* ve *eşzamansızlık* özellikleri bireyin bilincinin zayıflaması ve kitle psikolojinin güçlenmesindeki anahtar özelliklerdendir. Sosyal medya fiziksel olarak farklı yerlerde bulunan kullanıcıların birbiriyle paylaşımda, etkileşimde bulunmasına olanak tanıyan ortamdır. Bu süreçte bilinç aynı zamanda toplumsal ya da kolektif bilinç olarak şekillenmektedir. McLuhan bilincin değişimini şu cümlelerle açıklamıştır: “*Mekanik çağlarda bedenimizi mekan boyunca uzatırken bugün, yüz yılı aşan elektrik teknolojisinin ardından merkezi sinir sistemimizi global kapsamda zaman ve mekanı dışlayarak uzatmış bulunuyoruz. Yaratıcı bir süreç olan bilme, insan toplumunun bütününe uzanırken, hızlı bir şekilde, insanın uzantılarının son safhasına yaklaşmaktayız: Bilincin teknolojik simülasyonuna.*” (McLuhan, 2014).

Sosyal medyanın olumsuz etkilerinden birisi nefret söyleminin de bir uzantısı olarak kabul edilen linçtir. Şiddet, saldırganlık, zorbalık, linç gibi olumsuzluklar insanlık tarihinde farklı kültürlerde ve farklı dönemlerde ortaya çıkabilmektedir. Geçmişte linçte fiziksel şiddet daha ağırlıklı iken günümüzde sanal şiddet ön plana çıkmıştır. Linç; bireyin düzenli hukuk mahkemelerinin varlığından bağımsız olarak ve yargılanmadan, belirli bir kitlesel şiddet aracılığıyla, intikam amaçlanarak öldürülmesi veya onlara işkence edilmesi eylemidir. İngilizce'de Lynch Yasası olarak da bilinmektedir. 1913'te İrlanda'nın Galwoy belediye başkanı James Ficstefeu Stephen Lynch mahkeme emri olmadan, kendi oğlunu ticari borçlarını ödemediği için idam etmiştir. İrlandalılar yargısız infazı bu olayla ilişkilendirmiş ve daha sonra Amerika'ya gelen İrlandalı göçmenler bu kavramı yanlarında taşımıştır (Encyclopedia of the Social Sciences, 1967).

Sosyal medyada, sanal kitlenin bireyin ne söylemek istediğine ya da ne söylediğine bakmaksızın, ötekileştirdiği bireylere ya da gruplara şiddet içeren ve orantısız bir şekilde tepki vermesi ve belirli kişilerin bunu kışkırtması durumuna *sanal linç* denilmektedir (Bora, 2008). Linç, *nefret söylemi*, *önyargı*, *ayrımcılık*, *hoşgörüsüzlük*, *dışlama* ve *sanal zorbalık* ve

saldırganlık ile ilişkili olup bu kavramlarla daha ayrıntılı olarak açıklanabilmektedir. *Nefret söylemi*, yalnızca bir ifade biçimi değil, aynı zamanda şiddet için bir katalizör görevi de görmektedir. Bir kişi ya da grubu ırkı, cinsiyeti, yaşı, etnisitesi, milliyeti, dini, cinsel yönelimi, cinsel kimliği, engelliliği, ahlaki ya da politik görüşleri, sosyoekonomik sınıfı, mesleği, ya da görünüşünü (boy, kilo veya saç rengi gibi), zihinsel kapasitesi ve benzeri herhangi bir özelliği nedeniyle küçük düşürmeye yıldırmaya ve onlara karşı şiddet veya önyargıyı kışkırtmaya niyet eden söylemlerdir. Sosyal medya, nefret söyleminin yayılmasının hızlanmasına ve bazı gruplara karşı linç oluşumuna aracılık edebilmektedir (Karaman & Işıklı, 2016).

Önyargı, en temel şekliyle, bir kişi, grup veya toplumun yeterli bilgiye sahip olmadığı veya yanlış bilgi alarak karşı taraf (bilgi-grup-toplum) hakkında benimsediği olumlu veya olumsuz görüşlerdir. Stereotipler ise belirli bir nesne veya grup hakkında bilgi boşluklarını doldurmak için önceden oluşturulmuş izlenimler ve referanslar topluluğu olarak oluşturulan ve zihinsel görüntülerdir (Göregenli& Karakuş, 2012). Önyargılar kişisel, stereotipler ise toplumsaldır. Bununla birlikte, önyargı ve stereotip arasındaki sınır belirsizdir. Önyargılar çeşitli nedenlerle toplumda yaygınlaştığında stereotipler ortaya çıkmaktadır.

Ayrımcılık, etnik köken, cinsiyet, sosyoekonomik durum, yaş, ideoloji, fiziksel engel vb. bu tür etkenler sonucunda önyargı ile gelişen belirli kişi veya grupların belirli kaynaklara erişiminin sınırlandırılmasıdır. Toplumsal düzeyde ayrımcılık, kişinin seçimleri veya davranışları nedeniyle toplumdan dışlanma biçimidir (Budak, 2000).

Hoşgörüsüzlük, karşıdaki kişinin konuşmasına izin vermemek, onu tanımamak, ayırt edici özelliklerini ifade etmekten alıkoymak, her durumda görünmez ve pasif kılmakla başlamaktadır. Ön yargıya ve ayrımcılığa yol açan hoşgörüsüzlük ifadeleri nefret söylemini doğurmaktadır (İnceoğlu & Sözeri, 2012). Kişi ve kuruluşların hoşgörüsüzlüğü ve hoşnutsuzluğu zamanla adaletsizliklere, başkalarının haklarının gaspına ve barış ortamının bozulmasına yol açma potansiyeline sahiptir (Talmiciler, 2012).

Dışlama, ötekileştirme sürecidir. Biz kavramı, bireyin kendini ve içinde bulunduğu grup/topluluğu belirtmektedir. Biz dışındakiler ise öteki kavramıyla tanımlanmaktadır. Ayrımcılığın belki de en şiddetli biçimi olan nefret suçları ve bu davranışsal eylemlerin zihinsel ve ideolojik temelini oluşturan nefret söylemi, temelde gruplar arasındaki sistematik hiyerarşiye

işaret eden bir dışlama, değersizleştirme ve düşmanlık ideolojisidir (Öztürk, 2021).

Zorbalık, kendini kolaylıkla koruyamayacak bir kurbanı karşı, bireysel ya da bir grupta birlikte zaman içerisinde kasıtlı olarak ve tekrarlanan şekilde saldırgan eylem ya da davranışlarda bulunmaktır. Zorba, psikolojik olarak zayıf olduğunu düşündüğü kurban üzerinde otorite kurmaya ve kontrol elde etmeye çalışmaktadır (Belsey, 2005). Sanal zorbalık, gerçek dünyadaki zorbalığın devamı olabildiği gibi bağımsız olarak sanal dünya da ortaya çıkabilmektedir (Erdur-Baker & Kavşut, 2008). Zorba ve kurban rolleri sıklıkla değişebilmektedir (Beran & Li, 2007; Willard, 2007).

Sonuç olarak linç olgusu çok eski bir kavram olmasına rağmen sosyal medya linç kavramına yeni bir boyut getirmiştir. Sosyal medyada oluşturulan sanal topluluklar ya da etkileşim ve paylaşımlar sanal zorbalık, saldırganlık ve şiddeti ortaya çıkarabilmekte ve hızlıca yaygınlaşarak kapsamlı bir sanal lince dönüşebilmektedir. Özellikle anonimlikten beslenen sanal ortamlardaki bireyler, sanal toplulukların etkisi altına girmektedir. Kendisine sirayet eden duygu ve düşüncelerle normalde göstermeyeceği davranışları sanal kitlenin psikolojisine uyarak sergileyebilmektedir. Bireysel sınırlar ve normlar kısa sürede yerini kitle düşüncesi ve normlarına bırakmaktadır. Sanal dünyada yaşanan linç son derece yaygın olmasına rağmen bu konuda yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada sosyal medyada linç olgusunun kültürümüze bağlı olarak derinlemesine incelenmesi hedeflenmiştir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada sosyal medyadaki linç olgusunun Türk kültürü bağlamında derinlemesine incelenmesi amacıyla nitel paradigma kapsamında örnek olay çözümlemesi yapılmıştır. Nitel araştırma, sınırlı anlamda tek soruya odaklanmadan, konuyu teorik ve felsefi perspektiflerin yanı sıra açık uçlu sorgulamalar kullanarak derinlemesine ve uzunlukta değerlendirmeye olanak sağlamaktadır. Twitter’de linci yansıtan “Luppo Olayı” lincin pek çok yönünü barındırması, yaygın ve etki eden bir olması nedeniyle seçilmiştir. Örnek olay modeli, karmaşık bir fenomeni kendi bağlamında çözümleme olanağı sağlaması açısından önemlidir. Örnek olay çözümlemesinin dayandığı yapısalcı felsefesi, gerçekliğin nasıl inşa edildiğini göstermede etkilidir (Baxter & Jack, 2008).

Luppo Olayına ilişkin Twitter’de yapılan paylaşımlar, içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. İçerik analizi tümevarımcı bir veri çözümleme yöntemi olup araştırılan olgunun kökenlerine ulaşmak için kodlamalar yapılarak kavramların belirlenmesi ve kavramların birbiriyle ilişkilerinin çözümlenmesi hedeflenmektedir. Kodlamalar yoluyla dağınık veriler düzenlenmekte ve anlamlı sonuçlar çıkarılabilmektedir (Baltacı, 2009; Şimşek & Yıldırım, 2011).

Araştırmada incelenen örnek olay sosyal medyada; *#Luppo Dayı* hasthagi ile gerçekleşen linç olayıdır. 10 Nisan 2020 tarihinde geç açıklanan sokağa çıkma yasağı bildirimini takiben yasağın başlangıcına iki saat kala insanlar marketlere akın etmiş, ev ve gıda ihtiyaçlarını karşılamak üzere marketleri doldurmuştur. Bu kalabalığın arasında elinde Luppo paketiyle ödeme sırası bekleyen bir kişinin fotoğrafı sosyal medyada adeta o gecenin simgesi olmuştur. Luppo, Şölen markasının çikolatalı sandviç şeklindeki kekidir.

10 Nisan 2020 tarihinde sosyal medyaya yansıyan bu linç olayına yönelik yapılan ve 2022 Nisan ayı içerisinde ulaşılabilen Twitter yorumları içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İçerik çözümlemesinde ana aşamalar betimleme, çözümleme ve yorumlamadır. Betimlemede ne söylendiği, çözümlemede temaların belirlenmesi, ve temalar arasında anlamlı ilişkilerin ortaya çıkarılması ve yorumlamada kitlenin linç olgusuna ilişkin yaklaşımının değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Öncelikle *#Luppo Dayı* hasthagi ile ulaşılabilen tüm paylaşımlar ham veri olarak kaydedilmiş ve ilgisiz olanlar ayıklanmıştır. Olayın üzerinden zaman geçmesi nedeniyle genellikle en çok etkileşim alan verilere ulaşılabilmesi çalışmanın kısıtlarındandır. Özellikle olduğu değerlendirilen yorumlar araştırmacılar tarafından iki kez okunmuş ve tümevarımcı bir yaklaşımla kodlama anahtarı ortaya çıkarılmıştır. Seçilen tüm yorumlar ilgili anahtara göre teker teker sınıflandırılmıştır. Daha sonra kodlar araştırmacılar tarafından gözden geçirilmiş ve kodlayıcılar arasında %90 seviyesinde uzlaşma sağlanmıştır. Daha sonra söz konusu kodların ne anlama geldiği, hangi diğer değişkenlerle ilişkili olduğu sorgulanmıştır. Belirlenen temel kodlar bağlamında sanal lincin nasıl ortaya çıktığına ilişkin bir kavram kümesi oluşturmak hedeflenmiştir.

Şekil 1. 10.04.2020 tarihindeki linç olayına konu olan Luppo paylaşımı (Kaynak: <https://twitter.com/8Lampardd/status/1512906778375331844/photo/1>)

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada sosyal medyadaki linç olgusunun Türk kültürü bağlamında derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır. Sosyal medyadaki linci yansıtan 10 Nisan 2020 tarihindeki “Luppo Olayı” Twitter’deki paylaşımların lincin pek çok yönünü barındırması, yaygın ve etmesi nedeniyle örnek olay olarak seçilmiştir. Sosyal medyadaki linc paylaşımlarının temalarının çözümlenmesiyle kültürel linç biçimlerinin aydınlatılması hedeflenmiştir.

1. 10-13 Nisan 2020 tarihindeki (olay anında) “Luppo Olayı” Twitter’deki linç paylaşımlarına ve yönelik olarak paylaşımlar hangi konuları/temaları içermektedir.
2. 16-18 Nisan 2020 tarihinde (olay sonrasında) sanal linç olayına ilişkin bilgilerin artmasıyla yapılan Twitter’deki paylaşımlar hangi konuları/temaları içermektedir.
3. Sanal linç olayının gelişimine ilişkin aşamalar nelerdir?
4. Sanal linç olayının sonuçları nedir?

Araştırmanın Önemi

Linç olgusu kitle ve grup psikoloji bağlamında oldukça yaygın bir şekilde incelenmesine rağmen sosyal medyadaki linç olgusu görece yeni bir kavramdır. Sanal linç konusuna ilişkin yapılan çalışmalar sınırlıdır. Linç olgusunun kültüre duyarlı olması nedeniyle Türk kültürüne ilişkin çalışmaların yapılmasıyla kavramın çözümlenmesinin özellikle sosyal bilimcilere ve sanal ortamda şiddet ve suçla ilgili konularda karar vericilere yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca sosyal medya okuryazarlığı bağlamında linç olayının daha iyi anlaşılmasıyla konu hakkındaki farkındalığın yükseltilmesi umulmaktadır. Mizah yoluyla masum görülen davranışların ve paylaşımların bile lince katkı sağladığının anlaşılmasının daha duyarlı bir sosyal medya kitlesi yaratmada önemli olduğu değerlendirilmektedir.

BULGULAR

COVID 19 sürecindeki belirsizlikler, korku ve kaygıların üzerine 10 Nisan 2020 Cuma günü açıklanan sokağa çıkma yasağı eklenince toplumda büyük bir korku ve panik ortamı oluşmuştur. Toplumsal gerilim çok yüksek düzeye çıkmış, hatta bu süreçte bazı yöneticiler istifa dahi etmiştir. Söz konusu korku ve belirsizlik bağlamı sosyal medyada lincin oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Luppoo olayında lincin aşamalarının da belirlenebilmesi için hem olay anındaki ve hem de sonrasındaki paylaşımlar ayrı ayrı incelenmiştir.

OLAYA İLİŞKİN PAYLAŞIMLAR (10-13 NISAN 2020)

10 Nisan 2020 günü gece yarısı sosyal medyada yayılan Luppoo Dayı fotoğrafı sonrası gönderilen tweetler kısa süre içinde sanal lince dönüşmüştür. Luppoo Dayı hashtagı trend topic olmuştur.

Olay esnasında gönderilen ve incelemeye alınan 40 Tweet'in 4 adedi küçümseme, 11 adedi mizah, 11 adedi eleştiri, 6 adedi marka vurgusu ve 8 adedi linç karşıtı destek tweetleridir. Olay anında lincin *eleştiri*, *mizah*, *marka vurgusu*, *küçümseme* ve *linç karşıtlığı/destek* temalarıyla yapıldığı görülmektedir. Söz konusu temalara değerlendirmeler ayrıntılı olarak aşağıda sunulmuştur.

Eleştiri Temalı Paylaşımlar: Linç olgusunda eleştiri ön plandadır. Buradaki eleştiriler yalnızca Luppoo satın alan kişiye karşı değildir. Linç olayı çok değişkenli bir tartışma platformuna dönmüştür. Luppoo almanın temel

ihtiyaçlar dışında kalması nedeniyle önemsiz bir gereksinim olarak değerlendirilmesi lincin etkisini artırmıştır (*sayın yetkililer maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi acilen güncellenmeli luppo ve kola eklenmelidir, @aysenovich, 11.04.2020*), sokağa çıkma yasağıyla çelişmesi (*mevcut bir sokağa çıkma yasağının tam ortasında ben seni marketten luppo alırken gördüm@yokbirseeyy, 11.04.2020*).

Bireyler sorumsuzca davranışlar yüzünden kendilerinin sokağa çıkamayacakları endişesini taşımaktadır (*Düğün tarihimin, 2 gün sokağa çıkma yasağı geldi diye luppo almaya koşan insanlar yüzünden ertelenme ihtimalini SİN-Dİ-RE-Mİ-YO-RUM! @mericbusraa, 11.04.2020*). Ayrıca sağlık personeli ve diğer insanları zora sokabileceği endişesi (*Sadece 48 saat için evine kola, sigara, luppo, kuruyemiş taşıyan ahmaklar yüzünden binlerce sağlık personeli kim bilir kaç ay daha çocuklarına, sevdiklerine yaklaşamayacak, @NGol1961, 11.04.2020*) nedeniyle yapılan eleştirilerin baskın olduğu görülmektedir.

Buna karşıt olarak maddi durum ya da sosyoekonomik statü bağlamında olayın yanlış değerlendirildiğine ilişkin eleştiriler yapılmıştır (*luppo eklemek ya da kola almak için marketteki insanlarla dalga geçmek yerine zamanında binlerce tl kazanmak için, coronayı bildiği halde Şubat, Mart ayında yurtdışına giderek, corona virüsü ülkemize getiren zengin insanları eleştirseydiniz bugün fakir insanlar sokakta olmazdı, @89Baris89, 11.04.2020*).

Davranışın kişiye değil sokağa çıkan tüm topluluğa genellenerek eleştirilmesi de söz konusudur (*günleri luppo yemeden geçmeyen kolay içmeden duramayan bi milletiz, @Hamükinn, 11.04.2020*; *Evet sizlerin sağlığı için sokağa çıkma yasağı getirildi sizler bunu marketlere akın edip luppo, kuruyemiş ve kola alarak ayrıca bugün 12 itibariyle kutlama yaparcasına sokaklara dökülerek ne kadar eğitilmez bir millet olduğumuzu gösterdiniz hepimize ayrı ayrı teşekkür ederim, @omerozogul, 13.04.2020*). Lupponun temel ihtiyaç maddesi olmamasının linç köriklediği düşünülmektedir. Kuruyemiş ve kola gibi benzer ürünler için de eleştirel yorumlar yapılmıştır (*evine kola, sigara, luppo, kuruyemiş taşıyan ahmaklar, Türkiye'de son 46 dakikadır luppo ve litrelik kola alınabiliyor*).

Bazı bireyler linç olayında direkt Luppo alan bireyi hedefleyerek paylaşım yapmış, diğerleri ise olaya (*ya yasak açıklanırken temel ihtiyaçlar karşılanacak dendi. Kola- luppo- çerez için market yağmalayanlara saat*

kaçta yasak koyarsan koy, olaya hakim oldukları bile net değil. Fransa günler öncesinde dedi yine aynı şekil. Günlerdir çıkmayın deniyor, evde 2 günlük erzak yok muydu, @mnglr, 11.04.2020) ya da bağlama (Anlık Türkiye Gündemi; Luppo - Coca Cola, @objektifsport, 13.04.2020) odaklanmıştı. Bireyi hedef alan paylaşımların linç olgusunu oluşturduğu, diğer paylaşımların ise trend topicta kalmasına yardım ederek destekleyici bile olsa dolaylı yoldan lince hizmet ettiği görülmektedir.

Küçümseme ve Hakaret Temalı Paylaşımlar: Küçümseme ve hakaret karşı tarafa acı verecek, yıpratıcı hareketler olup, sözlü şiddetin önemli öğelerindedir. Bu kapsamda Luppo alan kişiye yönelik hakaret (Cahilliğin eyleme geçişinden daha korkunç bir şey yoktur. #LUPPO, @emrullahguzel55, 11.04.2020) dalga geçme (sokağa çıkma yasağı var ve saat gecenin üçü canım luppo çekti... komşuları rahatsız etmece, @dolmuscunuz, 11.04.2020, Evet abicim luppo önemli tabi sonra aç falan kalırsın Allah korusun, @Namikkemalci, 11.04.2020). metaforlarla küçük düşürmeye (Luppo alan adam kadar hayatı sevmek isterdim, @nasipetme, 11.04.2020) dolaylı hakarete ilişkin paylaşımlar dikkat çekmektedir, “Abicim, cahillik, ahmaklık” gibi söylemlerle birey açık olarak aşağılanmaktadır.

Mizah Temalı Paylaşımlar: Olay içerisindeki durum veya olgunun komik, ironik veya hiciv içeren sözlerle değerlendirildiği görülmektedir. Ne demişler ekmek yoksa luppo ye, @demetcyr, 11.04.2020; “neden öldün? Luppo alırken virüs bulaştı” gibi paylaşımlarla konunun komik bir dille eleştirisi yapılmaktadır. Söz konusu ifadelerin birçoğu eğlendirici olmakla birlikte lince uğrayan kişi açısından bakıldığında acı verici ve yıpratıcı olduğu açıktır. (Gece gece bi servis makarna yapıp yedim hala açlıktan karnım gurulduyo Tatlı olarak Luppo yemedim diye mi acaba sjzsnsns, @snbagci, 11.04.202; Seni marketteki adamın luppo'yu sevdiği kadar sevdiğimi düşünsene bi!, @Mavigolge1940, 12.04.2020; Babama diyorum niye luppo almadın, @hardpurposeless, 13.04.2020; her gece asiri duygusalım diyorum ama gerçekten çok asiri duygusalım aklına luppo alan adam geldi mesela su an aglicam buna, @babydam, 11.04.2020). Bazı mizah ifadeleri (Vakay-i Luppo, @Merveliii2, 12.04.2020; Girl, you'll be a luppo, @dilaraa_gvn, 12.04.2020) konunun gündemde kalması ve daha çok tıklanmasını sağlayarak dolaylı yoldan lince hizmet etmektedir. Lince dönüşen olaylarda sosyal medyadaki masum paylaşımlar bile lincin daha çok görünür olmasını sağlamaktadır.

Marka Temalı Paylaşımlar: Marka temalı paylaşımlarda olaya konu olan ürün ve marka ilişkisi üzerinden kullanıcıların dijital pazarlama, bilinirlik ve sosyal iletişim açısından değerlendirmeler yer almaktadır. Markaya yönelik olarak bilinirliğinin sağlanması (*Cola ve luppo nun ne kadar önemli olduğunu bu gece öğrendik, @Hiranur70789613, 11.04.2020*), meranın artması (“*Luppo diye bir şey varmış, @ihsankycn, 11.04.2020; Luppo da hiç yemedim daha önce.. Güzel m’ola?, @BekirDeveli, 11.04.2020*), markaya seslenme (*Luppo nun üretimini yapan firma bu dayıyı bulup reklam yüzü yapmalı, @uslanbemarul, 11.04.2020*), markayı satın alma isteği (“*İssiz adaya düşsem yanıma alacağım üç şey; LUPPO, LUPPO, LUPPO, @uslanbemarul, 11.04.2020; Karantinadan önce kardeşimle aldığımız abur cuburlar luppo önemli arkadaşlar lütfen asdfgh, @aysee_ws, 13.04.2020*) gibi paylaşımlarla marka bilinirliğinin arttığına vurgu yapılmaktadır.

Linç Karşısı/Destek Temalı Paylaşımlar: Linç karşıtı paylaşımlar linç olayının öteki tarafıdır. Konuyu farklı bir pencereden değerlendiren ya da lincin karşısında duran kişilerce yapılan paylaşımları içermektedir. Linç edilen kişiyi anlamaya ve korumaya yönelik olarak derin bir üzüntü dile getirilmiştir (*Abi ben bu adama harbi çok üzülüm. İçime oturdu. Kendine değil çocuklarına aldığını düşünüyorum ve hususi luppo almak için markete gitceğini düşünmüyorum. Üzülüyorum sadece. Harbi harbi üzülüyorum bu kadar kolay linç edilmesine insanların. @yasinsahin_10, 11.04.2020; Luppo alan dayıya üzülmemekte elde değil mevzu nerelere geldi adam kendini görüyorsa perişandır ya çocuğu istediye bütün sinirini ondan çıkarır @dadaskentli 13.04.2020*).

Luppo alan bireye yönelik empati kurulduğunda linç karşıtlığının oluştuğu görülmektedir (*İtiraf ediyorum başta tepki verdim ama empati kurduktan sonra dedimki belki evladı baba banada luppo getirirmisin demiştir sorun bunu almasında dekil sorun dışarıya çıkıp kalabalık ortama karışması çıkan herkes gibi. #SokagaCikmaYasagi, @denizzmel, 11.04.2020 @atacmusa1*). Söz konusu linç olayının gelecekte de bireye zarar vereceği ifade edilmiştir (*Adama kahvede Luppo Fevzi falan diyecekler umarım farkındasınızdır, @chickpeapowder, 11.04.2020*).

Yalnızca luppo alan bireye yüklenmenin haksız ve mantıksız olduğu, temel gıda malzemesi olmayan diğer satın alımların neden eleştirilmediği sorgulanmaktadır (*sigara raflarını anında boşaltanlar millete luppo ve kola aldığı için laf ediyor.... neden onlarca sigara alanların fotoğrafı atılmıyorda bunlar atılıyor? sigara çok mu gerekli, @bariss_bay, 11.04.2020*). Ayrıca

fotoğrafı çekip yayınlayan kişiye yönelik olarak “Şu luppo alan adama patladı bütün olay şimdi ben o fotoğrafı çekene sormak istiyorum sen orda ne yapıyordun bu kadar bilgiliysen o kalabalığın içinde ne işin vardı, @avenoir0, 11.04.2020” sorusu sorulmuş ve onun da masum olmadığı değerlendirilmiştir.

Yine bireyin parası olmadığı için alışveriş yapmış olabileceğine ilişkin “Bir kişinin bu hengamede keyfinden markete gidip Luppo aldığını düşünüyorsanız, ya art niyetlisiniz ya da yoksulluk görmemişsiniz. @atacmusa, 11.04.2020” paylaşımında destek açısından dikkat çekicidir. Burada linç yapanların masum olmadığı aynı şekilde COVID19 tedbirlerini zayıflatan eylemlerden çekinmeyeceği dile getirilmiştir. (Luppo için markete gitti diye adamı eleştirenler starbucks açılrsa da gitsek diye tivit atan tayfanın kendisi, doğru kemik atıldığı zaman hepimiz bir şeylerin köpeği olabiliyorsunuz, @karacabeyderler,11.04.2020)

OLAY SONRASI PAYLAŞIMLAR (16-18 NISAN 2020)

Sanal lince konu olan olay 16-18 Nisan 2020 arasında aydınlatılmıştır. Olaydan bir süre sonra gönderilen paylaşımlardan seçilen 35 Tweet’in 10 adedi aydınlatma, 11 adedi eleştiri, 7 adedi marka vurgusu ve 7 adedi linç karşıtı destek tweetleridir.

Aydınlatma Temalı Paylaşımlar: Söz konusu paylaşımların çoğunluğu linç olayının haksızlığına ilişkin değerlendirmelerden oluşmaktadır. Luppo olayına konu olan kişinin kimliği hala merak edilmektedir (Bence luppolu amca bir basın açıklaması yapsın anca öyle inanırım bilmem kacını hikayeyi dinliyoruz bu amca hakkında.... !! Adamı bulup konusturmak da bedava reklamını yaptığı @SolenKurumsal a düşer@ulklpt, 16.04.2020).

Bireyin ekonomik durumunun iyi olmadığı ve komşudan para aldığına ilişkin paylaşımın doğru olmadığı belirtilmiştir (Luppo alan adamın dramatik hikayesi uydurma çıktı: İşsiz değil, iş yeri sahibi, @telelcomtr, 17.04.2020, Luppo olayı sanıldığı gibi değilmiş..., @cuneytozdemir, 14.04.2020 <https://youtu.be/7TQv-7QoS10>, 14.04.2020; Marketteki elinde Luppo olan dayı issiz degil işveren çıkmış! Kahrolsun Luppo! Millete Bi ajitasyon yaptırmadin be dayı!, @MediaMuhtarı, 17.04.2020;Haber yalan çıktı. firma adama ulaşmış adam işveren çıkmış. Zaten gerçekten yokluk çekmiş bir insan son parası ile luppo almaz. @Aynaayna17, 18.04.2020).

Sosyal medyanın bu tür provakasyonlara yatkın olduğu ve gelecekte de benzer olayların yaşanabileceği, bu olaydan ders alınması gerektiği dile getirilmiştir (*Herifin teki luppo aldı ilk yerden yere vuruldu, sonra draması yazıldı. Firma bile herife ulaştı meğersem herif işveren çıktı dkkdkkd ulan nelere kadirsin Twitter büyük yazılımsın vesselam. Film çeksen fantastik film kategorisinde filmi çok abartmışlar diye izlerler..., @anilariburnu, 18.04.2020*).

Ayrıca “*hepimiz bir avuç şımarığız, bize ders olsun*” söylemiyle sosyal medyadaki linç ilişkin ciddi özeleştirilerin de yapıldığı görülmektedir (*Sosyal medyada "Luppo" etkisi: Bilmediğimiz hayatlar, yanlış anlaşılan acılar, duyarsızca eğlenen kitleler. Gelecek yakın tarihimiz gerçekten çok enteresan gelişmelere sahne olacak. #luppo #Korona, @fylvzTR, 16.04.2020, LUPPO MEVZUSU Haberi bugün paylaşmışım, neden bilmem haber sitesinden kaldırılmış. Bende o twetleri paylaşıyorum şimdi. Ben bu konuda hiçbir şey paylaşmamışım ama bana da, hepimize de ders olsun. Gördüğümüz şeyler gördüğümüz gibi olmayabiliyor işte. Büyük bir grup şımarığız!, @svdyldr, 16.04.2020*).

Eleştiri Temalı Paylaşımlar: Söz konusu eleştiriler Luppo alan bireyden ayrılmış ve bireyin maddi durumunun iyi olmadığına ilişkin yanlış paylaşım üzerinden çevresindekilere yapılan eleştirilere dönmüştür (*Bu gerçekleşse şayet, komşularına yazık. #luppo, (@nvn_o, 16.04.2020*). Olay sonrasında bile ciddi bir bilgi karmaşası ve tereddüt yaşandığı görülmektedir. (*Replying to @MarketingTR Katılıyorum ivedilikle efendim size Cebinde 5ykr olmazsa alamazdı demek ki alım gücü var bazı sosyal medyadaki bilgi kirliliğe insan inanmaması lazım, @Mahiroglu1Omer, 16.04.2020*).

Daha sonra bu eleştiriler gazeteci Cüneyt Özdemir’in kişinin maddi durumunun yetersizliğine yönelik olarak yapılan troll bir tweeti paylaşmasına yönelmiştir. 10.04.2020 tarihinde yani paylaşım henüz trend olmuşken Luppo alan bireyin komşusu olduğunu iddia eden şahıs tarafından bireyin maddi durumunun iyi olmadığına ilişkin bir paylaşım yapılmıştır. Daha sonra doğru olmadığı anlaşılan bu paylaşım linç edilen bireye destek iklimini oluşturmuş ve linçin etkisini biraz yavaşlatmış ve yönünü değiştirmiştir. (*Replying to @cuneytozdemir Ön yargılarımızın canı cehenneme #luppo, @leon_34, 16.04.2020; Replying to @cuneytozdemir cüneyt bey lutfen bunlara inanmayın zahmet edip fotota bakarsanız yumurtalar orda duruyor çay duruyor...Tamamen yalan haberi okumayim bari siz yapmayın, fatihoca16, 16.04.2020; Replying to @cuneytozdemir insanların derdi niye bu ya? neden*

her olağanüstü durumda yek ekmeğe muhtaç kalmamızı istiyor toplum ben anlamadım. adam ekmemkbulamamış pasta yemiş. "Bana lüksleri verin ihtiyaçlar olmadan da yaşarım" oscar wilde, @DinizEfecan, 16.04.2020; Replying to @cuneytozdemir Her fenomen olayda böyle vicdan yaptırarak biri çıkıyor aldırış etmiyorum artık pek, @r2grulaydin, 16.04.2020)

Sosyal medyadaki bireyler kendileri yargısız infaz yapıp acımasız yorumlarda bulunsalar bile daha güvenilir kabul ettikleri gazetecinin kaynağını doğrulamadan haber yapmasını, paylaşımında bulunmasını kabul etmemektedir. (Replying to @cuneytozdemir Yani hafta sonu açıklıktan ölmek korkusuyla büfeleri, tekel bayilerini, benzinlikleri, fırınları yağmalamaya çıkan herkes masum ve haklıymış. Ne kadar kötüyüz arkadaş! Bence doğrulatmadığınız haberi yayınlamayın. #luppo Kiminle konuştuğunuz bile belli değil, @muratgunes53, 16.04.2020; Replying to @cuneytozdemir Komşum adına yazıyorum o gün benden borç para istedi lupposuz yapamıyorum bana para ver dedi. Ula böyle habercilik mi olur, @rodmank, 16.04.2020). Twitter’da görünürlüğü artırmanın her şeyden önce geldiği belirtilmiştir (Replying to @MarketingTR Bu sitede etkileşim için yalan tweet atılmayacak konu yok maalesef., @Ubeyde41, 16.04.2020)

Linç Karşıtlığı/Destek Temalı Paylaşımlar: Luppo olayına konu olan kişiye karşı yapılan paylaşımların haksızlığına ilişkin görüşler duygusal söylemlerle ifade edilmiştir. (İçim sızladı gerçekler bilinmeden bazen eleştirinin dozunu kaciriyorlar..., @GlyGly98520502, 16.04.2020, Şu Luppo olayının altından bir yoksulluk hikayesi çıkacağını tahmin etmiştim insanların yoksulluğu ile dalga geçilmesinden hiç hoşlanmam, @suigenerisfemin, 16.04.2020)

Olaya ilişkin “şekerli gıdalara olan ihtiyaç ya da çocuğunun babasından istemiş olması söylemiyle linç edilen olaya mantıksal açıklamalarla farklı bir bakış açısı getirilmiştir. (Neden anlaşılmak istenmiyor... insan o an için hazırlıksız olabilir yeterli parası olmayabilir Belki de bi çocuk babasından kola rica edebilir Biz ne zaman bu kadar her şeyle dalga geçer olduk. Herkesin tuzu kuru olmayabilir, @kopernik_xtr, 16.04.2020; İnsanlar veya hayvanlar sınırlı kaynakları varsa (yiyeceklerle takas edilebilecek herhangi bir şey, avlanma ve toplama zamanı da olabilir) daima enerji oranı yüksek şekerli gıdalara yönelirler. En ilkel yönelme bu. Bu luppo olayı neden bu kadar tepki aldı, anlayamıyorum. @aglakcadi, 16.04.2020)

Linç olayına açıklamaların yanında linci yapanlara yönelik tepkiler de linç karşıtlığına ilişkin başka bir boyuttur. *(Esas cahil olanlar, hayatında hiç antropoloji okumamış “luppo kola almışlar pis cahiller” diye ortalığı velveleye veren tipler bence. @aglakcadi, 16.04.2020; maalesef milletin aldığı çikolatayla bile dalga geçtiler, cuma gecesi ile ilgili eleştirinin (hakarete varan) dozunu çok kaçırdılar. #luppodayı 16.04.2020)*

Marka Vurgusuna Yönelik Paylaşımlar: Luppo olayı olaran adlandırılan sanal linç olayında söz konusu marketlerde satılan paketli çikolatalı kek ürünü bir anda tüm Türkiye'nin gündemine girmiş ve iki gün en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Şölen markasına ait bir ürün olan Luppo hiçbir zaman sahip olamayacağı kadar büyük bir tanınırlık kazanmıştır. *(Luppo'cu kardeşin hikayesi gerçekse @SolenKurumsal bu adama vefa göstermelidir. Dünya kupası finaline reklam verse bu kadar getirisi olmazdı. Şu an marketlerde Luppo bulunamıyor. Görseldeki gibi saçma fiyatlara satış yapanlar da ayrı., @dpNautilus, 17.04.2020)*

Marketlerin Luppo ürününü kasalara yığıdığı ve satışların arttığına ilişkin gözlemler paylaşılmıştır. *(Bizim marketler kasalara luppo yığmisti. İşyeri sahibi olabilir adam. Ünlülerde işsiz parasız değil reklamlarda oynatıyorlar., @senemcabuk, 16.04.2020, #luppo markası sahibi, luppo alan dayının gerçekten maddi durumu kötüyse ona yardımda bulunmalısın. Bugün kendim çektim, rafta sadece 2 adet luppo kalmış, @TahirzadeCihad, 16.04.2020)*

Bedava reklamlarla Şölen firmasının kazancını artıracığını düşünen kullanıcılar, firmanın bireye maddi destek olmasını isteyen paylaşımlar yapmıştır. *(Meşhur luppo olayıyla alakalı bişey yazmamaya kararlıyım bir kez olsun oradaki adamın luppoyu keyfen aldığını düşünmedim hatta yasaktan haberi dahi yoktur diye düşünmüştüm. olayın altında işsizlik dramı varmış meğer umarım #şölen gıda bu adamı işe alır. Her şer de bir hayr vardır, @mihrimah42, 16.04.2020; Madem bu abimizin hikayesini üzülererek öğrendiğimize göre #luppo sana bedava reklam oldu istesen bu kadar gündeme gelemezdin bir el at görelim desteğini esirgeme #luppo, @Sevilzelikasla1, 16.04.2020)*

Şölen yönetiminin sosyal medyadaki Luppo konulu olaya ve taleplere kayıtsız kalmadığı ve bireye ulaştığı kurumsal açıklamalardan anlaşılmaktadır. *(Fotoğraftaki kişiye ulaşan Şölen Yönetimi, Marketing Türkiye'ye yaptığı açıklamada, sosyal medyayı sallayan Luppo severin*

aslında iddia edildiği gibi işsiz olmadığını, kendisinin bir iş yeri sahibi olduğunu açıkladı, @izzetcapa, 17.04.2020; Şölen Yönetimi sosyal medyadan yapılan çağrılara sessiz kalmadı. Fotoğraftaki kişiye ulaşan Şölen Yönetimi, Marketing Türkiye'ye yaptığı açıklamada fotoğraftaki Luppo severin aslında iddia edildiği gibi işsiz olmadığını; iş yeri sahibi olduğunu açıkladı, @MarketingTR, 17.04.2020)

Sonuç olarak sanal linç paylaşımlarının çözümlenmesiyle, 10-13 Nisan 2020 tarihinde olay esnasında gönderilen paylaşımların ağırlıklı olarak Luppo alan bireye ve olaya ilişkin *eleştiri, mizah ve küçümseme* içerdiği, *az sayıda marka vurgusu ve destek mesajının* olduğu belirlenmiştir. 16-18 Nisan 2020 olaya ilişkin bilgilerin artması ve kamuoyunun sakinleşmesiyle paylaşımların çoğunun olayın aydınlatılması, özeleştirilme yapılması ve linç karşıtı destek şekline dönüştüğü görülmektedir. Ayrıca Şölen markasına ilişkin Luppo ürününün gündem olmasıyla bedava reklam yapıldığı, satışların arttığı, kazancın da artması nedeniyle firmanın duyarlı olarak bireye yardım etmesi yönünde paylaşımlar yapılmıştır. Şölen firması olaya ilişkin kurumsal açıklamalarda söz konusu kişinin işveren olduğu ve maddi desteğe gereksinimi olmadığını belirtmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada sosyal medyada linç olgusunun Türk kültürü bağlamında çözümlenmesi amaçlanmıştır. Sosyal medyadaki linci yansıtan” Luppo Olayı” lincin pek çok yönünü barındırması, yaygın ve etki eden bir olay olması nedeniyle seçilmiştir. Nitel paradigma kapsamında örnek olay çözümlemesi yapılmıştır. 10 Nisan 2020 günü COVID 19 tedbirleri kapsamında oldukça geç bildirilen bir sokağa çıkma yasağı esnasında sosyal medyada yayılan ve bir markette çekildiği görünen “Luppo Dayı” olarak viral olan fotoğrafı sonrası olay Türkiye’de iki gün boyunca en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Olay anındaki ve sonrasındaki paylaşımlar linç olayının aşamalarının belirlenmesi açısından içerik analizi yapılarak ayrı ayrı incelenmiştir. Olay anında lincin *eleştiri, mizah, marka vurgusu, küçümseme ve linç karşıtlığı/destek* temalarıyla, olay sonrasında ise ağırlıklı olarak *aydınlatma, eleştiri, marka vurgusu ve linç karşıtlığı/destek* temalarının olduğu belirlenmiştir.

Sosyal medya kullanıcılarının Twitter trendlerine giren gündemler hakkında ilk davranışlarının linç etmeye yönelik olarak *küçümseme ve mizah yöntemi* kullanılarak itibar zedeleyici söylemler üretme olduğu gözlenmiştir.

Aynı olay çevresinde gerçek ve bot hesaplar tarafından gönderilen çok sayıda benzer tweet, ilgili gündem çevresinde toplanan kalabalıkta bir *meşruluk zemini* yaratmaktadır. *Çoğunluk neredeyse doğru oradadır* şeklinde de yorumlanabilecek bu durum çoğunluğun olduğu taraftaki bilginin taraf sorgulanmaksızın kabul edilmesine ve lincin boyutunun büyümesine ve derinleşmesine neden olmaktadır. Linç olayı gerçekleşirken çoğunluğa ait kollektif kimlik, bireylerin kalabalıkta kimliklerinin zayıflamasına neden olmaktadır. Luppo dayı örneğinde gözlemlenen linç COVID19 tedbirleri kapsamında toplumun derin korku ve kaygı zemininde *refleksiz ve bilinçsiz bir öfke* ile gerçekleşmiş ve *kim olduğu, hangi gelir grubuna aittir olduğu, ne amaçla alışveriş yaptığı bilinmeyen bir bireyde* vücut bulmuştur.

Sanal linç olayının Luppo örneğinde üç aşamada gerçekleştiği görülmektedir. Olayın gerçekleşme anında gönderilen linç tweetlerini Faz I olarak ele alınırsa Faz I aşamasında linçin hedefi fotoğraftaki Luppo alan adamdır. Daha sonra yalnızca kendi seslerini duyduğu yankı odalarından sıyrılan sosyal medya kullanıcıları Faz II aşamasında olayın neden ve niçinini anlamlandırmaya çalışarak sosyal bir gerçekliğe varmaya çalışmıştır. Kullanıcıların kendi doğrularını bulmaya çalıştığı bu aşama her ne kadar linç kültürü açısından ele alındığında pozitif bir sıyrılmaya olarak görülse de yankı odalarından sıyrılmak o kadar kolay değildir. Faz I aşamasında yayılan manipülatif ve birçoğu gerçeğe dayanmayan bilgiler Faz II aşamasındaki kullanıcıların doğru bilgiye ulaşmasını zorlaştırmakta ve hatta engellemektedir.

Luppo örneğinde gözlemlendiği üzere, Cüneyt Özdemir isimli araştırmacı/gazeteci Luppo olayındaki kişinin gerçekte kim olduğuna dair bazı bilgilere erişmek istemiş ve sosyal medyadan öğrendiği bilgileri canlı yayınında haber olarak yayınlamıştır. İlgili haberde Luppo dolayındaki kişinin uzun zamandır işsiz olduğu, komşusundan aldığı borç para ile markete girdiği ve karnını doyurmak üzere ilk eline geçen şeyi sokağa çıkma yasağının getirdiği panik ve korku ile satın aldığına dair bilgiler yer almaktadır. Bu haber Faz II aşamasında doğru bilgiye erişmeye çalışan Twitter kullanıcılarını şaşırtmış, duygusal bir yıkılış yaşamalarına neden olmuştur. Bu kez de öfke söz konusu gazeteciye ve Luppo markasının sahibi ve üreticisi Şölen firmasına yönelmiştir.

Kullanıcıların bir kısmı Luppo etiketinin viral olması nedeniyle, Şölen firmasının “Luppo Dayı” paylaşımları sayesinde çok büyük bir bilinirliğe eriştiğini ve ürün satışlarından gelecek gelirinin “Luppo Dayı” ile paylaşarak

linçlenen kişinin yaşam koşullarını iyileştirici bazı adımlar atılması gerektiğini söylemişlerdir. Faz I'de Luppo alan kişiye yönelik olarak gerçekleşen nefret söylemleri bu kez Şölen firmasına yöneltilmiş ve Şölen firmasının üst düzey yöneticilerini Luppo alan kişiyi bulmak ve gerçekleri anlayarak kamuoyu ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Luppo alan kişiye ulaşan Şölen firması yetkilileri, Cüneyt Özdemir'in yaptığı haberin hatalı bilgiler içerdiğini ve Luppo dayının aslında işsiz olmadığını tam aksine işveren olduğunu dile getirmişlerdir.

Faz III aşamasında ise kitlenin öfkesi Cüneyt Özdemir'e yöneltilmiştir. Doğruluğu araştırılmamış Twitter gündemlerini haber olarak yayınladığı için Cüneyt Özdemir linçlenmiştir. Faz I, II ve III aşamalarında gözlemlenen bilinçsiz öfke sosyal medyada kitlesel varoluş kavramını açıkça göstermektedir. Faz I'de Luppo alan kişiyi linçleyen kitle, olayın seyrinin değişmesi ile birlikte kitleden ayrı kalmamak için Faz II'de kitlesel davranışın parçası olmuş ve Faz I'deki linçin tam aksi yönde bir linç girişiminde bulunmuştur. Bu durum kitlenin duygularının kolaylıkla değişmesiyle linç eyleminin şekil değiştirdiğini göstermektedir. Bireyler lincin hedefini değiştirirerek kendi yanlışlıklarına gerekçe oluşturmaktadır.

Luppo olayının üzerinden iki sene geçmesine rağmen "Luppo Dayı" olayı sosyal medya kullanıcılarının kolektif zihinlerinde ilk linç girişimi ile birlikte kalmıştır. Faz I'de gerçekleşen linç girişimi kadar ağır ve kitlesel olmasa da hala "Luppo Dayı" ile ilgili özür, mizah ve küçümseme içeren tweetler gönderilmekte ve yaşanan olay canlı tutulmaktadır. Sanal linç girişimi esnasında az sayıda paylaşımcının linç girişimine karşı bir tutum sergileyerek tweet gönderse de linç eylemini gerçekleştiren kitlenin çoğunluğu ve bireysel ana sayfa akışlarının algoritma tarafından linç girişimini destekleyen kitleye daha çok yer vermesi nedeniyle geri planda kalmıştır. Özetle yanlış ve/veya çarpıtılmış bilgi on yıllardır hayatın içinde olmasına karşın sosyal medya platformlarının yayılımıyla dezenformasyon giderek çoğalmıştır. Kişilerin itibarını, özgüvenini zedeleyici linç girişimlerinden sonra hatalı olarak yayılan bilgilerinin düzeltilmesi zorlaşmıştır.

Luppo Dayı örneğiyle sosyal medya linçlerinin çok ciddi sonuçları olduğu bir kez daha görülmektedir. Her bireyin en temel ihtiyaçlarından biri olan güvenlik algısı ve itibarı sosyal medya linci sonrası ciddi bir biçimde zedelenmektedir. Bireylerin rızası dışında isim, soyisim, adres, fotoğraf, çalıştığı kurum, aile bilgileri gibi birçok kişisel verisi mecralarda

paylaşılmaktadır. Bu durum hem olayın yaşandığı an için hem de ileriye dönük olarak çeşitli sorunlara yol açmaktadır (Topsakal, 2021). Lippo olayındaki sanal linçte olduğu gibi belirli bir hedefe yöneltilen kolektif nefret, diğerleri arasında önemli bir birleştirici rolü üstlenmektedir. Sosyal kimliğin farklı bir boyutu olarak öteki olgusu kitleye coşkulu bir motivasyon sağlamaktadır. Sosyal medyada *ifadenin özgürleşmesinden nefretin özgürleşmesi* aşamasına geçilmiştir (Demir & Özcan, 2021)

Sonuç olarak sosyal medya birçok özelliğiyle bireylerin yaşamlarını kolaylaştırıcı etkilere sahip olsa da, toplumun kültürünü, yapılanma biçimini, inanışlarını, psikolojisini, ekonomisini ve diğer birçok sosyal olguyu dönüştürücü etkiye sahiptir (Zafer & Vardarlıer, 2019). Gündem belirleme ve kamuoyu oluşturma kuramları bağlamında değerlendirilebilecek Twitterdaki trend topic başlıkları çoğunlukla sanal lince neden olabilmekte, lincin etkisini artırabilmektedir. Sanal linci önlemeye yönelik olarak linç olgusuna ilişkin farkındalık sağlanmalı ve caydırıcı önlemler işe koşulmalıdır. Sanal ortamdaki paylaşımlar kalıcı olduğundan sanal lincin bireye olumsuz etkisi yıllarca sürebilmektedir.

Sanal linçin önlenmesinde, toplumda empati ve saygılı iletişim kültürünün teşvik edilmesi önemlidir. İnsanlar, farklı görüşlere ve deneyimlere saygı duymalı, anlayışlı olmalı ve saldırganlık yerine yapıcı bir iletişim kurmaya çalışmalıdır. Bu önlemler, sanal linçin önlenmesine yardımcı olabilir, ancak tamamen ortadan kaldırmaz. Sanal linçin etkisini azaltmak için bireyler, platformlar ve toplum olarak sorumluluklarımızı yerine getirmeliyiz. Sanal linç olayı başladığında tıklamamak ya da paylaşım yapmamak bile lincin etkisini önemli ölçüde azaltabilecektir.

Sanal linci önlemeye yönelik olarak saygılı iletişim ve dijital davranışlar konusunda farkındalığın artırılması önemlidir. İnternet platformları, bu konuda öncülük etmelidir. Saldırganlık ve linçe yönelik politikalar belirlemeli ve bu politikaların uygulanması için etkili mekanizmalar oluşturmalıdır. Saldırgan içeriği rapor etme, engelleme ve silme gibi özellikler sağlamalıdır. Saldırgan içeriği tespit etmek ve hızlı bir şekilde müdahale etmek için filtreleme algoritmaları yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

- Aktürkoğlu, M.E. (2021). Gustave Le Bon'un kitleler psikolojisi ve devrim psikolojisi eserlerinden hareketle fikri yapısının incelenmesi. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 339-354.
- Aslan, S. (2011). *Akademisyenlerde İnternet bağımlılık düzeyleri ve buna bağlı oluşabilecek sağlık sorunları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi .
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Belsey, B. (2005). Cyberbullying.ca. <http://www.cyberbullying.ca>
- Beran, T., & Li, Q. (2007). The relationship between cyberbullying and school bullying. *The Journal of Student Wellbeing*, 1(2), 16-33.
- Baxter, P., & Jack, S. (2008). Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation. *The Qualitative Report*, 13 (4), 544-559.
- Bora, T. (2008). *Türkiye'nin linç rejimi [The lynch regime of Turkey]*. İletişim Yayınları.
- Budak, C., (2000). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat.
- Çebi, S., & Akıllı, Y. Ş. (2011). *Türkiye'de gençliği İnternet üzerinden katılımı özelinde genç siyasallığı ve müzakereci demokrasi*. Alternatif Bilişim.
- Demir, S.T. & Özcan, A. (2021) Sosyal medyada linç. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 56, 1-15.
- Douglas K.D., Smith, K.K., Stewart M.W., Walker, J., Mena, L., Zhang L (2020). Exploring parents' intentions to monitor and mediate adolescent social media use and implications for school nurses. *The Journal of School Nursing*. doi:10.1177/1059840520983286
- Erdur-Baker, Ö., & Kavşut, F. (2007). A new face of peer bullying: Cyber bullying. *Journal of Euroasian Educational Research*, 27, 31-42.
- Freud, S. (2012). *Kitle psikolojisi*. Say Yayınları.
- Earls, M. (2009). *Herd: how to change mass behaviour by harnessing our true nature*. John Wiley & Sons
- Göregenli, M., & Karakuş, P. (2012, June). Conservatism in Turkish context: Is it possible to be both conservative and democrat? [Paper presentation]. 4th International Conference of Community Psychology (pp. 21-23).

- İnceoğlu, Y. & Sözeri, C. (2012). Nefret suçlarında medyanın sorumluluğu: Ya sev ya terk et ya da.Y. İnceoğlu (Ed.), *Nefret söylemi ve/veya nefret suçları* , 23-38. İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- Karaman, H., & Işıklı, Ş. (2016). Twitter'daki dini ve etnik temelli nefret söylemlerinin analizi. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 7(25), 137-152.
- Lasswell, H. D. (1967). The Encyclopedia of the social sciences in review. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/intejethi.46.3.2989274?journalCode=intejethi>
- Le Bon, G. (1997). Kitleler psikolojisi, (Çev. H.İlhan), Hayat Yayıncılık,.
- McLuhan, M. (2014). Gutenberg galaksisi. Yapı kredi Yayınları.
- O'Keeffe, G. S. & Pearson, K. C. (2011). The impact of social media on children, adolescents and families. *American Academy of Paediatrics*, 127(4), 800-804.
- Öztürk, F. E. (2021). İnternet alt kültürü bağlamında hegemonik erkeklik söyleminin dijital dönüşümü:# erkekyerinibilsin hastag örneği. *Media Journal TR Edition*,11(22), 101-123
- Şimşek, H. & Yıldırım, A. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Talimciler, A. (2012). Nefret söylemi ve/veya nefret suçları, içinde ötekine yönelik nefretin fark edilmediği ya da kanıksandığı alan:Türkiye futbol medyası.Y.İnceoğlu (Ed.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Topsakal, T. (2021). Dijital ortamda yanlış bilgi ve haberlerin yayılması: Koronavirüs salgın haberlerine dair bir inceleme. *İNİF E- Dergi*, 6(1), 382-400.
- Zafer, C. ve Vardarlıer, P. (2019). Medya ve toplum. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22 (2), 355-361.

BÖLÜM 4

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK, SÜRDÜRÜLEBİLİR ÜRÜN TASARIMI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TEKSTİL TASARIMI

Dr. Nezahat ÇETİN¹

---

¹ Bağımsız Araştırmacı, cetinnezahat@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6843-1849

GİRİŞ

Sürdürülebilirlik son yıllarda oldukça sık duyulan bir kavram durumundadır. Neredeyse herşeyle ilgili bir sürdürülebilirlik, sürdürülebilir olmayla ilgili bir tanım bulunmaktadır. Sürdürülebilir tasarım, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir üretim, sürdürülebilir seçimler, sürdürülebilir paketleme, sürdürülebilir dağıtım, sürdürülebilir tüketim, sürdürülebilir gelecek, sürdürülebilir yaşam gibi kavramlar bunlara örnek olarak verilebilir.

Sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkmasındaki nedenlerden biri, belki de en önemlisi dünyamızın kaynaklarındaki azalmadır denilebilir. Son küreselleşme, daha fazla sayıda insanın, daha iyi fırsatlar, daha iyi yaşamlar arayışıyla şehirlere göç etmesine yol açmıştır. Bu durum, fosil yakıtlar, odun, metaller ve pamuk gibi doğal kaynaklara olan talepte sürekli bir artışa sebep olmuştur. Bu kaynakların sürekli ve kontrolsüz kullanımı hızla tükenmelerine neden olmaktadır (Goyal, 2022). İnsan üretimi, tüketimi ve israfının etkileri kaçınılmaz bir şekilde belirgin hale geldikçe, doğal kaynaklar yok olmaya başladıkça, 21. yüzyılda sürdürülebilir yaşam giderek daha fazla endişe kaynağı haline gelmektedir (Muscato, t.y.). Tekstil sektörünün de dahil olduğu bir çok sektör mevcut kaynakların hızla tükenmesine neden olmaktadır (Fibre2Fashion, 2022). Doğal kaynakların hızla yok olmaya başlaması, yaşamın sürdürülemezliğinin göstergesi olarak belirtilebilir.

Hayatta kalmak, iyi ve rahat bir yaşam sürmek için ihtiyaç duyduğumuz her şey, doğrudan veya dolaylı olarak çevremize, doğal yaşam alanlarımıza, dolayısıyla gezegenimizin kaynaklarına bağlıdır. Sürdürülebilirlik, insanların ve doğanın üretken bir uyum içinde var olabileceği koşulların sağlanmasıdır. Sürdürülebilirlik, günümüz ve gelecek kuşakların çevresel, sosyal, ekonomik, etik gibi tüm yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanmasına olanak sağlayan şartların oluşturulması ve devam ettirilmesidir (The University of Maine, t.y.). Kaynakların korunması, onların verimli, etkin, etkili ve sorumlu kullanımı, sürdürülebilirliğin temelini oluşturmaktadır denilebilir.

Sürdürülebilirlik terimi, enerji kullanımı, gıda üretimi, uluslararası ticaret, elektronik, bilişim, kimya, tekstil endüstrileri gibi alanlarda uygulanmaktadır (Muscato, t.y.). Tekstil endüstrisi, özellikle daha gelişmiş ülkelerde çevreyle ilgili giderek daha fazla kısıtlamayla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, tekstil sektörünün sürdürülebilirlik yaklaşımıyla ilgilenmesini sağlamaktadır (Taieb, 2016).

Tekstil sektörü, dünyayı en çok kirleten endüstrilerden biridir. Bir giysinin, lif elde edilmesinden bertarafına kadar olan her yaşam döngüsü aşaması, gezegenimizi ve kaynaklarını, ayrıca sosyal yaşam koşullarını tehdit etmektedir (Özek, 2017). Doğal eko sistem, giysi üretimi ve imha aşamalarında meydana gelen boyalı atık suların, kimyasalların ve mikroplastiklerin çevreye dağılmasından dolayı büyük zarar görmektedir (Abbate, 2023). Tekstil endüstrisi, karmaşık tedarik zinciri ve enerji yoğun üretimi nedeniyle, yılda kabaca 1,2 milyar ton CO₂ eşdeğeri sera gazı üretmektedir. Bu miktar, Dünya sera gazı (GHG) emisyonlarının yaklaşık %10'ununa tekabül etmektedir (Filho ve diğerleri, 2022). Tekstil sektörünün 2050 yılına kadar gezegenin karbon bütçesinin %25'lik kısmını kullanacağı öngörülmektedir. Her yıl üretilen, giyilen ve çöpe atılan giysi miktarı milyonlarca tonu bulmaktadır. Okyanuslara salınan yüksek miktardaki plastik mikroelyaflar da tekstillerin doğaya verdiği zararlı etkilerdendir (Fibre2Fashion, 2022).

Tekstil üretim sistemlerinde yer alan süreç ve faaliyetlerde, devasa miktarlarda su ve enerji kullanılmaktadır. Doğal elyafların ekiminde pestisitler gibi kimyasalların kullanılması, toprak verimliliğinin düşmesine, su kirliliğine ve canlıların zarar görmesine neden olmaktadır. Tekstil endüstrisi, su, hava kirliliği gibi doğaya verilen zararlarla birlikte önemli sağlık sorunlarına, tehlikeli durumlara ve çevresel endişelerin artmasına belirgin bir biçimde katkıda bulunmaktadır (Fibre2Fashion, 2022). Hayatımız için en değerli ve elzem olan suyun, su kaynaklarının, havanın ve toprağın korunması, aslında hayatın korunması olarak algılanmalıdır.

Tekstil endüstrisinde kullanılan kimyasallar, günümüzde su kıtlığına yol açan su kirliliğinin artmasına neden olmaktadır (Mallick, 2021). Sadece bir kot pantolon üretmek için gerekli olan bir kg pamuğu büyütmede kullanılan su miktarı kabaca 10.000 litreyi bulmaktadır. Bu su miktarı, yaklaşık olarak bir insanın 10 yılda içeceği su miktarına karşı gelmektedir (United Nations Climate Change, 2018). Hammaddeleri giysiye dönüştürmek için bir dizi boyama ve bitirme işlemi de dahil olmak üzere 8.000'e kadar farklı kimyasal ve boyarmadde kullanılmaktadır. Bir kilogram bitmiş tekstil için kullanılan kimyasal miktarı 1,5-6,9 kg arasında değişmektedir. Dünyada insektisit (böcek ilacı) tüketiminin yaklaşık dörtte biri tekstil endüstrisi için harcanmaktadır (Özek, 2017). Buradan, tekstil endüstrisinin gezegenin su kaynaklarını hoyratça tükettiği, kimyasal madde, boyarmadde, böcek ilacı gibi doğaya zararlı maddeleri kullanmada önemli konumda olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan tekstiller, ıslak işlem sırasında büyük miktarda fosil yakıt tüketmektedir. Fosil yakıtlar büyük miktarda karbon içermektedir ve oksijenle reaksiyona girerek, dünyadaki küresel ısınma miktarını arttıran karbondioksiti oluşturmaktadır (Mallick, 2021). Tekstil sektörüyle ilgili bir diğer önemli sorun; üretim süreçlerinde yan ürün olarak ortaya çıkan atıklar ve kullanım sırasında veya sonrasında ortaya çıkan atık yığınlarındaki artıştır. Katı atık bertarafı, dünya çapındaki kentsel yerleşim yerlerinde ciddi bir sorun haline gelmektedir. Bu durum, insanlığı sürdürülebilir girişimlere doğru itmektedir (Goyal, 2022). Bahsi geçen nedenler ve doğal kaynakların önemli miktarlarda kullanımından dolayı sürdürülebilirlik olgusu, tekstil endüstrisi için elzem bir gereklilik, artan bir kaygı alanı ve bir tür temel hedef olarak belirtilmektedir (Fibre2Fashion, 2022). Tekstil sektörünün sürdürülebilirliği; çevreye zararı olmayan veya minimum zararı olan, doğal veya geri dönüştürülmüş malzeme kullanımına, kullanılan malzeme miktarının azaltılmasına, ürünün ve süreçlerin çevre odaklı olarak yeniden tasarlanmasına, atıkların azaltılmasına, yeniden kullanım, geri kazanım, geri dönüşüm veya ileri dönüşüm gibi konulara odaklanabilir.

Tekstil sektörünün olumsuz ve zararlı çevresel etkileri yok edebilmesi için kaynak, üretim, sistem, süreç ve faaliyetlerin etkinliğini, etkililiğini ve verimliliğini önemli ölçüde arttırması ve ilerleme sağlaması gerekmektedir (Mallick, 2021). Tekstil endüstrisinde sürdürülebilirlik, sadece doğal malzemeler, kaynaklar ve verimli süreçler kullanmaktan ibaret değildir, aynı zamanda daha ileri uygulamaların hayata geçirilmesini de içermektedir. Bu ifade; tekstillerin ve kıyafetlerin karmaşık üretim zincirinin tümünü, onları üreten insanları dikkate almak ve bir ürünün depolama alanına gitmeden önce yaşam ömrünü, kullanım ömrünü uzatmak, işlevini tamamlamadan atık olmasını engellemek anlamına gelmektedir (Fibre2Fashion, 2022). Buradan, tekstil sektörünün sürdürülebilirlik konusunda çok boyutlu düşünmesinin, daha fazla çalışmasının, daha fazla çaba göstermesinin elzem olduğu ve üretim sistemi, iş modeli, süreç ve teknik alanlarda çevreye ve topluma verilecek olumsuz ve zararlı etkileri bertaraf etmesi gerektiği belirtilebilir.

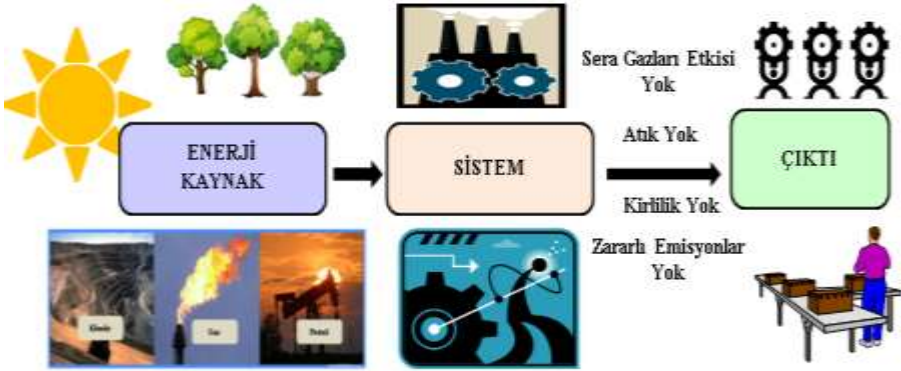
İnsanlar artık doğal kaynakların önemini daha çok kavramış durumdadır ve bu sebeple, yapılan veya yapılacak bütün işlerde sürdürülebilirliği önceliğe alma düşüncesini hayata geçirmek istemektedirler. Sürdürülebilirlik uygulanırken; kaynak seçimi ve kullanımı, ürün tasarımı, üretim sistemi, süreçler, ürün kullanımı, geri dönüşüm, bertaraf gibi ürün yaşam döngüsünün tüm aşamalarının planlanması gerekmektedir. Tekstil

sektörü, ürün yaşam döngüsünün bütün süreçlerini dikkate alarak, tasarım başta olmak üzere üretim, paketlenme, dağıtım, kullanım ve yaşam sonu uygulamalarına olan bakış açısını değiştirerek, sürdürülebilirliğe katkı sağlayabilir. Bu çalışma, sürdürülebilirliğin ortak geleceğimiz ve mavi gezegenimiz için önemli olduğu algısını güçlendirmek, farkındalık yaratmak ve teorik bir kapsam oluşturmak amacıyla yapılmıştır. Araştırmada nitel yöntem kullanılmış, ilgili literatür taramaları yapılarak, veriler elde edilmiştir. Sürdürülebilirlik kavramı, sürdürülebilirliğin boyutları, sürdürülebilir tasarım ilkeleri, sürdürülebilir ürün tasarımı, sürdürülebilir tekstil tasarımı konularıyla ilgili araştırmalar yapılmış, veriler toplanarak, analiz edilmiştir.

1.SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

1.1.Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik kavramı, pek çok yoruma açık olmakla birlikte, özünde *dayanma, destekleme, sürdürme, devam ettirme ve gelişme kapasitesi* olarak tanımlanmaktadır. Kelime, Latince *sustinere*'den (tenere, to hold, sus, up) türetilmiştir. Uygulamada sürdürülebilir düşüncenin zorluğu, çevresel, ekonomik, sosyal ve etik yönleri dikkate alan, sorumlu bir tasarım ve üretim yaklaşımının, uzun vadeli olarak sürdürülmesidir. Sürdürülebilir düşünce, kaynakların sorumlu yönetimi fikrini benimsemektedir (University of The Arts London, t.y.). Sürdürülebilirlik, mal ve hizmetlerin, ikame edilemeyen kaynakları kullanmayacak ve çevreye zarar vermeyecek şekilde üretilmesi gerektiği düşüncesi olarak da tanımlanmaktadır (Cambridge Dictionary, t.y.). Sürdürülebilirlik için diğer bir tanım; Chouinard tarafından “*Sürdürülebilirlik, bir sistemden yalnızca geri koyduğunuz kadar enerjiyi kirlilik veya atık olmadan çıkarabilmenizdir.*” şeklinde yapılmıştır (Özek, 2017). Yaşadığımız çevrenin doğal kaynaklarının korunması, atık ve kirliliğin azaltılması sorumluluğu, sürdürülebilirliği sağlamada oldukça önemli konular olarak değerlendirilmelidir.

Şekil 1: Sürdürülebilirliğin Çevre ve Doğal Kaynaklar Temelinde Tanımlanması.

Sürdürülebilirlik kavramı, “sürdürülebilir verim” teriminin anlamsal değişimi, uzantısı ve aktarımıdır. Sürdürülebilir verimin özü, Amerikalı ormancılık uzmanı William A. Duerr tarafından “Torunlarımıza karşı yükümlülüklerimizi yerine getirmek ve topluluklarımızı istikrara kavuşturmak için her nesil kaynaklarını yüksek bir seviyede tutmalı ve onları eksiltmeden teslim etmelidir. Sürdürülebilir kereste verimi, insanın en temel ihtiyacının bir yönüdür: yaşamın kendisini sürdürmek.” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanım, Brundtland Raporunun güzel bir öngörüsü gibidir. 19. yüzyılın ortalarından beri kullanılan İngilizce "sürdürülebilir verim" terimi, Almanca “nachhaltig” kelimesinin oldukça gerçek bir çevirisiydi. Sürdürülebilir verim kavramı, Brundtland Raporundan 250 yıldan daha fazla bir süre önce, 1713 yılında Hanns Carl von Carlowitz tarafından yazılan, “*Sylvicultura oeconomica. Anweisung zur wilden Baumzucht (Yabani Ağaç Yetiştirme Talimatı)*” adlı, ormancılığın en eski ve en kapsamlı el kitabında ortaya çıkmıştır. Carlowitz’in kitabında ele aldığı sorun, zamanın en önemli kaynağı olan kerestenin kıtlığıydı (Ulrich, 2007). Kaynakların kıtlığıyla ortaya çıkan sürdürülebilir olma kavramı, günümüzde de kaynak kıtlığının fark edilmesiyle daha da öncelikli olarak gelişmek durumundadır.

Sürdürülebilirlik kavramı, 1987 yılında yayınlanan Ortak Geleceğimiz olarak da bilinen, Birleşmiş Milletler Brundtland Komisyonu Raporu’nda, “Sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden bugünün gereksinimlerini karşılayan kalkınmadır” şeklinde tanımlanmıştır (University of The Arts London, t.y.). Nitekim “Sürdürülebilir kalkınma” kavramı, 1992’de Rio de Janeiro’daki Dünya Zirvesi sırasında küresel sahneye çıkmıştır (Ulrich, 2007). Buradan, sürdürülebilirlik kavramının, sürdürülebilir verim ve

sürdürülebilir kalkınma terimlerinin evrilmesiyle ortaya çıkmış olduğu da söylenebilir.

Şekil 2: Sürdürülebilirliğin Ortaya Çıkma Evrimi.

Sürdürülebilir kalkınmanın neyle ilgili olduğunu tanımlamak zor olsa da oldukça yaygın bir konudur. Girişimci bakış açısıyla sürdürülebilirlik şemsiyesi altındaki unsurlar; kirliliğin önlenmesi, kaynak verimliliği, çevre yönetimi, sürdürülebilir teknoloji, sosyal girişimcilik, kurumsal sosyal sorumluluk, insan ve işçi hakları, şeffaflık, paydaş yönetimi gibi konulardır ve bu konular her geçen gün artmaktadır (Gardetti ve Muthu, 2015). Sürdürülebilirlik, kalıcı refahı bulmak için hepsinin bir arada düşünülmesi gerektiğini kabul ederek, ekolojik, sosyal ve ekonomik boyutları dikkate alan bütüncül bir yaklaşımdır (University of Alberta Office of Sustainability, t.y.). Sürdürülebilirliğin bütün yönlerinin can alıcı olduğu, gelecek ve bugünün planlamalarının buna göre yapılması gerektiği söylenebilir.

1.2.Sürdürülebilirliğin Boyutları

Sürdürülebilirliğin boyutları; genelde çevre, ekonomi ve toplum olarak belirtilmektedir. Bu üç boyut, gayri resmi olarak gezegen, kâr ve insanlar olarak da adlandırılmaktadır (Goyal, 2022). Sürdürülebilirlikteki her boyut hayati bir öneme sahiptir (Özek, 2017). Sürdürülebilirliğin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi, her boyutun titizlikle incelenmesi, konunun anlaşılmasına ve uygulamada bütün boyutların, süreçlere, üretim sistemlerine ve faaliyetlere yerleştirilmesine katkı sunacaktır.

Şekil 3 : Sürdürülebilirliğin Boyutları.

Çevresel sürdürülebilirlik: Çevresel sürdürülebilirlik; dünya çevresindeki doğal kaynakların insanlar tarafından kendilerini yenileyebilecekleri bir oranda tüketilmesi anlamına gelmektedir. *Sürdürülebilirliğin çevresel boyutu genellikle en çok dikkat çeken, en belirgin olanıdır* (Goyal, 2022). Yaşamımızı sürdürebilmemiz için en temel, en elzem ihtiyaçlarımız; temiz hava, temiz su, sağlıklı ve temiz gıda ile inşaat, ulaşım ve ısınma gibi ihtiyaç duyduğumuz enerji, hammadde ve kaynaklardır. Söz konusu yaşamsal gereksinimlerimizin tümü doğal çevremizden, doğal yaşam alanlarımızdan karşılanmaktadır. Gereksinimlerimiz için hayati derecede önemli olan bu doğal kaynakların var olması ve var olmaya devam etmesi için çevresel sürdürülebilirlik, temel hedef olarak ele alınmalıdır. *Çevresel sürdürülebilirlik tanımı en kapsamlı anlamıyla; okyanuslar, denizler, nehirler, tatlı su sistemleri, kıta, kara ve atmosfer dahil olmak üzere bütün küresel eko sistemi kapsamaktadır.* Bununla beraber, çevresel sürdürülebilirlik ilkeleri, küçük bir ev bahçesi ölçeğine kadar her tür boyuttaki eko sisteme eşit şekilde uygulanabilmektedir (The University of Maine, t.y.). Buradan, herkesin kendi yaşam alanı ölçeğinde, kendi seçimleri çerçevesinde çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunabileceği söylenebilir.

Çevresel sürdürülebilirliğin beş aşaması bulunmaktadır. Bunlar; *malzeme, üretim, perakende, tüketim ve bertaraf* aşamasıdır (Mallick, 2021). Burada belirtilen her aşamanın çevreye verebileceği olumsuz etkilerin, zararlı oluşumların titizlikle ve geleceğe dönük olarak irdelenmesi gerekmektedir. Çevresel sürdürülebilirlik, doğal kaynakların önemini ortaya koymada, insanların tüketim alışkanlıklarına yön vermelerinde ve kuruluşların faaliyetlerinde çevre odaklı hareket etmelerinde etkili olabilmektedir.

Ekonomik Sürdürülebilirlik: Sürdürülebilirliğin bu boyutu; toplumun çevresel, sosyal ve kültürel yönlerini olumsuz veya zararlı olarak etkilemeden uzun vadeli bir ekonomik gelişmeyi destekleyen uygulamalar olarak belirtilmektedir. Bu boyut, *uyum, uygun yönetim, risk yönetimi* gibi belirli faaliyetlere odaklanmaktadır (Mallick, 2021). Ekonomik sürdürülebilirlik, ekonomik sistemlerin bozulmamış olmasını ve güvenli geçim kaynakları gibi faaliyetlerin dünyanın her yerindeki herkes tarafından erişilebilir olmasını sağlamaktadır (Goyal, 2022). Sürdürülebilirliğin bu boyutu; kaynakların, hammaddelerin çıkarılmasından işleme, üretim, paketleme, dağıtım, kullanım, bakım, onarım, geri dönüşüm veya bertarafa kadar olan ve beşikten mezara paradigması olarak adlandırılan, ürünlerin tüm yaşam döngüsü sisteminin en ince ayrıntılarına kadar irdelenmesini

gerektirmektedir (The University of Maine, t.y.). Ürünle ilgili tüm aşamaların, tasarımdan bertarafa kadar olan tüm süreçlerin herbirinde ekonomik sürdürülebilirliğin, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlikle birlikte değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

Sosyal Sürdürülebilirlik: Sosyal sürdürülebilirlik; adaletin, sosyal eşitlik dengesinin yaratılması anlamına gelmektedir. Doğası gereği sömürücü olan veya yalnızca bazı toplulukların yararına olan ve diğerlerinin zararına olan uygulamalardan kaçınmak anlamındadır (Muscato, t.y.). Sosyal sürdürülebilirlik boyutunda, evrensel insan hakları ve temel ihtiyaçlar, herkes tarafından ulaşılabilir durumdadır (Goyal, 2022). Kaynakları doğal olarak yenilenebileceğinden daha hızlı tüketen, doğal sistemlerin bozulmadan özümseyebileceğinden daha fazla atık çıkaran veya *en temel gereksinimleri için uzak kaynaklara bağımlı olan bir toplum sürdürülemezdir* (The University of Maine, t.y.). Bir ülkenin doğal kaynaklarının korunması, tıpkı bir insanın sağlığını, hayatını koruması gibi o ülkenin yaşam süresinin uzamasına, vatandaşlarına kaliteli, güzel ve sürdürülebilir bir yaşam sağlamasına katkı sunabilir.

Çevresel sürdürülebilirlik ilkelerinde belirtildiği gibi, sosyal sürdürülebilirlik ilkeleri de her tür ve büyüklükteki topluluğa tatbik edilebilmektedir. Sürdürülebilirliğin en büyük zorluklarından biri, gelişmekte olan dünyanın yaşam standardını yükseltirken, gelişmiş dünyadaki tüketimi aynı anda azaltmaktır. Bunların sağlanabilmesi; evlerimizde ve topluluklarımızda her gün bilinçli seçimler yaparak, sorumlu dünya vatandaşları olmamızla mümkün görünmektedir (The University of Maine, t.y.). Bizim seçimlerimizin gezegendeki bütün insanları, bütün canlıları, bütün eko sistemi etkileyebileceği fikrini geliştirmek, belki de sürdürülebilirliğe olan bakış açılarından en önemlisi olarak belirtilebilir.

2.SÜRDÜRÜLEBİLİR TASARIM

2.1.Sürdürülebilir Tasarım İlkeleri

Tasarım ilkesi; bir ürün veya hizmetin kullanıcılara sunması gereken en önemli hedefleri belirleyen bir değer ifadesidir ve amacı, tasarım kararlarını çerçevelemektir (Kapsali ve Hall, 2022). Tasarım ilkelerinin, tasarımın genel kurallarını, temel hedeflerini ve ana yol haritasını belirlemesi beklenmektedir.

Sürdürülebilir tasarım; kalitatif olmak için mühendislik bilimlerini dikkate almak ve yaratıcı düşünce yönüyle de işin içine biraz sanat katmak olarak ifade edilebilir (Cushman-Roisin, 2019). Jason F. McLennan "*Sürdürülebilir Tasarım Felsefesi*"nde, tasarımcıların "yetenekli, hassas tasarım yoluyla olumsuz çevresel etkileri tamamen ortadan kaldırması" gerektiğini belirtmektedir. Sürdürülebilirliğin pratik uygulaması; ürün tasarımı, mimari, peyzaj tasarımı, şehir planlama gibi tasarım disiplinlerine göre değişmektedir ancak hepsi bazı ortak ilkeleri paylaşmaktadır (Illinois Library, 2023). Jason F. McLennan'a göre Sürdürülebilir Tasarım İlkeleri genel olarak aşağıda verilmiştir.

- Doğal sistemlerden öğrenme (Biyomimikri İlkesi)
- Enerji ve doğal kaynaklara saygı (Koruma İlkesi)
- İnsana saygı (İnsan Canlılığı İlkesi)
- Yere saygı (Eko sistem ilkesi)
- Geleceğe saygı ("Yedi Kuşak" İlkesi)
- Sistem düşüncesi (Bütünsel İlke) (Cushman-Roisin, 2019).

Farklı kaynaklarda farklı sürdürülebilir tasarım ilkeleri verilmektedir. Bazı yaklaşımlar, sürdürülebilir tasarıma bakış açısını değiştirmeye yöneliktir. Albert Einstein'ın "We cannot solve our problems with the same thinking we used when we created them." (Cushman-Roisin, 2019). "(Sorunlarımızı, onları yaratırken kullandığımız aynı düşünceyle çözemeyiz.)" sözünde ifade ettiği gibi düşünce yapısı, bakış açısı her aşamada çözüme yönelik olarak farklılaştırılarak, yeni yaklaşımlar, yeni stratejiler üretilebilir. Bunlara örnek olarak; Yukarıdan Aşağıya Sürdürülebilirlik Yaklaşımı ve Aşağıdan Yukarıya Sürdürülebilirlik Yaklaşımı verilebilir.

Yukarıdan Aşağıya Sürdürülebilirlik Yaklaşımı; sistem perspektifinden tasarım ve üretim için alternatif döngüsel ve sürdürülebilir modeller etrafında temel düşünceyi bilgilendiren yaygın bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım türünde sürdürülebilirlik, belirli oranları veya seviyeleri sürdürme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Kapsali ve Hall, 2022). Bu tasarım yaklaşımı, daha çok madde ve enerji odaklı tasarım yaklaşımı olarak belirtilebilir.

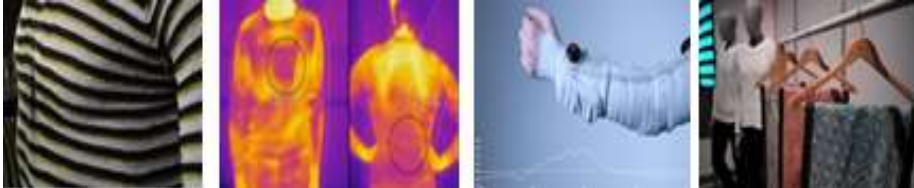
Aşağıdan Yukarıya Sürdürülebilirlik Yaklaşımı, biyofizikten araştırma bulgularını, mühendislik ve teknolojik yeniliğe uygulama

fırsatlarından ortaya çıkan bir yaklaşımdır. Kaynağı yarattığımız ve tükettiğimiz ürünlere yatırılan madde ve enerji olarak ele alırsak, aşağıdan yukarıya yaklaşımdan dersler (yani yapı ve bilgi ile tasarım) bize kaynaklarımızı nasıl kullanacağımızı gösterebilmektedir (Kapsali ve Hall, 2022) (Şekil 4). Bu yaklaşım aşağıdaki gibi uygulanabilir.

- En az miktarda madde ve enerji kullanarak **kaynak verimliliği**,
- Belirli bir üründe tutulan kaynakların birden fazla kullanıma sahip olmasını ve/veya ihtiyaç duydukları sürece dayanmasını sağlayarak **uzun ömürlülük**,
- Kullanım ömrünün sonunda **geri kazanım**. Bu yaklaşımda, biyoloji bize yapı ve bilgi içeren tasarım aracılığıyla **kaynak verimliliğini, uzun ömürlülüğü ve geri kazanımı (RELRL)** nasıl sağlayacağımızı öğretebilir. Bilgi ve yapıya sahip tasarım örnekleri, ABD'de Massachusetts Institute of Technology'de (MIT) bulunan Self Assembly Lab. tarafından oluşturulan eserlerde bulunmaktadır (Kapsali ve Hall, 2022) (Şekil 5). Sürdürülebilir tasarım ilkelerine bakış açısını değiştirerek, biyolojiden, doğadan, eski uygarlıklar, etnik yapılar gibi kaynaklardan esinlenerek, sürdürülebilirliğin gerçek anlamda vücut bulması sağlanabilir (Şekil 4, Şekil 5).

Şekil 4: Yukarıdan Aşağıya ve Aşağıdan Yukarıya Sürdürülebilirlik Yaklaşımları.

Şekil 5: Baştan sırasıyla; Aktif Tekstil Terziliği, İklim Aktif Tekstiller, 3D Örgü BioSuit™ Aktif Desenli Eşarp (Massachusetts Institute of Technology, t.y.)

2.2.Sürdürülebilir Ürün Tasarımı

Sürdürülebilir tasarım, en geniş kavramlardan biridir (Quist, 2023). Ekolojik, etik, sosyal ve ekonomik olarak sürdürülebilir biçimde konumlandırılan bir tasarımın, bütünsel ve disiplinler arası bir yaklaşıma sahip olması gerekliliği bulunmaktadır (Taieb, 2016). Sürdürülebilir tasarım; *genel olarak, bir ürünün çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerinin azaltılmasını, mümkün olduğunca en aza indirilmesini merkeze alacak şekilde tasarlanması* anlamına gelmektedir. Ürün tasarımında ekonomik etkilerin azaltılması yönü; temel olarak, tüketilen doğal kaynakları en aza indiren, yenilenebilir kaynakların artırıldığı ve çevreye faydalı seçimlerin yapıldığı şekilde ele alınmaktadır. Bunun sağlanması; geri dönüşüm, ileri dönüşüm ve diğer döngüsel tasarım özellikleri incelenerek yapılabilir (Quist, 2023). Sürdürülebilir tasarımın uygulanabilmesi, ürünün tüm yaşam döngüsü aşamalarının, sürdürülebilirliğin boyutları esas alınarak detaylı biçimde analiz edilmesine bağlıdır denilebilir.

Sürdürülebilir ürün tasarımında en iyi ve en yaygın yaklaşım, ürünlerin yaşam döngüsünün her adımında, sosyal ve çevresel etkileri azaltan tasarım seçeneklerine bakmayı gerektirmektedir. Bu yaklaşım; hammaddeden üretime, paketlenmeden nakliyyeye, dağıtımdan müşterilerin kullanımı ve atık aşamasına kadar olan aşamaları içermektedir. Buna örnek olarak, basit bir tişörtün tüm yaşam döngüsü aşamalarının haritasının çıkarılması verilebilir. Burada, ürün değer zincirinin, sosyal ve çevresel yönleri, her aşama için eleştirel bir şekilde analiz edilebilir (Quist, 2023). Şekil 6' da böyle bir analizin nasıl uygulanabileceği verilmektedir.

Şekil 6: Bir Tişörtün Sosyal ve Çevresel Yönlerinin Genel Bir Analizi.

Ekonomi ve performansla ilgili geleneksel ölçütlerle birlikte, çevrenin de kritik bir husus olması gerektiğini kabul eden, sürdürülebilirlik için tasarım kılavuzları bulunmaktadır. Bu genel ve kalitatif kılavuzların, yeni ürün geliştirme sırasında izlenmesi amaçlanmaktadır. Bu kılavuzlar, LCA, karbon ayak izi, malzeme yönetimi gibi sürdürülebilirlik araçlarından öğrenilenlere dayanmaktadır. Kılavuzlar, ürün performans gereklilikleri ve tüketici ihtiyaçları ile sınırlandırılmaktadır. Küresel olarak tanınan bu yöntem, şirketlerin kar marjlarını, ürün kalitesini, pazar fırsatlarını, çevresel performansını ve sosyal faydalarını iyileştirmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır (Martin, 2016). Bu kılavuzlar, her sektörün, her işletmenin kendi faaliyet alanı ve ürünlerine göre özelleştirilerek kullanılabilir. Sürdürülebilirlik için Tasarım Kılavuzları genel bir bakış açısıyla Şekil 7’de verilmektedir.

Şekil 7: Sürdürülebilirlik İçin Tasarım Kılavuzları

Düşük etkili malzemelerin seçimi ve malzeme kullanımının azaltılması: Düşük etkili malzemelerin seçilmesi ve kullanılan malzeme miktarının azaltılması, bir ürünün çevresel etkilerini azaltmanın son derece etkili bir yoldur. Bunun için gereksiz parçaları ve düzenekleri ortadan kaldırmak ve malzeme kullanımını azaltmak için *tasarımı optimize etmek* gerekmektedir. Bu durum, ürünün nakliye, dağıtım gibi etkilerini azaltacaktır. Ayrıca üründe kullanılan geri dönüştürülmüş malzeme miktarını arttırmak ve kullanım ömrü sonunda veya ürün atıldığında, kolayca geri dönüştürülebilen malzemeleri kullanmak, doğal kaynak kullanımını azaltacağından, bu

faaliyetler, çevresel etkileri azaltmanın sürdürülebilir yöntemleridir. Bu tasarım klavuzu uygulanırken, malzeme seçim araçları ve tercih edilen malzeme listeleri yardımcı olabilmektedir (Martin, 2016). Üretim için seçilecek malzemelerin çevreye olan olumsuz, zararlı etkileri düşünülmeli, kararlar tasarım aşamasında alınmalıdır. Bu durumda, doğal ve geri dönüştürülmüş malzemelerin kullanımının tercih edilmesi esas alınabilir. Malzemeler için hazırlanan Beyaz, Gri ve Siyah listeler gibi eko tasarım araçları, bu klavuzun uygulanmasında tasarımcıya yardımcı olabilir.

Üretim Tekniklerini Optimize Etmek: Üretim tekniklerini optimize etmenin bazı yolları bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak; üretim adımlarını azaltmada Montaj için Tasarım ilkelerini tasarıma dahil etmek, üretim sırasında kullanılan enerjiyi azaltmak için tasarımı optimize etmek, bazı yüzey işlemlerini ortadan kaldırmak veya azaltmak, üretim atıklarını ve ürün hurda geri dönüşümünü en aza indirmek gibi konular verilebilir. Güneş enerjisi, rüzgar enerjisi gibi yenilenebilir enerji kullanımını arttırmak da üretim tekniklerini optimize etmenin yollarındandır (Martin, 2016). Üretim tekniklerini optimize etme yöntemleri; ürünün üretim süreçlerinin etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması, gereksiz süreçlerin ve faaliyetlerin ortadan kaldırılması, üretim darboğaz alanlarının tespit edilerek, gerekli düzenlemelerin, iyileştirmelerin yapılması gibi faaliyetleri içerebilir.

Dağıtım Sistemi Optimizasyonu: Farklı ulaşım modlarının çevresel etkileri söz konusu olduğunda, net bir hiyerarşi bulunmaktadır. Kamyona göre tercih edilen konteyner gemisi ve trenle taşıma, çevresel olarak hava taşımacılığına tercih edilmektedir. Dağıtım sistemini optimize etmenin diğer yolları arasında, paletler gibi yeniden kullanılabilir dökme ambalajların kullanımının artırılması, ambalaj boyutlarının, hacimlerinin ve ağırlığının en aza indirilmesi ve tüm ambalajların işlev için kritik öneme sahip olduğundan emin olunması yer almaktadır (Martin, 2016). Ambalaj görevinin gerekli olup olmadığının tespiti, yenilenebilir, doğaya dost ambalaj malzemelerinin kullanımının artırılması, çok yönlü ambalajlama tekniklerinin kullanılması gibi konular dağıtım sistemi optimizasyonunu arttırabilir.

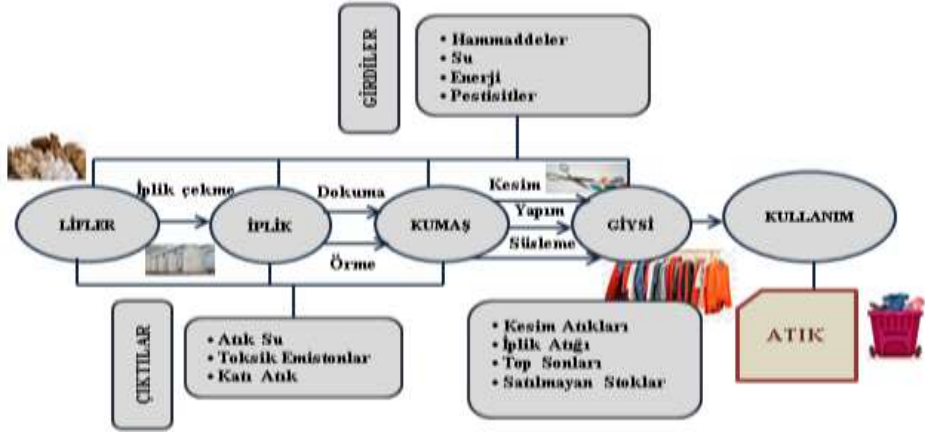
Kullanım Sırasında Etkiyi Azaltma: Kullanım sırasındaki etkileri azaltmanın yolları arasında; enerji tüketiminin azaltılması, varsayılan durumun çevresel açıdan en arzu edilen durum haline getirilmesi, ürünün kullanımının gizli ve zararlı emisyonlara ve atıklara yol açmadığından emin olunması, ihtiyaç duyulan sarf malzemelerinin en aza indirilmesi ve hurda oluşumunun azaltılması yer almaktadır (Martin, 2016).

İlk Kullanım Ömrü Optimizasyonu: Ürünlerin ilk kullanım ömürlerinin arttırılması, sürdürülebilirliğin sağlanmasının önemli bir yönü olarak değerlendirilmektedir. Bunun sağlanmasının en önemli faaliyetleri, bakım, onarım ve parça değiştirilebilirlikle, tüketicinin bilgilendirilmesi olduğu söylenebilir. Ventura, Kaliforniya merkezli Patagonia Inc. CEO'su Rose Marcario, "Tamir Radikal Bir Eylemdir" başlıklı bir makalede; "işletmelerin, daha kaliteli ürünler yapma sorumluluğunun bulunduğu, parçaların erişilebilir hale getirilmesi ve onarımın kolaylaştırılması gerektiği belirtilmektedir. Değişimin sadece bir iğne ve iplikle başlayabileceği ifade edilmektedir." (Martin, 2016). Çevresel sürdürülebilirliği sağlamada; ürünlerin kullanım ömrünün arttırılmasının, tüketicilerin ürünlerini sahiplenerek, onların bakımları, tamirleri, uzun ömürlülükleri, parça değiştirilebilirlikleri için uğraşması gerektiği ve bunu bir tür görev edinmesinin önemli olduğu belirtilebilir.

Kullanım Ömrü Sonu Sistemini Optimize Etmek: Kullanım ömrü sonu sisteminin optimize edilmesinin anahtarları; *azaltmak, yeniden kullanım, ileri ve geri dönüşümdür*. Kullanım ömrü sonu sisteminin optimize edilmesi; malzeme seçimi ve demonte edilebilen tasarımlarla geri dönüşümü göz önünde bulundurarak tasarlanmanın yanı sıra ürünün yeniden kullanılmasını ve erken eskimesinden kaçınmayı içermektedir. Kullanım ömrü sonunu optimize etmeye yönelik diğer seçenekler arasında geri alma programları olasılığının değerlendirilmesi ve yakıldığında hava kirliliğini azaltmak için zehirli elementlerden kaçınılması yer almaktadır (Martin, 2016). Ürünün tasarımının en baştan çevreye duyarlı olarak yapılması, zararsız malzemelerin, bileşenlerin ve süreçlerin kullanımının uygulamaya geçirilmesi, ürünün kullanım ömrü sonunda çevre ve canlılar için olası tehlikelerini bertaraf edecektir.

3.SÜRDÜRÜLEBİLİR TEKSTİL TASARIMI

Tekstil endüstrisi, karmaşık süreçlerden oluşan bir faaliyet alanıdır. Elyaftan ipliğe, iplikten kumaşa, kumaştan giysiye, giysinin satın alınmasından, kullanılmasına ve nihai olarak atılmasına kadar oluşan bu karmaşık üretim zinciri, tümü oldukça enerji yoğun olan ve farklı türde atıklar üreten çok sayıda süreci içermektedir (Berthon, 2016) (Şekil 8).

Şekil 8: Çevresel Etkilerle Genel Olarak Tasarlanmış Tekstil Endüstrisi Üretim Zinciri (Berthon, 2016).

Sürdürülebilir tekstil tasarımı; tüm malzeme ve süreçlerin, yaşam döngüsünün her aşamasındaki girdi ve çıktılarının, insanlar ve çevre için sağlıklı ve güvenli olması anlamına gelen, çevre dostu hale getirilecek üretim süreci olarak tanımlanmaktadır (Mallick, 2021). Tekstil tasarımında sürdürülebilirliğin sağlanmasında öncelikle ele alınması gereken soru; tekstil ve giyim ürünlerinin tüketici tercihlerine daha sürdürülebilir ve daha iyi uyacak bir şekilde nasıl tasarlanıp üretileceğidir (Niinimäki ve Hassi, 2011). Burada sürdürülebilirlik düşüncesinin ürünün tüm yaşam döngüsü aşamalarında hayata geçirilmesinin büyük önem taşıdığı söylenebilir.

Tekstil ve nihai olarak moda ürünlerinin üretiminde, sürdürülebilir kaygının bazı kilit alanları bulunmaktadır. Eylemler aşağıdaki durumlarda sürdürülebilir olarak kabul edilmektedir (University of The Arts London, t.y.):

- Kullanılan kaynaklar ile yenilenen kaynaklar arasında denge vardır.
- Kaynaklar, kullanımın sonunda başlangıçtaki kadar temiz veya daha temizdir.
- Doğal sistemlerin yaşayabilirliği, bütünlüğü ve çeşitliliği restore edilmekte ve korunmaktadır.
- Yerel ve bölgeselin kendi kendine yetme özelliğinin gelişmesine öncülük etmektedir.
- Bir yerin kültürünü ve toplumunu oluşturmaya ve sürdürmeye yardımcı olmaktadır.

• Her nesil, gelecek nesillerin mirasını korumaktadır (University of The Arts London, t.y.).

Tekstil endüstrisinde sürdürülebilirliğin sağlanması, sürdürülebilir tekstil tasarımının yapılmasıyla mümkün görünmektedir. Bunun için bazı kılavuzların takip edilmesi gerekmektedir. Bunlar aşağıda verilmiştir.

- Malzeme seçimi,
- Malzemenin, kaynağın kullanımını azaltma,
- Eko tasarım yaklaşımı,
- Geleneksel üretime çevre dostu alternatifler,
- Dağıtım sisteminin optimizasyonu,
- Paketlemenin optimizasyonu,
- Tedarik zinciri yönetiminin optimizasyonu,
- Ulaşımın optimizasyonu,
- Ürünün kullanım sırasındaki etkilerinin azaltılması,
- İlk Kullanım ömrü optimizasyonu,
- Kullanım ömrü sonu sistemini optimize etme (Mallick, 2021).

Malzeme Seçimi: Sürdürülebilir tekstiller için kullanılan kaynaklar ve malzemeler, yenilenebilir veya geri dönüştürülmüş kaynaklardan elde edilmektedir. Sürdürülebilir kumaşlar, sınırlı etki ile üretilmektedir (Aishwariya ve Greeshma, 2019). Üreticiler, boyarmaddelerin ve kimyasalların dikkatli seçimi, pestisit ve ağır metal içermeyen malzemelerin seçimi gibi çevre dostu çalışma yöntemlerini benimseyerek, tekstilde sürdürülebilirliği sağlayabilmektedirler (Niinimäki, 2006). Sürdürülebilir tekstil tasarımında kullanılacak elyaflar, iplikler, kumaşlar, yardımcı malzemeler, boyarmaddeler, aksesuarlar gibi materyal ve kaynakların, çevreye olumsuz etkisinin olmaması veya minimum etkiyle üretilmiş olmasının, sürdürülebilirliğin temeli olduğu söylenebilir.

Sürdürülebilir tekstiller, sürdürülebilir malzemelerle başlamaktadır (Mallick, 2021). Sürdürülebilir malzemeler; bitkiler ve hayvanlardan üretilen lifler (keten, pamuk, kenevir, yün, tiftik, ipek gibi), kereste (ahşap), bambu, saman balyaları, jeotekstiller (toprak özelliklerini iyileştirmek için kullanılan sentetik bir tekstil malzemesi), mahsullerden yapılan malzemeler (çimler), kabuklar, gövdeler, kökler, tohumlar, yapraklar gibi materyalleri içermektedir. Bunlar, sürdürülebilir yüzeyler üretmek için keçelenebilir, örülebilir, düğmlenebilir, kıvrılabilir, dokunabilir ve kaplanabilir (Penga, t.y.).

Sürdürülebilir olmanın en kolay ve bir dereceye kadar en kesin yolu, tüm tekstil ve giyim ürünleri için çevre dostu kumaşların ve malzemelerin kullanılmasıdır (Fibre2Fashion, 2022). Tekstil sektöründe kullanılan sürdürülebilir kumaşlardan bazıları ve özellikleri aşağıda verilmektedir.

Keten: Keten kumaş olarak belirtilen kumaş türü, keten bitkisinin liflerinden üretilmektedir. Dayanıklılık, hava alma, serin tutma, suyu emme gibi özelliklerinden dolayı Antik Mısırlılar tarafından sıklıkla kullanılan keten, günümüzde de cazibesini korumaktadır. Coğrafya açısından elverişli yerlerde yetiştirildiğinde, gübre, pestisit gibi kimyasallara ihtiyaç duyulmamaktadır. Keten bitkisi, pamuktan çok daha az su gerektirmektedir. Toprağın verimliliği, sağlığı ve geleceği için iyi bir bitki özelliğindedir (Fibre2Fashion, 2022).

Yün: Yün, çeşitli hayvanların kıllarından elde edilen, biyolojik olarak parçalanabilir, ısı tutma yeteneği yüksek, dayanıklı ve yenilenebilir bir kumaş türüdür. Günümüzde bazı koyun çiftçileri yünlerin üretimini yaparken, olumsuz çevresel etkiyi azaltmak için atmosferdeki karbonu tutucu teknikler uygulamaktadırlar (Sewport Support Team, 2023) (Fibre2Fashion, 2022).

Daha İyi Pamuk (Better Cotton): Pamuk tarımı yapılırken, bol miktarda su, oldukça fazla sayıda böcek ilacı kullanılmaktadır. Bununla birlikte, doğal pamuk elyafı üretmek için sürdürülebilirliği sağlayıcı farklı yöntemler, teknikler de bulunmaktadır. Better Cotton Initiative (Daha İyi Pamuk Girişimi) buna örnek olarak verilebilir. Daha İyi Pamuktan yapılan giysiler, GOTS (Küresel Organik Tekstil Standardı) etiketi ile sertifikalandırılmıştır. Söz konusu etiket, üretim süreçleri ve faaliyetlerinde doğal çevre ya da çiftçiler için olumsuz etkileri olan zehirli gübre, pestisit gibi zararlı kimyasalların kullanılmadığını ifade etmektedir (Fibre2Fashion, 2022).

Kenevir: Kenevir, eski zamanlardan beri kumaş üretiminde kullanılmakta olan, kenevir familyasına ait bir bitkidir. Bu bitki, marihuana veya esrarın psikojenik etkilerinden hiçbirine sahip bulunmamaktadır. Kenevir bitkisi, pamuğa göre oldukça az su gerektirmekte ve büyüme hızı pamuktan çok daha fazla olmaktadır. Kenevir üretiminde, böcek ilacı ihtiyacı bulunmamakta, birçok ürünün yaptığı gibi toprağı kirletmemekte ve verimliliğini azaltmamaktadır. Ayrıca karbon negatif olarak belirtilen bitki türlerindedir. Bunun anlamı; yaydığından daha fazla CO₂'yi atmosferden uzaklaştırmaktadır (Fibre2Fashion, 2022).

Tencel/Lyocell: Tencel/Lyocell kumaşlar, ağaçlardan elde edilen odun hamuru kullanılarak üretilmektedir. Yarı sentetik sürdürülebilir bir kumaş türüdür ve nefes alabilirlik, uzun süreli yumuşaklık, nem uzaklaştırma, daha kalıcı renkler, anti bakteriyel özelliklere sahiplik gibi üstün özellikleri bulunmaktadır (Tencel, t. y.) (Fibre2Fashion, 2022).

Econyl: Econyl, İtalyan Aquafil şirketinin bir ürünü olup, rejenere naylon türüdür. Balık ağları, eski halılar, tekstil atıkları, plastik bileşenler ve endüstriyel atıklar gibi sentetik atıkların dokunarak yeni bir naylon ipliğe dönüştürülmesiyle elde edilmektedir (Fibre2Fashion, 2022).

Isırgan Otu: Isırganların yetiştirilmesi kolaydır ve herhangi bir kimyasal madde gerektirmemektedir. Isırgan otu liflerine dayalı sürdürülebilir giysiler yeni bir şey değildir. Isırgan otu kıyafetleri, 16. yüzyılda pamuk ve ipek ucuzlayana kadar yüzyıllar boyunca yaygın olarak bulunmaktaydı. Isırgan lifinin yapısı tipiktir, doğal yalıtım sağlayan içi oyuk boşluktan oluşmaktadır. Bu nedenle Isırgandan yapılan giysiler kışın sıcak, yazın serin tutmaktadır (House of U, t.y.).

Şekil 9: En Baştan Sırasıyla; Keten, Yün, Daha İyi Pamuk, Kenevir, Tencel, Econyl, Isırgan Lifine Örnekler(URL 1, URL 2, URL 3, URL 4).

Malzeme seçimiyle ilgili önemli alanlardan diğeri ise boyarmaddeler ve kimyasallar sorunudur. Boyarmaddeler, tekstil üretiminin büyük bir bölümünü oluşturmakta ve büyük miktarlarda kimyasal atık üretebilmektedir. Az tuz içeren ve metal içermeyen doğal bileşenlerden yapılmış, düşük etkili boyarmaddeler kullanılarak, bu sorunla mücadele edilebilmektedir (Muscato, t.y.). Sürdürülebilirlik yolunda, tekstil üretiminde kullanılan malzeme seçimine odaklanıldığında, kimyasalların, boyarmaddelerin, baskı malzemelerinin önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Doğal boyarmaddelerin, doğal baskı malzemelerinin üretiminin artırılması, zararlı kimyasalların yerine doğadan örnekler alınarak, benzerlerinin oluşturulması, bu konuda çözüm sağlayabilir.

Malzemenin, Kaynağın Kullanımını Azaltma: Yeryüzü kaynaklarımızın her geçen gün azalmakta veya kirlenmekte olduğu, bir çok kişi, kurum, kuruluş tarafından belirtilmektedir. Dünyada ortalama kişi başına lif tüketimi 1900'lerde 2 kg iken 2015 yılında 13 kg'a çıkmıştır. Bu rakam gelişmiş ülkeler için 20 kg'ın üzerine çıkmaktadır. Satılmayan ya da modası geçen giysiler, çoğu zaman dev depolama alanlarına atılmaktadır (Özek, 2017). Kullanılmadan veya satılmadan atılan, gereksiz yere atığa dönüşen tekstil ürünleri için birşeyler yapılması gerekliliği bulunmaktadır. Üreticiler için olan Genişletilmiş Üretici Sorumluluğu kavramı burada devreye girmektedir.

Diğer taraftan, geri dönüştürülmüş lifler kullanarak, birincil kaynakların tüketimini azaltma ve tehlikeli maddelerin kullanımından kaçınma fırsatları bulunmaktadır (Koehler, 2013, s.56). Ürünlerin kullanım sürelerinin uzatılması, geri dönüşüm, ileri dönüşüm, yeniden kullanım gibi uygulamaların sıklıkla hayata geçirilmesi, malzemenin, kaynağın kullanımının azaltılmasını sağlayabilen yöntemler olarak belirtilebilir.

Eko Tasarım: Eko tasarım yaklaşımı, çevreyi etkileyebilecek ekolojik, geri dönüştürülebilir, ergonomik, çevre dostu olma gibi tüm olası faktörleri dikkate almaktadır. Çevreye daha az zarar veren ve aynı zamanda ürünün estetik ve fonksiyonel özelliklerini arttıran ürünlerin tasarlanmasını ifade etmektedir (Mallick, 2021). Eko tasarım, ürünlerin kaliteli, dayanıklı, onarılabilir, parça değiştirilebilir, ileri-geri dönüşümü kolay ve bertarafı sorunsuz olduğu bir tasarım olarak belirtilebilir.

Çevreye duyarlı ürünler üretmenin faydaları kabul edildiğinden dolayı eko tasarım ilkelerinin ürün tasarım ve geliştirmeye uygulanması daha yaygın hale gelmektedir. Taieb (2016) tarafından yapılan bir çalışmada yürütülen projelerde, özellikle dayanıklılık ve en aza indirilmiş kaynak kullanımı için tasarımlar yapılmıştır. Çalışmada, eko tasarımın diğer ilkelerinin yeni projelerde kullanılabileceği belirtilmektedir. Bunlar:

- Yeniden kullanım ve geri dönüşüm için tasarım
- Biyomimikri (doğanın taklidi) (Taieb, 2016) (Şekil 10).

Şekil 10: Biyomimikriye Örnek Uygulamalar (Cushman-Roisin, 2019).

Geleneksel Üretime Çevre Dostu Alternatifler: Tekstil firmalarının çevre sorunlarını çözmek için kullandıkları çevre dostu bazı alternatifler bulunmaktadır. Bu tür alternatifler aşağıda verilen hususları içermektedir:

- Beyazlatma (su tasarruflu hava boyama, lazer beyazlatma, ozon beyazlatma ve bitirme gibi),

- Baskı (dijital baskı teknolojisi),

- Merserizasyon (elektro kimyasal hücre merserizasyonu),

- Atıksız moda tasarımı, dikişsiz örgü teknolojisi ve entegre 3D tasarım teknolojisi,

- Alternatif ıslak işlem yöntemleri (kloruz ağartma, soğuk veya düşük sıcaklıkta boyama işlemleri, boya banyosunun yeniden kullanımı, eko ağartıcı, Ink-jet baskı, bitkisel tabaklama, atık su geri dönüşümü (Mallick, 2021) boya banyolarının optimizasyonu, düşük formaldehitli apre yöntemleri gibi (Aishwariya ve Greeshma, 2019),

- Susuz tekstil boyama ve terbiye teknolojileri, entegre ve yoğunlaştırılmış prosesler ve kimyasal işlemenin biyoteknoloji ile değiştirilmesi (Fontell ve Heikkilä, 2017).

Tekstillerin ekonomik olarak sürdürülebilir olduğundan emin olmak için onların sürdürülebilir yöntemlerle üretilmesi gerekmektedir. Bunu yapmanın en önemli yollarından birisi, *pestisit kullanımını azaltmaktır*. Entegre Zararlı Yönetim sistemleri, pamuk gibi bitkileri korumak için kimyasal olmayan yöntemlerin kullanılmasını içermektedir. Uğur böcekleri ve diğer yırtıcı böcekler, zararlı haşereleri ortadan kaldırmak için kullanılabilir ve hatta bazı bitkiler, doğal olarak böcekleri ve kemirgenleri uzaklaştırmaktadır (Muscato, t.y.). Bazı bitkiler ve haşereler, bizim ihtiyacımız olan yararlı bitkilerin korunmasında, kimyasal yöntemlerin yerini alabilir. Doğanın hediyeleri olan bu yöntemler, sürdürülebilir tekstil bitkilerinin üretiminde rol oynayabilmektedir. Bu yaklaşımlar, geleneksel üretim şekillerine alternatif üretim yöntemleri sunmaktadır.

Ürünün Kullanım Sırasındaki Etkilerinin Azaltılması: Ürünün kullanımı sırasında çevreye olan olası zararlarının, etkilerinin azaltılması olarak belirtilebilir. Ürünün kullanım sırasındaki olumsuz etkilerine örnek olarak; ürünün yıkanması sırasında atık suda oluşturduğu olumsuz etki, fazla miktarda su kullanımı gerektirmesi (sık yıkama), yüksek derecede yıkanması gerekenlerde enerji kullanımının artması gibi durumlar verilebilir. Giysilerin çevresel etkisini azaltmanın en etkili yollarından birinin, tüketicileri, yıkama sıcaklığını düşürme, tam yükte yıkama, tamburlu kurutmadan kaçınma, çevre dostu lifler satın alma gibi küçük davranışsal değişiklikler yapmaya ikna etmek olduğu belirtilmektedir. Tüketiciler, giysilerini daha az sıklıkta yıkayarak (bunun yerine havalandırarak) ve gereksiz ütülemeden kaçınarak, giysilerinin çevresel etkisini azaltabilirler (Sajn, 2019).

İlk Kullanım Ömrü Optimizasyonu: Ürünlerin ilk kullanım ömrünün optimize edilmesi; kullanım ömrünün kısalmasına neden olan ve bakım gerektiren zayıf bağlantılardan kaçınmayı, ürünün onarılabilecek, yükseltilebilecek ve son kullanıcı ihtiyaçlarını uzun süre karşılayabilecek şekilde tasarlanmasını, ürünün işlevselliğinin artırılmasını ve ürünün görünümünün estetik ömrünü arttıracak şekilde tasarlanmasını içermektedir (Martin, 2016). Ürünün ilk kullanım ömrünün uzatılmasında, ürünün bakım, onarım ve parça değiştirilebilirliğini sağlayıcı şekilde tasarımının yapılması gerekmektedir.

LaGrange (Ga.InterfaceInc.ABD) tarafından üretilen halı karoları optimize edilmekte ve arayüz olarak tasarlanmış olan karo halıların yalnızca yıpranmış bölümlerinin değiştirilmesi sağlanmaktadır. Şirket, kullanım ömrünün sonunda kolay malzeme ayırma ve geri dönüşüme izin vermek için karo halıyı yeniden tasarlamış ve çok daha sürdürülebilir bir halı ürünü yaratmıştır (Martin, 2016). Bazı tekstil ürünlerinin parça değiştirilebilirliğinin, onarımının kolaylıkla sağlanması, ürün ömrünü arttırmanın önemli yollarından biri olarak belirtilebilir.

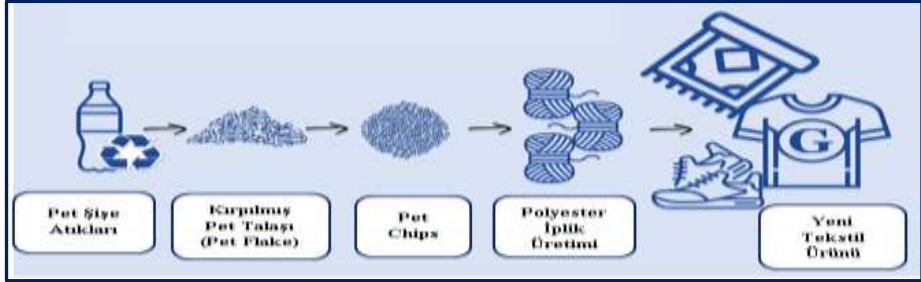
Kullanım Ömrü Sonu Sistemini Optimize Etme: Tekstil sektöründe kullanım ömrü sonu sistemini optimize etmenin yolları; *geri dönüşüm, ileri dönüşüm, yeniden kullanım, uygun bertaraf ve atık yöntemlerinin belirlenmesi* ile sağlanabilir. Bunların etkin ve verimli olarak uygulanabilmesi; ürünün tasarım aşamasında, ürün yaşam döngüsünün tümünün detaylı olarak tasarlanmasıyla başlayabilir. Üretimi yapılacak giysiler, daha en başlangıçtan geri dönüşüm için tasarlanmalıdır. Bileşen olmadan, tek malzemeden oluşan giyim ürünlerinden üretilen giysiler tercih

edilmelidir. Bu durum, C2C (Cradle to Cradle-Beşikten Beşiğe) yönetmeliklerini, ürünlerin teknik veya biyolojik döngülere dahil edilmeleri için tüm yaşam döngüleri dikkate alınacak şekilde tasarlanması yönünde sınırlamaktadır. Mümkün olacak her durumda, güncel malzemeler için üretilen materyalleri yeni ürünlere geri dönüştürerek, olabilecek en fazla değeri elde etmeye odaklanılmalıdır (Fibers and Filaments The Expert's Magazine, 2020). Ürünlerde kullanılan malzemenin türü ve ürünün tek veya bileşen malzemenin oluşması, giysinin geri dönüşümünde sürdürülebilirlik açısından daha katkı sağlayıcı, daha olumlu sonuçlar verebilmektedir.

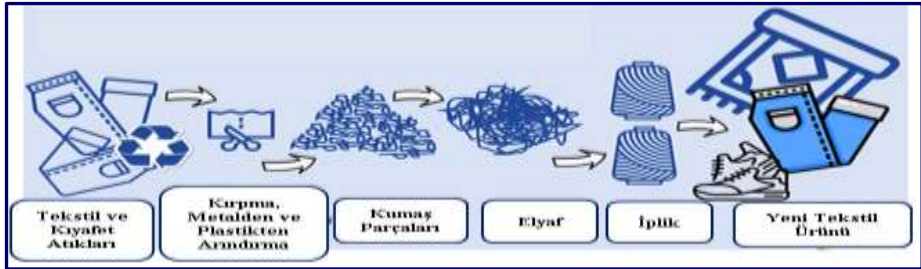
Kullanım ömrü sonu sistemini optimize etmenin önemli alanlarından biri geri dönüştürme teknolojileridir. Gerçekte yalnızca kimyasal geri dönüştürme metotları, tekstil alanındaki döngüyü kapatabilmektedir. Tekstil atıklarının toplanması ve ayıklanması için gerekli alt yapı, ambalaj atıkları gibi hazır durumda değildir (Fibers and Filaments The Expert's Magazine, 2020). Tekstil atıklarının toplanması ve ayıklanması, geri dönüşüm sürecinin önemli faaliyetleridir ve bunlara yönelik uygulamaların artırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Tekstil atıklarının geri dönüşümünün etkin ve verimli yapılabilmesi, tekstil atıklarının toplama ve ayıklama sisteminin uygun bir biçimde oluşturulmasını gerektirmektedir.

Tekstil atıklarını işleme stratejileri; azaltma (reduce), yeniden kullanım (reuse), geri dönüşüm (recycle) ve enerjinin geri kazanımını kapsamaktadır. Bu stratejilerin amacı; ürünlerin kullanım ömrünü uzatarak, onlardan en yüksek ölçüde bir fayda sağlamaktır (Eser, Çelik, Çay ve Akgümüş, 2016). Tekstil sektöründe tekstil geri dönüşümüne son derece ihtiyaç duyulmaktadır. Geri dönüşüm sistemi uygulanarak, devasa miktardaki tekstil atıkları azaltılabilir, elyaf üretimi düşürülebilir, enerji ve su tüketiminin azaltılmasıyla çevre kirliliği azaltılabilir. Ancak bu durumun elde edilmesi; Açık Döngü Geri Dönüşüm sisteminden daha çok Kapalı Döngü Geri Dönüşüm sistemiyle sağlanabilmektedir. Açık Döngü Geri Dönüşüm sistemi; tekstil ürünlerinin parçalanıp, diğer sektörler için düşük kaliteli ürünlere dönüştürülmesi (downcycling-geri dönüşüm) olarak tanımlanmaktadır. Kapalı Döngü Geri Dönüşüm sistemi ise özellikle giysilerden geri dönüştürülen malzemelerden, yeniden giysi veya kaliteli tekstil ürünleri üretilmesini (upcycling-ileri dönüşüm) ifade etmektedir (Fibers and Filaments The Expert's Magazine, 2020). Tekstilde geri dönüşüm teknolojilerinin uygulanması ve sürdürülebilirliğe katkı konusunda ülkemizdeki en önemli kuruluşlardan biri; Gama Recycle Sürdürülebilir Teknolojileri'dir. Firma; pet

şişeler, atık kumaş, tekstil ve konfeksiyon atıklarından, rejenere elyaf, rejenere iplik ve geri dönüştürülmüş polyester elyaf üretimi yapmaktadır (Gama Recycle, 2023).

Şekil 11: Pet Şişe Atıklarının Geri Dönüşüm Süreci (Gama Recycle, 2023).

Şekil 12: Atık Kıyafetlerin Geri Dönüşüm Süreci (Gama Recycle, 2023).

Dağıtım Sistemi Optimizasyonu: Dağıtım sistemi optimizasyonu; paketlemenin optimizasyonu, tedarik zinciri optimizasyonu ve ulaşım optimizasyonu olarak üç kısım şeklinde belirtilebilir.

Paketlemenin Optimizasyonu: Dağıtım sistemi optimizasyonunun önemli bir kısmını oluşturan paketlemenin optimizasyonu olarak belirtilebilen sürdürülebilir paketleme sistemidir. Sürdürülebilir paketleme, üç sürdürülebilirlik ilkesini içermektedir. Bunlar: *azaltma*, *yeniden kullanma* ve *geri dönüştürme* ilkeleridir. Sürdürülebilir paketlemenin temel amacı, çevreye mümkün olduğunca az zarar vermektir. Bu, geri dönüştürülmüş malzeme kullanılarak veya özel paketleme işlevi yaratılarak elde edilebilmektedir (Mallick, 2021). Doğal malzemeler veya geri dönüştürülmüş malzeme kullanımı, ambalajlama işlevinin gerekliliği, farklı yöntemlerin kullanımı gibi konular sürdürülebilir paketlemeyi sağlayabilir. Üretim endüstrileri ve markalar, sürekli olarak karbon ayak izlerini, ambalaj atıklarını, su kullanımını ve bunların çevre üzerindeki genel etkilerini azaltmaya odaklanmaktadır. Bu sürdürülebilir inisiyatiflerin, işletmeler için olumlu bir

mali etkisi de bulunmaktadır. Örneğin, paketlemede kullanılan malzeme miktarını azaltmak, genellikle bu malzemelere yapılan toplam harcamayı da azaltmaktadır (Goyal, 2022).

Tedarik Zinciri Optimizasyonu: Tedarik zinciri yönetiminin optimizasyonu, dağıtım sistemi optimizasyonunda önemli bir konudur. Şirketin başarısı ve müşteri memnuniyeti için gerekli olan tedarik zinciri yönetimi, şirketin ayrılmaz bir parçasıdır. İyi analitik ve raporlama, tedarik zinciri boyunca süreçleri sürekli olarak iyileştirmek için sistemin, mekanizmanın öğrenilmesiyle birlikte çalışmaktadır (Mallick, 2021). Tedarik zinciri süreçlerinin optimize edilmesi; her sürecin doğru ve etkin bir şekilde analizine, verilerin raporlanmasına ve sürecin etkin ve verimli yönetimine bağlıdır denilebilir.

Ulaşım Optimizasyonu: Tekstil endüstrisinin taşınması, ulaşım aracı olarak uçak, tekne ve telekomünikasyon cihazları kullanılarak, hava yolu, su yolu, demiryolu, karayolu, boru hattı ile gerçekleştirilmektedir. Taşıma işlemi enerji tüketmektedir, bu da doğal kaynakların tükenmesine ve dolayısıyla çevreyi olumsuz olarak etkileyen karbondioksit emisyonlarına yol açmaktadır (Mallick, 2021). Ulaşımın optimizasyonu, sürdürülebilirlik boyutları açısından en doğru ulaşım tipinin seçilmesi ve uygulanmasını gerektirmektedir.

4.SONUÇ VE TARTIŞMA

Sürdürülebilirlik artık sadece moda kelimelerle kullanılacak bir olgu değil, gerçek anlamda uygulanması gereken, çevremize ve insanlığa karşı bir sorumluluk alanıdır denilebilir. Mavi gezegenimizin kaynaklarının sınırlılığı, nüfus artışı, tüketim çılgınlıkları, üretimin zararlı girdi-çıktıları, iklim değişikliği gibi nedenler sürdürülebilirlikle ilgili çok daha fazla yaklaşım, eylem, uygulama ve davranış sergilemek durumunda olduğumuzun göstergesi olarak ifade edilebilir.

Mavi gezegenimizin doğal kaynakları kıttır ve bu kaynakların makul bir şekilde kullanılması bir zorunluluk, bir görevdir. Sürdürülebilirlik, bu mantıklı ve sorumlu kullanımda hayati bir rol oynamaktadır (Goyal, 2022). Üretimde ve faaliyetlerde kullanılan tüm kaynakların, etkin, verimli ve çevre ve insana sorumlu bakış açısıyla yönetilmesi gerekmektedir. Sürdürülebilirliğin çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları bulunmaktadır. Sürdürülebilirliğin gerçek anlamda vücut bulması ve uygulanması; çevresel, sosyal, ekonomik boyutlar ve diğer ilgili yönler arasındaki ilişkilerin

irdelenmesi ve değerlendirilmesiyle sağlanabilmektedir. Gündelik yaşantımızın tüm alanlarına işleyen bir sürdürülebilirlik düşünme biçimine ulaşmak için yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası alanlarda yeterli bir gayretin gösterilmesi gerekmektedir (The University of Maine, t.y.). Sürdürülebilirliğin sağlanması; sürdürülebilirliğin bütün boyutlarının gerçek anlamda özüm senerek, ürün tasarım aşamasından başlayıp, ürün yaşam döngüsünün (tasarım, üretim, paketlenme, dağıtım, kullanım, bakım, onarım, geri dönüşüm, bertaraf) bütün aşamalarının çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarda değerlendirmeleri gerçekleştirilerek yapılabilir.

Sürdürülebilirliğin gerçekleştirilmesinin sürdürülebilir tasarımla başladığı belirtilmektedir. Sürdürülebilir ürün tasarımlarında; ürün dayanıklılığı, kalitesi, kaynakların verimli kullanımı, kullanım ömrünün sonunda geri kazanım, geri dönüşüm için tasarım gibi konuların öncelikli olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Doğal ve geri dönüştürülmüş malzeme kullanımının artırılması, sürdürülebilirliğe entegre süreçler, yöntemler ve sistemlerin yapılandırılması, sürdürülebilirliği sağlamada ana hedeflerden olmalıdır. Diğer sektörlerde olduğu gibi tekstil sektörü de sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir tasarım uygulamalarına gerçek anlamda bir hız vermek durumundadır. Sürdürülebilir tekstil tasarımı; malzeme seçimi, malzeme kullanımının azaltılması, üretim süreç ve yöntemlerinin çevreye uyumlu ve optimum hale getirilmesi, zararsız kimyasallar ve boyarmaddelerin kullanılması, su kullanımının ve kirliliğinin azaltılması, ürünlerin kullanım ve sonrası aşamalarının titizlikle planlanması gibi faaliyetler uygulanarak yapılabilmektedir.

Bu çalışmada; sürdürülebilirlik kavramı, sürdürülebilirliğin boyutları, sürdürülebilir tasarım ilkeleri, sürdürülebilir ürün tasarımı ve sürdürülebilir tekstil tasarımı ile ilgili literatür taramaları yapılmış, elde edilen verilerin analizlerinden sonra, bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmada, sürdürülebilirliğin en baştan tasarıma dahil edilmesi ve ürün yaşam döngüsü ve değer zinciri boyunca sürdürülebilirliğin bütüncül olarak sağlanmaya çalışılması gerektiği belirtilmektedir. Gezegenimizin kaynaklarının sınırlılığının farkında olunarak, doğal kaynakların kullanımının azaltılması, sürdürülebilir, doğal ve geri dönüştürülebilir, doğaya zararsız malzemelerin seçilmesi, gereksiz parçaların ürün tasarımından çıkarılması gibi kaynak ve malzeme kullanımında azami dikkatin gösterilmesi gerektiği belirlenmiştir. Süreç ve üretim yöntemlerinin uygulanmasında, gereksiz süreçlerin sistemden çıkarılması, benzer süreçlerin birleştirilmesi gibi üretim ve sistem

optimizasyonuna odaklanılmasının elzem olduğu belirtilmektedir. Sürdürülebilir tekstil tasarımının genel olarak aşağıda verilen konuların detaylandırılmasının yapılarak sağlanabileceği tespit edilmiştir.

- Malzeme seçimi (doğal, organik, geri dönüştürülmüş, tek materyalli malzemeler) (Beyaz, Gri ve Siyah Liste gibi listeler hazırlanarak, malzeme seçimi kolaylaştırılabilir),

- Malzemenin, kaynağın kullanımını azaltma (tasarımın optimizasyonu, geri dönüştürülmüş malzeme kullanımı gibi),

- Sürdürülebilir tasarım yaklaşımlarının çeşitlendirilmesi, örneğin; Yapı ve Bilgi içeren tasarım olarak belirtilen Aşağıdan Sürdürülebilirlik Yaklaşımının tekstil tasarımında uygulanma yöntemlerinin arttırılması,

- Ürünlerin kaliteli, dayanıklı ve verimli olmasının sağlanması (uzun ömürlülük, kaynak verimliliği, geri kazanım (RELR)),

- Üretim süreçlerinin, sistemlerinin optimizasyonu (sistemler, süreçler ve teknolojilerin yapılandırılması, gereksiz süreçlerin çıkarılması gibi),

- Dağıtım sisteminin optimizasyonu (paketleme, tedarik zinciri yönetimi, ulaşım optimizasyonu),

- Kullanım sırasındaki etkilerin azaltılması (bakım kolaylıkları, enerji kullanımının azaltılması, çevre dostu lifler satın alma gibi)

- İlk Kullanım ömrü optimizasyonu (bakım, onarım, parça değiştirilebilirlik, tüketicilerin bilgilendirilmesi, işlevselliğin arttırılması gibi),

- Kullanım ömrü sonu sistemini optimize etme (ileri-geri dönüşüm, yeniden kullanım, atık yönetimi, kapalı döngü geri dönüşüm sistemi),

Görüldüğü üzere, mavi gezegenimizi korumak ve ömrünü uzatmak için her aşamada yapılabilecek faaliyetler, oluşturulabilecek stratejiler ve yaklaşımlar, tasarıma önceden dahil edilebilecek özellikler, gereklilikler ve sistemler bulunmaktadır. Bunları dikkate alarak, sürdürülebilirlik felsefesini uygulamaya geçirip, değerli katkılar, etkin ve verimli çözümler elde ederek, bakış açımızı ve algımızı temel hedefe yönelik olarak güçlendirip farklılıklar yaratabiliriz.

KAYNAKÇA

- Abbate, S., Centobelli, P., Cerchione, R., Nadeem, S. P. ve Riccio, E. (2023, 10 Şubat). Sustainability trends and gaps in the textile, apparel and fashion industries. *Environment, Development and Sustainability*. <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02887-2>
- Aishwariya, S. ve Greeshma, S. (2019, Aralık). Eco-Design: Focal Point of Sustainable Textiles. *Fibre 2 Fashion*. Erişim adresi: <https://www.fibre2fashion.com/industry-article/8491/eco-design-focal-point-of-sustainable-textiles>
- Berthon, M. A. (2016, 8 Kasım). Infographic: environmental impacts of the textile industry. Erişim adresi: <https://www.cooperhewitt.org/2016/11/08/infographic-environmental-impacts-of-the-textile-industry/>
- Cambridge Dictionary, (t.y.). Meaning of sustainability in English Sustainability. Erişim adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sustainability>
- Cushman-Roisin, B. (2019, 28 Mart). Engs 44 Sustainable Design, Sustainable Design Principles. Erişim adresi: <https://cushman.host.dartmouth.edu/courses/engs44/DesignPrinciples.pdf>
- Eser, B., Çelik, P., Çay, A. ve Akgümüş, D. (2016). Tekstil ve konfeksiyon sektöründe sürdürülebilirlik ve geri dönüşüm olanakları. *Tekstil ve Mühendis Dergisi*. 23(101). 43-60. <http://dx.doi.org/10.7216/1300759920162310105>
- Fibre2Fashion. (2022, Mayıs). Sustainability, Circularity and Traceability in Textiles & Apparel Industry. Erişim adresi: <https://www.fibre2fashion.com/industry-article/9396/sustainability-circularity-and-traceability-in-textiles-apparel-industry>
- Fibers and Filaments The Expert's Magazine. (2020, Mayıs). Gerçek tekstil geri dönüşümüne giden oldukça uzun yol. *Fibers and Filaments The Expert's Magazine*. No.33. 8-12, 20-23.
- Filho, L., Perry, P., Heim, H., Dinis, M. A. P., Moda, H, Ebhuoma, E. ve Paço, A. (2022, 5 Eylül). An overview of the contribution of the textiles sector to climate change. *Frontiers in environmental Science. Sec. Toxicology, Pollution and the Environment*. 10 (2022). <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.973102>

- Fontell, P. ve Heikkilä, P. (2017). Model of circular business ecosystems for textiles. VTT Technology 313. Espoo: VTT Technical Research Center of Finland Ltd. Erişim adresi: <https://publications.vtt.fi/pdf/technology/2017/T313.pdf>
- Gama Recycle (2023). Gama Recycle Sürdürülebilir Teknolojiler A.Ş. Erişim adresi: <https://www.gamarecycle.com/>
- Gardetti, M. A. ve Muthu, S. S. (2015). Sustainable Apparel? Is the Innovation in The Business Model? - The Case of IOU Project. *Textiles and Clothing Sustainability*. 1(2). doi: 10.1186/s40689-015-0003-0
- Goyal, P. (2022, 17 Şubat). Significance Of Sustainability In Textiles. Erişim adresi: <https://www.textileworld.com/textileworld/features/2022/02/significance-of-sustainability-in-textiles/>
- House of U. (t.y.). Sustainable textile: Five fabrics that make fashion “greener”. Erişim adresi: <https://www.houseofu.com/en/blog/sustainable-textile-five-fabrics-that-make-fashion-greener/>
- Illinois Library. (2023, 21 Şubat). Sustainable Product Design: Sustainable Design Principles. Erişim adresi: <https://guides.library.illinois.edu/c.php?g=347670&p=2344606>
- Kapsali, V. ve Hall, C. (2022, 25 Haziran). Sustainable approaches to textile design: lessons from biology. in Lockton, D., Lenzi, S., Hekkert, P., Oak, A., Sádaba, J., Lloyd, P. (eds.), DRS2022: Bilbao, Spain. <https://doi.org/10.21606/drs.2022.199>
- Koehler, A. R. (2013, Ekim). Challenges for eco-design of emerging technologies: The case of electronic textiles. *Materials and Design*. 51(2013), 51-60. DOI: 10.1016/j.matdes.2013.04.012
- Mallick, S. (2021, 20 Aralık). The sustainability in textile industry. Erişim adresi: <https://textilefocus.com/sustainability-textile-industry/>
- Martin, S. (2016, 15 Şubat). Design for sustainability. Erişim adresi: <https://www.textileworld.com/textile-world/features/2016/02/design-for-sustainability/>
- Massachusetts Institute of Technology(MIT), Self-Assembly Lab. (t.y.). A research lab at MIT inventing self-assembly and programmable material technologies. Erişim adresi: <https://selfassemblylab.mit.edu/>

- Muscato, C. (t.y.). Sustainability in Textiles: Definition & Design. Erişim adresi: <https://study.com/academy/lesson/sustainability-in-textiles-definition-design.html>
- Niinimäki, K. ve Hassi, L. (2011, Kasım). Emerging design strategies in sustainable production and consumption of textiles and clothing. *Journal of Cleaner Production*. 19(16). 1876-1883. DOI: 10.1016/j.jclepro.2011.04.020
- Niinimäki, K. (2006). Ecodesign and Textiles. *Research Journal of Textile and Apparel*. 10(3), 67-75. doi:10.1108/RJTA-10-03-2006-B009
- Özek, H. Z. (2017). Sustainability: Increasing Impact On Textile And Apparel Industry. *Journal of Textile Engineering & Fashion Technology*. 2(5). 506-509. DOI: 10.15406/jteft.2017.02.00076 <https://medcraveonline.com/JTEFT/sustainability-increasing-impact-on-textile-and-apparel-industry.html>
- Penga, M. (t.y.) Sustainability in textile design. *Education and Design Learning-Recovering from COVID-19 Isolation? Alexander Research Academia Bulletin*. 31-33. Erişim adresi: <https://alexander.ac.cy/wp-content/uploads/2021/07/Marianna-Article-5.pdf>
- Quist, Z. (2023, 19 Ocak). Guide to Ecodesign, sustainable design & circular design. Erişim adresi: <https://ecochain.com/knowledge/guide-to-sustainable-product-design/>
- Sajn, N. (2019, 17 Ocak). Environmental impact of the textile and clothing industry: What consumers need to know. European Parliamentary Research Service. Briefing. PE 633.143. Erişim adresi: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633143/EPRS_BRI\(2019\)633143_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633143/EPRS_BRI(2019)633143_EN.pdf)
- Sewport Support Team . (2023, 30 Nisan). What is Wool Fabric: Properties, How its Made and Where. Erişim adresi <https://sewport.com/fabrics-directory/wool-fabric#:~:text=Wool%20is%20a%20type%20of,and%20spin%20the%20into%20yarn>
- Taieb, A.H. (2016, Haziran). Textile and Fashion Design Education for Sustainability Practice. *Research & Reviews: Journal of Educational Studies*. RRJES, 2(2). Erişim adresi: <https://www.rroj.com/open-access/textile-and-fashion-design-education-for-sustainability-practice-.pdf>
- Tencel. (t. y.). TENCEL™ elyafları hakkında. TENCEL™ Markalı elyaflar. Erişim adresi: <https://www.tencel.com/tr/about>

- The University of Maine. (t.y.). Office of Sustainability, What is Sustainability? Erişim adresi <https://umaine.edu/sustainability/what-is-sustainability/>
- Ulrich, G. (2007) Deep roots: A conceptual history of sustainable development (Nachhaltigkeit). WZB Discussion Paper. No: P 2007-002. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB).
- United Nations Climate Change. (2018, 6 Eylül).UN Helps Fashion Industry Shift to Low Carbon. Erişim adresi:<https://unfccc.int/news/un-helps-fashion-industry-shift-to-low-carbon>
- University of Alberta Office of Sustainability. (t.y.). What Is Sustainability. Erişim adresi: <https://www.mcgill.ca/sustainability/files/sustainability/what-is-sustainability.pdf>
- University of The Arts London:UAL, (t.y.). Sustainable Fibres and Fabrics: The first steps towards considerate design. Sustainability Brainstorm. Erişim adresi:<http://sff.arts.ac.uk/Preface/sustainabilitybr.html>
- URL 1. <https://womens-fashion.lovetoknow.com/fabrics-textiles/wool>
- URL 2. <https://www.worldatlas.com/articles/the-world-s-largest-exporters-of-flax-yarn.html>
- URL 3. <https://promostyl.com/la-nouvelle-innovation-textile-a-base-de-fibres-dortie/?lang=en&cn-reloaded=1>
- URL 4. <https://www.sustainablejungle.com/sustainable-fashion/sustainable-fabrics/>

BÖLÜM 5

GÖNDERİMDE O İŞARET SÖZCÜĞÜNÜN ROLÜ

Doç. Dr. Metin BALPINAR*

---

* Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Burdur, Türkiye. mbalpinar@mehmetakif.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-0998-2963

GİRİŞ

Türkçe işaret sözcükleri dizgesi, *bu-*, *şu-* ve *o-* kökleri ve bu köklerden türetilmiş olan *bura/şura/ora*, *bunca/şunca/onca* ve *böyle/şöyle/öyle* sözcüklerinden oluşmaktadır (Kissling, 1960; Lewis, 1967; Bastuji, 1976; Hayashi, 1985, 1989; Gencan 2001; Göksel ve Kerlake, 2005). Bu sözcükler bağlamlarına göre, (i) konuşma ortamındaki varlıkları doğrudan işaret etmek için kullanılabilen (bkz. örnek 1), (ii) konuşma ortamında bulunmayan ancak konuşucu ve dinleyici tarafından iyi bilinen (yani, konuşucu ve dinleyicinin özel ortak bilgi evreninde bulunan) varlıkları göstermek için kullanılabilen (bkz. örnek 2) ya da (iii) *söylem* (discourse) ortamına getirilmiş olan bir dilsel ögeye (önerme ya da metin parçasına vb.) gönderimde bulunmak için kullanılabilir (bkz. örnek 3-5) (Balpınar, 2006, 2019a).^{1,2}

- (1) a. *Bunu* sen al. (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 144)
 b. Meyveleri *şuna* koyalım. (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 244)
 c. *Onu* arkadaşımın biri bana hediye etti. (Hayashi, 1988, s. 231)
- (2) a. *Şu* bizim Ahmet çok çalışkan! (Hayashi, 1989, s. 101)
 b. Söyle bana: Kim *o* kadın? (Sümer, 2006, s. 152)
- (3) A: Geçen hafta gittiğimiz restorana gidelim.
 B: *Bu* fikir güzel! (Nishioka, 2006, s. 112)
- (4) A: Dün buraya kim geldi?
 B: *Onu* bilmiyorum. (Balpınar, 2011, s. 87)
- (5) Rusça çok zor bir dilmiş, gene de *onu* öğrenmeye kararlıyım.

¹ Balpınar (2006, 2019a), (i)'deki işaret sözcüğü kullanımlarını *durumsal kullanım*, (ii)'deki sözcük kullanımlarını *algusal kullanım* ve (iii)'deki kullanımları da *metne bağlı kullanım* olarak adlandırmaktadır. Bu sınıflandırma, genel hatları itibarıyla, Himmelmann (1996) tarafından öne sürülen sınıflandırmaya benzerdir. Himmelmann (1996), işaret sözcüğü kullanımlarını (a) *situational use*, (b) *recognitional use*, (c) *discourse deictic use* ve (ç) *tracking use* başlıkları altında incelemektedir. Bunlardan (a) ve (b)'nin sırasıyla (i) ve (ii)'deki kullanımlara, (c) ve (d)'nin de (iii)'teki işaret sözcüğü kullanımına denk geldiği söylenebilir. Bununla birlikte, (iii)'teki *metne bağlı kullanım*, (c) ve (ç)'deki kullanımları içine alan geniş anlamda bir *artgönderim* (anaphora/anaphoric reference) olarak görmek mümkündür.

² Türkçe işaret sözcüklerinin dağılımlarını belirleyen etmenler için bkz. Hayashi (1985, 1988, 1989, 2008), Özyürek (1998), Balpınar (2006, 2010a-b, 2011, 2012, 2019a-b, 2021), Nishioka (2006).

(Göksel ve Kerslake, 2005, s. 447)

Burada geçen söylem kavramını, “発話者が音声又は一定の書記法を用いて表出した(言語)テキスト” (Balpınar, 2011, s. 75) (ses ya da belli bir yazım tekniği kullanılarak konuşucunu tarafından oluşturulmuş (dilsel) metin) olarak tanımlamak mümkündür.³ (1) ve (2)’deki işaret sözcüğü kullanımlarını bu kavram açısından değerlendirdiğimizde, bu sözcüklerin bir göndergeyi söylem ortamına getirme özelliğine sahip olduğunu söylememiz mümkündür. Diğer bir deyişle, (1) ve (2)’deki örneklerde, konuşma ortamında söz konusu göndergeden ilk kez bahsedilmektedir ve bu, işaret sözcüğü kullanımıyla birlikte gerçekleşmektedir. Diğer yandan, (3)-(5)’teki tümcelerde, daha önce söylem ortamına getirilmiş olan bir gönderge konuşma konusu yapılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, işaret sözcüğü kullanımlarını, yukarıdaki sınıflandırmaya kıyasla daha kapsayıcı ve sade olacak bir biçimde yeniden düzenlememiz mümkündür: Metne bağlı gönderimsel kullanım (örnek 3-5) ve metin bağlı olmayan gönderimsel kullanım (örnek 1-2) (Ayrıntılı bilgi için bkz. Balpınar, 2011).

Gönderim (reference), geleneksel anlambilimde “bir dil birimi ile bunun dış dünyada anlattığı varlık arasındaki ilişki” (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 140) olarak tanımlanırken, çeşitli dilbilimsel analizlerde “...a relationship of identity which exists between grammatical units...” (Crystal, 2008, s. 407) (dilbilgisel birimler arasında var olan özdeşlik ilişkisini) belirten bir kavram olarak ele alınmaktadır. İşaret sözcüklerinin kullanıldığı gönderim çeşidinde, bağlam değişse de (durum bağlamı [örnek 1], konuşucu-dinleyici arasındaki özel ortak bilgi bağlamı [örnek 2], metin bağlamı [örnek 3-5]), *gönderge* (referent; gösterilmek istenen varlık, sözcük, metin parçası ya da önerme vb.) ile dil birimi (işaret sözcüğü) arasındaki anlambilimsel ilişki dinleyici ya da okuyucu dikkatinin söz konusu göndergeye çekilmesi yoluyla gerçekleşmektedir (Diessel, 2006). Diğer bir deyişle, metne bağlı ve metne bağlı olmayan gönderimsel kullanımlarda, işaret sözcüklerinin işlevi dinleyici ya da okuyucunun dikkatini göndergeye odaklamaktır (Diessel, 2006). İşaret sözcüklerinin bu işlevine kısaca *gönderim özelliği* adını verelim.

Türkçe işaret sözcükleri içinde uzak mesafeyi kodlayan *o* işaret sözcüklerinin, (1c), (2b) ve (4)-(5)’teki kullanımlarının dışında, *zayıf*

³ Bu çalışmadaki Japonca ve İngilizce metinlerin tamamı bölüm yazarı tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

gönderim özelliği gösteren bazı kullanımlarına günlük konuşmalar içinde rastlamak mümkündür. Aşağıdaki örneklere bir göz atalım.

(6) (Konuşucu A anahtarlarını aramaktadır)

A: Anahtarlarımı gördün mü?

B: *Oraya* bir yere koymamış mıydın?

(7) (Konuşucu A ve B doğa yürüyüşüne çıkmışlardır)

A: Hangi yöne gidiyorsun?

B: *O* civarı gezip geleceğim.

(8) (Konuşucu, yakınındaki kutu içinde hareket eden bir şeyin varlığını hisseder)

Aman tanrım! *O* da ne! (Balpınar, 2010b, s. 185)

Yukarıdaki örneklerde, *o* işaret sözcüğü, belli bir yere (örnek 6 ve 7) ya da varlığa (örnek 8) kesin biçimde gönderimde bulunmamaktadır. Belgisizlik nedeniyle dil birimi-gönderge arasındaki anlam ilişkisinin zayıflaması, bu örneklerdeki işaret sözcüklerinin gönderim özelliğinin de zayıflamasına neden olmuş görünmektedir. Nitekim, (6) ve (7)'deki *o* sözcüğü, dinleyicinin dikkatini göndergeye çekmekten ziyade, sırasıyla “anahtarın yerini bana sormanı istemiyorum”, “nereye gideceğimi bana sormanı istemiyorum” mesajlarını üstü kapalı bir biçimde dinleyiciye aktarmak için kullanılmaktadır. Benzer biçimde, (8)'de de konuşucu, durum karşısındaki şaşkınlığını *o* işaret sözcüğünü kullanarak dinleyiciye aktarmaktadır.

Yukarıda kısaca söylem ve gönderim kavramlarından bahsettik. Ayrıca, durum bağlamında zayıf gönderim özelliği gösteren *o* işaret sözcüğü örneklerine bir göz attık. Bir sonraki bölümde, *o* sözcüğünün, metin içinde daha önce kullanılan belli bir ögeye (bir sözcük, metin parçası ya da bir önermeye) gönderimde bulunmayan, belli sözdizimsel ve anlambilimsel koşullarla sınırlandırılmış olan bağlamlardaki çeşitli kullanımlarına yer verilerek, bu sözcüğün esasen gönderimsel karakteri zayıf bir sözcük olduğu hususuna vurgu yapılacaktır (Bölüm 1). Ardından, bir önceki bölümde belirtilen sınırlandırılmış bağlamlarda neden yalnızca *o* sözcüğünün kullanıldığı sorusuna bir yanıt aranacaktır (Bölüm 2).

1. TÜRKÇE İŞARET SÖZCÜKLERİNİN METNE BAĞLI KULLANIMLARINDA ZAYIF GÖNDERİM ÖZELLİĞİ

Metne bağlı gönderim içinde değerlendirilmekle birlikte, Türkçe işaret sözcüklerinin bir önceki bölümde belirtilen artgönderimsel kullanımları (bkz. örnek 3-5) dışında kalan çeşitli kullanımları bulunmaktadır. Bu bölümde, söz konusu kullanımlar irdelenerek, *o* işaret sözcüğünün metne bağlı kullanımlardaki zayıf gönderimsel karakterine dikkat çekilecektir.

1.1. Mantıksal Değişken İşlevli *O* İşaret Sözcüğü

O işaret adılı, *soru adilları* (interrogative pronoun) ya da *niceleyicilerle* (quantifier) ilişkili bir yapı içinde kullanıldığında mantıksal değişken olarak işlev görür.

(9) Chomsky ne yazarsa, *onu* okurum. (Kornfilt, 1997, s. 60)

(Tüm *x*'ler için; Chomsky *x*'i yazarsa, ben *x*'i okurum) $x = \text{eser}$

(9)'daki tümce, *Chomsky A eserini yazarsa, ben A eserini okurum; B eserini yazarsa, B eserini okurum; C eserini yazarsa, C eserini okurum...* gibi bir çeşit *evrensel okumaya* (universal reading) müsaade etmektedir (Balpınar, 2006, 2019a, 2019b, 2020). Burada *o* adılının, durumsal kullanımdan farklı olarak, belirli bir nesneyi (örneğin belirli bir Chomsky eserini) işaret etmediğini söylemek mümkündür; zira *o* sözcüğü, *Chomsky'nin yazacağı eserler* kümesinin seçimlik elemanı *x*'le ilgili olarak, *Chomsky'nin yazacağı x* değerini taşımaktadır. Başka bir deyişle, ön tümce içindeki *ne* soru adılının değerine bağlı olarak ana tümce içindeki *o* adılının değeri değişmektedir. Burada, *x* bir *değişkeni* (variable) ve *o* adılı da bu değişkene göre değeri belirlenen bir *bağımlı değişkeni* (bound variable) ifade etmektedir.⁴ Benzer bir kullanım aşağıdaki tümcelerde de göze çarpmaktadır.

(10) Bir şeyin doğru olmaması, *onun* “yalan” olduğunu göstermez ki (...).

(Eldem, 2004, s. 199)

(Tüm *x*'ler için; *x*'in doğru olmaması *x*'in yalan olduğunu göstermez) $x = \text{şey}$

(11) Her bir kız öğrenci, Ahmet'in *onu* sevdiğini düşünüyor.

⁴ Kornfilt (1997, 2012), Iatridou (2013) ve Balpınar (2020), (9)'dakine benzer tümce yapılarını *bağlılaşık yapılar* (correlative constructions) olarak ele almaktadır. Bu tür yapıların türetimi hususuyla ilgili olarak Balpınar (2020)'ye başvurulabilir.

(Tüm x 'ler için; x , Ahmet'in x 'i sevdiğini düşünüyor) $x =$ kız öğrenci

(10) ve (11)'de o adılının niceleyici barındıran bir ad öbeğiyle (10'da *bir şey*, 11'de *her bir kız öğrenci* ile) mantıksal bir ilişkili içinde olduğu görülmektedir. Balpınar (2006, s. 51-55; 2019a, s. 36-37) buna benzer yapıların da, tıpkı tümce (9)'da olduğu gibi, bağımlı değişken okumaya müsaade ettiğini ve bunun sadece o işaret adılı kullanımıyla mümkün olduğunu rapor etmektedir.⁵

Burada, tümce (11)'deki o adılı kullanımıyla ilgili olarak bir *ağzı* (dialect) ayrımından da bahsetmek yerinde olacaktır. A ağzı (11)'de o işaret adılının bağımlı değişken olarak kullanımına izin verirken, B ağzı (bir nedenle) bunu kısıtlamakta ve o yerine *kendi* dönüşlü adılının 3. tekil kişi ekiyle çekimlenmiş hali olan *kendisi* sözcüğünün kullanımını öne çıkarmaktadır. Bu durum aşağıdaki tümcede gösterilmiştir.

(11') Her bir kız öğrenci, Ahmet'in $\{*\textit{onu/kendisini}\}$ sevdiğini düşünüyor. (B ağzı için)

(Tüm x 'ler için; x , Ahmet'in x 'i sevdiğini düşünüyor) $x =$ kız öğrenci

Diğer taraftan, A ağzı konuşurları için (11)'deki örnekte (o adılı kullanımına ek olarak) *kendisi* adılı kullanımının da *kabuledilebilir* (acceptable) olduğu aşağıdaki tümcede görülmektedir.

(11"=11) Her bir kız öğrenci, Ahmet'in $\{\textit{onu/kendisini}\}$ sevdiğini düşünüyor. (A ağzı için)

(11")'deki tümceyle ilgili olarak, o ve *kendisi* adılları arasında herhangi bir anlam farkı bulunmadığı ve o yerine *kendisi* adılı kullanımının sadece tümcenin doğallığını arttırdığı söylenebilir. Peki, tümce (11) / (11') / (11")'dekine benzer bağımlı değişken okumayı olanaklı kılan bir yapı içinde, A ağzında her zaman o ve *kendisi* adıllarının birbirinin yerine kullanılması mümkün müdür? Bu soruya yanıt bulabilmek için aşağıdaki örneğe bir göz atalım.

⁵ Balpınar (2019b), 3. kişi adılı olan o 'nun, *dilbilgiselleşme* (grammaticalization) yoluyla o işaret adılından türemiş olduğu hususuna sözdizim ve dil edinimi bakış açılarından açıklık getirmektedir. Ayrıca, literatürde, 3. kişi zamirlerinin artzamanlı olarak işaret sözcüklerinden türediğini gösteren çalışmalar mevcuttur (Bastuji, 1976; Givón, 1984; Himmelmann, 1996; Diessel, 1999). Bu nedenle, bu çalışmada geçen o adıllarının tamamı *o işaret adılı* olarak adlandırılacaktır.

(12) Her bir meyve, $\{onu/*kendisini\}$ toplayan kişi tarafından yendi. (A ve B ağzları için)

(Tüm x'ler için; x, x'i toplayan kişi tarafından yendi) $x = \text{meyve}$

Yukarıdaki tümcede de adıl, (11'')'dekine benzer biçimde, niceleyici barındıran ad öbeğiyle (*her bir meyve*) mantıksal bir ilişki içindedir. Bu örnekte hem A hem de B ağzı konuşurları için sadece *o* işaret adılı kullanımının uygun olduğu görülmektedir. Bu gözlemimiz doğruysa, (11') ve (12)'deki veri setlerinden yola çıkarak, A ağzı için bağımlı değişken bir okumada *o* işaret adılının yerine *kendisi* adılı kullanımının her zaman mümkün olmadığını (yani, *o* adılının, *kendisi* adılının varlığı için yeter şart oluşturmadığını), ancak *kendisi* adılı kullanımı mümkünken *o* adılı kullanımının da mümkün olduğunu (yani, *kendisi* adılının, *o* adılının varlığı için yeter şart oluşturduğunu) söyleyebiliriz. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus da şudur: A ve B ağzları, *kendisi* adılının bağımlı değişken olarak kullanımına izin veriyorsa (bkz. 11' ve 11''), örnek (12)'de de *kendisi* adılı kullanımının geçerli olması beklenirdi; ancak (12)'de hem A hem de B ağzı konuşurları için *kendisi* adılı kullanımının uygun olmadığı görülmektedir. Peki, (12)'deki *kendisi* sözcüğünün kullanımı neden geçerli bir kullanım değildir? Bunun nedenini, *kendisi* ve onun öncülünün anlamsal özellikleri (semantic feature) arasındaki uyumsuzluğa bağlamak mümkündür; zira bu adılın yalın hali olan *kendi* sözcüğü, temel anlamı itibarıyla [+insan] özelliği taşıırken, öncülü olan ad öbeğinin başı (head) olan *meyve* sözcüğü [-insan] özelliği taşımaktadır.⁶ Diğer yandan, (11') ve (11'')'de *kendisi* ve öncülünün (*her bir kız öğrenci*) anlamsal özellikleri arasında bir uyumdan bahsetmek mümkündür; çünkü hem *kendisi* adılında hem de öncül ad öbeğinin başı olan *öğrenci* sözcüğünde [+insan] anlam özelliği bulunur. Bu şekilde düşündüğümüzde, (11'), (11'') ve (12)'deki veri setlerinden şöyle bir genellemeye gitmemiz mümkün olacaktır:

(13) Niceleyicilerle kurulan ve bağımlı değişken okumayı olanaklı kılan bir yapı içinde,

⁶ Türk Dil Kurumu'nun (2011) *Türkçe Sözlüğünde kendi* sözcüğünün ilk anlamı şu şekilde tanımlanmaktadır: "iyelik ekleri alarak kişilerin öz varlığını anlatmaya yarayan dönüşlülük zamiri, öz, zat". Bu tanım, *kendisi* adılını oluşturan *kendi* sözcüğünün anlam özellikleri arasında [+insan] özelliğinin bulunduğuna işaret etmektedir.

- (a) (A ağzı için) öncül ad öbeğinin başı [+insan] ise *kendisi/o*, [-insan] ise *o* adlı,
 (b) (B ağzı için) öncül ad öbeğinin başı [+insan] ise *kendisi*, [-insan] ise *o* adlı kullanılır.

Bu genelleme bize, A ağzı konuşurlarının öncülün [+insan] ya da [-insan] özelliği taşıyıp taşıdığına bakmaksızın bağımlı değişken olarak *o* adını serbestçe kullanabildiklerini, B ağzı konuşurlarının ise bu konuda seçici davrandıklarını (yani, öncül ad öbeğinin başı olan adın [+insan] ya da [-insan] özelliği taşıyıp taşımadığını göz önünde bulundurarak *o* işaret adını kullandıklarını) göstermektedir.

Yukarıdaki analizimiz doğruysa hem A hem de B ağızları için (10)'da *o* adlı kullanımının geçerli olması beklenir; çünkü öncül ad öbeği (*bir şey*) [-insan] değeri taşımaktadır. Bu beklentiye uygun biçimde, (10)'da *o* adının kullanıldığı açıkça görülmektedir.

1.2. Artık Adıl İşlevli O İşaret Sözcüğü

Türkçedeki basit ilgi tümcecigi yapılarının içinde anlam bakımından *baş adın* (head noun) doldurması gereken sözdizimsel konum genelde boştur. Bir başka deyişle, yan tümcenin bir adı nitelediği durumda, yan tümce içinde söz konusu adla eşgöndermeli olan ve sesletilmeyen sözdizimsel bir öge bulunur. Bu öge, aşağıdaki (14a) ve (14b) örneklerinde “Ø” sembolüyle gösterilmiştir.

- (14) a. [Ø_i okula giden] adam_i
 b. [adamın Ø_i gittiği] okul_i (Kornfilt, 1997, s. 58)

(14a)'da yüklemün özne konumundaki adın, (14b)'de yüklemün nesne konumundaki adın köşeli parantezle belirtilen tümcecik dışına taşındığı görülmektedir. Kornfilt (2000, 2008), bu sesletilmeyen sözdizimsel konumlarda adıl kullanılmamasını Türkçenin yerel olarak *Ü'-bağlı* (A'-bound) adilsil değişkenlere müsaade etmemesine bağlamaktadır.

- (15) a. [TÖ İ_i [AÖ (*o_i/*kendisi_i) adada beni gören]] kişi_i
 b. [TÖ İ_i [AÖ adada (*onu_i/*kendisini_i) gördüğüm]] kişi_i
 (Kornfilt, 2000, s. 129)

Kornfilt (2000, 2008), hem (15a) hem de (15b)'deki *açık* (overt) ya da *örtülü* (covert) artık adıl kullanımının kabul edilebilir olmadığını, zira bu adılların yerel olarak Ü'-bağlı olduğunu belirtmektedir.⁷ Yani bu örneklerde, *o/kendisi* adılları, bu adılları barındıran en küçük *Tümleç Öbeği* (complementiser phrase) içinde tümce başında bulunan soyut bir *İşlevici* (operatör) tarafından bağlanmaktadır. Burada bahsedilen *yerellik* (locality) koşulu, (14a-14b) / (15a-15b)'de köşeli parantezle belirtilen sıfat işlevli yan tümceyi oluşturan tümleç öbeği fazlı bir yerelliktir; çünkü Türkçede sıfat işlevli yan tümceyi oluşturan tümleç öbeği içinde, öznenin *tamlayan durum ekiyle* (genitive) yükleme eklenen 3. tekil kişi iyelik eki arasında bir *uyum* (agreement) söz konusudur. Bu durum (14b)'de görülmektedir.

Bununla birlikte bazen, aşağıdaki (16) ve (17) örneklerinde görüldüğü gibi, ilgi tümcecigi yapılarında açık adıl kullanımının kabul edilebilir olduğu durumlara da rastlamak mümkündür.

(16) [TÖ $\dot{I}\dot{s}_j$ [AÖ [TÖ $\dot{I}\dot{s}_i$ [AÖ günümüzde bile $\emptyset_i$ *orada*_j yaşamak isteyen]] insanların_i] olduğu] ada_j

(17) [TÖ $\dot{I}\dot{s}_j$ [AÖ [TÖ $\dot{I}\dot{s}_i$ [AÖ $\emptyset_i$ *omu*_j seven]] kadın_i] yüzüstü bırakan] adam_j

(15a) ve (15b)'nin aksine, (16) ve (17)'deki örnekler dilbilgisi içi örneklerdir. Çünkü bu örneklerdeki artık adıllar, (15a) ve (15b)'den farklı olarak, yerel anlamda Ü'-bağlı değildir. Diğer bir deyişle, Ü'-bağlama yerel olmadığı sürece, Türkçe, *o* işaret sözcüklerinin artık adıl olarak kullanımına müsaade etmektedir.⁸

Burada dikkate değer bir diğer husus da, yukarıda bahsedilen artık adılların hem anlambilimsel hem de sözdizimsel anlamda birer *değişken* olduğu hususudur. Örneğin, anlambilimsel açıdan bakıldığında, (16)'daki *ora* işaret adılını bir değişken olarak görmek mümkündür; zira (16)'daki tümce şöyle bir okumaya müsaade etmektedir: *Günümüzde bile x'te yaşamak isteyen insanların olduğu x gibi bir ada*. Sözdizimsel açıdan da *ora* adılının bir

⁷ Kornfilt (2000, s. 128; 2008, s. 150) bu koşulu, *A'-Disjointness Requirement* (Ü'-ayrıklık durum koşulu) olarak adlandırmaktadır. Buna göre, bir adıl, kendisini barındıran en küçük *Tam İşlevsel Bileşim* (Complete Functional Complex, kısaca CFC) içinde (Ü'-) bağımsız olmalıdır. (15a-15b)'deki en küçük Tam İşlevsel Bileşim, TÖ kısaltmasıyla belirtilen Tümleç Öbeğidir.

⁸ Türkçede *uzak-mesafe bağlı* (long-distance bound) açık ve örtülü artık adıl kullanımı Kornfilt'te (2000, s. 126-127) de rapor edilmektedir. Söz konusu çalışmada Kornfilt, sadece *kendisi* dönüşlü adılının açık artık adıl olarak kullanımına değinmekte, işaret adılı olan *o*'nun da bu işlevi sahip olduğu hususu üzerinde durmamaktadır.

değişken olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü değişkenler, Tümleç Öbeğinin (TÖ) *belirleyici* (specifier) konumundaki bir işleyici tarafından bağlanırlar. (16)'daki ilgi tümceciği yapısında da *ora* adının bir boş-işleyici (*Iş_j*) tarafından uzak-mesafe bağlandığı açıkça görülmektedir.

1.3. Sözlükselleşmiş İfadelerde Kullanılan *O* İşaret Sözcüğü

Kısım 1.1 ve 1.2'de, bağımlı değişken ve artık adıl olarak işlev gören *o* işaret adının, alışlageldik anlamda dilsel bir varlığı (örneğin bir önerme ya da ad öbeğini) gösterme işlevine sahip olmadığını, ancak metin içinde öncülüyle bir çeşit mantıksal ilişki oluşturmak için kullanıldığını gördük. Bu kısımda, *o* işaret adının sözlükselleşmiş formları üzerinde duracağız.

O işaret adını içeren ifadeler arasında, sözlükselleşerek sözlüğe eklenen kelimeler bulunmaktadır. Burada bahsettiğimiz *sözlükselleşme* (lexicalization) kavramını, bir işaret sözcüğünün artık somut bir varlığa, bir önermeye ya da bir metin parçasına gönderimde bulunmaması durumu olarak ifade etmemiz mümkündür. Bu tarz sözlükselleşmiş sözcükler arasında, *o* köklü sözcük kullanımı mümkünken (i) hem *bu* hem de *şu* köklü sözcük kullanımının mümkün olduğu durumlara, (ii) *bu* ya da *şu* köklü sözcüklerden sadece birisinin kullanımının mümkün olduğu durumlara ve (iii) *bu* ve *şu* köklü sözcük kullanımının mümkün olmadığı durumlara rastlamak mümkündür. Tablo 1'de durum (i) ve (ii)'ye uygun sözcükler, Tablo 2'de durum (iii)'e uygun sözcükler listelenmiştir. Sözcük listelerinin oluşturulmasında Türk Dil Kurumu'nun çevrimiçi *Türkçe Sözlüğünden* yararlanılmıştır (TDK, 2011). Tablo 1 ve Tablo 2'de, sırasıyla, *o* sözcüğünün sözlükselleşmiş formlarını, bu formların anlamlarını ve *bu-şu* sözcüklerini içeren karşılıklarını gösterilmektedir. “*” sembolü, söz konusu formun, anadil konuşurları tarafından kabuledilebilir olmadığı (ve bu nedenle de sözlükte de bulunmadığını) belirtmektedir. Bu tablolarda, *o* sözcüğünün sözlükselleşmiş formları arasında, az sayıda da olsa, *bu* sözcüğünü içeren ifadelerin varlığı dikkat çekmektedir (örn. *orada burada, öyle veya böyle*). Bir başka deyişle, bu ifadelerde *bu* işaret sözcüğünün *o* sözcüğüyle birlikte sözlükselleşmiş olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Durum (i) ve (ii)'yi yansıtan sözlükselleşmiş sözcük listesi

O formu	Anlam	Bu formu	Şu formu
öyle	o denli, o kadar, o derece	böyle	*şöyle
öylelikle	bu biçimde, en sonunda	böylelikle	*şöylelikle
öyle öyle	böylece; yavaş yavaş	böyle böyle	*şöyle şöyle
oradan buradan	'belli bir sıra gözetmeksizin, karışık olarak' anlamında kullanılan bir söz	*buradan buradan	şuradan buradan

Tablo 2: Durum (iii)'ü yansıtan sözlükselleşmiş sözcük listesi

O formu	Anlam	Bu formu	Şu formu
o	şaşma, beğenme vb. duyguları belirten bir seslenme sözü	*bu	*şu
o hâlde	demek oluyor ki, öyleyse	*bu halde	*şu halde
o kadar	çok fazla; kafi, yeter	*bu kadar	*şu kadar
o denli	çok	*bu denli	*şu denli
orasına burasına	dağınık olarak, gelişigüzel bir biçimde	*burasına burasına	*şurasına burasına
oysa/oysaki	aralarında karşıtlık, aykırılık bulunan iki cümleyi "tersine olarak, aksine" anlamlarıyla birbirine bağlayan bir söz, oysaki, hâlbuki, meğer	*buysa/*buysaki	*şuysa/*şuysaki
öylece	o biçimde, tam öyle; öylelikle	*böylece	*şöylece
öylesine	aşırı bir biçimde, fazla, o kadar çok, o derece	*böylesine	*şöylesine
öyle olsun	peki, pekâlâ	*böyle olsun	*şöyle olsun
öyle ya	kuşkusuz, tabii, elbette	*böyle ya	*şöyle ya
öyle veya böyle	ne olursa olsun, her halde, bu durumda	*böyle veya böyle	*şöyle veya böyle

Bu tablolarda listelenen sözlükselleşmiş formların çoğu belirteç olarak işlev görmektedir. Bununla birlikte, bu formlar arasında bağlaç olarak kullanılan sözcükler de bulunmaktadır (örn. *oysa*, *oysaki* vb.). Ancak, belirtmemiz gerekir ki, bağlaç olarak işlev gören bu tarz sözcükler, metne bağlı kullanımlarından gelen *artgönderimsel* (anaphoric) özelliklerini kaybetmişlerdir. Bu durumu (18) ve (19)'daki örneklerde görmek mümkündür. (18a)'daki *o* adılı, (18b)'deki gibi konuşucu A'nın ifadesindeki önermeye gönderimde bulunmaktadır. Diğer yandan (19b)'de böyle bir kullanımın mümkün olmadığı görülmektedir.

(18a = 4) A: Dün buraya kim geldi?

B: *Onu* bilmiyorum. (Balpınar, 2011, s. 87)

(18b) [Dün buraya kimin geldiğin]i bilmiyorum.

(19a) A: Toplantıda herkesi sinirlendirdi...

B: *Oysa* biraz daha sakin davranabilirdi.

(19b) *[Toplantıda herkesi sinirlendirdi]yse biraz daha sakin davranabilirdi.

Bu tespit bize, (19a) tarzı *o* işaret sözcüklerinin yapısal açıdan *o*'nun metne bağlı kullanımlarında görülen bir önermeyi işaret etme özelliğine sahip olmadığını göstermektedir. *O* işaret adının işlevi, (18)'deki gibi ön tümcedeki dilsel öğeye işaret ederek *bağlaşıklık* (cohesion) sağlama aşamasından, (19)'daki gibi konuşucu A ile konuşucu B'nin tümceleri arasındaki anlamsal karşıtlık ilişkisini belirten bir aşamaya evrilmiş görünmektedir.⁹

Ayrıca, yukarıda bahsedilen sözlükselleşmiş *o* formları arasında (çoğunlukla *öyle* sözcüğüyle sınırlı olsa da), (20a-20ç) örneklerinde görüldüğü gibi, kullanılsa bile benzer anlam ifade eden durumlara rastlamak mümkündür.

(20) a. *O* ne biçim iş *öyle*! (TDK, 2011) ≈ Ne biçim iş *öyle*! / *O* ne biçim iş!

b. *O!* Bakınız kimler geliyor? (Gencan, 2001, s. 523) ≈ Bakınız kimler geliyor?

⁹ İmer vd. (2011, s. 44) *bağlaşıklık* "bir söylem ya da metnin yüzey yapısında, dil öğelerinin birbiriyle bağlantılanması" olarak tanımlamaktadır.

- c. *Öyle* sanıyorum ki arkadaşlarımızın çoğu ağustosta gelemeyecekler. (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 356) $\approx$ Sanıyorum ki arkadaşlarımızın çoğu ağustosta gelemeyecekler.
- ç. Koşmakmış, yüzmekmiş, hiç *öyle* sporla filan uğraştığı yok. (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 450) $\approx$ Koşmakmış, yüzmekmiş, hiç sporla filan uğraştığı yok.

Yukarıdaki örneklerde italik yazıyla belirtilen *o* köklü sözcüklerin esasen hiçbir şeyi işaret etmediği ve bu nedenle anlamsal olarak boş ögeler oldukları düşünülebilir. Ancak, bu sözcüklerin, (20a)'da onaylamama/hoş karşılamama, (20b)'de şaşırma ve (20c-20ç)'de kişisel kanaat/karar belirtme gibi mesajları dinleyiciye aktardıkları göz önüne alındığında, edimbilimsel açıdan bunların, konuşucunun ne hissettiğini dinleyiciye aktarmak, dinleyiciden ne yapmasını istediğini belirtmek veya bir şeyin nasıl olması ya da olmaması gerektiğini ifade etmek gibi *sözylemlerin* (speech act) yerine getirilmesinde rol aldıklarını söylenebilir.

1.4. *O* İşaret Sözcüğünün Logoforik Kullanımı

Adılların logoforik kullarımlarına, yaygın olarak Batı Afrika dillerinde, sınırlı olarak da Japonca, İzlandaca, İtalyanca, İngilizce gibi bazı dillerde rastlamak mümkündür (Clements, 1975). Logoforik gönderimde, dönüşlü adılları ya da belirli forma sahip bazı adıllar, “konuşması, düşüncesi, duyguları ya da genel bilinç durumu verilen dilsel bağlamda bildirilmiş olan (konuşucu harici) bir kişiyi göstermek için kullanılır” (Clements, 1975, s. 141).¹⁰ Bu tip adıllara *logoforik adıllar* (ya da kısaca logofor) adı verilir.

Türkçedeki dönüşlü adıllarının logofor olarak işlev gördüğü, bazı çalışmalarda rapor edilmektedir (Meral, 2010; Yakut, 2015; Özyıldız, Major ve Maier, 2019). Benzer biçimde, *o* adılı da logofor olarak kullanılabilir.¹¹ Aşağıdaki örnekleri inceleyelim.¹²

(21) Tarō'ya_i [Yoshiko'nun *onunla*_i buluşmak istediği] söylendi.

(22) Tarō, Takashi'den_i [Yoshiko'nun *ondan*_i nefret ettiğini] duydu.

¹⁰ Alıntı metni çeviridir, orijinal dili İngilizcedir.

¹¹ Literatürde, *o* adılının logoforik kullarımlarını inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹² (21)-(23)'teki örnekler için, Sells'in (1987, s. 453-454) çalışması içindeki Japonca örneklerden yararlanılmıştır. Japonca örneklerin Türkçe çevirileri, *o* adılı kullanımı ve geçerlik yargısı bölümü yazarına aittir.

(23) Takashi, Tarō'ya_i [Yoshiko'nun *ondan_i* nefret ettiğini] söyledi.

(24) Dedesi Ece'ye_i [okul müdürünün *ona_i* kızdığını] anlattı.

(Yakut, 2015; *ona* adlı bölüm yazarı tarafından eklenmiştir)

(21-24)'teki *o* adılarını logofor olarak değerlendirmek mümkündür; çünkü bu adılar, konuşma/duygu içeriği belirten yan tümce (köşeli parantezle belirtilen kısım) içinde, söz konusu konuşmada önem arz eden özne dışındaki başka bir adı (ya da ad öbeğini) öncülü yapabilmektedir. Bu tarz örneklerde logoforun kullanılmaması ise (bkz. 21'-24'), ilgili tümcede anlamsal garipliklere (bkz. 21'-23') ya da farklı anlamsal yorumlara (bkz. 24') neden olmaktadır.¹³

(21') #/?/? Tarō'ya [Yoshiko'nun buluşmak istediği] söylendi.

(22') # Tarō, Takashi'den [Yoshiko'nun nefret ettiğini] duydu.

(23') #Takashi, Tarō'ya [Yoshiko'nun nefret ettiğini] söyledi.

(24') #Dedesi Ece'ye [okul müdürünün kızdığını] anlattı.

Ayrıca, belirtmemiz gerekir ki, esasen bir *artgönderge* (anaphor) olduğu dikkate alındığında, öncülün kendinden sonra geldiği bir yapı içinde *o* adılının logofor olarak işlevsiz kalacağı da açıktır.

(25) [Ayşe'nin {**ondan_i/kendisinden_i*} nefret etmesi] Ali'yi_i çok kızdırdı.

(25') #[Ayşe'nin nefret etmesi] Ali'yi çok kızdırdı.

(25)'te *o* adılı yerine *kendisi* dönüşlü adılı getirilerek tümcenin kurtarıldığı (ya da onarıldığı) görülmektedir. Bu örnekte, (i) *kendisi* adılı duygu düşünce ve genel bilinç durumu gibi bir içeriği yansıtan tümcecik içinde yer almakta ve ayrıca (ii) bu adıl, ana tümcedeki yüklemün özne konumunu işgal etmeyen ad öbeğini (*Ali*) öncülü yapmaktadır. Bu iki koşulun yerine getirilmesi örnek

¹³ '#' sembolü, sözdizimsel olarak kabuledilebilir olmakla birlikte, bir tümcenin anlamsal olarak garip olduğunu ya da farklı anlam taşıdığını göstermektedir.

(25)'te logoforik gönderimi mümkün kılmaktadır. Bu durumda, logoforun tümceden çıkarılması anlam belirsizliğine yol açacaktır (bkz. örnek 25').

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, artgönderge kullanımına kıyasla, logofor kullanımı daha özel sözdizimsel ve anlambilimsel öncül seçim koşulları gerektirmektedir. Daha somut biçimde ifade edersek, (21)-(25) örneklerindeki eşgönderim ilişkisi, ancak yukarıda (i) ve (ii)'de belirtilen koşullar sağlandığında mümkün olabilmektedir. Bu durum bize, logofor olarak kullanılan *o* adılının zayıf gönderim özellikli bir artgönderge olduğunu göstermektedir; zira *o*'nun işlevi (dinleyici/okuyucu dikkatinin göndergeye odaklanması) belli sözdizimsel ve anlambilimsel şartlarla sınırlandırılmıştır.

2. TARTIŞMA

Kısım 1.1-1.4'te, Türkçedeki *o* adılının belirli sözdizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel gereksinimleri karşılamak üzere özelleşmiş olan çeşitli kullanımlarına değindik. Tespitlerimizde, birbirinden farklı işlevleri gerçekleştirmek üzere sadece tek bir adılın (*o* adılının) kullanılıyor olmasına hususuna dikkat çektik. Bununla birlikte, bu farklı işlevlerin tümünün neden sadece *o* adılı kullanılarak yerine getirildiği hususu üzerinde durmadık. Bu bölümde, *bu*, *şu* ve *o* adıları içinde neden sadece *o* adılının kısım 1.1-1.4'te belirtilen işlevlere sahip olduğu sorusuna cevap bulmaya çalışacağız. Bunun için, Sugiura (1995)'in Japoncada *dolgular* (expletives) üzerine yapmış olduğu çalışmadan yararlanacağız.

Dolgu, bazı dillerde (İngilizce, Fransızca, Almanca vb.) “sözlüksel (anlamsal) içeriği olmayan ve dilbilgisel gereksinimlerle özne konumunda bulunan öge” olarak tanımlanmaktadır (İmer vd., 2011, s. 101). İngilizcedeki *there* ve *it* ile kurulan yapılar bunlara örnek gösterilebilir (örn. *There is a fly in my soup; It is raining cats and dogs* gibi). Sugiura (1995) çalışmasında, Japoncadaki orta mesafeyi kodlayan *so-* köklü işaret sözcüklerinin de dolgu özelliği taşıyabileceği hususu üzerinde durmaktadır. Ayrıca, Japoncadaki üç işaret sözcüğü (*ko-*, *so-*, *a-*) içinde neden sadece *so-* sözcüklerinin bu özelliğe haiz olduğu hususuna da değinmektedir. Sugiura (1995) bunun nedenini (26)'daki hiyerarşiyi temel alan (27)'deki kuralın işleyişine bağlamaktadır.¹⁴

(26) a. 単数 < 複数	(tekil < çoğul)
b. 中性 < 男性 < 女性	(yansız < eril < dişil)

¹⁴ (26)'daki hiyerarşi ve (27)'deki kural Sugiura'dan (2006, s. 4; aktaran Sugiura, 1995) alıntılanmıştır. Türkçe çeviriler bölüm yazarı tarafından metne eklenmiştir.

c. 非人間 < 人間	(insan olmayan < insan)
d. 非近接 < 近接	(yakın olmayan < yakın)
e. 非遠方 < 遠方	(uzak olmayan < uzak)

(27) 指示性の低い用法においては、利用可能な形式の中で、最も指示性の低い形式が選ばれる。(Gönderim özelliği zayıf kullanımlarla ilgili olarak, kullanımı mümkün formlar içinde, gönderim özelliği en zayıf olan form seçilir.)

(26)'daki hiyerarşide sola doğru gidildikçe söz konusu ögenin gönderim özelliği zayıflamaktadır. Sugiura'ya (2006) göre, işaret sözcüğü kullanımda, (26d) ve (26e)'ye uygun olarak *yakın olmayan* ve *uzak olmayan* forma öncelik verileceğinden, yakın-orta-uzak mesafe işaret sözcüklerini barındıran dillerde orta mesafeyi kodlayan form en zayıf gönderim özelliğine sahip olacaktır. Bu nedenle, (27)'deki kural gereği, Japonca işaret sözcükleri içinde sadece *so-*sözcüğünün dolgu olarak kullanılması mümkün olacaktır. Diğer taraftan, sadece yakın ve uzak mesafe işaret sözcüğüne sahip dillerde ise (26d)'ye öncelik verileceği için, (27)'deki kural gereği uzak form yakın forma tercih edilecektir (Sugiura, 2006). Örneğin, dolgu sözcüğü olarak İngilizcede, yakın mesafeyi kodlayan *here* yerine uzak mesafeyi kodlayan *there* adının kullanılması gibi.

Sugiura'nın (1995, 2006) yukarıdaki tespitleri doğrultusunda düşündüğümüzde, Japoncadakine benzer biçimde, (dolgu olarak kullanılsa da) Türkçede de orta mesafe işaret adının gönderim özelliği en zayıf olan sözcük olarak seçiliyor olması beklenirdi. Ancak, kısım 1.1-1.4'teki veriler, en zayıf gönderim özelliğine sahip adının (*şu* değil) *o* adlı olduğunu bize göstermektedir. Bir başka deyişle, biçimbilimsel olarak üç sıralı işaret sözcüğü dizgesi özelliği taşıyan Türkçe, gönderim özelliği en zayıf olan sözcük seçiminde, (sanki orta mesafe işaret adlı yokmuş gibi davranarak) iki işaret sözcüğüne sahip dillerdeki gibi bir davranış sergilemektedir. Peki böyle bir şey neden olmaktadır?

Kişi-bazlı ölçüte (person-based criterion) göre, Japoncadaki orta mesafeyi kodlayan *so-* köklü işaret sözcükleri sadece dinleyiciye yakın olan varlıkları göstermek için kullanılmaktadır.¹⁵ Benzer biçimde Türkçede de

¹⁵ Kişi-bazlı ölçüte göre, Japoncada durumsal bağlamda konuşucu kendine yakın olan göndergeyi işaret etmek için *ko-* köklü sözcüklerini, dinleyene yakın olan göndergeyi işaret

dinleyiciye yakın olan varlıkları orta mesafe işaret sözcüğü olan *şu* ile göstermek mümkündür. Burada önemli olan nokta, *şu* sözcüğünün sadece dinleyiciye yakın olan varlıkları değil, aynı zamanda (i) konuşucuya yakın olan varlıkları ve (ii) hem konuşucu hem de dinleyicinin her ikisine de uzak olan varlıkları işaret etmek için de kullanılabilmesi hususudur (Hayashi, 1985, 1989, 2008; Özyürek, 1998; Balpınar, 2010a). Bir başka deyişle, Özyürek'te (1998, s. 610) de bahsedildiği gibi, durum bağlamında konuşucu, *şu* işaret sözcüğünü *bu* ya da *o* sözcüklerinin bir varyasyonu gibi kullanmaktadır. Peki, *şu* (fiziksel/psikolojik) mesafeyi kodlamıyorsa işlevi nedir? Hayashi'ye (1985, 1989, 2008) göre *şu*, dinleyicinin henüz farkına varmadığı bir varlığı göstermek için kullanılmaktadır.¹⁶ Tüm bu özellikleri dikkate alındığında, *şu*'yu, konuşucu ve dinleyici arasındaki bazı iletişimsel gereksinimleri karşılamak, yakın ve uzak mesafe işaret sözcüklerinin işlevleri arasındaki boşluğu doldurmak amacıyla ortaya çıkmış bir ara form olarak değerlendirmemiz mümkün olacaktır. *Şu* sözcüğünün, esasen, *uş* ünlem edatıyla *o* işaret sözcüğünün eski formu *ol*'un birleşiminden oluşan bir sözcük olması (yani, *uşol* > *şol* > *şu* şeklinde değişime uğraması) da, bu görüşümüzü destekler niteliktedir (bkz. Ediskun, 1999, s. 134; Gencan, 2001, s. 199; Ergin, 2002, s. 275). Bu şekilde düşündüğümüzde, gönderim özelliği en zayıf olan sözcüğün seçiminde, üç sıralı Türkçe işaret sözcükleri dizgesinin neden iki işaret sözcüğüne sahip dillerdeki gibi bir davranış sergilediği sorusuna, kısmen de olsa, bir cevap vermek mümkün olacaktır.

Bu tarz bir yaklaşım, temel işaret sözcüğü formlarından anlam bakımından farklı bir şekilde evrilmiş olan *şu*'yu, işaret sözcükleri analizimize dahil etmeden (yani, Türkçe işaret sözcükleri dizgesini *bu* ve *o*'dan oluşan iki sıralı dizge yapısına indirgeyerek) yukarı bahsedilen probleme (en zayıf gönderim özelliğine sahip adil olarak neden *şu* değil de *o*'nun seçildiği sorusuna) yaklaşmamızı mümkün kılacaktır.¹⁷

---

etmek için *so*-köklü sözcüklerini ve ne kendine ne de dinleyiciye yakın olmayan (uzak olan) göndermeyi işaret etmek için *a*-köklü işaret sözcüklerini kullanır (Sakuma, 1951).

¹⁶ Benzer görüşler için bkz. Özyürek (1998), Balpınar (2006, 2010a, 2010b, 2019a), Nishioka (2006).

¹⁷ Sugiura (2006), Japoncadaki *so*-köklü işaret sözcüklerini incelediği çalışmasında, Türkçedeki *şu* işaret sözcüğüyle ilgili olarak benzer bir görüşe kısaca yer vermektedir. Sugiura (2006), *şu* işaret sözcüğünü tartışmaya dahil etmemekle birlikte, çalışmasının sonunda *şu*'nun göndermeyi söylem ortamına getirme gibi *bu/o*'dan farklı bir özelliğe sahip olduğunu ve bu nedenle de işaret sözcükleri hiyerarşisi dışında tutulabileceğine değinmektedir. Ancak, son yapılan çalışmalar (Balpınar, 2010a, 2011, 2012), sadece *şu* işaret sözcüğünün değil, *bu* ve *o*'nun metne bağlı olmayan kullanımlarının da göndermeyi söylem ortamına getirme özelliğine sahip olduğunu bize göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, Sugiura (2006) ve yazarın, *şu*'yu analiz dışı bırakma sebeplerinin birbirinden tamamıyla farklı olduğunu söylemek mümkündür.

3. SONUÇ

Bu çalışmada, Türkçedeki *bu*, *şu* ve *o* işaret sözcükleri içinde, sadece *o* işaret sözcüğünün gönderim özelliği zayıf olan bir sözcük olduğu hususuna vurgu yaptık ve bunun neden kaynaklandığı soruna bir yanıt aradık. Bölüm 1’de, metne bağlı gönderim içinde değerlendirilmekle birlikte, *o* işaret sözcüğünün alışlageldik artgönderimsel kullanımlarının dışında kalan, gönderim özelliği zayıf çeşitli kullanımlarına değindik. Kısım 1.1’de *o* işaret adılının, soru adıları ya da niceleyicilerle ilişkili bir yapı içinde kullanıldığında mantıksal değişken olarak işlev görebildiğinden bahsettik. Ayrıca, mantıksal değişken olan *o*’nun ağızlara göre farklı dağılımsal özellikler gösterebileceği hususu üzerinde durduk. Kısım 1.2’de, ilgi tümcecisi yapılarında *o* işaret adılının kullanımına değindik. Uzak-mesafe bağlı oldukları takdirde, bu yapılar içinde *o* işaret adılı kullanımının kabuledilebilir olduğuna dikkat çektik. Kısım 1.3’te, anlam değişimine uğrayarak artgönderim özelliğini kaybetmiş olan *o* işaret sözcüğünün çeşitli formlarını ele aldık. Kısım 1.4’te, dönüşlü adılarında olduğu gibi, *o* adılının da logoforik gönderim özelliğine sahip olduğunu gösterdik. Bölüm 2’de, kısım 1.1-1.4’te belirtilen durumlarda neden yalnızca *o* sözcüğünün kullanıldığı sorusuna dikkat çektik ve bu soruyu, Sugiura’nın (1995) ileri sürdüğü gönderimsel özellik hiyerarşisi yardımıyla yanıtlamaya çalıştık.

O işaret sözcüğünün metne bağlı olmayan kullanımlarında görülen zayıf gönderim özelliği ve bunun metne bağlı kullanımlarına olan yansımaları, bu sözcüğü çeşitli dilbilgisel öğelerin oluşumu için iyi bir kaynak haline getirmektedir. Bu anlamda, *dilbilgiselleşme* (grammaticalization) çalışmalarına sunacağı katkılar bakımından da yukarıdaki çalışma sonuçlarının dikkate değer olduğu kanısındayım.

KAYNAKÇA

- Balpınar, M. (2006). *'Bu, şu, o' no imi kinō to Torukogo ni okeru shijishi taiki ni tsuite* [On the meaning and function of *bu, şu, o*, and the demonstrative system in Turkish] (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Reitaku Üniversitesi, Chiba, Japonya.
- Balpınar, M. (2010a). Gendai Torukogo ni okeru 'o' keiretsu shijishi no tokuchō ni tsuite: Chokuji yōhō o chūshin ni [Properties of 'o' series demonstratives in modern Turkish: focusing on deictic use]. *Tōkyō Daigaku Gengogaku Ronshū*, 30, 9-26.
- Balpınar, M. (2010b). Torukogo no shijishi: "Şu" keiretsu shijishi no kinō wo chūshin ni [Turkish demonstratives: Focusing on "şu" series]. *Okayama Daigaku Daigakuin Shakai Bunka Kagaku Kenkyūka Kiyō*, 29, 179-198.
- Balpınar, M. (2011). Torukogo shijishi no bunmyaku shiji yōhō ni tsuite: Bunshōōkei toshite no *bu, o* no yōhō [On the text dependent use of Turkish demonstratives: The usage of *bu* and *o* as sentence anaphor]. *Kyōto Daigaku Gengogaku Kenkyū [KULR]*, 30, 71-105.
- Balpınar, M. (2012). Torukogo shijishi ni okeru hibunmyaku shiji yōhō to bunmyaku shiji yōhō ni tsuite: Bunmyaku shiji yōhō wo chūshin ni [On non-text and text dependent uses of Turkish demonstratives: Focusing on text dependent use]. *Ajia Afurika Gengo Bunka Kenkyū*, 83, 89-116.
- Balpınar, M. (2019a). Türkçe işaret sözcükleri dizgesi üzerine bazı notlar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 27-39.
- Balpınar, M. (2019b). *Demonstratives and grammaticalization: A perspective from modern Turkish*. London and New York: Routledge.
- Balpınar, M. (2020). Türkçede Bağlılaşık Yapılar. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 31(1), 55-75.
- Balpınar, M. (2021). Japonca ve Türkçe işaret sözcüklerinin algısal kullanımları üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 53, 291-315.
- Bastuji, J. (1976). *Les relations spatiales en turc contemporain; étude sémantique*. Paris: Éditions Klincksieck.
- Clements, G. N. (1975). The logophoric pronoun in Ewe: Its role in discourse. *Journal of West African Languages*, 10(2), 141-177.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics (6th Edition)*. UK: Blackwell Publishing.
- Diessel, H. (1999). *Demonstratives: Form, function and grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- Diessel, H. (2006). Demonstratives, joint attention, and the emergence of grammar. *Cognitive Linguistics*, 17(4), 463-489.
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eldem, B. (2004). *Seni Tilsimler Korur*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Ergin, M. (2002). *Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Givón, T. (1984). *Syntax: A functional-typological introduction, volume 1*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge.
- Hayashi, T. (1985). Torukogo no shijishi [Turkish demonstratives]. *Ajia Afurika Gengo Bunka Kenkyūjo Tsūshin*, 53, 55-57.
- Hayashi, T. (1988). On Turkish demonstratives. *Tokyo University Linguistic Papers*, '88, 229-238.
- Hayashi, T. (1989). Torukogo no susume 3: 'kore-sore-are' arekore [An invitation to Turkish 3: 'kore, sore, are' arekore]. *Gengo*, 18(1), 96-101.
- Hayashi, T. (2008). Torukogo no shijishi *şu* no tokuchō [Characteristics of the Turkish demonstratives *şu*]. *Tōkyō Daigaku Gengogaku Ronshū*, 27, 217-232.
- Himmelman, N. (1996). Demonstratives in narrative discourse: A taxonomy of universal uses. Fox, B. (Ed.), *Typological Studies in Language Studies in Anaphora* içinde (205-254. ss.), John Benjamins Publishing Company; Philadelphia, USA.
- Iatridou, S. (2013). Looking for free relatives in Turkish (and the unexpected places this leads to). U. Özge (Ed.), *Proceedings of the 8th workshop on Altaic formal linguistics (WAFL 8)* içinde (129-152. ss.). Cambridge, MA: MITWPL.
- İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kissling, H. J. (1960). *Osmanisch-Türkische grammatik*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Kornfilt, J. (1997) *Turkish*. London: Routledge.
- Kornfilt, J. (2000). Some syntactic and morphological properties of relative clauses in Turkish. A. Alexiadou, P. Law, A. Meinunger & C. Wilder (Ed.), *The syntax of relative clauses* içinde (121-159. ss.). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Kornfilt, J. (2008). Subject case and Agr in two types of Turkic RCs. S. Ulutaş & C. Boeckx (Ed.). *Proceedings of WAFL 4* içinde (145-168. ss.). Cambridge, MA: MITWPL.
- Kornfilt, J. (2012). Two types of free relatives in Turkish, or is one type a correlative in disguise. Paper presented at 16th International Conference on Turkish Linguistics (ICTL 2012), METU, Ankara.
- Lewis, G. L. (1967). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Meral, H. M. (2010). Some notes on Turkish pronominal anaphora. *Turkish Studies*, 5(4), 535-563.
- Nishioka, I. (2006). *Gendai churuku shogo no shijishi no kenkyū* [A study on demonstratives in modern Turkic languages] (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kyūshū University, Fukuoka, Japan.
- Özyıldız, D., Major, T. & Maier, E. (2019). Communicative reception reports as hear-say: Evidence from indexical shift in Turkish. *Proceedings of the 36th West Coast Conference on Formal Linguistics* içinde (296-305. ss.). Cascadilla Press. <https://ling.auf.net/lingbuzz/004260>
- Özyürek, A. (1998). An analysis of the basic meaning of Turkish demonstratives in face-to-face conversational interaction. S. Santi, I. Guaitella, C. Cave & G. Konopczynski (Ed.), *Oralité et géstualité: Communication multimodale, interaction* içinde (609-614. ss.). Paris: L'Harmattan.
- Sakuma, K. (1951). *Gendai Nihongo no hyōgen to gohō*. Tōkyō: Kōseikaku.
- Sells, P. (1987). Aspects of logophoricity. *Linguistic Inquiry*, 18(3), 445-479.
- Sugiura, S. (1995). So words: Expletives in Japanese. A. Baba (Ed.), *Hasegawa Kinsuke Kyōju Kanreki Kinen Ronbunshū* içinde (279-291. ss.). Tōkyō: Kenkyūsha.
- Sugiura, S. (2006). Shijishi no goika to sokubaku henkō no yōhō ni tsuite. Reitaku Daigaku Gengo Kenkyū Sentā Dai 23 Kai Kenkyū Seminā. Chiba: Japan.
- Sümer, G. (2006). *Bütün Oyunları 3*. İstanbul: Mitoş-Boyut Yayınları.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük* (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yakut, B. A. (2015). The logophoric behaviour of strict local anaphor kendi 'self' in Turkish. A. Joseph & E. Predolac (Eds.), *Proceedings of the 9th Workshop on Altaic Formal Linguistics, MIT Working Papers in Linguistics* 76, Cambridge, MA: MITWPL.

BÖLÜM 6
PELOPONNESOS SAVAŞI'NIN KADERİNİ BELİRLEYEN
MUHAREBE: AİGOSPOTAMOİ SAVAŞI
Arş. Gör. Dr. Alifer ÇİFTÇİ¹

---

¹ Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli, Türkiye.
aliferciftci@klu.edu.tr. Orcid ID: 0000-0003-1904-4639

GİRİŞ

MÖ 431 tarihinden 404'e kadar devam eden Peloponnesos Savaşı, esasında dönemin önde gelen kara gücü Lakedaimonia ile deniz gücü Atina arasındaki güç mücadelesinden kaynaklanan bir çatışmaydı. Açıkçası Attika-Delos Deniz Birliği'nin en güçlü üyesi ve lideri olan Atina ile Lakedaimonia arasındaki sürtüşme Peloponnesos Savaşı'nın çok öncesinde başlamıştı. Atinalıların Attika-Delos Birliği'nin tüm avantajlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları, Lakedaimonluların müttefiki olan Aigina, Korinthos ve Megara kentlerinin ticari ilişkilerine zarar vermişti. Bu sırada zaten Peloponnesos Birliği'nin lideri olan Lakedaimonlular, Hellen dünyasının önderliğinin Atinalıların hâkimiyeti altında olmasından ve Atina'nın kısa sürede bu derecede güçlenip âdeta bir deniz imparatorluğu haline gelmesinden rahatsızlık duymaktaydı.

Atina siyasi yaşamında önemli bir rol oynayan Ksanthippos oğlu Perikles², Peloponnesos Savaşı esnasında uygulanmaya çalışılan stratejinin temellerini atmıştı. MÖ V. yüzyıl ortalarında Atina'nın sahip olduğu deniz gücü ve kent çevresinde yer alan tahkimatlar dönemin kuşatma makinelerinin aşamayacağı düzeydeydi. Dolayısıyla Atinalılar, deniz ticaret rotalarına egemen olmalarından ötürü herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmadan ihtiyaç duydukları malları ithal edebilirdi. Savunmada bu tarz imkânlara sahip olan Atina, sahip olduğu deniz gücüne bağlı olarak Lakedaimonia ve müttefiklerine istedikleri yer ve zamanda saldırma olanağına da sahip durumdaydı. Perikles, bahsi geçen avantajlardan yararlanmak suretiyle iki yönlü bir stratejinin Atina için daha faydalı olacağını öngörmüştü. Buna göre Atina, doğrudan saldırıya uğrasa bile özellikle Lakedaimonlularla karada herhangi bir mücadeleye girmekten kaçınmalı ve Peloponnesos Birliği'nin topraklarına denizden saldırmalıydı. Bu bağlamda Perikles, Atina'nın üstün bir deniz gücüne ve maliyeye sahip olması sebebiyle uzun bir yıpratma savaşında galip geleceğine inanmaktaydı. Buna karşın Peloponnesos Birliği'nin lideri olan Lakedaimonlular ise, bir tarım ülkesiydi ve Atina ile kıyaslandığında görece olarak ilkel bir ekonomiye sahip olmasından ötürü uzun bir savaşı sürdürmeye yetecek mali kaynaklara sahip değildi³.

² Thuk. I. 111. 2, 127. 1, 139. 4; Plut. *Per.* III. 1-4; Diod. XI. 34. 2, 85. 1.

³ Thuk. I. 141. 1-142. 9, 143. 4-5, II. 9. 1-6, 13. 2-9, 21. 1-25. 1, 26. 1-2, 30. 1-2, 62. 2-3, 65. 7, 80. 1-2, IV. 6. 1-2, 8. 1-2, 45. 1-2, 53. 1-2, 56. 1-57. 4; Diod. XII. 40. 1-5, 42. 6-8; Iust. III. 7. 3-12; Plut. *Per.* XXXIV. 1-2; Polyain. *strat.* I. 36. 1; (Ps.) Ksen. *Ath. Polit.* II. 1-6, 14-16; Spence 1990, s. 91-109; Nash 2018, s. 123-127, 133-135.

Atina'nın büyük beklentilerle başlayan Sicilya Seferi'nde (MÖ 415-413) tamamen başarısızlığa uğraması⁴ ve bu durumun yarattığı zayıflıktan yararlanmaya çalışan Persler, Atina'nın Anadolu'daki müttefikleri üzerinde yeniden egemenlik iddiasında bulunmuştur. Bu doğrultuda bölgedeki satraplar, Lakedaimonlular ve müttefiklerinin bir donanma kurmalarına yardım etmek için para sağlamaya başlamıştır. Bu durum Atina'nın Ionia'daki huzursuz müttefiklerinin Khiosluların öncülüğünde Attika-Delos Deniz Birliği'nden ayrılmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Lakedaimonlular, Atina'nın müttefikleri arasında bir ayaklanma kışkırtmasında bulunmak üzere MÖ 412'de Kleinias oğlu Alkibiades'i⁵ Ionia'ya göndermiştir. Atina'nın Pers faaliyetlerine karşı çıkması ve sürgündeki Alkibiades'in faaliyetleri neticesinde II. Dareios'un (MÖ ca. 424-405/4)⁶ oğlu Genç Kyros, Lakedaimonlularla ilişki kurarak onlara mali yardımda bulunmaya başlamıştır. Ksenophon'un belirttiği üzere Lakedaimonlular, Boiotios adlı bir elçinin başında olduğu bir heyet aracılığıyla doğrudan Pers kralına başvurmuştu. Zira bu heyet, Lakedaimonluların II. Dareios'tan talep ettiği her şeyi elde etmeyi başarmıştı⁷. Neticede Lakedaimonlular ve müttefikleri, Persler'den sağladıkları maddi destekle Atina'nın denizlerdeki üstünlüğüne son verecek güçte büyük bir donanma meydana getirmiştir ve akabinde yaşanan mücadelelere bağlı olarak Atinalılar giderek zayıflamıştır. Nihayetinde Atinalıların MÖ 405'teki Aigospotamoi Savaşı'nı kaybetmesi Peloponnesos Savaşı'nın fiilen sonunu getirmiştir.

1- SAVAŞ ÖNCESİ GENEL DURUM

Atinalılar, MÖ 406 tarihinde Arginusai'deki deniz savaşında Lakedaimonlulara karşı elde ettikleri zafere rağmen Konon dışındaki komutanların hepsini görevden alıp onların yerine Konon da dâhil olmak üzere Adeimantos ile Philokles'in⁸ getirilmesine karar vermiştir. Zira komutanlar, esas olarak hayatta kalanları kurtarma ve/veya cesetleri sudan çıkarma konusunda başarısız olmak üzere birçok suçlamayla itham

⁴ Thuk. VII. 73. 1-87. 6; Diod. XIII. 18. 1-19. 6, 33. 1; Iust. IV. 5. 1-11; Paus. I. 29. 11-12; Plut. *Nik.* XXV. 1-XXX. 2.

⁵ Plut. *Alk.* I. 1, XXII. 3, XXXIX. 1-5; Plat. *Gorg.* 481d; Thuk. VI. 8. 2; Corn. Nep. VII. 1. 1-4, 9. 1-10. 6 "Alkibiades".

⁶ Ksen. *Hell.* II. I. 13; *Anab.* I. 1. 1-2; Diod. XIII. 108. 1; *FGrHist* III C 688 F 16 (57) 'Ktesias'; Plut. *Artaks.* I. 1, II. 3, III. 1; Krentz 1989, s. 173, 188; Kuhrt 2007, s. 353-354.

⁷ Ksen. *Hell.* I. 4. 1-2; Krentz 1989, s. 124-125.

⁸ Diod. XIII. 104. 1-2; Hamel 1998, s. 206, 208-209.

edildiklerinden ötürü Atina'ya geri çağırılmıştır⁹. Buna göre, muhtemelen halkın öfkesinden korkan ve bu nedenle kaçmayı¹⁰ tercih eden Protomakhos ile Aristogenes dışında sadece altı komutan (Perikles, Diomedon, Lysias, Aristokrates, Thrasylos ve Erasinides) yurda geri dönmüş ve daha sonra mahkeme tarafından suçlu bulunarak idam edilmiştir¹¹.

Arginusai'de savaşan komutanlar Atina'da yargılanırken Eteonikos'un¹² komutasındaki kuvvetler (yaklaşık doksan gemi) Khios'ta ekonomik olarak sıkıntı çekmekteydi. Zira savaşın kaybedilmesiyle birlikte Mytilene'den geri çekilen bu kuvvetler¹³, MÖ 406 yazında mevsimin ürünlerinden faydalanmak ve yerel çiftçiler için ücretli işçi olarak tarlalarda çalışmak suretiyle yaşamlarını sürdürmüştü; ancak kış geldiğinde yiyecek, giyecek ve ayakkabı temin edemediklerinden ötürü bir araya gelip Khios kentine saldırmaya karar vermiştir. Bu işe taraftar olanların kamış taşıması kararlaştırılmıştır ki amaçları kaç kişi olduklarının kendilerince bilinmesiydi. Planlanan komplodan haberdar olan Eteonikos gerek komplocuların sayısını kestiremediğinden gerekse müttefikleri kızdırma riskinden dolayı güç kullanmaktan korkmuştur. Bu yüzden yanına hançerli on beş kişi alıp kent içinde dolaşmaya başlayan Eteonikos, bir doktorun evinden elinde kamışla çıkan bir adamı¹⁴ öldürmüştür. Akabinde herkes bu adamın niçin öldürüldüğünü öğrenmek isteyince Eteonikos, onun kamış taşıyanlardan biri olduğu için öldürüldüğü haberinin duyulmasını sağlamıştır. Bunun üzerine kamış taşıyan herkes, bahsi geçen haberi duyar duymaz kamışla görülmekten korktuğundan hemen ondan kurtulmuştur. Daha sonra Eteonikos, denizcilerin ücretlerini alabilmeleri ve yeni bir komploya kalkışmamaları için Khiosluları

⁹ Ksen. *Hell.* I. 6. 28-35, 7. 2-7, 11, 29-32, 34; Plat. *Apol.* 32b; *Men.* 243c; Dem. *de fal. leg.* XIX. 191; Diod. XIII. 100. 1-2, 101. 1-6, XV. 35. 1; Lysias XII. 36, XIV. 38; Ath. *Deip.* V. 218a; Plut. *Alk.* XXXVII. 1; *Lys.* VII. 1, XI. 1; Kagan 2004, s. 461-466; Lazenby 2004, s. 234-235, 242-243.

¹⁰ Diod. XIII. 101. 5; Andrewes 2008, s. 493.

¹¹ Ksen. *Hell.* I. 7. 1-12, 17, 31, 34; Diod. XIII. 101. 1-6, 102. 4, 104, 1; Aristot. *Ath. Pol.* XXXIV. 1; Plut. *Per.* XXXVII. 5. Arginusai'de savaşan komutanların yargılanması ve idamı konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Ksen. *Hell.* I. 6. 35-7. 35, II. 3. 35; *Mem.* I. 1. 18; Diod. XIII. 97. 6-7, 99. 3, 100. 1-103. 3; Ael. *Var.* V. 14; Plat. *Apol.* 32b; *Gorg.* 473e-474a; Aristot. *Ath. Pol.* LII. 1; Aristoph. *Ran.* str. 421, 588; Aiskhin. *Ktes.* 139; Lysias XII. 36, 52, XIV. 25; Ath. *Deip.* V. 218a; Plut. *Alk.* XXXVIII. 2; Andrewes 1974, s. 112-122; Krentz 1989, s. 158-170; Kagan 1991, s. 337 dn. 39, 352 vd.; Buck 1998, s. 53-60; Hunt 2001, s. 371-377; Asmonti 2015, s. 79-82; Hamel 2015, s. 45-46, 53-58, 73-94, 99-102. Lakedaimonluların barış teklifi konusunda bkz. Aristot. *Ath. Pol.* XXXIV. 1-2; Kagan 1991, s. 376-379.

¹² Thuk. VIII. 23. 4; Ksen. *Hell.* I. 6. 26, V. 1. 1; Krentz 1989, s. 106.

¹³ Ksen. *Hell.* I. 6. 26, 34, 36-38. Ayrıca bkz. Diod. XIII. 97. 1-100. 6.

¹⁴ Ksen. *Hell.* II. 1. 3; Lazenby 2004, s. 237.

bir araya toplayıp onlardan para yardımında bulunmalarını talep etmiştir. İsyân tehlikesiyle karşı karşıya kalan Khioslular ise, Eteonikos'un bu talebini kabul etmiştir. Bu arada mürettebatına gemilere binmesi için emir veren Eteonikos, sanki söz konusu komplodan haberi yokmuş gibi her gemiyi tek tek ziyaret edip herkese bir aylık ücretini dağıtmış ve mürettebat arasındaki bağıllık ve düzeni yeniden sağlamayı başarmıştır¹⁵.

Khios'taki bu olaydan hemen sonra Ephesos'ta bir araya gelen Lakedaimonluların doğudaki müttefiklerinin temsilcileri, gerek yaşanan son gelişmelerle ilgili bilgi vermek gerekse Aristokleitos oğlu Lysandros'un eski görevine iade edilmesini talep etmek amacıyla Lakedaimonia'ya elçiler gönderilmesine karar vermiştir. Açıkçası donanma komutanı olarak Lysandros'un Notion Savaşı'nda Atinalılara karşı elde ettiği başarı, müttefikler arasında ona karşı büyük bir beğenin oluşmasını sağlamıştı¹⁶. Diğer yandan babası II. Dareios tarafından gerek kıyıda tüm halkları yönetmesi gerekse savaşta Lakedaimonluları desteklemesi için MÖ 407'de Sardeis'e gönderilen Genç Kyros¹⁷ da aynı taleple Lakedaimonia'ya elçiler göndermiştir. Bunun üzerine gerek müttefiklerin gerekse Perslerin desteğine ihtiyacı olan Lakedaimonlular, Lysandros'u yardımcı (ἐπιστολεύς=*epistoleus*) olarak görevlendirip donanma komutanlığına da Arakos'u getirmiştir; zira Lakedaimon yasaları bir kişinin iki defa donanma komutanı olmasına izin vermemekteydi. Yine de Lakedaimonlular, donanma gücünü Lysandros'un emrine vermiş bulunmaktaydı¹⁸.

MÖ 405 baharında Lysandros, Peloponnesos'tan getirdiği otuz beş *trieres*le Ephesos'a¹⁹ ulaşmıştır. Akabinde Khios'taki Eteonikos'tan komutası altındaki donanmayı hemen Ephesos'a getirmesini istemiştir ve ayrıca işe yarar durumdaki diğer tüm gemilerin de toplanması çağrısında bulunmuştur.

¹⁵ Ksen. *Hell.* II. 1. 1-5.

¹⁶ Ksen. *Hell.* II. 1. 6-7; Diod. XIII. 100. 7; Plut. *Lys.* VII. 1; Tritle 2010, s. 213. Ayrıca bkz. Ael. *Var.* XII. 43; Ksen. *Hell.* I. 5. 1; Diod. XIII. 70. 4; Plut. *Lys.* II. 1-4, V. 1-5.

¹⁷ Ksen. *Hell.* I. 4. 3, 5. 1-7, 6. 6-7, 10; Diod. XIII. 70. 3; Iust. V. 5. 1-2. Ksenophon'a (*Hell.* I. 4. 3) göre, Genç Kyros yanında bütün Küçük Asya halkına hitaben yazılmış ve Büyük Kralın mührünü taşıyan bir mektup getirmişti. Mektupta diğer şeylerin yanı sıra şu ibare yazılıydı: "Ben Kyros'u Kastolos'ta toplanmakta olan birliklerin karanos'u (efendi) olarak gönderiyorum". Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Ksen. *Anab.* I. 1. 2, 9. 7; *Hell.* III. 1. 3; Plut. *Artaks.* II. 2-3; Diod. XIV. 12. 8, 19. 2, 26. 4; *FGrHist* III C 688 F 16 (59) 'Ktesias'; Lewis 1977, s. 119, 131-136; Ruzicka 1985, s. 204-211; Kagan 2004, s. 437-438; Kuhrt 2007, s. 342-343; Andrewes 2008, s. 489.

¹⁸ Ksen. *Hell.* II. 1. 7; Plut. *Lys.* VII. 2-3; Diod. XIII. 100. 8; Paus. X. 9. 9; Meiggs-Lewis 1969, 95b; Hamilton 1979, s. 38; Tritle 2010, s. 213.

¹⁹ Diod. XIII. 104. 3; Krentz 1989, s. 135; Kagan 1991, s. 380.

Bununla birlikte Lysandros, toplanan bu gemilerin tamiri ve donanımı ile meşgul olurken Antandros'ta yeni gemiler inşa edilmesini emretmiştir²⁰. Aynı zamanda içinde buldukları ekonomik sıkıntının da farkında olan Lysandros, maddi destek istemek için Genç Kyros'un ziyaretine gitmiştir. Genç Kyros, babası II. Dareios tarafından sağlanan tüm paranın harcandığını söylemesine ve bunu kanıtlamak için Lakedaimonlu amirallere yaptığı ödemelerin hesaplarını göstermesine rağmen yine de Lysandros'a yardımda bulunmayı kabul etmiştir. Parayı aldıktan sonra Ephesos'a dönen Lysandros, *trieres*ler (muhtemelen yeni inşa edilenler) için *trierarkhos* tayin etmiştir ve mürettebata alacaklı oldukları ücretlerini ödemiştir. Bu arada Atinalı komutanlar da Samos'ta donanmayla ilgili hazırlıkları yürütmekteydi²¹.

Genç Kyros, bütün yetkilerini yanına çağırdığı Lysandros'a devrettikten ve ona sayıca ezici bir üstünlüğe sahip olmadıkça Atinalılarla savaşa girmemesi konusunda tavsiyede bulunduktan sonra kendisini çağırtmış olan hasta babasının yanına gitmek üzere Sardeis'ten yola çıkmıştır²². Lysandros da Genç Kyros'un kendisine sağladığı ekonomik desteğe bağlı olarak mürettebatın ücretlerini dağıtıp donanmasıyla Keramikos (Keramos) Körfezi'ne hareket etmiştir. Orada Atinalıların bir müttefiki olan Kedreiai kentine saldırmış ve ikinci gün bir hücumla kenti ele geçirip sakinlerini de köle ilan etmiştir. Akabinde oradan ayrılıp Rhodos'a geçmiştir²³. Bu arada Samos'u üs olarak kullanan Atinalı kuvvetler, Pers kralının topraklarını talan etmekte, Khios ve Ephesos kentlerine saldırılar düzenlemekteydi. Ayrıca Atinalılar, savaş için hazırlıklarını devam ettirdikleri gibi Konon, Adeimantos ve Philokles'e ek olarak üç komutan (Menandros, Tydeus ve Kephisodotos) daha seçmiştir²⁴.

²⁰ Ksen. *Hell.* II. 1. 10; Krentz 1989, s. 172.

²¹ Ksen. *Hell.* II. 1. 11-12; Diod. XIII. 104. 3; Plut. *Lys.* IX. 1; Corn. Nep. VII. 8. 1-2 "Alkibiades"; Krentz 1989, s. 172; Kagan 1991, s. 379. Ayrıca bkz. Ksen. *Hell.* I. 5. 3; Andok. *de pac.* III. 29; Isok. *de pac.* 97.

²² Ksen. *Hell.* II. 1. 8-9, 13-15, III. 1. 1; Diod. XIII. 104. 4; Plut. *Artaks.* II. 2; *Lys.* IX. 1-2; Kagan 1991, s. 381-382; Lazenby 2004, s. 238. Miletos'taki yönetim değişikliğine dair bkz. Diod. XIII. 104. 5-6; Plut. *Lys.* VIII. 1-4; Polyain. *strat.* I. 45. 1; Asmonti 2015, s. 89.

²³ Ksen. *Hell.* II. 1. 14-15; Plut. *Lys.* IX. 2-3; Hooker 1980, s. 208; Lazenby 2004, s. 238-240. Lysandros'un Atinalıların bir diğer müttefiki Iasos'a karşı gerçekleştirdiği saldırı için bkz. Diod. XIII. 104. 7.

²⁴ Ksen. *Hell.* I. 7. 1, II. 1. 15-16, 26, 30, 32; Plut. *Alk.* XXXVI. 4; Diod. XIII. 106. 1-7; Paus. X. 9. 11; Strauss 1983, s. 29 dn. 19; Fornara 1971, s. 79-80; Develin 1989, s. 180-181; Hamel 1998, s. 206, 208-209. Diodoros'a (XIII. 104. 2) göre, Atinalılar Samos'ta yüz yetmiş üç gemilik bir donanma gücüne sahipti. Daha sonra yirmi geminin adada bırakılması kararlaştırılmış ve geri kalan donanma gücü Konon ile Philokles'in komutası altında Hellespontos yönünde yelken açmıştır.

2- HELLESPONTOS'TA MÜCADELE VE ATINALILARIN YENİLGİSİ

Rhodos'tan ayrılan Lysandros, Ionia kıyıları boyunca ilerleyip muhtemelen Atinalılara denk olan bir donanma gücüyle²⁵ Hellespontos'a ulaşmıştır. Zira amacı, hububat yüklü gemilerin boğazdan geçişini engellemek²⁶ ve Lakedaimonlular'dan ayrılan kentlere karşı harekete geçmekti. Dahası Lysandros, bu hareketin Atina donanmasını kendisine çekeceğini ve Hellespontos'ta mücadele edeceğini düşünmekteydi²⁷. Diğer yandan Atinalılar da Asya kıyılarındaki düşmanlarından dolayı açık deniz yönünde yelken açıp Khios'a hareket etmiştir²⁸. Bu arada Lysandros'un komutasındaki donanma, Abydos'tan Atinalıların bir müttefiki olan Lampsakos'a kadar kıyı boyunca ilerlemiştir. Lakedaimon Thoraks tarafından komuta edilen Abydos halkı ve diğer müttefikler ise, Lysandros'u desteklemek amacıyla kıyıda hazır beklemekteydi. Daha sonra Lampsakos'a saldıran bu kuvvetler, ani bir hücumla kenti ele geçirmiştir; bunun üzerine şarap, tahıl ve diğer her türlü erzakla dolu olan zengin kent askerler tarafından yağmalanmıştır. Bununla birlikte Lysandros, tutsak alınan tüm özgür kişileri serbest bıraktırmıştır²⁹.

Lysandros'un donanmasının arkasından yelken açan Atinalılar da yüz seksen gemiyle³⁰ Khersonesos'taki Elaious'a demir atmıştır. Orada kahvaltılarını yaptıkları sırada Lampsakos'un Lakedaimonlular tarafından ele geçirildiği haberini alan Atinalılar, hemen Sestos'a hareket etmiştir. Atinalılar, Sestos'tan erzaklarını temin eder etmez Lampsakos'un karşısına düşen Aigospotamoi'ye³¹ (Keçi Dereleri) gitmiş ve orada akşam yemeklerini yemiştir³². Her ne kadar yalnızca bir kumsaldan ibaret olan Aigospotamoi

²⁵ Ksen. *Hell.* II. 1. 20, II. 2. 5; Plut. *Lys.* IX. 4; Diod. XIII. 100. 8, 104. 1-3, 105. 1; Wylie 1986, s. 137; Kagan 1991, s. 382 dn. 17; Lazenby 2004, s. 238.

²⁶ Sealey 1976, s. 376. Diğer yandan gerek Diodoros gerekse Plutarkhos, Lysandros'un Hellespontos'a yelken açmadan önce Attika'ya gittiğini ve orada Agis ile görüştüğü bilgisini vermektedir (Diod. XIII. 104. 8; Plut. *Lys.* IX. 2-3).

²⁷ Tritle 2010, s. 214.

²⁸ Ksen. *Hell.* II. 1. 17-18; Krentz 1989, s. 174.

²⁹ Ksen. *Hell.* II. 1. 18-19; Diod. XIII. 104. 8; Plut. *Lys.* IX. 4, XIX. 4; Hale 2009, s. 236; Demir 2017, s. 53-54.

³⁰ Ksen. *Hell.* II. 1. 20; Diod. XIII. 105. 1; Plut. *Lys.* IX. 4.

³¹ Aigospotamoi'nin topografik görünümü ve lokalizasyonu konusunda bkz. Diod. XIII. 105. 2; Hdt. IX. 119. 2; Ksen. *Hell.* II. 1. 21; Plut. *Alk.* XXXVI. 5; *Lys.* IX. 5, X. 4, XI. 2-3, XII. 1; Skylaks *periplus* 67; Strab. VII. *fr.* 56; Kagan 1991, s. 386 dn. 35; Loukopoulou 2004, s. 903-904; Körpe-Yavuz 2007, s. 226-229; Hale 2009, s. 236-241, 356-359.

³² Ksen. *Hell.* II. 1. 20-21; Plut. *Alk.* XXXVI. 4-5; *Lys.* IX. 4-5, XI. 3; Diod. XIII. 105. 1-2; Strauss 1987, s. 741-745; Robinson 2014, s. 1-2.

Atinalılar için uygun bir limana sahip olmasa da onların stratejik olarak gereksinimlerini karşılayan bir üs konumundaydı³³. Bilhassa Aigospotamoi, düşmana olan yakınlığı nedeniyle Atinalılara önemli bir avantaj sağlamaktaydı; zira Atinalılar, Lysandros'un komutası altındaki donanmanın her hareketini yakından izleme ve beklenen savaşa bağlı olarak kısa mesafede kürek çekme olanağına sahipti³⁴.

Ertesi gece, Lysandros gün ağarırken herkesin kahvaltı yaptıktan sonra gemilere binmesi için işaret vermiştir. Sanki bir deniz savaşına girecekmiş gibi her hazırlığı yaptırdıktan ve *trieres*lerin yan siperlerini³⁵ gerdirdikten sonra hiçbir geminin yerinden ayrılmamasını ve öne geçmemesini emretmiştir. Gün doğarken gemilerini Lampsakos'taki limanın ağzında dizmiş olan Atinalılar da savaşa hazır bir vaziyette beklemekteydi; zira onların amacı, Peloponnesos donanmasını açıkça mücadeleye zorlamaktı. Fakat Lysandros, düşmana karşı herhangi bir girişimde bulunmadığından günün ilerleyen saatlerinde Atinalılar yeniden Aigospotamoi'ye geri dönmüştür. Bunun üzerine Lysandros, gemilerinin en hızlılarına (iki veya üç *trierese*)³⁶ Atinalıları takip etmelerini ve karaya çıktıklarında ne yaptıklarını gözetlemelerini ve sonra kendisine bildirmelerini emretmiştir. Bu keşif gemileri dönünceye kadar da mürettebatını gemilerden indirmemiştir. Lysandros, söz konusu manevrayı dört gün boyunca tekrar ettirmiştir ve her defasında da Atinalılar denize açılıp savaşmak için düşmanı beklemiştir³⁷.

Diğer yandan Alkibiades³⁸, yakınlardaki kalesinden (muhtemelen Paktye)³⁹ Atinalıların hiçbir kentin bulunmadığı ıssız bir kumsalda demir

³³ Ksen. *Hell.* II. 1. 25; Plut. *Lys.* X. 4; Strauss 1987, s. 742-745; Lazenby 2004, s. 241; Robinson 2014, s. 2.

³⁴ Ksen. *Hell.* II. 1. 21, 25; Plut. *Alk.* XXXVI. 5; *Lys.* XI. 3; Strauss 1983, s. 28; 1987, s. 741-745; Kagan 1991, s. 386-390; Rhodes 2011, s. 99.

³⁵ Söz konusu siperler, küpeşte boyunca gerilmekte olup genellikle mürettebatı dışarıdan gelen tehlikelerden korurdu. Bu konuda bkz. Thuk. VII. 40. 5; Ksen. *Hell.* I. 6. 19; Krentz 1989, s. 150; Morrison-Coates-Rankov 2000, s. 163, 238.

³⁶ Plut. *Lys.* X. 3; Polyain. *strat.* I. 45. 2.

³⁷ Ksen. *Hell.* II. 1. 22-24; Diod. XIII. 105. 2; Polyain. *strat.* I. 45. 2; Frontin. *strat.* II. 1. 18; Plut. *Alk.* XXXVI. 4-5; *Lys.* X. 1-3.

³⁸ Notion'daki yenilgi haberi Atina'ya ulaştığında bu durum Alkibiades'e muhalif olan (Thraso'nun oğlu Thrasybulos gibi) kişiler için benzersiz bir fırsat sunmuştu. Doğrusu Atinalılar, Alkibiades'in kendi ihmali ve sefih davranışları yüzünden Notion'daki mücadelede donanmanın kayba uğradığını düşünüp ona öfkelenmiş ve akabinde on yeni *strategos* seçmekte tereddüt etmemişti. Dolayısıyla gerek Atina'da gerekse ordu içindeki saygınlığını kaybettiğini gören Alkibiades, bir *trierese* binip Khersonesos'taki kalesine doğru yelken açmıştır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Ksen. *Hell.* I. 5. 11-17; Plut. *Alk.* XXXV. 1-XXXVI. 3, XXXVIII. 1-2; *Lys.* V. 1-2; Diod. XIII. 71. 1-4, 73. 3-74. 4; Corn. Nep. VII. 7. 1-5

atmış olduklarını, erzaklarını da buldukları yerden 19 km ötedeki Sestos'tan⁴⁰ getirdiklerini görmüştü. Buna karşın düşman kuvvetlerinin barındığı bir liman (Lampsakos) vardı ve onlar, kente yakın olduklarından dolayı gerekli ihtiyaçlarını kolaylıkla temin etmekteydi. Daha sonra atına binip Aigospotamoi'deki ordugâha gelen Alkibiades, Atinalılara iyi bir yerde demirlemediklerini, Sestos'a gitmelerini ve orada demirlemelerini tavsiye etmiştir⁴¹. Böylece Atinalılar, bir liman ve kent sahibi olacaktı ve dahası ona göre, savaş zamanını kendileri belirledikleri gibi istedikleri yere saldırma olanağı da bulacaktı. Fakat komutanlardan özellikle Tydeus ve Menandros, Alkibiades'in bu önerisini sert biçimde geri çevirmiş ve ondan kampı terk etmesini istemiştir. Zira hâlihazırda komutan kendileri olduğundan artık her şeyden onlar sorumluydu. Bu cevap üzerine Alkibiades de oradan ayrılmıştır⁴².

Atinalıların savaşmak üzere gelişlerinin ve komutanın Philokles'te olduğu beşinci günde Lysandros, emirlerine uyararak düşmanın hareketlerini izleyen keşif gemilerine yeni bir talimat vermiştir. Buna göre bu gemilerdeki mürettebat, Atinalıların karaya çıkıp Khersonesos'ta düzensiz ve giderek daha umursamaz bir hâle gelip etrafa dağıldıkları zamanı kollayacaktı. Akabinde derhâl geri dönecek ve boğazın ortasına geldiklerinde güneş ışınlarını yansıtması için bir kalkan kaldırıp ana donanmaya işaret verecekti. Zira Atinalı kuvvetler (yaklaşık otuz altı bin kişi)⁴³, gün geçtikçe daha içerilere ilerleyip uzaktaki yerleşimlerden erzak temin etmekteydi. Bununla birlikte mümkün olan en kısa sürede düşmanı bir savaşa zorlama stratejisi izleyen

“Alkibiades”; Iust. V. 5. 4-8; Aristoph. *Ran.* str. 1420-1425; Isok. *de big.* 37; Thuk. VI. 15. 3-4; Sealey 1976, s. 375; Krentz 1989, s. 142-143; Hamel 1998, s. 210-212; Lazenby 2004, s. 222-223, 229 dn. 25.

³⁹ Ksen. *Hell.* I. 1. 17, II. 1. 25; Plut. *Alk.* XXXVI. 5; *Lys.* X. 4; Diod. XIII. 74. 2, 105. 3; Corn. Nep. VII. 7. 4 “Alkibiades”; Skylaks *periplus* 67; Krentz 1989, s. 119; Robinson 2014, s. 13; Asmonti 2015, s. 90. Ayrıca bkz. Hdt. VI. 36. 2; Paus. I. 10. 5; Strab. VII. *fr.* 56.

⁴⁰ Lazenby 2004, s. 240-241.

⁴¹ Atinalı komutanların Sestos'u ana üs olarak tercih etmemesinin olası nedenlerine ilişkin bkz. Wylie 1986, s. 129.

⁴² Ksen. *Hell.* II. 1. 25-26; Plut. *Alk.* XXXVI. 5-XXVII. 4, XXXVIII. 4-XXXIX. 5; *Lys.* X. 5-XI. 1; Diod. XIII. 105. 3; Corn. Nep. VII. 8. 1-3 “Alkibiades”; Robinson 2014, s. 2. Bununla birlikte Alkibiades, Atinalı komutanlara Thrakia Kralları Medokos ve Seuthes'in dostu olduğunu belirtip onlardan sağlayacağı büyük bir ordu sayesinde Lakedaimonlularla olan savaş bitirebileceğini iddia etmiştir. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Diod. XIII. 105. 3-4; Corn. Nep. VII. 8. 2-3 “Alkibiades”; Plut. *Alk.* XXXVII. 1-2; Strauss 1983, s. 29-31; Rhodes 2011, s. 99-100; Kagan 1991, s. 389 dn. 43.

⁴³ Diod. XIII. 105. 1; Plut. *Lys.* IX. 4. Ayrıca bkz. Strauss 1983, s. 27, 34; Kagan 2004, s. 473.

Atinalılar, bir türlü savaşı kabul etmeyen Lysandros ve kuvvetlerini küçümsemeye başlamıştı⁴⁴.

Beklediği işaretin gelmesiyle birlikte planını uygulamak üzere harekete geçen ve Thoraks'ın komutasındaki kara birliklerini gemilere bindiren Lysandros, Atinalıları tamamen hazırlıksız yakalamak amacıyla mürettebatına derhâl denize açılma emrini vermiştir. Diğer taraftan düşmanın saldırıya geçtiğini ilk gören Konon, mürettebata bir an önce harekete geçip karşı koymaları için işaret vermiştir. Fakat herhangi bir ani saldırıya karşı hazırlığı olmayan Atinalı mürettebat dağılmıştı; *trieres*lerin bir bölümü bir sıra, kimisi iki sıra kürekçisini toparlayabilirken bazıları tamamen bomboş kalmıştı. Yalnızca Konon ve beraberindeki yedi gemi, toplu halde ve mürettebatı eksiksiz bir şekilde denize açılabilmişti. Ayrıca Atinalılar tarafından özel amaçlar için kullanılan *paralos*⁴⁵ *trieres*i de onlarla birlikteydi. Atinalılara ait diğer *trieres*ler ise, daha sahilden uzaklaşmadan Lysandros'un eline düşmüştür. Nihayetinde mürettebatın büyük bir kısmı karada esir alınırken bazıları da kaçıp tahkimli mevkilere sığınmayı başarmıştır⁴⁶.

Ksenophon'un aksine Diodoros, Aigospotamoi Savaşı'nın başlangıcına dair tamamen farklı bir anlatım sunmaktadır. Bu noktada Lakedaimonluların deniz savaşını reddettiğine ve Atina kuvvetlerinin yiyecek sıkıntısına dikkat çeken Diodoros, o gün komutadan sorumlu olan Philokles'in diğer *trierarkhos*lara *trieres*leri hazırlamaları ve kendisini takip etmeleri emrini verdiğini, kendisinin de önceden hazır durumdaki otuz *trieres*le harekete geçtiğini belirtmiştir⁴⁷. Fakat birkaç asker kaçağının yardımıyla söz konusu durumdan haberdar olan Lysandros, komutası altındaki tüm

⁴⁴ Ksen. *Hell.* II. 1. 27; Plut. *Lys.* IX. 1; Frontin. *strat.* II. 1. 18; Kagan 1991, s. 382, 386-388.

⁴⁵ Jordan 1975, s. 153-154; Casson 1995, s. 353

⁴⁶ Ksen. *Hell.* II. 1. 28; Diod. XIII. 106. 1; Plut. *Lys.* XI. 1-XII. 2; Frontin. *strat.* II. 1. 18; Paus. VI. 3. 15, X. 9. 9-11; Aristot. *Ath. Pol.* XXXIV. 2; Cic. *div.* I. 75; *off.* I. 109; Corn. Nep. IX. 1. 2 "Konon"; Polyb. XXXVIII. 2. 5-6; Strauss 1983, s. 24-26; Casson 1995, s. 280 dn. 44; 2002, s. 76; Morrison-Coates-Rankov 2000, s. 9 dn. 5, 74 dn. 10, 120; Kapellos 2012, s. 97-98.

⁴⁷ Diod. XIII. 106. 1-2; Rhodes 2011, s. 100. Bu noktada Diodoros, Philokles'in planının ne olduğu konusunda herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Bununla birlikte bazı araştırmacılar, Philokles'in komutasındaki filonun Lysandros'u savaşa kışkırtmak ya da yiyecek sıkıntısına bağlı olarak erzak temin etmek amacıyla Sestos'a gitmek üzere Aigospotamoi'den ayrıldığını ileri sürmüştür. Kimileri, düşman karşısında hızla bozguna uğrayan Philokles'in bu hareketini Alkibiades'in tavsiyesine uygun olarak Atina donanmasının Sestos'a geri çekilme düşüncesinin ilk adımı olarak görmüştür. Belki de asıl plan, Sestos'a çekilme gibi sahte bir yanılma hareketiyle Lysandros'u Lampsakos'tan çıkartmak ve onu bir tuzağa çekmekti. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Ksen. *Hell.* II. 1. 25; Ehrhardt 1970, s. 225-228; Strauss 1983, s. 25, 28; Wylie 1986, s. 134; Krentz 1989, s. 178; Kagan 1991, s. 391-393; Lazenby 2004, s. 242-243; Robinson 2014, s. 9-10; Rees 2018, s. 138-140.

donanmayla denize açılmıştır ve Philokles'i kaçmaya zorladıktan sonra onu Atina üssüne kadar takip etmiştir. Daha sonra Atina *trieres*lerinin çoğunda mürettebat olmadığını ve Atinalıların bu beklenmedik durum (yani Lakedaimonluların ansızın ortaya çıkışı) karşısında şaşkınlığa uğradığını gören Lysandros, Eteonikos komutasındaki birlikleri hızla karaya çıkarmıştır. Nihayetinde Atinalıların içine düştüğü kargaşayı fırsat bilen Eteonikos, süratle ordugâhın bir kısmını ele geçirmiştir. Bu arada Lysandros'un kendisi de sahil boyunca demirlemiş haldeki Atina *trieres*lerini borda kancaları yardımıyla çekip sürüklemeye başlamıştır. Her ne kadar Atinalılar, Lakedaimonlular karşısında kısa süreli bir mücadeleye girmiş olsalar da daha sonra dağılmak ve güvenli yerlere çekilmek zorunda kalmıştır⁴⁸. Bu noktada Diodoros, askerlerin çoğunun karadan Sestos'a kaçıp kente sığındığına dikkat çekmiştir⁴⁹.

Diodoros'un Aigospotamoi Savaşı'na dair anlatımında her ne kadar farklılıklar olsa da temelde Ksenophon'un anlatımıyla örtüştüğü görülmektedir: Atinalıların savaş talebine karşın Lakedaimonluların bunu kabul etmemesi ve bu durumun Atinalılar arasında yarattığı umursamazlık; Atinalıların gitgide artan ikmal sorunları ve Lysandros'un planladığı ani bir saldırıyla düşmanlarını şaşırtması; Atina kuvvetlerinin kısa süreli direnişi ve Lysandros'un kesin bir zafer kazanmak adına kara birlikleri ve savaş gemilerini kullanması. Son olarak da Atinalıların bir saatlik⁵⁰ gibi çok kısa bir zamanda mücadeleyi kaybedip kuvvetlerinin dağılması ve Konon'un kaçışı.

Gerek Diodoros gerekse Ksenophon'un anlatımına bakıldığında Lakedaimon donanmasının başarısı iki temel noktada ele alınabilir. Bunlardan ilki, planını uygulamaya koyan Lysandros'un tam vaktinde Atina kampına gerçekleştirdiği ani ve beklenmedik saldırısıdır. Diğeri de Aigospotamoi'de bir limanın yokluğundan ötürü dezavantaja sahip olan Atinalıların *trieres*leri geceleyin sahile çekme zorunluluğu ve bu yüzden gemilerin tamamen saldırıya maruz kalmasıdır. Zira Lysandros'un taktiksel ani saldırısı karşısında Atinalı mürettebat, sahildeki gemileri denize indirmek için zaman dahi bulamamıştır ve mürettebatın çoğu karada esir alınmıştır. Peki Atinalıların Aigospotamoi'deki yenilgisinde deneyimsiz mürettebatın bir etkisi var mıydı? Bilindiği üzere Atinalılar, Arginusai Savaşı öncesinde özgür ya da köle fark etmeksizin yüz on gemilik bir donanma gücü meydana getirmiş⁵¹ ve buna

⁴⁸ Diod. XIII. 106. 3-6; Lazenby 2004, s. 242-243; Robinson 2014, s. 2-5, 7-15.

⁴⁹ Diod. XIII. 106. 6, 8.

⁵⁰ Plut. *Lys.* XI. 6; Tritle 2010, s. 215.

⁵¹ Ksen. *Hell.* I. 6. 24.

rağmen Lakedaimonlular karşısında zafer kazanmıştı. Yine de Aigospotamoi'deki ani saldırı karşısında deneyimsiz Atinalı mürettebatın hızlı hareket edip *triesleri* denize indirmesini ya da sahilde düşman karşısında bire bir mücadeleye girmesini (ki onların esas görevi kürek çekmekti) beklemek sadece iyimserlik olurdu.

Aigospotamoi'deki beklenmedik yenilgi üzerine Konon, dokuz (veya on) gemiyi⁵² alarak kaçmıştır ve ardından Lampsakos yakınlarındaki Abarnis'e uğramış ve orada muhtemelen takibi engellemek (belki de sadece ganimet elde etmek)⁵³ amacıyla Lysandros'un donanmasına ait olan ana yelkenleri ele geçirmiştir⁵⁴. Akabinde Konon, olasılıkla Atinalıların öfkesinden⁵⁵ veya daha doğrusu yenilgiden sorumlu tutulma korkusundan ötürü Atina'ya dönmek yerine sekiz gemiyle Kıbrıs'a yelken açıp Salamis Kralı Euagoras'un yanına sığınmıştır. Bu arada *paralos* gemisi de korkunç haberi vermek üzere Atina'ya yelken açmıştır⁵⁶.

Diğer yandan Lysandros, ele geçirdiği gemileri (ki yaklaşık yüz yetmiş *trieres* ya tahrip edilmiş ya da ele geçirilmişti), üç bin ile dört bin arasındaki tutsağı⁵⁷ ve diğer ganimetleri Lampsakos'a götürmüştür. Yine tüm Atinalı komutanları ve özellikle de Adeimantos ile Philokles'i esir almıştır⁵⁸. Ayrıca Lysandros, Aigospotamoi'de zafer kazandığı aynı gün Miletoslu

⁵² Ksen. *Hell.* II. 1. 28-29; Diod. XIII. 106. 6. Lysandros'un saldırısından kurtulan Atina gemilerinin sayısına ilişkin ayrıca bkz. Frontin. *strat.* II. 1. 18; Plut. *Alk.* XXXVII. 2; *Lys.* XI. 5-6; Polyain. *strat.* I. 45. 2; Iust. V. 6. 10; Lysias XXI. 11; Paus. III. 11. 5; Isok. *Callim.* 59; Krentz 1989, s. 177, 179.

⁵³ Casson 2002, s. 76. Bununla birlikte Lysandros'un ansızın gelişen saldırısına bağlı olarak bir an önce açık denize ulaşmak isteyen Konon'un bahsi geçen ana yelkenleri kendi filosu için kullanmak istemesi daha muhtemel görünmektedir.

⁵⁴ Ksen. *Hell.* II. 1. 29; Casson 1995, s. 236 dn. 54. Ayrıca bkz. Ksen. *Hell.* VI. 2. 27; Morrison-Coates-Rankov 2000, s. 175; Lazenby 2004, s. 243; Hale 2009, s. 238-239, 241, 358-359.

⁵⁵ Diod. XIII. 106. 6; Iust. V. 6. 10; Ksen. *Hell.* I. 7. 34; Kagan 1991, s. 393. Diğer taraftan Ksenophon, Atinalılar için her şeyin mahvolduğunu anlayan Konon'un sığınmak amacıyla Euagoras'ın yanına gittiğine dikkat çekmiştir (Ksen. *Hell.* II. 1. 29). Konuya ilişkin ayrıca bkz. Aristot. *Rhet.* II. 23. 12; Isok. *Phil.* 62, *Evag.* 51-54; Plut. *Artaks.* XXI. 1; Costa 1974, s. 46-48; Asmonti 2015, s. 95-96, 104 vd.

⁵⁶ Ksen. *Hell.* II. 1. 29, 2. 3-4; Ehrhardt 1970, s. 226; Ruzicka 2012, s. 45-46, 90.

⁵⁷ Paus. IX. 32. 9; Plut. *Alk.* XXXVII. 2-3; *Lys.* XI. 6, XIII. 1; Hamilton 1979, s. 26-27; Kagan 1991, s. 394-395; Lazenby 2004, s. 243-244.

⁵⁸ Ksen. *Hell.* II. 1. 28-30; Polyain. *strat.* I. 45. 2; Diod. XIII. 106. 6; Andok. *de myst.* I. 73, 101; Lysias II. 58, VI. 46, XII. 36, 43, XIII. 5, XVI. 4, XVIII. 4, XIX. 16, XXI. 9, XXX. 10; Iust. V. 6. 9-10; Plut. *Alk.* XXXVII. 2-3; *Lys.* XI. 5-6, XII. 1-2, XIII. 1; Paus. III. 8. 6, 11. 5, VI. 3. 15, IX. 32. 9; Isok. *Paneg.* 119, *Phil.* 59, 62, *de Pac.* 86, *Evag.* 52, *Panath.* 99, *Plat.* 31, 40, *Callim.* 59-60; Iust. V. 7. 10; Cic. *div.* I. 75; Strauss 1983, s. 32-34; Robinson 2014, s. 1.

korsan Theopompos'u⁵⁹ başarısını bildirmek üzere Lakedaimonia'ya göndermiştir ve Theopompos, üç günden kısa bir sürede yaklaşık 722 km⁶⁰ mesafe kat edip kente ulaşmıştır. Bu arada Lysandros müttefikleri bir araya toplayıp Atinalı tutsaklar konusunda bir karar vermelerini istemiştir. Nihayetinde Atinalılara birçok suç yükleyen müttefikler, bazıları tarafından ihanetle suçlanan Adeimantos'un⁶¹ dışında kalan tüm Atinalı tutsakların öldürülmesine karar vermiştir. Androslu ve Korinthoslu mürettebatı denize attıran Philokles'i ise, Lysandros'un bizzat kendisi öldürmüştür⁶². Buna karşın bazı araştırmacılar, Philokles'in ölümüne inanmakla birlikte söz konusu toplu katliamdan şüphe etmektedir⁶³.

Lampsakos'taki işlerini yoluna koyan Lysandros, Byzantion ve Kalkhedon kentlerine doğru yelken açmıştır; bu iki kent halkı, Atina garnizonlarını uzaklaştırdıktan sonra onu kabul etmiştir. Bu süreçte Byzantion'a ihanet edip kenti Alkibiades'e teslim eden kişiler⁶⁴ ise, önce Karadeniz'e kaçıp daha sonra Atina'ya sığınarak Atina vatandaşı olmuştur. Ayrıca Lysandros, Atina garnizonları da dâhil olmak üzere yakalanan tüm Atinalıları Atina'ya gitmeleri koşuluyla serbest bırakmıştır; zira o, kentte ve Pire'de ne kadar çok insan toplanırsa erzak sıkıntısının o kadar çabuk baş göstereceğini biliyordu. Açıkçası Lysandros, Atina surlarının saldırılara dayanabileceğini ve kentin ancak bir kuşatma ve bu durumun yol açtığı kıtlıkla teslim olmaya zorlanabileceğinin farkındaydı. Bunun için de ilk adım, Bosporos'u hâkimiyet altına alıp Atina'ya olan tahıl sevkiyatını kesmekti. Kısa bir süre sonra Sthenelaos'u Byzantion ve Kalkhedon'da yönetici olarak bırakan Lysandros, Lampsakos'a geri dönmüştür ve orada gemilerin bakımıyla meşgul olmuştur⁶⁵. Akabinde iki yüz gemiyle Lesbos'a yelken açıp

⁵⁹ Ksen. *Hell.* II. 1. 30. Bu konuda ayrıca bkz. Paus. X. 9. 10; Meiggs-Lewis 1969, 95f; Krentz 1989, s. 179.

⁶⁰ Morrison-Coates-Rankov 2000, s. 105-106; Lazenby 2004, s. 245.

⁶¹ Ksen. *Hell.* II. 1. 32; Dem. *de fal. leg.* XIX. 191. Adeimantos'un yanı sıra Tydeus ve Menandros da ihanetle suçlanmıştır. Konuya ilişkin bkz. Plut. *Alk.* XXXVII. 1; *Lys.* XI. 1; Paus. IV. 17. 3, X. 9. 11; *Lysias* XIV. 38; Ehrhardt 1970, s. 226; Wylie 1986, s. 132-134; Kapellos 2009, s. 257-276.

⁶² Ksen. *Hell.* II. 1. 30-32; Plut. *Lys.* IX. 5, X. 5-XI. 1, XIII. 1-2; Diod. XIII. 106. 7; *Lysias* XIV. 38-39, XIX. 16; Iust. V. 8. 1-3; Strauss 1983, s. 32-35; Lazenby 2004, s. 242-243; Trittle 2010, s. 215; Kapellos 2013, 464-471. Bu konuda ayrıca bkz. Develin 1989, s. 181; Kapellos 2018, s. 394-406.

⁶³ Ehrhardt 1970, s. 225-226; Wylie 1986, s. 138-140; Krentz 1989, s. 180.

⁶⁴ Ksen. *Hell.* I. 3. 18-19.

⁶⁵ Ksen. *Hell.* II. 2. 1-2; Isok. *Callim.* 61; Plut. *Lys.* XIII. 3-4; Hamilton 1979, s. 43-44; Krentz 1982, s. 28-30; Kagan 1991, s. 376-397; Garnsey 1993, s. 128-133; Rhodes 2011, s. 100. Diğer taraftan Byzantion ve Kalkhedon kentlerine ilişkin herhangi bir bilgi vermeyen Diodoros,

Mytilene başta olmak üzere adadaki diğer kentlerin Lakedaimon yanlısı yönetimler altında olması için adımlar atmıştır. Bunun yanı sıra Eteonikos'u on *trieres*le Thrakia'ya kıyılarına göndermiştir ve çok geçmeden bölgedeki tüm kentler Lakedaimonluların eline geçmiştir⁶⁶. Aigospotamoi Savaşı'ndan hemen sonra aristokratları katleden ve kenti ele geçiren demokrat yanlısı Samoslular hariç diğer Hellen kentleri de Atinalılar'dan ayrılmıştır⁶⁷.

Diğer yandan *paralos* gemisi gece vakti Atina'ya ulaşmış ve akabinde felaket haberini yurttaşlara duyurmuştur. Fakat teslim olma düşüncesinde olmayan Atinalılar, ertesi gün mecliste yapılan toplantı doğrultusunda biri dışında (muhtemelen Kantharos)⁶⁸ tüm limanların kapatılmasına, surların onarılmasına, nöbetçiler yerleştirilmesine ve bir kuşatmaya karşı gerekli olan her türlü önlemin alınmasına karar vermiştir⁶⁹.

Lysandros, Dekeleia'daki Kral II. Agis'e ve Lakedaimonia'ya iki yüz gemiyle yola çıktığı haberini göndermiştir. Bunun üzerine Lakedaimonluların diğer Kralı Pusanias'ın komutasındaki Lakedaimonlular ve Argoslular dışındaki⁷⁰ bütün Peloponnesoslular tüm kuvvetleriyle savaşa katılmıştır. Kuvvetlerin bir araya toplanmasından sonra Pausanias, onları Atina'ya götürüp kentin hemen dışındaki *Akademeia*'da ordugâh kurmuştur. Zira maksatları Atinalıları korkutup bir an önce teslim olmalarını sağlamaktı⁷¹. Bu arada Aigina'ya ulaşan Lysandros, kenti Aiginalılara teslim ettikten sonra (Meloslulara ve kentlerinden ayrılmak zorunda bırakılan diğer Hellenlere de aynısını yapmıştı) Salamis'i yağmalayıp komutası altındaki yüz elli gemiyle⁷² Pire'de demirlemiştir ve liman girişini ticaret gemilerine kapatmıştır.

Lysandros'un Lampsakos'tan sonra doğrudan Sestos'a gittiğini ve savaştan kaçıp kente sığınan Atinalıların Atina'ya gönderdiğini belirtmiştir. Bu konuda bkz. Diod. XIII. 106. 8; Plut. *Lys.* XIV. 2; Lazenby 2004, s. 245.

⁶⁶ Ksen. *Hell.* II. 2. 5; Dem. *Arist.* XXIII. 212; Sealey 1976, s. 377.

⁶⁷ Ksen. *Hell.* II. 2. 6. Ayrıca bkz. Meiggs-Lewis 1969, 94.

⁶⁸ Krentz 1989, s. 182.

⁶⁹ Ksen. *Hell.* II. 2. 3-4; Iust. V. 7. 3-8. 3; Lysias XVIII. 4; Diod. XIII. 107. 1. Ksenophon'un *Paralos* gemisinin Atina'ya gelişine dair anlatımı Atina halkının içerisinde bulunduğu genel durumu göstermesi bakımından oldukça önemlidir: "*Paralos gemisinin gece vakti ulaştığı Atina'da felaket haberi duyulmuştu; Pire'de yükselen feryat Uzun Surlar boyunca yayılarak kente vardı; kötü haber ağızdan ağıza dolaşıyordu. O gece kimsenin gözüne uyku girmedi; herkes ölenlerin arkasından ağlamakla birlikte daha çok kendi sonunun ne olacağını düşünmekten kendini alamıyordu* (Ksen. *Hell.* II. 2. 3).

⁷⁰ Thuk. V. 47, 82. 5.

⁷¹ Ksen. *Hell.* II. 2. 7-8; Plut. *Lys.* XIV. 1; Diod. XIII. 107. 2; Hdt. V. 75. 2.

⁷² Lysandros, Eteonikos'u on *trieres*le Thrakia'ya gönderdiği gibi demokrat yanlısı olan ve Atina'ya bağlılığını gösteren Samos'u kuşatması için kırk gemi bırakmıştı. Bu konuda bkz. Ksen. *Hell.* II. 2. 5-6; Diod. XIII. 106. 8, 107. 2; Lazenby 2004, s. 245.

Dolayısıyla karadan ve denizden kuşatılan Atinalılar, ne yapacaklarını bilemiyordu; zira ne gemileri ne müttefikleri ne de erzakları vardı⁷³.

Ksenophon, erzakları tamamen tükenen (ki bu açıkça bir abartıdır)⁷⁴ Atinalıların II. Agis'e elçiler göndererek Uzun Surlar ile Pire'yi elde tutmak şartıyla barış yapmayı ve Lakedaimonluların müttefikli olmayı teklif ettiklerini belirtmiştir⁷⁵. Fakat kendisinin müzakere konusunda hiçbir yetkisi olmadığını dile getiren II. Agis, elçilere Lakedaimonia'ya gitmelerini söylemiştir. Bu cevap üzerine Atinalılar da elçileri Lakedaimonia'ya göndermiştir. Elçiler, Lakonia yakınlarındaki Sellasia'ya ulaştıklarında *ephoros*lar onlardan II. Agis'e sunulan aynı önerileri getirdiklerini öğrenmiştir. Dolayısıyla *ephoros*lar, Atinalı elçilere derhâl geri dönmelerini ve eğer gerçekten barış yapmak istiyorlarsa daha iyi önerilerle gelmelerini tavsiye etmiştir. Bu cevaptan sonra umutsuzluğa kapılan Atinalılar, köle olacaklarını ve başka bir elçi heyeti gidip gelinceye kadar birçok kişinin açlıktan öleceğini düşünmeye başlamıştır⁷⁶. Bu noktada Theramenes, Lysandros ile görüşmeyi ve Lakedaimonluların Uzun Surlarla ilgili taleplerinin arkasında yatan gerçek niyeti⁷⁷ öğrenmeyi teklif etmiştir. Teklifi meclis tarafından kabul edilen Theramenes, uzun zamandır Samos'u ele geçirmekle meşgul olan Lysandros'un yanına gitmiş ve orada üç aydan fazla zaman geçirmiştir. Akabinde yurda geri dönen Theramenes, mecliste Lysandros'un kendisini alıkoyduğunu ve ayrıca kendisine Lakedaimonia'ya gitmesini ve müzakere yetkisine sahip olan *ephoros*larla görüşmesi gerektiğini söylediğini bildirmiştir. Daha sonra Atinalılar, Theramenes'i tam yetkiye sahip temsilci olarak seçmiştir ve barış müzakerelerini yürütmesi için dokuz kişilik elçi heyetinin başında Lakedaimonia'ya göndermiştir⁷⁸.

⁷³ Ksen. *Hell.* II. 2. 9-10; Diod. XIII. 107. 2-3, XIV. 10. 1-2, 13. 1; Plut. *Lys.* XIII. 3-5, XIV. 3; Krentz 1982, s. 30; Ruzicka 2012, s. 37, 71, 78-79; Demir 2017, s. 50.

⁷⁴ Ksen. *Hell.* II. 2. 16; Krentz 1989, s. 184.

⁷⁵ Ksen. *Hell.* II. 2. 11; Paus. III. 8. 6; Kagan 1991, s. 400-401.

⁷⁶ Ksen. *Hell.* II. 2. 12-14, 19; Krentz 1982, s. 30-32. Ksenophon'a göre, hiç kimse surların yıkılmasıyla ilgili herhangi bir öneride bulunmak istemiyordu; çünkü Arkhesratos mecliste Lakedaimonlular'ın istediği koşullarla -ki bu Uzun Surların her iki yanından 10 *stadialık* (yaklaşık 1,8 km) kısmının yıkılması demektir- barış yapmanın en iyisi olduğunu söylediği için hapse atılmıştı ve dahası Atinalılar, muhtemelen Kleophon'un teklifiyle benzer bir önerinin yapılmasını yasaklayan bir karar almıştı (Ksen. *Hell.* II. 2. 15; Lysias XIII. 8, 14; Aiskhin. *Fals. Leg.* 76, *Ktes.* 150; Lazenby 2004, s. 246-247).

⁷⁷ Sealey 1976, s. 377-378.

⁷⁸ Ksen. *Hell.* II. 2. 16-18; Lysias XII. 68-70, XIII. 9, 11, 14; Hamilton 1979, s. 44-55; Krentz 1982, s. 34-36; Kagan 1991, s. 402-405; Stem 2003, s. 19-20, 25.

Söz konusu heyet, Sellasia'ya ulaşınca artık barış görüşmeleri için tam yetkiyle geldiklerini bildirmiştir ve bunun üzerine *epheroslar* kente ilerlemelerine izin vermiştir. Lakedaimonia'da yapılan toplantıda diğer Hellenler gibi bilhassa Thebai ve Korinthoslu temsilciler, Atinalılarla anlaşma yapılmasına şiddetle karşı çıkmış ve daha da kötüsü kentin yıkımını talep etmiştir⁷⁹. Buna karşın Lakedaimonlular, Hellas'ın karşı karşıya kaldığı en büyük tehlikelerde büyük iyilikleri dokunmuş olan Atinalıları köleleştirme talebini reddetmiştir ve bunun yerine artık rakip olarak görmedikleri Atinalılarla şu koşullarla barış yapmayı teklif etmiştir: Atinalılar Uzun Surları ve Pire surlarını yıkacak, on ikisi hariç tüm gemileri teslim edecek, sürgünleri geri çağırarak, egemenlikleri altındaki bütün kentleri bırakacak, Lakedaimonlularla aynı dost ve düşmanlara sahip olacak ve onları hem karada hem de denizde nereye götürürlerse götürsünler takip edeceklerdi⁸⁰.

Theramenes ve diğer elçiler, Lakedaimonlular tarafından kendilerine sunulan barış koşullarını bildirmek üzere Atina'ya geri dönmüştür; kente girdiklerinde hiçbir şey elde edemediklerini düşünen ve bundan dolayı endişe içinde olan büyük bir kalabalık onların etrafına toplanmıştır. Zira açlıktan ölenlerin sayısı gün geçtikçe artmaktaydı⁸¹. Neticede Atinalılar, Theramenes'in de teşvikiyle söz konusu barış koşullarını kabul edip MÖ 404 yılının 25/26 Nisan'ında Lakedaimonlular ve müttefikleriyle barış yapmaya karar vermiştir. Böylece Lysandros, Pire Limanı'na girmiştir; sürgünler, geri dönmüş ve Peloponnesoslular, o günü Hellas'ın özgürlüğünün başlangıcı olduğunu düşünüp müzik sesleri eşliğinde ve büyük bir coşkuyla surları yıkmaya başlamıştır⁸². Diğer yandan Lakedaimonlular, ele geçirilen kentin yöneticileri olarak "Otuz Tiran" adıyla anılan demokrasi karşıtı Atinalı işbirlikçiler rejimini kurmuştur⁸³. Bunlar demokrasiyi daima küçümserken

⁷⁹ Ksen. *Hell.* II. 2. 19, III. 5. 8, VI. 5. 35, 46; Ael. *Var.* IV. 6; Plut. *Lys.* XV. 2-3; Andok. *de myst.* I. 101, 142, *de pac.* III. 21; Iust. V. 8. 3-4; Isok. *Plat.* 31-32, *Callim.* 29; Polyain. *strat.* I. 45. 5. Pausanias'a göre (III. 8. 6), Atina'nın tümüyle yerle bir edilme önerisi Agis ve Lysandros tarafından getirilmiştir.

⁸⁰ Ksen. *Hell.* II. 2. 20; Diod. XIII. 107. 4, XIV. 3. 2; Andok. *de pac.* III. 11-12; Plut. *Lys.* XIV. 4, XV. 1-4; Lysias XII. 99, XIII. 14-16, 34, 46; Isok. *Areop.* 66, *de big.* 40; Aristot. *Ath. Pol.* XXXIV. 3; Iust. V. 8. 4; Polyain. *strat.* I. 45. 5; Polyb. XXXVIII. 2. 6-7; Thuk. I. 121. 4; Sealey 1976, s. 378-379; Hamilton 1979, s. 27-28, 44-51; Krentz 1982, s. 34-43; Kagan 1991, s. 404-410; Starr 2000, s. 42-43.

⁸¹ Ksen. *Hell.* II. 2. 21-22; Diod. XIII. 107. 4.

⁸² Ksen. *Hell.* II. 2. 22-23; Diod. XIII. 107. 5-108. 1; Lysias XIII. 13, 17-18, 34; Thuk. V. 26. 1-3; Plut. *Alk.* XXXVII. 3, *Lys.* XIV. 3-6, XV. 1-4; Stem 2003, s. 23-24; Buckler 2003, s. 1-5; Strauss 2014, s. 50-59, 77-78.

⁸³ Ksen. *Hell.* II. 3. 1-2, 6-12; Diod. XIII. 103. 1, XIV. 3. 2-4. 5; Aristot. *Ath. Pol.* XXXIV. 2-3, XXXV. 1-4; Andok. *de pac.* III. 10; Isok. *Areop.* 66-67, *de big.* 40; Lysias XII. 43-47, 73-77,

oligarşiyi destekleyen bir hizbin üyelerinin arasından çıkan kişilerdi⁸⁴. Dolayısıyla bu kişiler, Atina'daki muhalifleri acımasızca ezdikleri MÖ 404-403 tarihleri arasındaki sekiz ay boyunca kentte terör estirmiştir⁸⁵.

XIII. 5-6, 34-35, XIV. 39; Plut. *Alk.* XXXVIII. 1-4; *Lys.* XIV. 4, XV. 1-5; Stem 2003, s. 18-33; Kapellos 2018, s. 396-397, 403-406.

⁸⁴ Söz konusu kişilerin isimleri şöyledir: Polykhares, Kritias, Melobios, Hippolokhos, Eukleides, Hieron, Mnesilokhos, Khremon, Theramenes, Aresias, Diokles, Phaidrias, Khaireleos, Anaitios, Peison, Sophokles, Eratosthenes, Kharikles, Onomakles, Theognis, Aiskhines, Theogenes, Kleomedes, Erasistratos, Pheidon, Drakontides, Eumathes, Aristoteles, Hippomakhos ve Mnesitheides (Ksen. *Hell.* II. 3. 2). Ayrıca bkz. Whitehead 1980, s. 208-213.

⁸⁵ Ksen. *Hell.* II. 3. 14, 17, 21-22, 4. 1-2; Diod. XIV. 6. 1-3, 32. 1; Sealey 1976, s. 381-383; Krentz 1982, s. 57-68; Cartledge 2002, s. 228-230; Buckler 2003, s. 5-6.

SONUÇ

MÖ 431 tarihinde Peloponnesos Savaşı başladığında döneminin iki önemli gücü olan Atina ve Lakedaimonia, sırasıyla deniz ve kara gücü olmak üzere farklı alanda askeri üstünlüğe sahipti. Buna karşın Lakedaimonlular, yetenekli ve tecrübeli bir komutan olan Lysandros'un liderliğinde MÖ 405'te Aigospotamoi'de kazandıkları zaferle Atinalıları kendi sahalalarında yenebilecek bir donanma gücü meydana getirmeyi başardıklarını açıkça göstermiştir. Doğrusu Alkibiades'in donanmanın tedbirsiz bir şekilde karaya çıkarılmaması konusundaki uyarısına rağmen Atinalı komutanların Aigospotamoi'de aldıkları yanlış stratejik ve taktiksel kararlar Atinalıları tam bir felakete sürüklemiştir. Her ne kadar Lysadros'un zaferi, Persler tarafından finanse edilen Lakedaimon donanmasının hızlı ve ani saldırısına bağlı olsa da aslında Atinalıların ihmalkârlığının ve komutanların kendi arasındaki koordinasyon eksikliğinin bir sonucuydu. Daha da önemlisi bu başarısızlık, Aigospotamoi'de hemen hemen tüm donanmasını ve daha da önemlisi Hellespontos'un kontrolünü kaybeden Atinalılar için Peloponnesos Savaşı'nın sonu demektir. Nihayetinde karadan ve denizden kuşatılan, parası ve müttefiki kalmayan Atinalılar, MÖ 404 tarihinde yenilgiyi kabul edip teslim olmak zorunda kalmıştır. Böylelikle yirmi yedi yıl gibi uzun bir süreye yayılan Peloponnesos Savaşı, Atinalıları kendi sahasında yenebilecek bir donanma gücü meydana getirmeyi başaran Lakedaimonluların zaferiyle sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

MODERN KAYNAKLAR

- Andrewes, A. (2008). "The Spartan Resurgence", *Cambridge Ancient History*, vol. V, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 464-498.
- Andrewes, A. (1974). "The Arginousai Trial", *Phoenix*, Vol. 28, No. 1, pp. 112-122.
- Asmonti, L. (2015). *Conon the Athenian: Warfare and Politics in the Aegean, 414-386 B.C.*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Buck, Robert J. (1998). *Thrasybulus and the Athenian Democracy: The Life of an Athenian Statesman*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Buckler, J. (2003). *Aegean Greece in the Fourth Century BC*, Leiden-Boston: Brill.
- Cartledge, P. (2002). *Sparta and Lakonia: A regional history 1300-362 BC*, London and New York: Routledge.
- Casson, L. (2002). *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, (çev. G. Ergin), İstanbul: Homer Yayınları.
- Casson, L. (1995). *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Costa, Eugene A. (1974). "Evagoras I and the Persians, ca. 411 to 391 B.C.", *Historia*, Bd. 23, H. 1, pp. 40-56.
- Demir, M. (2017). "The Siege Byzantium during the Peloponnesian War", *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları*, (Eds.: M. Arslan-T. Kaçar), İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, pp. 39-61.
- Develin, R. (1989). *Athenian Officials 684-321 B.C.*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ehrhardt, C. (1970). "Xenophon and Diodorus on Aegospotami", *Phoenix*, Vol. 24, No. 3, 1970, pp. 225-228.
- Fornara, Charles W. (1971). *The Athenian Board of Generals from 501 to 404*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Garnsey, P. (1993). *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World: Responses to Risk and Crisis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hale, John R. (2009), *Lords of the Sea: The Epic Story of the Athenian Navy and the Birth of Democracy*, New York.

- Hamel, D. (2015). *The Battle of Arginusae: Victory at Sea and Its Tragic Aftermath in the Final Years of the Peloponnesian War*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Hamel, D. (1998). *Athenian Generals: Military Authority in the Classical Period*, Leiden: Brill.
- Hamilton, Charles D. (1979), *Sparta's Bitter Victories: Politics and Diplomacy in the Corinthian War*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- Hooker, J. T. (1980). *The Ancient Spartans*, London: J. M. Dent&Sons.
- Hunt, P. (2001). "The Slaves and the Generals of Arginusae", *The American Journal of Philology*, Vol. 122, No. 3, pp. 359-380.
- Jordan, B. (1975). *The Athenian Navy in the Classical Period: A Study of Athenian Naval Administration and Military Organization in the Fifth and Fourth Centuries B.C.*, Berkeley: University of California Press.
- Kagan, D. (2004). *The Peloponnesian War*, New York: Penguin Books.
- Kagan D. (1991). *The Fall of the Athenian Empire*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- Kapellos, A. (2018). "Lysander and the Execution of the Athenian Prisoners at Aegospotami (Xenophon, Hell. 2. 1. 31-32)", *Mnemosyne*, Vol. 71, pp. 394-407.
- Kapellos, A. (2013). "Xenophon and the Execution of the Athenian Captives at Aegospotami", *Mnemosyne*, Vol. 66, pp. 464-472.
- Kapellos, A. (2012). "Philocles and the Sea-Battle at Aegospotami (Xenophon "Hell". 2. 1. 22-23)", *The Classical World*, Vol. 106, No. 1, pp. 97-101.
- Kapellos, A. (2009). "Adeimantos at Aegospotami: Innocent or Guilty?", *Historia*, Bd. 58, H. 3, pp. 257-275.
- Körpe, R.-Yavuz, M. F. (2007), "The Location of Aigospotamoi", *Proceedings of the XI. Symposium on Mediterranean Archaeology (24-27.04.2007)*, İstanbul, pp. 226-229.
- Krentz, P. (1989). *Xenophon Hellenica I-II. 3. 10*, Aris&Phillips: Warminster.
- Krentz, P. (1982). *The Thirty at Athens*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- Kuhr, A. (2007). *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. I-II., London: Routledge.
- Lazenby, John F. (2004). *The Peloponnesian War: A Military Study*, London and New York: Routledge.
- Lewis, David M. (1977). *Sparta and Persia*, Leiden: Brill.

- Loukopoulou, L. (2004), "Thracian Chersonesos", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, (Eds.: M. H. Hansen-T. H. Nielsen), Oxford: Oxford University Press, pp. 900-911.
- Meiggs, R.-Lewis, David M. (1969). *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century BC*, Oxford: Clarendon Press.
- Morrison, J. S.-Coates, J. F.-Rankov, N. B. (2000). *The Athenian Trireme: The History and Reconstruction of an Ancient Greek Warship*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nash, J. (2018). "Sea Power in the Peloponnesian War", *Naval War College Review*, Vol. 71, No. 1, pp. 119-139.
- Rees, O. (2018). *Great Naval Battles of the Ancient Greek World*, Yorkshire: Pen&Sword.
- Rhodes, P. J. (2011). *Alcibiades*, South Yorkshire: Pen&Sword.
- Robinson, E. W. (2014). "What Happened at Aegospotami? Xenophon and Diodorus on the Last Battle of the Peloponnesian War", *Historia*, Bd. 63, H. 1, pp. 1-16.
- Ruzicka, S. (2012). *Trouble in the West: Egypt and the Persian Empire, 525-332 BCE*, Oxford: Oxford University Press.
- Ruzicka, S. (1985). "Cyrus and Tissaphernes, 407-401 B.C.", *The Classical Journal*, Vol. 80, No. 3, pp. 204-211.
- Sealey R. (1976). *A History of the Greek City States 700-338 BC*, Berkeley: University of California Press.
- Spence, I. G. (1990). "Perikles and the Defence of Attika during the Peloponnesian War", *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 110, pp. 91-109.
- Starr, Chester G. (2000). *Antik Çağda Deniz Gücü*, (çev.: G. Ergin), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Stem, R. (2003), "The Thirty at Athens in the Summer of 404", *Phoenix*, Vol. 57, No. ½, pp. 18-34.
- Strauss, B. (2014). *Athens after the Peloponnesian War: Class, Faction and Policy, 403-386 BC*, London: Routledge.
- Strauss, B. (1987). "A Note on Topography and Tactics of the Battle of Aegospotami", *American Journal of Philology*, Vol. 108, No. 4, pp. 741-745.
- Strauss, B. (1983). "Aegospotami Reexamined", *American Journal of Philology*, Vol. 104, No. 1, pp. 24-35.

- Tritle Lawrance A. (2010). *A New History of The Peloponnesian War*, Chichester: Wiley-Blackwell.
- Whitehead, D. (1980). "The Tribes of the Thirty Tyrants", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 100, pp. 208-213.
- Wylie, G. (1986). "What Really Happened at Aegospotami?", *L'antiquité Classique*, Vol. 55, pp. 125-141.

ANTİK KAYNAKLAR

- Ael. *Var.* (= Claudius Aelianus, *Varia Historia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Historical Miscellany*. Edited and translated by N. G. Wilson. Cambridge, Mass-London 1997 (The Loeb Classical Library).
- Aiskhin. *Ktes.* (= Aiskhines)
Ctes. (= *In Ctesiphontem*) *Fals. Leg.* (= *De Falsa Legatione*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Aiskhines, The Speeches of Aeschines*, With an English translation by C. H. Adams, Cambridge, Mass.-London 1948 (The Loeb Classical Library).
- Andok. (= Andokides)
de myst. (= *De mysteriis*) *de pac.* (= *De pace*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Minor Attic Orators: Antiphon, Andocides*. With an English translation by K. J. Maidment, London 1960 (The Loeb Classical Library).
- Aristoph. *Ran.* (= Aristophanes)
Ran. (= *Ranae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Peace, The Birds, The Frogs*. With an English translation by B. B. Rogers. London 1927 (The Loeb Classical Library).
- Aristot. *Ath. Pol.* (= Aristoteles, *Athenaion Politeia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Athenian Constitution*. Trans. by H. Rackham. Cambridge, Mass.-London 1952.
- Aristot. *Rhet.* (= Aristoteles, *Rhetorica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Rhetoric*. With an English translation by J. H. Freese, London and New York 1926 (The Loeb Classical Library).
- Ath. *Deip.* (= Athenaios, *Deipnosophisticarum Epitome*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Deipnosophists*. With an English translation by C. B. Gulick, vol. I-VII, Cambridge, Mass.-London 1927-1999 (The Loeb Classical Library).
- Cic. *div.* (= Cicero, *De Divinatione*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *On Old Age; Divination*. With an English translation by W. A. Falconer, Cambridge, Mass.-London 2001 (The Loeb Classical Library).
- Cic. *off.* (= Cicero, *De Officiis*)

- Kullanılan Metin ve Çeviri: *On Duties*. With an English translation by W. Miller. Cambridge, Mass.-London 2005 (The Loeb Classical Library).
- Corn. Nep. (= Cornelius Nepos)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *On the Great Generals of Foreign Nations*. With English translation by J. C. Rolfe. Cambridge, Mass. 1960 (The Loeb Classical Library).
- Dem. (= Demosthenes)
de fal. leg. (= *De Falsa Legatione*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Demosthenes. *Orations XVIII-XIX. De Corana; De Falsa Legatione*, vol. II. With an English translation by C. A. Vince and J. H. Vince. Cambridge, Mass.-London 1999 (The Loeb Classical Library).
- Dem. (= Demosthenes)
Arist. (= *In Aristocratem*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Orations XXI-XXVI. Against Aristocrates*, vol. III. With an English translation by J. H. Vince. Cambridge, Mass.-London 1998 (The Loeb Classical Library).
- Diod. (= Diodorus Siculus, *Bibliothèque Historique*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodorus of Sicily*. With an English translation by C. H. Oldfather, vol. I-VI; C. H. Sherman, vol. VII; C. B. Welles, vol. VIII; R. M. Geer, vol. IX-X; F. R. Walton, vol. XI-XII. Cambridge, Mass.-London 1933-2004 (The Loeb Classical Library).
- FGrHist* *Die Fragmente der griechischen Historiker*. F. Jacoby. I-XV. Berlin-Leiden 1923-1958.
- Frontin. *strat.* (= Sextus Iulius Frontinus, *Strategematon*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Strategems and the Aqueducts of Rome*, With an English translation by C. E. Bennett, Edited and Prepared for the press by M. B. McElwain, London 1925 (The Loeb Classical Library).
- Hdt. (= Herodotos, *Historiae*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Herodotus*. With an English translation by A. D. Godley. Cambridge, Mass.-London 1920. Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çev.: M. Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

- Isok. (= Isokrates)
Areop. (= *Areopagiticus*)   *de Pac.* (= *de Pacem*)
Panath. (= *Panathenaicus*)   *Paneg.* (= *Panegyricus*)
Phil. (= *Philippus*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Isocrates*. With an English translation by G. Norlin, vols. I-II, Cambridge, Mass.-London 1980 (The Loeb Classical Library).
- Isok. (= Isokrates)
Callim. (= *In Callimachum*)   *de big.* (= *de bigis*)
Evag. (= *Evagoras*)   *Plat.* (= *Plataicus*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Isocrates*. With an English translation by L. R. V. Hook, vol. III, Cambridge, Mass.-London 1998 (The Loeb Classical Library).
- Iust. (= Marcus Iulianus Iustinus, *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. With an English translation by J. C. Yardley, With introduction and explanatory notes by R. Develin, Atlanta 1994.
- Ksen. *Anab.* (= Ksenophon, *Anabasis*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: Xenophon, *Anabasis*. With an English translation by C. L. Brownson, vol. III. London 1922.
 Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev.: O. Yarlıgaş, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007.
- Ksen. *Hell.* (= Ksenophon, *Hellenika*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: Xenophon, *Hellenica*. With an English translation by C. L. Brownson, vol. I-II. London 1990.
 Ksenophon, *Yunan Tarihi*, Çev.: S. Sinanoğlu, TTK, Ankara 1999.
- Ksen. *Mem.* (= Ksenophon, *Memorabilia*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Xenophon, *Memorabilia, Oeconomicus, Symposium, Apologia*. With an English translation by E. C. Marchant and O. J. Todd. London 1997.
- Lysias (= Lysias)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Lysias*. With an English translation by W. R. M. Lamb. Cambridge-Massachusetts 2000.

- Paus. (= Pausanias, *Periegesis tes Hellados*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Description of Greece*. With an English translation by W. H. Jones and H. A. Ormerod, vol. I-IV, New York 1918 (The Loeb Classical Library).
- Plat. (= Platon)
Apol. (= *Apology*)
Plato in twelve Volumes. With an English translation by H. N. Fowler, vol. I, Cambridge, Mass-London 1966.
- Plat. (= Platon)
Gorg. (= *Gorgias*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plato in twelve Volumes*. With an English translation by W. R. M. Lamb, vol. III, Cambridge, Mass-London 1967.
- Plat. (= Platon)
Men. (= *Meneksenos*)
Plato in twelve Volumes. With an English translation by W. R. M. Lamb, vol. IX, Cambridge, Mass-London 1925.
- Plut. (= Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*)
Alk. (= *Alkibiades*)   *Artaks.* (= *Artakserkses*)
Lys. (= *Lysandros*)   *Nik.* (= *Nikias*)   *Per.* (= *Perikles*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*. With an English translation by B. Perrin. London 1914 vd.
- Polyain. *strat.* (= Polyainos, *Stratagemata*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Stratagems of War*. With an English translation by P. Kerentz and E. L. Wheeler. vol. I-II. Ares Publishers, Chicago 1994.
- Polyb. (= Polybios, *Historiai*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Histories*. With an English translation by W. R. Paton I-VI. Mass-London 1922 vd. (The Loeb Classical Library).
- (Ps.) Ksen. *Ath. Polit.* (= Ksenophon, *Athenaion politeia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Constitution of the Athenians*, (Ed.) E. C. Marchant, vol. VII, London 1984.
- Skylaks *periplus* (= Skylaks, *Periplus Scylacis*)
Kullanılan Metin: Scylax, *Periplus Scylacis*. (Ed. K. Müller) *Geographi Graeci Minores*, Vol. I. Paris 1990.

Pseudo-Skylaks: Periplous, Çev. M. Arslan, *MJH*, 2012, 239-257.

Strab.

(= Strabon, *Geographika*)

Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Geography of Strabo*. With an English translation by H. L. Jones, vol. I-VIII, The Loeb Classical Library, London, New York, 1917-1932.

Strabon, *Coğrafya*. Çev.: A. Pekman, İstanbul 2012.

Thuk.

(= Thukydides)

Kullanılan Metin ve Çeviriler: *History of the Peloponnesian War*. With an English translation by. B. Jowett. Oxford 1881.

Peloponnesos Savaşı. Çev.: T. Gökçöl, İstanbul 1976.

BÖLÜM 7

İŞ YAŞAMINDA ŞEFKATLİ LİDERLİK

Doç. Dr. Erkan TAŞKIRAN¹

Dr. Öğr. Üy. Gülşah GENÇER ÇELİK²

Dr. Gökten ÖNGEL³

---

¹ Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşlt. ve Otelcilik Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Düzce, Türkiye. erkantaskiran@duzce.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-9696-9358.

² Beykent Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye. gulsahg@beykent.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8610-3673.

³ İstanbul Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul, Türkiye. goktenkorkmaz@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-4165-3601.

“Şefkatin yolu yoktur, yol şefkattir...”
Bir Çin Atasözü, Hougaard ve Carter, 2021

GİRİŞ

Liderlik ile ilgili son yıllarda gözlenen değişim yanında yeni dönemin gerektirdiği iyi bir liderin üstlenmesi gereken sorumluluk ve özellikler nedeniyle liderlik kavramı, günümüzde halen önem ve ağırlığını korumaya devam etmektedir (Aksoy, 2022, s. 1). Değişen koşullar altında liderlik yapabilmek belli zorlukları göğüslemek ve bunun yanında belirli sorumlulukların üstlenilmesini gerektirir. Örneğin başarı ve sürdürülebilirlik açısından önemli değişikliklerin yapılması gerekli olan IKEA China'nın başına geçmesi istenen IKEA CEO'sunun, bu görevi kabul etmesi ile birlikte birçok mağazayı kapatması ve bazı çalışanların da görevlerine son vermesi gerektirmekteydi. Bu kararın eşiğindeki CEO'nun kendisine önemli bir soru sorması söz konusu olmuştur: “Bunu gerçekleştirebilecek cesaret ve dayanıklılığım var mı?”. Böyle bir durumda kalan bir liderin, üstlenmesi gereken sorumluluklarının gereklerini yapması ile iyi bir insan olarak kalabilme arasında bir çıkmazı yaşamayı kaçınılmazdır. Ancak bu durumda bir seçim yapmaktan ziyade zor olanı yapmanın bir insani erdem olduğunu kabul ederek şefkat temelinde hareket etmek doğru olacaktır (Hougaard ve Carter, 2001, s. 1). Şefkat hem duygu hem de eylemi içeren bir süreçtir (Atkins ve Parker, 2012, s. 525). Şefkatli davranmak başkalarındaki ihtiyacı fark etmeyi, onlara yanıt verme motivasyonunu ve yardım ederek bu ihtiyacı karşılama becerilerini içermektedir (Sanso, Leiva, Vidal-Blanco, Galiana ve West, 2022, s. 2).

Şefkatin özellikle kriz durumlarında bir birliktelik duygusu yaratması beklenir. Böyle zamanlarda işyerlerinde şefkat ve yardım çığıklarının artması şaşırtıcı değildir. Bu nedenle, özellikle işlerin, ekonomilerin ve dünyanın geleceğinin belirsiz olduğu kriz zamanlarında şefkatli liderliğin uygunluğunu araştırmanın tam zamanıdır. Empati kurmak ve çalışanların yerine şefkatle geçmek, insani trajedilerin sıkça yaşandığı dönemlerde kritik önem taşır (Ramachandran, Balasubramanian, James ve Masaeid, 2023, s. 2). Bu bağlamda günümüz liderleri hem ekipler içinde, hem örgütün genel yapısı içinde ve hem de bir bütün olarak tüm sistemde, birbirleriyle ilişkileri destekleyici, şefkatli kültürler yaratmalıdır. Her düzeydeki liderler, özenli bir kültürü şekillendirme ve yönetme sorumluluğuna sahip olduğu söylenebilir (Hewison, Sawbridge ve Tooley, 2019, s. 1).

Bu kapsamda hazırlanan bu çalışmada şefkatli liderlik konusu iş yaşamı çerçevesinde kavramsal olarak ele alınmıştır. Çalışmanın ilk kısmında şefkat ve liderlik kavramları ve kapsamı açıklanmıştır. İkinci başlık olan şefkatli liderlik altında öncelikle şefkatli liderlik kavramı tanımlanmış ardından konunun önemi ve yararları açıklandıktan sonra şefkatli liderlik tarzının yakın ilişkili olduğu diğer liderlik tarzları değerlendirilmiştir. Üçüncü kısımda şefkatli liderliğin boyutları ele alındıktan sonra son kısımda iş yaşamında şefkatli liderlik konusu açıklanmıştır.

1. LİDERLİK VE ŞEFKAT KAVRAMLARI

Bu bölüm altında çalışmanın temel konuları olan liderlik ve şefkat kavramları üzerinde durulmuştur.

1.1. Liderlik Kavramı ve Kapsamı

Örgütler, bireysel, toplumsal ve örgütsel düzeydeki tüm faaliyetlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilediği karmaşık sosyal sistemlerdir. Bu kapsamda örgütler, liderlik açısından ilişkili davranışların gözlemlendiği ve liderlik olgusunun temel yapılar olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla liderlik faaliyetlerinin çoğu örgütler içinde gerçekleşmektedir (Doulgerof, 2023, s. 5).

Liderlik kelimesi İngilizce karşılığı olan “leadership” kelimesi için kullanılmakta olup, Anglo-Sakson kökü “yol” ya da “yön” anlamına gelen “lead” kelimesinden gelmektedir. Türkçede, liderlik yanında önderlik ya da yederlik karşılıkları da bulunan kavram, dünya literatürüne 14. yüzyılda girmiş olmasına rağmen son iki yüzyılda sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır (Zel, 2006, s. 109). Liderlik kavramı ile çok fazla tanımlama yapılabilmektedir. Howard (2005, s. 385)’a göre farklı bakış açıları ve deneyimlemelerden hareketle liderlik konusu üzerine çalışan ne kadar fazla sayıda araştırmacı mevcutsa, o kadar çok sayıda tanımlama görebilmek söz konusudur. Dolayısıyla liderliğin ne olduğu konusunda sezgisel bir anlayışa sahip olunmakla birlikte, esas itibariyle liderlik kavramı tanımlanması kolay bir olgu olarak değerlendirilememekte ve evrensel olarak kabul görmüş tanımlaması yapılamamaktadır (Doulgerof, 2023, s. 1). Ulaşılabilen tanımlamalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Yukl (2006, s. 8)’a göre liderlik, neyin yapılması gerektiğini ve nasıl yapılacağını anlamaları ve kabul etmeleri için başkalarını etkileme ve ortak hedeflere ulaşmak için bireysel ve kolektif çabaları kolaylaştırma sürecidir.

Diğer bir tanımla liderlik, bir grup insanı etik temelli çeşitli araçlarla bir görevi yerine getirmeye veya bir nihai noktaya ulaşmaya yönlendirmektir (Rowe ve Guerrero, 2018, s. 2). Thompson (2010, s. 133)'e göre liderlik izleyicilerin kendilerinden istenilenleri yerine getirmeleri sağlayan bir süreçtir. Liderlik, önceden belirlenen amaçları gerçekleştirmek üzere olayları tanımlama ve yorumlama, ilham verme, motive etme, planlama ve koçluk etme adımlarını içeren bir süreç olarak değerlendirilebilir (Ferris, Davidson, Perrewe ve Atay, 2009, s. 130).

Liderliği bir süreç olarak tanımlama eylemi, liderliğin sadece belirli birkaç kişiye doğuştan bahşedilen bir özellik ya da karakter olmadığını göstermektedir. Liderliği bir süreç olarak tanımlamak, liderliğin liderler ve takipçileri arasında gerçekleşen işlemsel bir olay olduğu anlamına gelmektedir. Söz konusu bu tanımlar, liderlik olgusunun odağında olan bazı temel unsurlara vurgu yapmaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Rowe ve Guerrero, 2018, s. 1):

- (a) Liderlik bir süreçtir,
- (b) Liderlik başkalarını etkilemeyi içerir,
- (c) Liderlik bir grup bağlamında gerçekleşir,
- (d) Liderlik hedeflere ulaşmayı içerir ve bu hedefler liderler ve takipçileri tarafından paylaşılır.

Liderlik başkalarını dikkate alıp dinleyerek belirli bir yön belirledikten sonra olabilecekleri kontrol etmekten vazgeçmekle ilgili bir durumdur. Liderlikte böyle bir bakış açısıyla hareket etmek, liderliği unvanlardan değil diğer bireylerle insani düzeyde şefkat içeren bir yapıda bağ kurmayı gerektiren bir anlayışta işlemekle gerçekleşebilir (Hougaard ve Carter, 2001). Tarihsel olarak liderlik fikirleri evrim geçirerek liderlerin yeni özellikleri arasında takım kurucu olmak; yaratıcı ve stratejik düşünme becerilerine sahip olmak; dürüstlük ve doğruluk sergilemek ve başkalarını harekete geçirme becerisine sahip olmak yer almaktadır (Klingborg, Moore ve Varea-Hammond, 2006, s. 280). Liderlik tanımları içindeki tek sabit faktör etkileme kavramıdır (Ferris ve diğerleri, 2009, s. 130). Liderlik etki -astların, meslektaşların ve patronların bir iş veya organizasyon bağlamında etkileme becerisi- ile ilgilidir. Dolayısıyla etki olgusu olmadan liderlikten bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Etki sahibi olmak, liderlerin etkilerini etik bir

şekilde kullanmalarına daha fazla ihtiyaç duyulduğu anlamını da taşımaktadır (Rowe ve Guerrero, 2018, s. 2).

1.2. Şefkat Kavramı ve Kapsamı

Şefkatin kavramsallaştırılmasında dikkat çekici bir karmaşa ve ayrışma söz konusudur (De Zulueta, 2016, s. 2). Aslında şefkat olgusu yeni bir konu değildir; kavram din, felsefe ve sosyoloji alanlarında geniş çapta incelenmiş, ancak 1999 yılında Peter Frost tarafından organizasyon ve yönetim literatürüne yeni kazandırılmıştır (Barghouti, Guinot, ve Chiva, 2023, s. 3). Şefkat, etimolojik olarak kaygılanma kavramı ile bağlantılıdır. Arapça'daki merhamet anlamına gelen “şafka” kelimesinden gelmekle birlikte, “şafaka” diğer bir ifadeyle “kaygılandı” kelimesinin karşılığını taşımaktadır (Aksoy, 2022, s. 1).

Şefkat kavramı doğası gereği karşılıklıdır. İnsanların içinde ve arasında gerçekleşir. Karmaşık ve dinamik olduğu gibi fark edilmesi de görece kolaydır. Şefkati deneyimlemek, insanların başkalarına daha iyi şefkat göstermesini sağlayarak erdemli bir sarmala yol açar (De Zulueta, 2016, s. 2). Sinclair ve diğerleri (2016, s. 193) şefkati, ilişkiyel anlayış ve eylem yoluyla bir kişinin acılarını ve ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan erdemli bir tepki olarak tanımlamaktadır. Daha klasik bir tanımlamayla şefkat, başkalarının acılarının farkında olma, onları içinde buldukları durumla empati kurma ile birlikte harekete geçme olarak ifade edilebilir (Aksoy, 2021, s. 2). Chochinov (2007, s. 184)'e göre şefkat, bir başkasının acısına dair derin bir farkındalık ile odaklanma ve bu acıyı dindirme arzusu olarak ifade edilebilir. Bu tanımlardan hareketle şefkatli davranmak başkalarındaki ihtiyacı fark etmeyi, onlara yanıt verme motivasyonunu ve yardım ederek bu ihtiyacı karşılama becerilerini içermektedir (Sanso ve diğerleri, 2022, s. 2). Bu manada, olumlu bir destek sağlamak ve yardım etmek niyetiyle, diğerlerine gerçek özen ve ilgi gösterme kalitesini şefkat kavramı ile karşılık bulmaktadır (Hougaard ve Carter, 2021, s. 2).

Şefkat, başkalarının acıları için endişe duyma ve bu acıların dindirildiğini görme (arzusu) ile donatılmış bir zihinsel durumu ifade etmektedir (Lian, 2020). Görüldüğü üzere farklı değerlendirmeler yapılmakla birlikte şefkat ile aşağıdaki açıklamaları belirtmek mümkündür. Buna göre şefkat (Vermeiren, 2019, s. 14):

- Birinin (kendiniz de dahil olmak üzere) yanında olmak ve onu yargılamadan dinlemektir,

- Başkalarının tüm geçmişini ve neler yaşadığını bilmediğiniz farkında olmaktır,
- Her durumun farklı olabileceği ihtimaline açık olmaktır (zaten bildiğiniz bir durum gibi görünse bile).
- Birinin yanında (yine kendiniz de dahil olmak üzere) tüm dikkatinizle hazır bulunmaktır,
- Herkesin (zihinsel olarak) kendi durumuyla başa çıkabilecek kadar güçlü olduğu ihtimaline açık olmak ve istediklerinde onları desteklemenin sorun olmayacağını bilmektir.

2. ŞEFKATLİ LİDERLİK

Bu bölüm altında şefkatli liderlik ile birlikte şefkatli liderliğin önem ve gerekliliği üzerinde durulmuş olup, şefkatli liderliğin ilişkili olduğu diğer bazı liderlik tarzları ele alınmıştır.

2.1. Şefkatli Liderliğin Tanımı

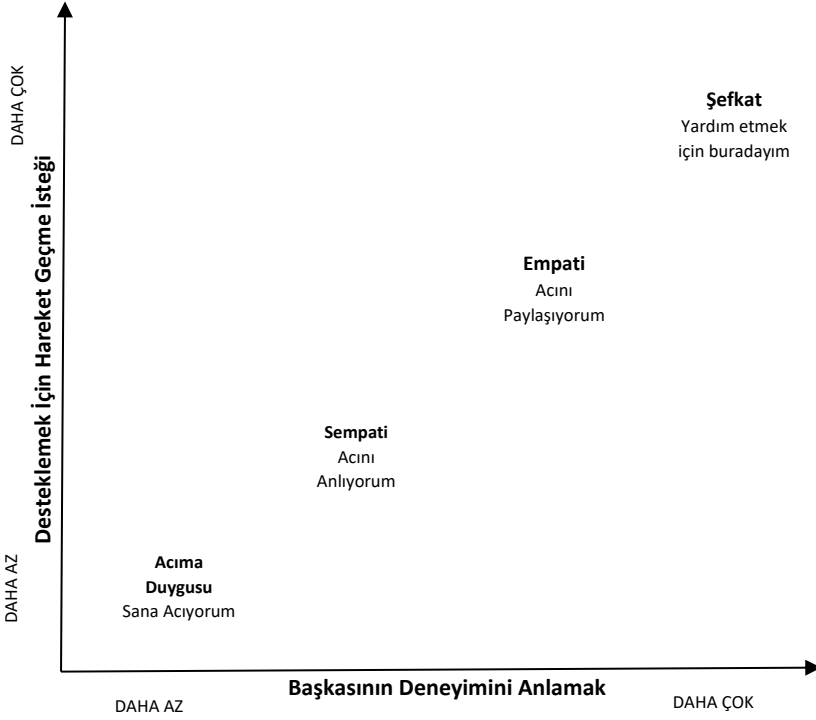
Şefkatli liderlik, bireyleri motive eden unsurların kavranmasına yönelik derin bir anlayış yanında rahatsızlık yaratabilecek olsa dahi gereken neyse yapılmasını gerektiren ve dolayısıyla şeffaf olma gerekliliği içeren bir yapıda ortaya çıkmaktadır (Hougaard ve Carter, 2021, s. 2). Nasıl ki Ying-Yang felsefesinde görülen “teknoloji-insanlık” ya da “çalışmak-eğlenmek” gibi birbirine zıt eylem ve unsurların dengeyi kuracak şekilde birlikte kullanılmasının bir karşılığı da yakın zamana kadar birlikte kullanılması dahi düşünülmemen “şefkat” ve “liderlik” kelimelerinin etkileşiminde ortaya çıkmıştır. Liderin söz konusu bu iki unsuru dengelemesi beklenmelidir. Bu kapsamda şefkatli liderlik sorunları tanımlamayı, diğerlerinin yaşadıklarını anlamayı ve bunun sonucunda değişimin bir parçası olmaya destek olmayı gerektirmektedir. Sahip olunan konum ve kaynakları diğerlerinin sorunlarını hafifletmek için kullanmak ve onlara yardımcı olmak, şefkatle liderlik etmenin kapsamında değerlendirilmelidir (Aksoy, 2021, s. 2).

Ramachandran ve diğerleri (2023, s. 55) şefkatli liderliği, şefkatli sevgi, özen, bencillik, bilgelik, bütünlük, empati, hesap verebilirlik, özgünlük, mevcudiyet, saygınlık, öz-şefkat ve öz-geliştirme özelliklerini ve davranışlarını kapsayan bir kişilik olarak, insanları kişisel ve kurumsal gelişimlerini gerçekleştirmeye teşvik etme, motive etme, etkileme ve ikna etme meselesi olarak tanımlamaktadır.

Şefkatli liderlik, 'ekipler ve örgütler içinde olmak üzere bir bütün olarak sistemde destekleyici, şefkatli kültürlerin' geliştirilmesi yoluyla elde edilecek şekilde kavramsallaştırılmıştır (Evans, 2022, s. 4). Şefkatli bir lider olmak için, güçlü ve zayıf yönlerini kişisel olarak değerlendirmelidir. O zaman bu kişi diğer insanların güçlü ve zayıf yönlerini tespit edebilir ve aralarındaki yetenekli insanları bulabilir. Ayrıca gelişme potansiyeli olan kişileri belirleyebilir, etkili ekipler oluşturabilir. Diğer ana unsur ise duygusal zekadır. Şefkatli lider insanların taleplerini, ihtiyaçların ve arzularını anlamalıdır. Önemli olan ilerleme ve olumlu değişimlerin sürekli olmasıdır (Marinda ve Weerasinghe, 2021, s. 66).

Şekil 1'de şefkatli liderliğin yakın olduğu ve bazen de birbirleri yerine kullanılan, acıma, sempati ve empati kavramları arasındaki ilişki gösterilmektedir. Bu kapsamda bireyler öncelikle acıma duygusunu hissetmeye başlar. Bu duyguda hem harekete geçme hem de diğerlerinin deneyimlediklerini anlama noktasında düşük bir istek söz konusudur. Sadece diğerlerine üzülme acıma duygusunda ortaya çıkar. Sonrasında bireylerde sempati duygusu gelişir. Bu aşamada hareket geçme ve yardım etme biraz daha artarken diğerlerini anlama da küçük bir artış söz konusudur. Diğerlerinin acısını anlamak sempati ile gerçekleşmektedir. Daha sonrasında bir üst aşamaya geçildiğinde empati yapmaya başlanır. Bu noktada diğerlerinin yaşadıklarını anlama ve onları desteklemek için harekete geçme isteği çok daha fazla olduğundan ötürü diğerlerinin acılarını paylaşmak söz konusudur. Son aşama ise şefkat aşamasını içerir. Bireyler şefkat ile birlikte diğerlerine yardım etmek buradayım mesajını vererek katkı vermek istemektedir. Özellikle başkalarının deneyimlerini anlamak yanında onları desteklemek üzere harekete geçme isteği de en üst düzeyde gerçekleşir. Bu bağlamda şefkat bir duygunun ötesinde ulaşılmak istenen bir amaç niteliğindedir. Şefkat sempati ve empatiyi de kapsayan acı çeken kişiye destek olmak üzere ne yapılacağı sorulması gerektiğinde ortaya çıkmaktadır (Hougaard, Carter ve Afton, 2022, s. 2-3). Örgütsel liderler de genel olarak duygu ifadelerini, özel olarak da ilgi ve alakayı modelleyerek empatik ilginin hissedilmesini sağlamada önemli bir rol oynayabilirler. Bu bulgular, başkalarının duygusal durumlarıyla uyum içinde ve bunlara duyarlı olmanın önemini vurgulayan daha ilişkisel liderlik modellerine doğru son zamanlarda yaşanan kayma ile uyumludur (Lilius, Kanov, Dutton, Worline ve Miatlis, 2011b, s. 293).

Şekil 1: Şefkatin Benzer Kavramlar ile İlişkisi (Hougaard, Carter ve Afton, 2022: 2)

Şefkatli liderliğin örgütün içine yerleştirilmesi ve benimsenmesi için tüm paydaşların örgütün genelinde katılımını gerektirmektedir. Dolayısıyla şefkatli liderlik, şefkat kültürünün önünde engel yaratan tutum ve davranışların ortadan kaldırılması için değer ve davranışlarla bağlantı kurmaya destek olacak uygulamaları teşvik ederek örgütün tüm düzeylerini hedefleyen çok yönlü bir süreçtir (Cummings ve Bennett, 2012). Şefkat göstermek geleneksel lider-izleyici alışverişine bağlı değildir ve geleneksel sınırlara uymayabilir. İşte bu etkileme, birini fark etme ve harekete geçme erişilebilirliği, şefkatli liderliğin lider davranışı hakkındaki geleneksel düşünce biçimlerinden farklı olma potansiyelini vurgular. Mevcut insan kaynaklarını geliştirme araştırmalarında eksik olan şey, liderlerin geleneksel ve konformist olmayan yollarla nasıl etkilediklerinin anlaşılmasıdır. Bu alanda ve insan kaynaklarının geliştirilmesi döneminde, şefkat olgusu yerinde ve zamanında görünmektedir (Shuck, Alagaraja, Immekus, Cumberland, Honeycutt-Elliott, 2019, s. 539).

2.2. Şefkatli Liderliğin Önemi ve Yararları

Şefkatli liderlik kavramı, son yıllarda başta sağlık sektörü olmak üzere sosyal politika konularıyla ilgilenen alanlarda ortaya çıkmış ve Covid-19 salgını sırasında olağanüstü zorluklarla mücadele eden çalışanların ilgisini çekmenin, onları motive etmenin ve desteklemenin etkili bir yolu olarak ilgi görülmüştür (Riley, 2022, s. 92). Birçok araştırma, mevcut liderlik yaklaşımlarının ve örgüt kültürünün çalışanlar üzerindeki olumsuz etkisini vurgulamakta ve farklı bir liderlik yaklaşımının gerekli olduğunu öne sürmektedir. Şefkatli liderlik, bu manada, söz konusu bu gerekliliğin karşılanabilmesini sağlamak açısından kritik önem taşımaktadır (Evans, 2022, s. 5).

Bununla birlikte, şefkat önemli bir liderlik özelliği olarak görülmesine rağmen, uygulamadaki etkisini veya şefkat gösterememenin sonuçlarını değerlendirmek üzere çok az çalışma yapıldığı söylenebilir (Waddington, 2018, s. 88). İş yaşamında şefkat üzerine yapılan araştırmalar hala nispeten sınırlı olsa da, bunun örgütler için önemine dair kanıtlar giderek artmaktadır. Şefkat ve örgütsel performans arasında doğrudan bağlantılar göstermek zordur, ancak çalışmalar şefkatle ilişkili bir dizi değerli bireysel ve örgütsel sonucu ortaya koymaktadır. Örneğin, bir şefkat eylemini deneyimlemenin çalışanın acı verici deneyimlerden kurtulmasına yardımcı olabileceğine ve çalışma arkadaşlarını ve örgütlerini nasıl gördüklerini olumlu yönde etkileyebileceğine dair kanıtlar bulunmaktadır (Lilius, Worline, Dutton, Kanov ve Miatlis, 2011a, s. 875).

Modern liderliğin en iyi uygulamalarına dayanan şefkatli liderlik, sağlıklı ilişkileri ve güveni temel alan bir yaklaşımla yapıldığı için çalışanların çok daha yüksek düzeyde bağlılığını, çok daha düşük oranlarda çalışan devri gerçekleşmesini ve örgütün bir parçası olmanın yarattığı olumlu duyguların yaşanmasını sağlayabilmektedir (Aksoy, 2021, s. 2). Şefkatli bir lider her zaman kibarca konuşmaya, daha derinden dinlemeye ve karşılıklı güven inşa etmeye çalışır. Başarımın takdirini ilgili kişilere teslim eder (Marinda ve Weerasinghe, 2021, s. 64). Bireyin kalbinden gelen ilham vermeye dayalı liderlik anlayışı, söz konusu liderin şefkatli bir lider olarak algılanmalarını sağlayacak coşkulu izleyiciler yaratabilir (Raad, 2020, s. 22).

Örgütler, çalışanlarına net bir yön vermek için liderlerine güvendiğinden, şefkatli liderliğin nasıl algılandığına dair bir fikir edinmek büyük bir önem arz etmektedir (Ali ve Terry, 2017, s. 77). Araştırmacılar,

şefkatli liderlik sayesinde günümüz örgütlerinin yakalayabileceği avantajları kapsamlı bir şekilde incelemiş ve açıklamışlardır. Buna göre şefkatli liderliğin, yani şefkatli eylemlerde bulunan liderlerin ve gerçek şefkat eylemleri sergileyen ve bunlarla meşgul olan liderlerin, çalışanları zor durumlarda ayakta tutmaya ve hızlı iyileşmeyi kolaylaştırmaya yardımcı olmak, çalışanların bağlılığını ve elde tutulmasını artırmak, üretken olmalarını daha sağlık hissetmelerini sağlamak ve müşteri hizmetlerinin daha iyi sunulmasını gerçekleştirmek gibi avantajlı yönleri olabilmektedir (Chaiprasit ve Rinthaisong, 2022, s. 1).

Şefkatli liderliğin sadece stres yaşayan ekip üyeleri için değil, herkes için faydaları vardır. Bu kapsamda şefkatli liderliğin yararlı yönlerini öne çıkarmak için yöneticilerin astlarıyla olan ilişkilerinin kalitesine, onların görüldüklerini, duyulduklarını ve değerli olduklarını hissetmelerini destekleme biçimlerine ve şefkatle yönetme biçimlerine dikkat etmeleri gerekir (Vogel ve Flint, 2021, s. 36). Şefkatli liderliğin temel tanımlayıcı özelliklerinden biri, liderlerin kültür yaratma ihtiyacına öncelik veren amaçlı kültürel yönetim potansiyelini varsaymasıdır (Evans, 2022, s. 4). Dolayısıyla şefkatin bir kültür olarak kurum içinde benimsenmesi liderlik sürecini kolaylaştırabilir. Şefkatli liderlik yapmak isteyen bir liderin öncelikle örgüt kültürünün inşasında önemli katkı ve rolü beklenmelidir.

2.3. Şefkatli Liderliğe Yakın Diğer Liderlik Tarzları

Şefkatli liderlik için teorik çerçeve sağlamak üzere kullanılan diğer liderlik tarzları ve bu tarzları destekleyen ilgili yazındaki çalışmalar aşağıdaki Tablo 1'de özetlenmiştir. Bu kapsamda şefkatli liderliğin dönüştürücü, hizmetkar, dağıtımçı, otantik ve kolektif liderlik tarzları ile yakın liderlik özellikleri içerdikleri söylenebilir (Evans, 2022, s. 4; Shuck ve diğerleri, 2019, s. 539).

Tablo 1: Şefkatli Liderliğe Teorik Temel Kabul Edilen Diğer Liderlik Tarzları ve İlgili Araştırmalar (Evans, 2022, s. 4; Shuck ve diğerleri, 2019, s. 539)

Liderlik Tarzları	Destekleyen Araştırmalar
Dönüştürücü Liderlik	West et al., 2015; De Zulueta 2015; Ali & Terry 2017; Shuck et al., 2019; Willis & Anstey 2019.
Hizmetkar Liderlik	West et al., 2015; Quinn 2017; Hewison et al., 2018; Shuck et al., 2019; De Clercq et al., 2014; Liden, Wayne, Liao, & Meuser 2014.
Dağıtımcı Liderlik	Hewison et al., 2018.
Otantik Liderlik	West et al., 2015; De Zulueta 2015; Ali & Terry (2017); Vogus & McClelland 2020, Kiersch & Byrne 2015; Yagil & Medler 2014
Kolektif Liderlik	West et al., 2017; Hewison et al., 2018.

Tablo 1’de sunulan bilgilerden hareketle ilgili liderlik tarzlarının şefkatli liderlik ile ilişkisi değerlendirildiğinde, ilk olarak dönüştürücü liderlik üzerinde durulabilir. Örgütsel anlamda değişimi hedefleyen ve örgütsel amaçların çalışanların kendi kişisel beklentilerinin önüne geçmesini odaklanan dönüştürücü liderlik tarzı, statükonun değişimine odaklanarak hem örgüt içindeki astların hem de örgütün statüsünü değiştirmeyi hedeflemektedir (Zhu, Chew ve Spangler, 2005, s. 40). Dönüştürücü liderlik, örgütlerin gelişmesiyle ilişkilidir ve idealize edilmiş etki, ilham verici motivasyon, entelektüel etki ve bireysel ilgi olmak üzere dört temel bileşenden oluşmaktadır (De Zulueta, 2016, s. 5). Özellikle bireysel ilgi boyutundan hareketle çalışanların yaşayabileceği sorunlara yönelik ihtiyaçlarını, taleplerini, beklentileri ve arzularını anlamak suretiyle şefkatli liderlik bağlamında destek sağlanabilir.

Hizmetkar liderlik ile şefkatli liderlik ilişkisi dikkate alındığında şefkatli ve hizmetkâr liderler, çalışanlarının duygusal ihtiyaçlarının dikkate alınması ve karşılanması gerektiğini bilirler. Hizmetkâr liderlik etik bir çerçeve olarak oluşturulmuştur ve liderlerin kendilerini takip eden insanlara nasıl davranması gerektiği üzerinde dururken, şefkatli liderlik ise, bir liderin belirli bir hedefe ulaşmak için nasıl davranması gerektiğiyle ilgili olan hizmetkâr liderlikten daha çok liderlerin nasıl davrandığıyla ilgilidir. Şefkatli liderlikte hizmetkâr liderlik gibi karşılıklı bir yaklaşım kullanır (Chairasit ve

Rinthaisong, 2022, s. 3). Hizmetkar liderlerin şefkatle yaklaşımları onların şefkatli liderliğe de yatkın hale getirmektedir.

Dağıtımçı liderlik, liderliği bir grubun veya etkileşim halindeki bireylerden oluşan bir ağın ortaya çıkan bir özelliği olarak vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım, bireyden kaynaklanan bir olgu olarak değerlendirilen liderliğe karşı bütünsel bir bakışı içermektedir (Woods, Bennet, Harvey ve Wise, 2004, s. 441). Dağıtımçı liderlik kavramı, öncelikle bireysel liderlerin nitelikleri ve davranışlarıyla ilgilenen liderlik modellerine (örneğin, özellik, durumsal, stil ve dönüşümsel teoriler) bir alternatif olarak son yıllarda popüler hale gelmiştir. Bu yaklaşım, liderlik sorumluluğunun resmi örgütsel rollerden ayrıldığı ve her seviyedeki insana örgütün genel yönünü ve işleyişini etkileme fırsatının verildiği daha sistemik bir bakış açısını savunmaktadır (Bolden, 2008, s. 42). Liderliğin özgün olarak ortaya çıkmasını gerektirmesi ve bu bağlamda çalışanlar ile daha yakın ilişkiler kurarak örgütsel işleyişten kaynaklı muhtemel sorunlar için saha sağlıklı çözümler sunması bakımından şefkatli liderlik ile yakın bir bağ söz konusudur.

Günümüz liderleri daha naif bir örüntü göstererek başarı ve başarısızlıklarını içeren deneyimlerini başkalarıyla paylaşma konusunda artık daha açık davranarak otantik kalma durumlarını göstermektedir (Shuck ve diğerleri, 2019, s. 539). Otantik liderlik, küresel ekonomik ve siyasi çalkantılara yanıt olarak ortaya çıkan, etik olmayan yönetimin sonuçlarına karşı koymak, sosyal sorumluluğu teşvik etmek ve çalışanların refahını ve gelişimini sağlamak için ahlaki bir pusula sağlayan çağdaş bir liderlik teorisi niteliğindedir (Nikolic, Kvasic ve Grbic, 2020, s. 177). Bu bağlamda şefkatli liderliğin doğasında görülebilecek diğerlerinin yaşadıklarına yönelik derin bir farkındalık ve destek verme arzusu, otantik liderliğin çalışanların refahını ve gelişimi sağlama ve onlara etik olmayan yönetsel süreçlerde destekleme ile bütünleşmektedir. Dolayısıyla otantik liderlik ile şefkatli liderlik arasında da yakın bir ilişki olduğu söylenebilir.

Kolektif liderlik tanımı, tanımlanmış bir liderin ya da liderler grubunun bir ağ içindeki becerileri ve uzmanlığı seçici olarak kullandığı, liderlik rolünün unsurlarını eldeki durum ya da sorunun gerektirdiği şekilde etkin bir şekilde dağıttığı dinamik bir liderlik süreci olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda kolektif liderlik sürecinin, liderlik rolünün dağılımı, ağ içindeki farklı beceri ve uzmanlıklar ve uzmanlıklarından yararlanmak için ekip üyeleri arasında etkili bilgi alışverişinin kesiştiği noktada ortaya çıkan çok karmaşık, çok seviyeli ve dinamik bir süreç olduğu açıktır. Dolayısıyla,

liderlik rolünün kolektif olarak paylaşılması sadece ekip performansı için faydalı olmakla kalmaz, aynı zamanda bir ekip içindeki farklı uzmanlıkların kullanılması açısından da önemlidir (Friedrich, Vessey, Schuelke, Ruark ve Mumford, 2011). Bu bilgiler ışığında kolektif liderliğin şefkatli liderlik için zemin oluşturabilecek liderlik tarzlarından biri olduğu söylenebilir. Oluşabilecek sorun ya da durumlara yönelik dinamik bir süreç olarak kolektif liderlik, ilgili koşullarda tarafları anlamak ve değişimi desteklemek adına şefkatli liderliğin yerini alabilir.

3. ŞEFKATLİ LİDERLİĞİN BOYUTLARI

Şefkat, başka bir bireyin acısını hafifleten fark etme, hissetme, algılama ve eyleme geçmeyi içeren kişiler arası bir süreçtir (Dutton, Workman ve Hardin, 2014). Şefkatli liderlik tarzı, liderlerin duygusal zekaya sahip olmalarını gerektirmektedir. Bu özellikleri şefkatli liderlerin insanların duygularını, tutumlarını, hislerini, sorunlarını vb. anlaması gerektiği anlamına gelmektedir (Malinda ve Weerasinghe, 2021, s. 62). Şefkatli liderlik ile ilgili ilk boyutlandırma Kanov, Miatlis, Worline, Dutton, Peter ve Jacoba, (2004, s. 812) tarafından şefkatin bir bütün olarak değerlendirildiği fark etme, hissetme ve karşılık verme olarak üç boyutlu ele alınırken, Sanso ve diğerleri (2022, s. 3) tarafından dördüncü bir boyut eklenmiş ve bu kapsamda şefkatli liderlik fark etme, anlama, empati ve harekete geçme olarak dört boyut altında incelenmiştir.

3.1. Fark Etme

Şefkatli liderliğin katılım bileşeni diğerlerine dikkat etmek ve acısını fark etmek ile başlamaktadır (Sanso ve diğerleri, 2022, s. 3). Başka bir kişinin çektiği acıyı fark etmek, diğerinin çektiği acının farkına varmayı içeren kritik bir ilk adımdır (Atkins ve Parker, 2012, s. 525). Fark etmek çoğu zaman çevremizde olup bitenlere karşı açık ve anlayışlı olmayı, başkalarının duygularına dikkat etmeyi ve onlarla günlük etkileşimlerimizdeki ince ipuçlarını dikkate almayı gerektirir. Fark etme, bir başkasının acısının bilişsel olarak tanınması şeklinde olabileceği gibi, ilk olarak o kişinin sıkıntısına karşı bilinçsiz bir fiziksel veya duygusal tepki yoluyla da yaşanabilir ve bu da bizde onun acısına dair bir farkındalık yaratır. Aynı şekilde, başkalarının acısını, insanlar dikkat çektiği için de fark edebiliriz. Her durumda, başkasının acısının farkında olmak şefkat sürecinde kritik bir ilk adımdır (Kanov ve diğerleri, 2004, s. 812).

3.2. Anlama

Şefkatli liderliğin anlama boyutu diğerlerinin neden sıkıntı yaşadığını, temel sorunun ne olduğunu tespit etmek ile devam etmektedir. Dolayısıyla anlama boyutu, fark etme, empati ve harekete geçme boyutlarına kıyasla çok daha bilişsel bir beceridir (Sanso ve diğerleri, 2022, s. 3). Acı çeken kişinin yardımı hak ettiği ve kendisiyle ilgili olduğu yönündeki kavrayışın bir kişinin merhamet hissedip hissetmemesini etkileyeceği düşünülmektedir. Ayrıca, bireyin başa çıkabilecek kaynaklara sahip olduğuna dair öz yeterlilik değerlendirmesi, kişinin empatik kaygı yaşayıp yaşamadığını ve diğerinin acısını hafifletmek için harekete geçip geçmediğini veya bunun yerine kişisel sıkıntı yaşayıp yaşamadığını ve acının varlığında savunmacı davranıp davranmadığını etkiler (Atkins ve Parker, 2012, s. 525). Bu boyut içinde zorlukların kabul edilmesi, koçluk, yanında olduğunu ortaya koyan destekleyici yaklaşım, ekibi güçlendirme, güven aşılama ve ortak karar alma gibi davranış ve tutumlar söz konusudur (Willis ve Anstey, 2019, s. 54). Başkalarının sıkıntısına neyin yol açtığını, ideal olarak bir diyalog yoluyla, nedene ilişkin bir değerlendirme yaparak anlamak bu boyut ile karşılık bulmaktadır (Benevene, Bounomo ve West, 2022, s. 1).

3.3. Empati

Şefkatli liderliğin empati bileşeni diğerlerinin acısını paylaşmak, sıkıntılarını yansıtmak üzere empatik bir tepki hissetmeyi içermektedir (Sanso ve diğerleri, 2022, s. 3). İhtiyaç sahibi bir bireyin algılanan refahı tarafından ortaya çıkarılan ve bununla uyumlu olan diğerleri odaklı bir duygusal tepki olarak empati, sempati, şefkat, hassasiyet ve benzeri duyguları içerir. Aynı zamanda birey için sıkıntı veya üzüntü duygularını da içermektedir (kişinin acı çektiğine şahit olmanın ortaya çıkardığı doğrudan kişisel sıkıntı veya üzüntüden farklı olarak). Bu empatik duyguların, empatiye neden olan ihtiyacın giderilmesine yardımcı olmak için güçlü bir motivasyon kaynağı olması söz konusudur (Batson, Eklund, Chermok, Hoyt ve Ortiz, 2007, s. 65). Bu boyut diğer bireyle birlikte acı çekmeyi veya onun acısı ve endişesiyle empati kurmayı içerir (Atkins ve Parker, 2012, s. 525).

Çalışanlara yönelik empatik ilgi, etik/ahlaki erdemleri insanlara aşılıyarak, elverişli bir iş ortamı yaratıp örgütlerde görev yapan insanlarda güven oluşturarak şefkat kültürünü başarılı bir şekilde inşa edebilir. Örneğin, bir çalışana zorlu bir görevde yardımcı olurken, bir lider zorlandığını fark

edebilir, çalışanla empati kurabilir ve nasıl yardımcı olabileceğini sorabilir (Ramachandran ve diğerleri, 2023, s. 57).

3.4. Harekete Geçme

Şefkatli liderliğin harekete geçme boyutu başkalarının sıkıntısını hafifletmeye yardımcı olmak için uygun eylemde bulunmayı kapsamaktadır (Sanzo ve diğerleri, 2022, s. 3). Bu noktada şefkatli liderliğin değer yaratmayı merkeze alan harekete geçme boyutu iki alt süreç içerir: (1) bireyin önemli değerlerinin bilişsel olarak erişilebilir hale getirildiği, örneğin bireyin önemli yaşam hedeflerini ifade etme süreci yoluyla değerlerin onaylanması ve (2) değerlerle tutarlı eylem taahhüdü veya bireyin önemli yaşam hedefleri doğrultusunda hareket etme kararlılığının desteklenmesidir. Psikolojik esneklik sadece bireyin içsel deneyimleriyle olan ilişkisiyle ilgili değil, aynı zamanda değerler ve hedefler tarafından motive edilen amaçlı eylemi de içermektedir. Bu anlamda, farkındalık öncelikle şefkatli olma yeteneği ile ilgili olarak görülürken, değerlere yönelik eylem ise öncelikle şefkatli olma motivasyonu ile ilgili olarak görülmektedir (Atkins ve Parker, 2012, s. 529-530). Şefkatle karşılık vermek, kişinin acısının doğrudan nedenini düzeltmeye yardımcı olabilir. Örneğin, ölümcül derecede hasta olan babasına bakmanın acı verici sürecinden bahseden birinin elini tutmak, beklenmedik tıbbi harcamalar yapan birine para vermek kadar şefkatli olabilir (Kanov ve diğerleri, 2004, s. 814).

4. İŞ YAŞAMINDA ŞEFKATLİ LİDERLİK

İş yaşamında şefkatli liderlik, bir liderin herhangi bir çalışanın acısıyla empati kurmak ve acısını hafifletmek için gönüllü olarak harekete geçmesi anlamına gelmektedir. Bu manada şefkatli liderlik tarzı daha yüksek düzeyde örgütsel performansın sağlanması ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, iş yerinde şefkat; yenilikçilik, örgütsel öğrenme, üretkenlik ve performans gibi kolektif yeteneklerle de olumlu yönde bağlantılıdır (Barghouti ve diğerleri, 2023, s. 2). İş yaşamında şefkatli liderliğin örgüte katkılarına yönelik yapılan araştırmalar, şefkatli liderler ile çalışan işgörenlerin işlerine %25 ve çalıştıkları örgüte ise %20 daha fazla bağlı olduklarını ortaya koymaktadır. Bunun yanında ilgili araştırmalarda şefkatli liderler altında çalışan işgörenlerin tükenmişlik düzeyleri ise %11 daha düşük olarak bulgulanmıştır (Kislik, 2022). İş yaşamında şefkati deneyimlemek, çalışanlar arasındaki bağı psikolojik olarak güçlendirir; kuruma bağlılık artar ve iş arkadaşları iş arkadaşlarına destekleyici davranışlar sergiler. Şefkat, tükenmişlik ve

yorgunluğun azaltılmasına yardımcı olur, işgücünün refahını ve sağlığını iyileştirir, çalışanlar arasındaki ilişkiyi güçlendirir ve bir kuruluştaki genel üretkenliğe katkıda bulunur (Ramachandran ve diğerleri, 2023, s. 5).

İş yaşamında şefkati deneyimlemeye yönelik kolektif kapasiteyi geliştirmek, yalnızca şefkatle liderlik etmek değil, aynı zamanda diğer çalışanlardan, paydaşlardan ve toplum üyelerinden şefkatli lider davranışları ortaya çıkarmak için yeni fırsatlar yaratmaktadır. Başkalarıyla bağlantı kurma ve kusurlarını kabul etme becerisi, şefkatli liderlik için önemlidir; bu da liderlerin başkalarının neden olumlu sözler ve iyi niyetten daha fazlasına ihtiyaç duyduğunu anlamalarına yardımcı olur (Chairprasit ve Rinthaisong, 2022, s. 1; Shuck ve diğerleri, 2019, s.539). Çalışanlar acı çektikleri zamanlarda işyerlerinde şefkat görmeleri durumunda birçok fayda elde ederler. Örneğin, çalışanlar kendilerini meşrulaştırılmış ve yüceltilmiş hissederler; daha çabuk iyileşirler; kurumları tarafından değer gördüklerine dair güven geliştirirler; işlerinden daha fazla tatmin olurlar; iş yerinde olumlu duygular yaşarlar; başkalarına karşı şefkatle karşılık verirler; kurumlarına bağlı hissederler; diğerleri arasında işbirliği yaratırlar ve elverişli bir saygı ve uyum ortamı yaratırlar. Bu faydalar da üretkenliğin artmasına ve daha iyi kurumsal performansa yol açar (Ramachandran ve diğerleri, 2023, s. 2).

İş yaşamında şefkat, bu liderlik davranışlarını görenleri ve süreci izleyenleri de etkilemektedir. Örneğin, şefkatli liderliğe tanık olmak, bir örgütteki çalışanların davranış biçimleriyle ilgili gurur duygusu hissetmelerini artırabilir ve bunun sonucunda çalışanların örgüt yararı için daha fazla hareket etmeye teşvik edebilir. Araştırmalar, şefkatli liderliğe tanıklık edenlerin, şefkat olayıyla ilgisi olmayan ve bir şekilde ihlalde bulunan diğer çalışanlara karşı daha az cezalandırıcı eylemde bulunma eğiliminde olduklarını göstermektedir (Dutton ve diğerleri, 2014, s. 281). Bu kapsamda iş yaşamında şefkat üzerine yapılan araştırmalardan hareketle iş yaşamında şefkatli olmanın bireylere ve örgütlere kazandırabilecekleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: İş Yaşamında Şefkatli Olmanın Bireylere ve Örgütlere Kazandırdıkları (Dutton ve diğerleri, 2014, s. 298)

Bireylere Yönelik	Örgütlere Yönelik
<p>Bireyler için şefkatle davranmayı kolaylaştıracak tutum ve beceriler şu şekilde özetlenebilir:</p> <ul style="list-style-type: none"> • İş yaşamında şefkatin yaygın olarak varlığını kabul etmek ve onaylamak, • İş yaşamında şefkate yönelik farkındalık geliştirmek, • Bireyin işini ve üstleneceği rolü, işyerinde yaşanan acıları hissetmek, anlamlandırmak ve bunlara yanıt vermek için kaynaklar sağlamasını temin edecek şekilde tasarlamak. <p>İlişkisel bağlamda gerçekleşen sürece yönelik şu üç unsur ön plana çıkmaktadır:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Şefkate ihtiyacı olanlar daha açık olmalıdır, • Şefkatli liderlikte taraflar sorun olan duygular için psikolojik güvenlik çabası içinde olabilirler, • Her iki tarafta şefkatli liderlikte bağlantılarının kalitelerini artırabilir. 	<p>Liderler, iş yerinde şefkati teşvik etmek için önemli bir konumdadırlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bireylere, duygularını işyerine taşıyan ve sergileyen insanlar olarak davranmalı, • Birbiri içine girebilen iş ve yaşam sınırlarının teşvik edilmesi, • Çalışanlar arasında yüksek kaliteli ilişkilerin kolaylaştırılması, • Şefkati destekleyen uygulamaların hayata geçirilmesi - örneğin, seçme ve sosyalleştirme uygulamaları, çalışan destek uygulamaları veya şefkati destekleyecek şekilde fark etmeyi, hissetmeyi, anlamlandırmayı ve hareket etmeyi teşvik eden diğer uygulamaların kullanılması.

Şefkatli liderlik tarzı hala popüler olmasa da, mevcut iş yaşamının dinamikleri dikkate alındığında şefkatli liderliğe çok daha fazla ihtiyaç duyulduğu ve uygulandığı gözden kaçmamalıdır. Günümüzde iş yaşamı ve bağlantılı diğer ortamlar biraz karmaşık ve çalkantılıdır. Bu kapsamda tüm bireyler kişisel ilgi alanlarını ve iş hayatlarını yönetmek için hızlı bir şekilde hareket etmektedir. Aslında insanların çoğu zaman ve para yetersizliği gibi

nedenlerle bu iki yönü yönetmekte zorlanmaktadır. Böyle bir durumda, çalışanlara baskı yapılması onları strese sokacağı gibi liderlerine karşı da olumsuz bir izlenim yaratacaktır. Bu noktada şefkatli liderlerin duygusal zekaları ön plana çıkar. Dolayısıyla bu yönüyle zengin ve içselleşmiş şefkatli liderlerin empatik bir anlayış göstermeleri kaçınılmazdır. Şefkatli olmak, başkalarının başarısızlık, acı ve hayal kırıklığı ile başa çıkmalarına ve değerli hedeflere ulaşmak için bu hayal kırıklıklarının üstesinden gelmelerine yardımcı olmak için duygusal düzeyde tepki veren bir lider erdemidir (Marinda ve Weerasinghe, 2021, s. 62). Sonuç olarak, liderlerin şefkatli olmasının kuruma üç yönden olumlu etkileri olabilir. Birincisi, güven, özgecilik, kişilerarası ilişkiler gibi kaynakların yeniden canlandırılmasına yardımcı olma; ikincisi, paylaşılan değer ve inançların güçlendirilmesine destek olma; ve üçüncüsü, ilişki becerilerinin geliştirilmesini sağlamaktır (Barghouti ve diğerleri, 2023, s. 3).

Bu kapsamda, iş yaşamında şefkatli liderlik için davranışsal olarak aşağıdaki öneriler sunulabilir (Papadopoulos ve diğerleri, 2022, s. 189):

1. Çalışanlarınız konuşurken kendilerini rahat hissettikleri biri olunmalı ve konuştuklarında iyi bir şekilde dinlenmelidirler,
2. Çalışanlarınızın başına beklenmedik olaylar geldiğinde (örneğin aileleri ile ilgili bir konuda) sempatik olunmalı ve destek sağlanmalıdır,
3. Çalışan ekibinize aktif olarak yardım etmeli ve gerektiğinde onlar adına konuşulmadır,
4. Çalışanlarınızın sorunlarını ve yaşadığı çatışmaların çözülmesine aktif olarak yardımcı olunmalıdır.

Şefkatli liderler, iş yerinde şefkatli kültürlerin teşvik edilmesi ve sunulmasında çok önemli bir role sahiptir. Hem liderlik ettikleri kişilerin karşılaştıkları zorluklara karşı bir duyarlılık hem de bu zorluklara etkili bir şekilde yanıt vermelerine ve çalışma süreçlerinde başarılı olmalarına yardımcı olma taahhüdü taşırlar. İş yerinde şefkatli kültürler oluşturmanın temel amacı, herkesin mümkün olan en iyi ve en tatmin edici iş yaşamına sahip olması için desteklediği koşullar yaratmaktır. İş yerinde şefkat, değerlerimizi işimizde somutlaştırma taahhüdünü sürdürmede etkili olmayı içerir; bu da ortak yön, uyum ve bağlılık gerektirir. Şefkat aynı zamanda kapsayıcılık anlamına gelir; bu da mesleki geçmiş, görüş, ten rengi, cinsellik, din veya cinsiyetten

bağımsız olarak herkesi dahil etmek için birlikte çalışmak anlamına gelir. Şefkat, herkesin bir miktar liderlik etkisine sahip olduğunu hissettiği kolektif liderliği teşvik ederek gücü paylaşmayı gerektirir. Son olarak, şefkat, sadece bireysel sorumluluk alanlarımızda değil, iş yerlerimizde de yüksek kaliteli sonuçlara (kurum, hizmet ettiğimiz kişiler ve kurumda çalışanlar için) öncelik vererek ortak bir amaç iklimi geliştirmek için birlikte çalışılmasını gerektirir. (Benevene ve diğerleri, 2022, s. 1-2).

Bunun yanında iş yaşamında şefkat konusu henüz emekleme aşamasında olan bir araştırma konusudur. Genel olarak, şefkat üzerine yapılan araştırmalarda teori oluşturma çalışmaları hakim olup, bu kapsamda iş yaşamında şefkatin hem sürecini hem de sonuçlarını ele alan teorik test çalışmaları için geniş olanaklar bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle gelecekteki araştırmaların odak noktası olarak özellikle iş yaşamında şefkatin neden ve nasıl önemli olduğunu keşfetmek ve test etmek ile şefkatli liderliğe ihtiyaç duyan çalışanların bu süreç içindeki rolünü ve deneyimini keşfetmek dikkat çekmektedir. Bunun yanında şefkatin liderler ve çalışanlar arasındaki etkileşimsel ve ilişkisel doğasını vurgulamak ve iş yaşamında şefkatli liderlik ile yanıt vermek için kültürler arası farklılıkları incelemek ön plana çıkmaktadır (Dutton ve diğerleri, 2014, s. 293). Dolayısıyla, işyerinde şefkatin bir kurumun performansı üzerinde iyileştirici bir etkisi olduğu düşünülebilir. Liderlik, işyerinde bir şefkat kültürü yaratmada önemli bir role sahip olduğundan, şefkatli liderlik olgusunu anlamak, kavramın incelenmemiş boyutlarını ortaya çıkarmak ve uygulama için önemli pratik çıkarımlar önermek için değerli ve zamanındadır (Ramachandran ve diğerleri, 2023, s. 5).

SONUÇ

Liderliğin değişimi günümüz örgütleri ve iş dünyasının önünde durmaktadır. Geleneksel liderlik tarzları, ön kabullerin ötesinde, etkileşim, teknoloji, bilgi sistemleri gibi unsurlar kapsamında hızla değişmekte, söz konusu liderlik tarzları yerini daha çok insan odaklı ve birbirini anlamaya ve sorunları için çözüm bulmaya yönelik liderlik tarzlarına bırakmaktadır. Söz konusu değişimi gerçekleştirecek lider pozisyonundaki üst yönetimin net bir paradigma değişimini talep etmesi ve bu doğrultuda gerek ve beklentilere

yönelik süreçleri de göğüslemesi gerekmektedir. Günümüz iş yaşamı bu kapsamda birbirinin sorunlarını fark eden, birbirini anlayan ve empatik davranan liderlerin, olası sorunlara yönelik çözümler getirirken, aynı zamanda astlarını belirlenen vizyon kapsamında odaklayan ve örgütsel anlamda gelişim ve ilerlemelerine destek olan liderlere çok daha hızlı bir şekilde ihtiyaç duymaktadır.

Bu noktada sevgi ve karşılıklı saygı gibi temel insanı duygusal özelliklerden beslenen şefkatli liderlik tarzı ön plana çıkmaktadır. Birlikte acı çekmeyi ve acıya karşı büyük bir duyarlılık gösterebilmeyi gerekli kılan şefkatli liderlik (Balamur, 2023, s. 2) özellikle günümüz iş yaşamında çok daha sık karşılaşılabileceği olası kriz dönemlerinde önemli bir gereklilik niteliği taşımaktadır. Güvenden beslenen karşılıklı ilişkilerin kurulmasını sağlayan şefkatli liderler, örgüt çalışanlarının bağlılıklarının yüksek düzeyde olmasını sağlarken, diğer yandan da işgücü devir oranlarının da düşmesine önemli etkilere yapabilmektedir (Aksoy, 2021, s. 4). Yetişkinlerde şefkat eğitimi, beynin şefkatle aktive olan ve daha şefkatli davranışlara yol açan nöral devrelerini güçlendirdiği bilinmektedir. Dolayısıyla şefkatli davranmak aynı zamanda eğitimle kazandırılabilceği bir davranış olduğu için şefkatli liderliğin destek temeli de bu şekilde oluşabilir (Harrel, Berland, Jacobson ve Addiss, 2021, s. 1451).

Şefkatli liderlik ile ilişkilendirilebilecek diğer bir önemli olgu empatidir. Bu kapsamda örgüt liderlerinin şefkatli liderlere dönüşebilmesi için koçluk verilirken, nasıl bir gelişim izledikleri dikkatle gözlemlenmeli ve ölçümlenmelidir. Şefkatin temeli empatidir gerçekliğinde liderlerin şefkatli olabilmeleri için empatik tutum ve davranışlara çok daha fazla yönelmesi önerilebilir. Bu kapsamda şefkatli liderlik olgusu ve iş yaşamındaki yansımalarını inceleyen bu çalışmanın ilgili yazına katkı yapması beklenmektedir. Önemi giderek artan şefkatli liderlik konusunda hem örgütsel hem de bireysel düzeyde farkındalık oluşturmak çalışmanın diğer hedeflerinden biri olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, D. A. (2021). Krizden çıkışın anahtarı şefkatli liderlerin elinde mi?, *Harvard Business Review Türkiye Dergisi*, Mayıs.
- Aksoy, D. A. (2022). Liderlerin neden öz şefkate ihtiyacı var? *Harvard Business Review Türkiye Dergisi*, Mayıs.
- Ali, S. ve Terry, L. (2017). Exploring senior nurses' understanding of compassionate leadership in the community. *British Journal of Community Nursing*, 22(2), 77-87.
- Atkins, P. W. B. ve Parker, S. K. (2012). Understanding individual compassion in organizations: The role of appraisals and psychological flexibility. *Academy of Management Review*, 37(4), 524–546.
- Balamur, N. (2023). Kriz zamanlarında şefkatli liderlik edebilmek ve empatik stres. *Harvard Business Review Türkiye Dergisi*, Mart.
- Barghouti, Z., Guinot, J. ve Chiva, R. (2023). Compassion and altruism in organizations: A path for firm survival. *International Journal of Manpower*, 44(9), 1-19.
- Batson, C. D., Eklund, J. H., Chermok, V. L., Hoyt, J.L. ve Ortiz, B. G. (2007). An additional antecedent of empathic concern: Valuing the welfare of the person in need. *Journal of Personal and Social Psychology*, 93(1), 65–74.
- Benevene, P., Buonomo, I. ve West, M. (2022). Editorial: Compassion and compassionate leadership in the workplace. *Frontiers in Psychology*, 13, 1-3.
- Bolden, R. (2008). Distributed leadership. A. Marturano ve J. Gosling (Ed.), *Leadership: The key concepts* içinde (42-45. ss.). London: Routledge.
- Chaiprasit, W. ve Rinthaisong, I. (2022). Assessing the dimension and quality of the compassionate leadership measurement model. *Cogent Business & Management*, 9(1), 1-15.
- Chochinov, H. M. (2007). Dignity and the essence of medicine: The A, B, C, and D of dignity conserving care. *BMJ*, 335(7612), 184–187.
- Cummings J. ve Bennett, V. (2012). *Developing the culture of compassionate care: Creating a new vision for nurses, midwives and care-givers*. London: The Stationery Office.
- De Zulueta, P. (2016) Developing compassionate leadership in health care: An integrative review. *Journal of Health Leadership*, 8, 1–10.
- Doulgerof, I. (2023). Leadership revisited: Towards an integrative understanding of leadership, *Science Open Preprints*, 4, 1-20.

- Dutton, E. J., Workman, M. K. ve Hardin, E. A. (2014). Compassion at work, *The Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1, 277-304.
- Evans, D. (2022). So close to love: compassionate leadership in healthcare. *British Journal Healthcare Management*, 28(4), 1-8.
- Ferris, R. G., Davidson, L. S., Perrewe, L. P. ve Atay, S. (2009). *İş yaşamında politik yeti: İş verimliliğine etkisi*, İstanbul: Namar Yayıncılık.
- Friedrich, W. T., Vessey, B. W., Schuelke, J. M., Ruark, G. ve Mumford, D. M. (2011). A Framework for understanding collective leadership: The selective utilization of leader and team expertise within networks. *United States Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences*, Report No: 1288.
- Hewison, A, Sawbridge, Y. ve Tooley, L. (2019). Compassionate leadership in palliative and end-of-life care: A focus group study. *Leadership in Health Services*, 32(2), 264-279.
- Harrel, E., Berland, L., Jacobson, J. ve Addiss, G. D. (2021). Compassionate leadership: Essential for the future of tropical medicine and global health. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 105(6), 1450-1452.
- Hougaard, R., Carter, J. ve Afton, M. (2022). Ematiyle ikişki kurun ama şefkatle liderlik edin. *Harvard Business Review Türkiye Dergisi*, Ocak.
- Hougaard, R. ve Carter, J. (2021). Daha insancıl bir lider olmak. *Harvard Business Review Türkiye Dergisi*, Kasım.
- Howard W. C. (2005). Leadership: Four styles. *Education*, 126(2), 384-391.
- Kanov, J. M., Maitlis, S., Worline, M. C., Dutton, J. E., Peter, J. F., ve Jacoba, L. (2004). Compassion in organizational life. *American Behavioral Scientist*, 47, 808-827.
- Kislik, L. (2022). Acımasız Bir Kurumda Nasıl Şefkatli Bir Yönetici Olabilirsiniz? *Harvard Business Review Türkiye Dergisi*, Mayıs.
- Klingborg, J. D., Moore, A. D. ve Varea-Hammond, S. (2006). What is leadership? *Journal of Veterinary Medical Education*, 33(2), 280-283.
- Nikolic, G, Kvasic, G. S. ve Grbic, L. (2020). The development of authentic leadership theory. *PILC 2020 PAR International Scientific and Professional Leadership Conference High Impact Leadership* içinde (176-189, ss.), Rijeka: PAR University College.
- Lian, B. A. (2020). Compassion: At the heart of management and leadership, Erişim adresi: <https://www.msf.gov.sg/what-we-do/odgsw/social->

- insig <https://2020-Compassion-At-the-Heart-of-ManagementandLeadership>, Erişim tarihi 18.03.2023.
- Lilius, J. M., Worline, M. C., Dutton, J. E., Kanov, J. M. ve Maitlis, S. (2011a). Understanding compassion capability. *Human Relations*, 64(7), 873-899.
- Lilius, J. M., Kanov, J. M., Dutton, J. E., Worline, M. C. ve Maitlis, S. (2011b). Compassion revealed: What we know about compassion at work (And where we need to know more. K. Cameron ve G. Spreitzer (Ed.), *Handbook of positive organizational scholarship* içinde (273-316, ss.), New York: Oxford University Press.
- Malinda, R. ve Weerasinghe, D. T. (2021). Compassionate leadership: Does it matters today? *People Management Review*, 2(2), 61-67.
- Papadopoulos I, et al. (2022). Enactment of compassionate leadership by nursing and midwifery managers: Results from an international online survey. *BMJ Leader* 6, 186–191
- Raad, A. S. (2020). A path to the compassionate leadership in the context of Olympism. *Diagoras: International Academic Journal on Olympic Studies*, 4, 15–30.
- Ramachandran, S., Balasubramanian, S., James, F. W. ve Masaeid, A. T. (2023). Whither compassionate leadership? A systematic review. *Management Review Quarterly*, Article in Press, <https://doi.org/10.1007/s11301-023-00340-w>, 1-85.
- Riley, K. (2022). *Compassionate leadership for school belonging*. London: UCL Press.
- Rowe, W.G. ve Guerrero, L. (2018). *Cases in leadership*, 5th Edition, USA: Sage Publications Inc.
- Sanso, N, Leiva JP, Vidal-Blanco G, Galiana L, West M. (2022). The measurement of compassionate leadership: Adaptation and Spanish validation of the compassionate leadership self-reported scale. *Scandinavian Journal of Caring Science*, 4, 1–15.
- Shuck B, Alagaraja M, Immekus J, Cumberland D, Honeycutt-Elliott M. (2019). Does compassion matter in leadership? A two-stage sequential equal status mixed method exploratory study of compassionate leader behavior and connections to performance in human resource development. *Human Resource Development Quarterly*. 30, 537-564.
- Sinclair, S., McClement, S., Raffin-Bouchal, S., Hack, T.F., Hagen, N.A., McConnell, S. ve Chochinov, H.M. (2016). Compassion in health

- care: An empirical model. *Journal of Pain Symptom Management*, 51(2), 193-203.
- Thompson, L. B. (2010). *Yeni Yöneticinin El Kitabı 1 / Yönetim Fonksiyonları*. (Çev: V. G. Diker). İstanbul: Hayat Yayın Grubu.
- Vermeiren, J. (2019). *The compassionate leader: How to create the space for an inspiring vibe*, Life is a Game Publishing.
- Vogel S, ve Flint, B. (2021). Compassionate leadership: How to support your team when fixing the problem seems impossible. *Nursing Management*, 28(1), 32-41.
- Waddington, K. (2018). Developing compassionate academic leadership: The practice of kindness, *Journal of Perspectives in Applied Academic Practice*, 6(3), 87-89.
- Willis, S. ve Anstey, S. (2019). Compassionate leadership in district nursing: a case study of a complex wound. *British Journal of Community Nursing*, 24(2), 50-57.
- Woods, A. P., Bennet, N., Harvey, A. J. ve Wise, C. (2004) Variabilities and dualities in distributed leadership: Findings from a systematic literature review. *Educational Management, Administration and Leadership*, 32(4), 439-457.
- Yukl, G. (2006). *Leadership in organizations*. 6th. Edition, New Jersey: Pearson-Prentice Hall.
- Zel, U. (2006). *Kişilik ve Liderlik*, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Zhu W., Chew, K. H. I., ve Spangler, D. W. (2005). CEO transformational leadership and organizational role of human-capital-enhancing, human resource management, *The Leadership Quarterly*, 16(1), 39-52.

BÖLÜM 8

DİJİTAL STRATEJİ

Dr. Öğr. Gör. Mehtap BATTAL¹

---

¹ Bahçeşehir Üniversitesi -Yarı Zamanlı, mehtap.battal@ou.bau.edu.tr ORCID (0000-0003-1195-8532), Kongre'de Bildiri olarak sunulmuştur (6. Internat,onal İzmir, Economics Congress, August 29-30, 2022, İzmir).

GİRİŞ

Dijital teknolojiler şirketlere, sektörler, ülkelere ekonomik büyümeyi hızlandırma açısından eşsiz fırsatlar sunmaktadır. Birçok nedenle meydana gelebilecek olan iş kesintilerinde, kriz ve kaos zamanlarında, dijital teknolojiler şirketlerin, sektörlerin ve ülkelerin mevcut duruma adaptasyonunda en etkili araç olmuştur. Bu nedenle, dijital ekonomi giderek daha büyük bir ivme ile gelişmektedir.

Dijital ekonominin iki önemli aktörü Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Çin Halk Cumhuriyeti'dir (Çin). United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD'a (2019) göre ABD ve Çin, blok zincir teknolojileriyle ilgili tüm patentlerin yüzde 75'ini, Nesnelere internetine (IoT) yapılan küresel harcamaların yüzde 50'sini ve genel bulut bilişim için dünya pazarının yüzde 75'inden fazlasını oluşturmaktadır. Ayrıca, dünyanın en büyük 70 dijital platformunun piyasa değeri değerinin yüzde 90'ını ve 2019 itibarıyla, küresel e-ticaret satışlarının yaklaşık %72'sini de ellerinde bulundurmaktadırlar (Herbert ve Loudon, 2020). Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF), Çin'deki dijital ekonominin büyüklüğünün 2025 yılına kadar GSYİH'nın yüzde 50'sine ulaşacağını öngörmekte ve Çin'in hızlı dijitalleşmesine devam edeceğini vurgulamaktadır. Dünya Bankası (World Bank-WB) dijital ekonominin son 15 yılda küresel GSYİH'den iki buçuk kat daha hızlı büyüdüğünü belirtmiş olup küresel GSYİH'nın yüzde 15,5'ine eşdeğer olduğunu bildirmiştir.

Bu kapsamda, dünyadaki dijital yönelime ayak uydurmak için şirketlerin dijital strateji oluşturması, dinamik teknoloji ve pazar türbülanslarının üstesinden gelebilmenin ötesine geçerek ulusal ve uluslararası platformlarda hedeflenen pazar paylarını yakalayabilmek için gereklidir. Birçok şirket sürdürülebilirlik, iklim riskleri ve pandemi gibi global piyasaların altını üstüne getiren gündemin türbülanslarıyla sarsıldıktan sonra dijital strateji ihtiyacını belirlemiş olsalar da dijital stratejiyi nasıl oluşturacakları, nereden başlayacakları hangi fonksiyonlarının öncü olması gerektiği ve en önemlisi, bütünsel kurgu konusunda bulanıklık yaşamaktadırlar.

Bu kapsamda, şirketlerin bütünsel bir kurgu ile dijital stratejilerini nasıl oluşturmaları gerektiği konusuna açıklık getirilmek istenmiş olup şirketleri dijital stratejilerini oluştururken yapılandırılmaları ve/veya yeniden yapılandırılmaları gereken alanlar; (1) organizasyon, (2) liderlik, (3) kültür, (4)

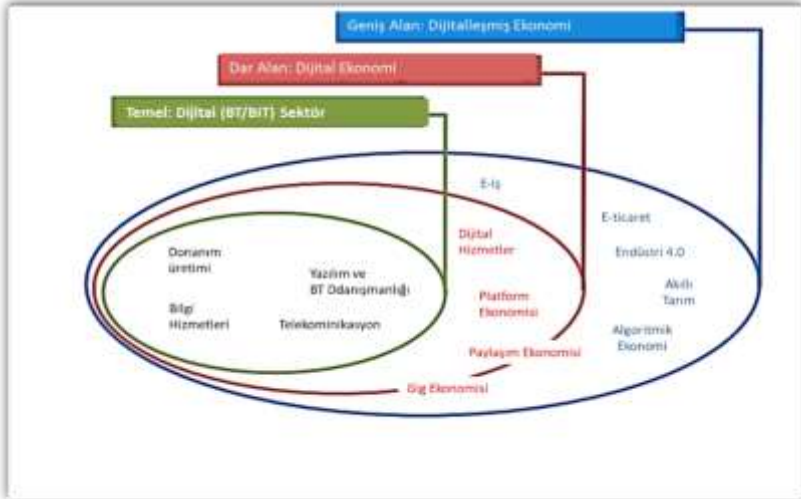
insan kaynağı, (5) teknoloji, (6) müşteri deneyimi ve (7) tedarik zinciri olarak belirlenmiş ve bütünsel dijital strateji geliştirme konusunda bir çerçeve sunulmuştur.

1. DİJİTAL EKONOMİ

Dijital ekonomi terimini ilk olarak “*The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*” başlıklı kitabında Don Tapscott kullanmıştır (Sorescu ve Schreier, 2021). Kitapta doğrudan bir dijital ekonomi tanımı yapılmasa da dijital ekonominin; yeni ekonomi, yeni iş ve yeni teknoloji arasındaki ilişkisi ve bunların birbirini nasıl mümkün kıldığı açıklanmaktadır (Bukht ve Heeks, 2017).

Dijital ekonomi, Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) sağladığı ekonomik faaliyetler ağı olarak tanımlandığı gibi literatürde, dijital teknolojilere dayalı bir ekonomi olarak genel bir şekilde de ifade edilmektedir. European Commission’a (2013) göre dijital ekonomi; “İnternet Ekonomisi”, “Yeni Ekonomi” veya “Web Ekonomisi” olarak da adlandırılmaktadır. OECD (2013), dijital ekonominin, internet üzerinden elektronik ticaret yoluyla mal ve hizmet ticaretini mümkün kıldığını ve yürüttüğünü ifade etmiştir.

Bukht ve Heeks’in (2017) belirlediği dijital ekonominin temel ve geniş kapsamlı aktivite yelpazesi Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Dijital Ekonominin Kapsamı Kaynak: Bukht ve Heeks, 2017: 13

2. STRATEJİ

Strateji kavramı, örgütsel literatür bağlamında ellili yıllarda Harvard Business School'daki öğretim üyeleri tarafından gelişmiştir. Chandler (1962), stratejiyi tanımlayıcı bir kavram olarak kullanan ilk araştırmadır. Chandler (1962), araştırmalarında stratejinin yeni bir yön belirlemek için kullanılan kilit mekanizma olduğu ve bunun organizasyon yapısı ve performans üzerindeki etkisinin önemli olduğu sonucuna varmıştır. Chandler'ın (1962) görüşüne göre strateji, "işletmenin temel uzun vadeli amaç ve hedeflerinin belirlenmesi ve bu amaçları gerçekleştirmek için gerekli olan kaynakların tahsis edilmesi ve eylem planlarının benimsenmesi" anlamına gelir. Açıkça, bu strateji tanımı, her iki ucun (amaçlar ve hedefler) ve araçların (eylem yolları ve kaynakların tahsisi) unsurlarını içerir. Mintzberg (1978) ise örgütsel stratejilerin nasıl istemeden ortaya çıkabileceğini tanımlamıştır. Bu nedenle, teorik kavramsallaştırmalara hem önceden tasarlanmış hem de ortaya çıkan stratejileri dahil etmek için Mintzberg (1978), Miles ve Snow (1978), araştırmacıların stratejiyi organizasyonun önemli kararlarında ve eylemlerinde bir model olarak görmeleri gerektiğini öne sürmüşlerdir. Tipik olarak, bu kararlar (1)kuruluşun çevresiyle uyumunu sürdürmeye ve (2)temel iç bağımlılıklarını yönetmeye yönelik olacaktır. Stratejiyi bu şekilde tanımlamak, araştırmacıların stratejinin soyut ve normatif yönlerinin ötesine geçerek, gerçekten örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmak için gerekli kaynakların tahsisini içeren kararlara doğru hareket etmelerini sağlamaktadır (Snow ve Hambrick 1980). Bir firmanın stratejisi, firmanın gelecek yılları için yönetim tarafından belirlenen genel yön veya vizyondur. Sonuç olarak, bir girişimin başarısı, yönetimin kaynakların nasıl tahsis edileceğine ve hangi yeteneklerin geliştirileceğine ilişkin stratejik kararlarına bağlıdır.

3. DİJİTAL STRATEJİ

Dijital strateji, farklı değerler yaratmak için dijital kaynakları kullanan bir organizasyon stratejisi olarak kavramsallaştırılabilir (Bharadwaj ve ark., 2013). Rauser (2016) dijital stratejiyi bir şirketin tüm dijital girişimlerine uyguladığı strateji olarak tanımlamaktadır. Bu, gerekli tüm bilgileri toplamaktan şirketin dijital olgunluğunu değerlendirmeye, planlamaya, riskleri ve fırsatları tanımaya ve dijital stratejiyi yönetmeye kadar tüm süreçleri içerir. Son yıllarda dijital teknolojilerin gelişmesi, tüm sektörlerdeki hemen hemen tüm işletmeleri etkilemiştir. Dijital strateji, bir organizasyonun tüm seviyelerinde ve birimlerinde dijital kaynakları ve yetenekleri geliştirerek ve kullanarak değer yaratan, çevik olan iş düzeyindeki

stratejinin bir parçası veya tamamıdır. Chandler'e (1962) göre yeni bir stratejinin benimsenmesi, yeni kaynaklar eklemeyi gerektirir ve işletmeden sorumlu kişilerin iş ufkuunu değiştirir. Fırsatların (büyüme veya değişim için) yarattığı yeni farkındalığa yanıt olarak, kuruluş, yeni istenen verimlilik seviyelerinde çalışmak için (mevcut kaynakları yeniden dağıtarak veya genişleterek) yapısını yeniden biçimlendirmelidir. Tam bu noktada, Chandler'in önerdiği gibi; dijital strateji, dinamik bir iş ekosisteminde organizasyon ve iş birliği içinde dikey ve yatay olarak hizalanıp bütünleşerek, işin tüm farklı boyutlarını yeniden tanımlanmakta ve müşteriler, çalışanlar ve bu dijital ekosistemdeki tüm aktörler ile ilişkileri yeniden oluşturmaktadır. Dijital teknolojilerden kaynaklanan dönüşüm işletmeler için kaçınılmazdır ve bu ortamda kazanımı ve kaybedeni belirleyen ise bu teknolojileri stratejik olarak kullanma bilgi ve becerisidir. Bu nedenle, Şirketler, Bilişim Teknolojileri (BT) stratejilerinin şirketlerdeki rolü yeniden ele alınmalı ve bu dijital dönüşüm ortamında rekabet edebilmek için operasyonel düzey yerine işletme düzeyinde bir strateji geliştirmelidir.

4. DİJİTAL STRATEJİ ÇERÇEVESİ

Şirketlerin dijital teknolojileri benimsemesi ve kullanması hem operasyonel bazda ve organizasyonel bazda önemli bir etkiye sahiptir. Şirketler dış çevrelerindeki fırsatları yakalayabilmek için içeride fonksiyonlar bazında dijital yeteneklerini geliştirmelidir. Üretim süreçleri, iş modeli, ürünler ve hizmetler dijitalleşmenin ana hedefleridir (Agrawal ve Narain, 2018). Dünya, büyük veri, nesnelerin interneti ve yapay zeka sayesinde daha akıllı bir hale gelmiştir. Bu akıllı dünyada, şirketlerin bütünsel bir dijital strateji geliştirilmesi çok kolay bir iş değildir. Özellikle, dijitalleşmenin zorluklarına organizasyon ve yönetim açısından bakıldığında birçok şirket için büyük bir çaba sarf edilmesi gerektiği açıktır.

Dijital strateji, şirketleri dijitalleşme yolculuklarında desteklemek ve tüm dijitalleşme çabalarını koordine etmek, önceliklendirmek ve uygulamak için birleştirici bir unsur olarak kullanılabilir. Bu çalışmayla, şirketlerin dijital strateji mantığını ortaya koyması için gözden geçirmesi gereken alanlar; (1)organizasyon, (2)liderlik, (3)kültür, (4)insan kaynağı, (5)teknoloji, (6)müşteri deneyimi ve (7)tedarik zinciri olarak belirlenmiştir. Şekil 1'de yer aldığı gibi liderlerin dijital vizyonu çerçevesinde oluşturulan dijital kültürün şirketin tüm düzeylerinde içselleştirilmesi benimsenmesi gereklidir. Bu kültürle uyumlu dijital yeteneklere sahip insan kaynağı dijital süreçleri yönetebilme becerisiyle donatılmış olmalıdır. Organizasyon yapısı ise

hiyerarşik yapıdan arındırılmış düz ve çevik adımlar atabilecek iş modeli ve çalışma modeliyle dijital hareket kabiliyetine sahip forma dönüştürülmelidir. Müşteriler için uçtan uca farklı müşteri deneyimi tasarım ve uygulamalarının hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra şirketin güçlü dijital teknoloji, araç ve bilişim teknolojileri altyapısı ile donatılması yoluyla tedarik, üretim, satış ve müşteri zincirini yine uçtan uca hedeflenen şekilde yönetilmesi gerektiği düşünülmektedir. Şirketlerin sektörleri ve hedefleri doğrultusunda, bu çalışmayla belirlenen yedi ana alanda girişimlerini başlatması gereklidir. Elbette tüm değişim ve dönüşüm aynı anda ve hızda olmayacaktır. Ancak, şirketlerin bu alanların tümü hizalanana kadar girişimlerine devam etmesi bütünsel entegrasyon sağlanması açısından oldukça önemlidir.

Şekil 1: Dijital Stratejinin Çerçevesi (Yazar tarafından geliştirilmiştir)

4.1. Organizasyon

James ve Jones'a (1976) göre tanımlayıcı bir bakış açısıyla, organizasyonel yapının değişkenleri ve boyutları üzerine literatürün gözden geçirilmesi ve senteziyle, organizasyonel yapının önerilen yedi boyutu: (a)organizasyonel büyüklük, (b)karar verme ve yetkinin merkezileşmesi,

(c)yapılandırma, (d)resmileştirme, (e)uzmanlaşma, (f)standardizasyon ve (g)organizasyonel bileşenlerin birbirine bağımlılığıdır (James ve Jones, 1976). Simon'a (1962) göre geleneksel organizasyonlar hiyerarşik olarak düzenlenir; üstlerin astların faaliyetlerini planladığı ve koordine ettiği, kaynakları tahsis ettiği ve sorunları ve çatışmaları çözdüğü bir otorite (raporlama) yapısı aracılığıyla kontrol ve koordinasyon sağlanır. Hiyerarşik bir organizasyon, kaçınılmaz olarak üyeleri arasında hiyerarşik bir zihniyet aşılır. Sonuç olarak, örgüt üyeleri hiyerarşiye ekonomik olduğu kadar psikolojik olarak da bağımlı hale gelirler (Snow ve ark., 2017).

Dijitalleşmenin organizasyonel etkileri; organizasyonun boyutunu ve şeklini, organizasyonel öğrenmeyi, organizasyonel çevikliği, inovasyon yeteneklerini ve iş ekosistemlerinin gelişimini içerir (Kuusisto, 2017). Organizasyonun şeklinin, sanayi devrimleriyle birlikte daha az yapılandırılmış yalın ve daha düz olduğu tespit edilmiştir. Her çalışanın şirket hakkında eskisinden daha fazla bilgiye erişimi vardır ve bu da daha bilinçli kararlar alınmasını sağlar. Kurumsal öğrenme yetenekleri, temel olarak veri kodlaması ve iyileştirilmiş analiz olanakları nedeniyle geliştirilir. Organizasyonel çeviklik, katkıda bulunan birçok faktörün sonucudur. Kuusisto (2017), Alavi ve ark.'larının (2014) göre çeviklik iki ana avantaj sunduğunu belirtir: birincisi, iş tehditlerine zamanında yanıt verebilmek. İkinci fayda ise şirketlerin kendilerini sunarken fırsatları belirleme ve bunlardan yararlanma yeteneğidir. Yine, Alavi ve ark.'larına göre kurumsal çeviklik iki farklı alt bölüme ayrılabilir: (1) İş gücü çevikliği, insan kaynaklarının çeşitli yönlerine ve bunların çeviklik üzerindeki kümülatif etkisine atıfta bulunur, (2) İş süreci çevikliği, şirketlerin iş süreçlerini uyarlama kolaylığı ve hızı anlamına gelir. İnovasyon yetenekleri ise farklı kaynaklardan elde edilen artan miktarda bilgi nedeniyle daha kolay geliştirilmektedir. Tedarik zincirleri veya tedarikçiler ve müşteriler ise iş ekosistemleriyle değerlendirilmektedir. İş ekosistemi, aynı pazara veya ürüne odaklanan ve genellikle birbirleriyle etkileşime giren bir grup şirket için kullanılan bir kavramdır. Dijitalleşme, iş ekosistemlerinin gelişiminde merkezi bir rol oynamıştır. Bunun nedeni, dijital teknolojilerin ticari işlemleri otomatikleştirmedeki ve ucuz iletişim olanakları sunmadaki kolaylaştırıcı rolüdür. Başlangıçta iş ekosistemindeki şirketler rakip olarak görülse de ortaklıklar artan müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için birbirlerinin sayısız güçlü yönlerinden yararlanmaktadır. Ancak, şirketler müşteri ilişkileri üzerinde kontrolü elinde tutmak için kendi katma değerlerini ekleyebileceklerinden emin olmalıdır. İş ekosistemlerinin varlığı, çok daha

ucuz iletişim ve kontrol harcamaları nedeniyle kısmen dijitalleşme ile sağlanmaktadır (Kuusisto, 2017).

Dijital teknolojiler organizasyonların sadece çalışma şeklini değil, aynı zamanda organizasyon hakkında düşünme şeklimizi de değiştirmektedir. Organizasyonlar giderek artan bir şekilde iletişim, kontrol ve koordinasyon araçlarını paylaşan dijital ve insan iş gücünü içermektedir. Bununla birlikte, günümüz iş ortamlarının çoğu istikrarlı ve öngörülebilir değil; karmaşık ve belirsizdir (Snow ve ark., 2017). Bu belirsiz ortamların üstesinden gelebilmek için şirketlerin, hiyerarşiyi minimize etmek ve çevik aksiyonlar alabilmek için organizasyonel yapılarını yalın ve düz yapıya dönüştürmelerinin önemli ve öncelikli olduğu düşünülmektedir.

4.2.Liderlik

Dönüşen pazarlar, oyuncular, dağıtım kanalları ve müşterilerle ilişkiler gibi dijitalleşmenin rekabetçi iş ortamında yarattığı büyük etki, kuruluşların dijital dönüşüm konusunda üst düzey bir stratejik bakış açısı benimsemesini gerekli kılmıştır. Bir organizasyonun son derece dijitalleşmiş bir dünyada rekabet gücünü korumasını sağlayacak dijital teknolojilerin seçimindeki yeni sorumluluklar, esas olarak CEO'ya (Chief Executive Officer-İcra Kurulu Başkanı) verilmektedir. Dijital çağdaki CEO'lar, kuruluşlarının ihtiyaçlarına uygun doğru teknolojiyi benimsemeye ve aynı zamanda çalışanlara yeni teknolojiyi benimsemeleri konusunda olumlu bir tutum iletmede temel bir role sahiptir. CEO'ların, üst yönetim ekibine dijital bir kültürü aşılmalara ve organizasyon içinde dijital bir değişimi aktif olarak sürdürmelerine dahil etmeleri gerekmektedir. Bu konuda, dijital strateji tanımında ve uygulamasında giderek daha önemli bir oyuncu haline gelen CEO ve CIO (Chief Information Officer- Bilişim Teknolojileri Başkanı) arasında daha büyük bir etkileşime ihtiyaç vardır. CIO'lar bütün organizasyon tarafından paylaşılan dijital stratejinin teknolojik altyapısını belirleyip faaliyetlerin dijital uyumunu koordine eder. Piyasaların sunduğu dijital iş fırsatlarını kullanır. İşletmenin dijital dönüşümünü bütünüyle yürütür. Hedeflerine başarılı bir şekilde ulaşmak için CIO'ların hem dijital stratejinin özelliklerine hem de karşılması gereken kurumsal ihtiyaçlara ilişkin net bir bakış açısına sahip olmaları gerekir. Ayrıca, uygun hızı belirlemek için değişim sürecinin her adımında organizasyonun hazır olup olmadığını dikkatle değerlendirmelidir. Kuruluşları yönlendirmek ve dijitalleşmeden yararlanmak için liderlerin çeşitli farklı yetenekler geliştirmesi gereklidir (Cortellazzo ve ark., 2019). Bu bağlamda, liderlik yetenekleri, yöneticilerin

değişimi yönlendirme tarzını belirler. Larjovuori ve ark. (2016:1144), dijital liderliği “liderlerin dijitalleşme süreci için açık ve anlamlı bir vizyon oluşturma yeteneği ve bunu gerçekleştirmek için stratejiler yürütme yeteneği” olarak tanımlamıştır. Başarılı dijitalleşme süreci, dijital kültürler için ilham verme ve geliştirme ve yatırım risklerine karşın yenilikçi dijital çözümlerin geliştirilmesini teşvik etme becerisine sahip güçlü dijital liderler gerektirir.

Valentine ve Stewart (2015) dijital liderde bulunması gereken yetkinlikleri şu şekilde özetlemiştir: (1) stratejik avantaj ve teknolojiyi yönetmek için beceri, bilgi ve deneyim, (2) teknoloji kararları almak ve riski yönetmek, (3) getiri elde etmek ve değer ortaya koymak için teknolojiyi kullanmak. Bennis'e (2013) göre dijital liderler, esneklik ve yeniyeye açıklıkla birlikte adaptif kapasitesine sahip olmalıdır. Dijital liderliği tanımlamaya yönelik bir başka yaklaşımı da Toomey (2016) tarafından ifade edilmiştir; liderlik kavramını dijital çağın paradigma kaymasıyla ilişkilendirir ve dijital liderliği şu şekilde tanımlar: (iş) dijital teknolojileri etkin, verimli ve kabul edilebilir kullanımı yoluyla büyüme ve değer yaratmasıdır. Dijital liderlik, işi yeniden icat etmek ve pazarları genişletmek ve yıkmak için teknoloji destekli fırsatlar aramaktır, farklı paydaşların kendi çıkarlarını geliştirmek için teknolojiyi nasıl kullandığını anlar ve organizasyonu değişime odaklar ve tüm kaynakları bu değişime doğru harekete geçirir. Bu tanımlamalarda önemli olan, dijital teknolojinin kullanımı ve benimsenmesi ve bu teknolojik fırsatlara tepki verme yeteneğinin vurgulanmasıdır (De Waal ve ark., 2016).

Dijital liderlik, klasik liderlik ilkelerinden ayrılmalıdır; tamamen farklı bir liderlik tarzının gerekli görüldüğünü belirtmek gerekir. Dijital liderlerin kurumlarında, dijital bir zihniyet oluşturma, dijital teknolojilerin kullanımında ustalaşma, gelişmeleri öngörebilecek bir vizyon, dijital iş modeli adaptasyonu sağlama gibi becerilere sahip olması gereklidir. Doye'a göre (2020:212) dijital liderler için kural şudur: “Kontrolü bırak ama liderliği elinde tut” (Bach ve Sulíková 2021). Günümüzde, şirketlerin liderleri, dijitalleşmeyi yönetebilmek için hem teknik hem de yönetsel dijital beceriler geliştirmelidir.

4.3. Kültür

Dijital dönüşümün ilk ve en önemli adımlarından biri organizasyonlarda kültürel bir değişimdir. Hamburg'a (2019) göre kültür, davranış için bir teşvikçidir; organizasyonlar ve yöneticiler, çalışan davranışının teknolojik çözümlere uyması, benimsenmesi, desteklemesi ve bunu iş, iletişim

ve iş birliği içerisinde kullanmasıdır. Schein'in (2010) *Organizational Culture and Leadership* adlı kitabında belirttiği oyunun kuralları yani, bir çalışanın organizasyon içinde tutunabilmesi, kabul edilebilmesi için üstü kapalı, yazılı olmayan kuralları öğrenmesi, "burada işler böyle yürür" mantığını sorgulamadan (geleneksel yapı) uygulanması dünyanın dijitalleşmeye başlamasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Geleneksel organizasyonel kültür dijital kültüre dönüşürken "bundan böyle, burda işler böyle yürüyor" şekline evrilmiştir. "Bundan böyle", geri dönüşü olmayan dijitalleşme yolunda hep birlikteyiz ve tek yönlü biletlerle, dijital teknoloji ve araçları kullanmayarak yola devam etmenin neredeyse imkansız olduğunu hep birlikte idrak etmiş durumdayız.

"Bundan böyle" dijital kültürün içinde ustalaşan dijital yetkinliklere sahip insan kaynağı, dijital müşterilerle etkileşimi sağlayabilmeli, dijital rakiplere karşı rekabeti yönetebilmelidir. Kurumun dijital kültürü, çalışanların dijitalleşme yolundaki davranışlarını ve çalışma şeklini (uzaktan, hibrit) ve dolayısıyla kurumsal performansını, başarısını ve başarısızlığı etkiler. Açık diyaloglar, eğitime yapılan yatırım, denemeye izin veren kültür, iş birliği, kararlara çalışanların dahil edilmesi dijital kültürün önemli bileşenleridir. Kane ve ark.'ları (2016), dijital olarak olgunlaşan firmaların organizasyon kültürlerinin hepsinin hızlı deneme, artan risk iştahı ve yeteneğe yatırım gibi ortak özelliklere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Dijital şirket kültürünün deney yapma özgürlüğüne, yaratıcılığın ortaya konmasına imkan vermesi ve sürekli denemelere izin vermesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu genellikle "fail forward culture-başarısızlık kültürü" olarak adlandırılır, yani kültürün; deney yapmaya ve ardından hatalardan ders çıkarmaya izin vermesi anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, böyle bir kültürün oluşturulması, yönetim kurulundan ve C düzeyindeki yöneticilerden dijital stratejiyi desteklemesi gereken güçlü ve sürekli bir taahhüt gerektirir (Rowles ve Brown 2017). Dijital kültürün yerleşmesi için başarısızlıkları tüm ekip üyeleriyle açıkça tartışılması, kararların tek bir kişiye değil, tüm ekibin görüşüne göre verilmesi, ekiplerin işlevler arası çalışması (BT, pazarlama, finans gibi farklı departmanlardan insanların bir araya gelmesi gibi), şirkette proje çalışmalarında güçlü hiyerarşilerden kaçınılması, her ekip üyesinin dijital ürünler ve hizmetler için fikir ve önerilerini ortaya koyması sağlanmalıdır (Proksch ve ark., 2021).

Duerr ve ark. (2018), dijital beceriler, giderek daha talepkar olan dijital müşteriler, dijital organizasyon çevikliğini artırmak ve BT'nin

inovasyona canlı entegrasyonu sağlamak için değer ve inançlarda; çapraz fonksiyonlu ekiplerin oluşturulması, fiziksel ve sanal işbirliğinin gerçekleştirilmesi, ikili yapı oluşturulması, startuplarla iş birliği, ortaklar ve rakiplerle platform işleri yürütülmesi, müşteri entegrasyonu, startup zihniyeti, başarısızlık kültürü, çoklu karar verme mekanizmalarında ve iş geliştiricisi olarak BT’de düzenleme yapılması gerektiğini önermiştir. Sonuç olarak, firmayı kapsamlı bir şekilde dijitalleştirmek için “bir dijital organizasyon kültürü”nün tezahürünü anlamak gereklidir (Duerr ve ark., 2018).

4.4. İnsan Kaynağı

İnsan kaynağı alanını; dijital yeteneklere sahip iş gücü, dijital zihniyete sahip işveren ve dijital teknolojiyi sunan işyeri olmak üzere üç ayrı başlık altında incelemekte fayda vardır. Çünkü, bu üç saç ayağı aslında bütünsel dijital strateji dahilinde insan kaynağı boyutunun önemli bileşenleridir ve hizalandıklarında organizasyon için kaldıraç etkisi yaratır.

Günümüzde devam eden dijitalleşmenin ve yeni teknolojilerin çalışma şeklimiz üzerinde muazzam bir etkisi vardır. İş yerlerinde dijitalleştirilmiş geleceğin zorluklarının üstesinden gelmek için iş gücünün mevcut ve ihtiyaç duyulan dijital yetkinlikleri arasındaki boşluğa dair artan bir farkındalık yaşanmaktadır. Profesyonel çalışma ortamlarında kullanılan cihazlar ve yazılım programları, daha verimli olmak ve çalışmayı kolaylaştırmak için sürekli olarak yenilenmektedir. Bu değişiklikler, işyerinde dijital bilgi ve iletişim teknolojisinin (BİT) kullanımının artmasını gerektirmektedir. Bugün çalışanların çoğunluğu iş yerinde dijital BİT kullanmaktadır. Çoğu iş yeri en azından temel dijital yetkinlikler gerektirir 2006 yılında, Avrupa Parlamentosu ve Konseyi, “dijital yetkinliği” yaşam boyu sekiz temel yetkinlikten biri olarak tanımlamıştır. Bu nedenle, çalışanların hızla değişen çalışma ortamının sürekli artan taleplerine uyum sağlamak için yaşam boyu öğrenmeye katılmaları ve yeni yetkinlikler edinmeleri gerekmektedir. Arnold ve ark.’larının (2015) araştırmasında, görüşülen çalışanların üçte ikisinden fazlası, teknik yenilikler nedeniyle işteki yetkinliklerini sürekli olarak geliştirmeleri gerektiğini belirtmiştir. Martin (2005) dijital okuryazarlığı; bireylerin dijital kaynakları tanımlama, erişme, yönetme, entegre etme, değerlendirme, analiz etme ve sentezleme, yeni bilgi oluşturma, medya ifadeleri oluşturma ve iletişim kurma için dijital araçları ve olanakları uygun şekilde kullanma farkındalığı, tutumu ve becerisi olarak tanımlamıştır. Ferrari (2012), dijital yeteneği, günümüzün dijital toplumunda yaşamın birçok farklı alanında çok geniş bir anlamda "iş, istihdam

edilebilirlik, öğrenme, boş zaman ve/veya katılım ile ilgili hedeflere ulaşmak için bilgi ve iletişim teknolojilerini kendinden emin, eleştirel ve yaratıcı kullanımı" olarak tanımlamaktadır. Bu tanımla, günümüzün dijital toplumunda hayatın birçok farklı yönüne atıfta bulunmayı amaçlamıştır. Bu tanımda, dijital yetenekler sadece çevrimiçi bilgi arama gibi temel becerileri değil, aynı zamanda bilgilerin ilgili yaşam bağlamlarında analizi, yorumlanması ve uygulanması gibi daha karmaşık yetenekleri de içermektedir (Oberländer ve ark., 2020).

Dijitalleşme; temel süreçlerde, kaynaklarda, becerilerde, altyapıda ve yönetim yaklaşımlarında değişiklik yapılmasını gerektirecektir. İnsan kaynakları (İK) organizasyonları dijital teknoloji aracılığıyla daha fazla hizmet sundukça, artan miktarda bilgi, içgörü, araç ve uzmanlığa yöneticiler ve çalışanlar tarafından doğrudan erişilebilir olacaktır. Şirketlerin insan kaynakları yöneticileri, kültür ve değerler, liderlik kalitesi, yetenek stratejisi, çalışan bağlılığı ve işgücü performansı gibi stratejik insan konularında işletmenin üst düzey yöneticileri ve yönetim kurulu ile birlikte çalışarak kurum için insan sermayesi liderleri olarak hareket etmelidir (DiRomualdo ve ark., 2018).

İş gücü sıkıntısının üstesinden gelmek için İK yöneticileri, teknoloji konusunda bilgili, dijital yerli bir nesile hitap etmelidir. Teknolojiyle yetişen Y ve Z kuşağı, onu nasıl, ne zaman ve nerede isterlerse kullanabilmelidir. Bu nesiller en son teknolojiye sahip benzer bir yüksek teknoloji çalışmaları ortamı talep etmektedir. Bu tür teknoloji araçlarına yatırım yapmak isteyen şirketler, yeni nesil iş gücünü işe alma ve elde tutma konusunda önemli bir rekabet avantajı elde edebilir ve arzu edilen işveren haline gelebilir. Peter Drucker'ın 1954'te yayınlanan "The Practice of Management" adlı yetkili katkısında zaten yazdığı gibi, işgücü piyasasının radikal dönüşümleri ve organizasyonun sürekli değişen ihtiyaçları, İK'yı yeniden konumlandırmaya ve "giderek daha önemli olan role liderlik sağlamaya" teşvik etmektedir. Elbette bu, İK fonksiyonunun ücretlendirme, iş tasarımı, yetenek yönetimi ve kariyer gelişimine yönelik geleneksel eski moda yaklaşımı terk edebileceği ve bu uygulamaları kökten farklı bir işgücünün acil ihtiyaçları ile uyumlu hale getirebileceği ölçüde doğrudur. İK'nın kendini yeniden tasarlaması ve bilişsel teknoloji devriminin insan yönetimi uygulamalarına sağlayabileceği fırsatlardan yararlanması gerekmektedir (Manuti ve Palma, 2018).

4.5. Teknoloji

Şirketlerin teknoloji boyutuyla ilgili alması gereken aksiyonları planlaması gerekmektedir. Şirketin mevcut durum analizinde, en kritik alan/alanlar için gereken teknolojiden haberdar olması, edinmesi ve uygulayabilme yeteneğine sahip olması gereklidir. Bu teknolojiye uyum yeteneğidir ve şirketler için dijitalleşme bağlamında kritik öneme sahiptir. Dijital stratejileri yürütmek için birçok farklı teknoloji kullanılmaktadır. Büyük veri analitiği; siparişten teslimata döngü sürelerini azaltmaya, müşteri ilişkilerini iyileştirmeye ve tedarik zinciri verimliliğini artırmaya yardımcı olur. Büyük veri, firmaların videolardan, tweetlerden, tıklama akışlarından ve diğer kaynaklardan büyük miktarda veri toplamasına olanak tanır. Veri analitiği, tedarik zinciri rekabet gücünü büyük ölçüde etkiler. Bulut bilişim; hem internet üzerinden hizmet olarak sunulan uygulamaları hem de bu hizmetleri sağlayan veri merkezlerindeki donanım ve sistem yazılımlarını ifade eder. Bulut tabanlı platform, tedarik zinciri yönetiminin bir organizasyonun BT sistemi ile senkronizasyonunu sağlar. Bu, tedarik zinciri operasyonlarında ölçeklenebilirlik, maliyet azaltma, erişilebilirlik ve verimlilik konularında yardımcı olur. 3D baskı veya doğrudan dijital üretim; 3D baskı, çeşitli malzemeleri bir lazerle birleştirerek nesnelere yazdırmak için CAD yazılımını ve katmanlı imalat tabanlı teknolojileri kullanır. 3D baskı veya doğrudan dijital üretim, küçük miktarlarda özelleştirilmiş ürünlerin nispeten düşük maliyetlerle üretilmesini sağlar. Bu, daha az hammadde olacağı, depo ve nakliye maliyetinin ortadan kalkacağı ve bunun tedarik zincirinde kolaylaştırıcı etki yaratacağı anlamına gelir. Tedarik zincirlerindeki blok zincir, organizasyon içi ve organizasyonlar arası bağlamlarda verilen yıkıcı değişimi tetiklemektedir; kaynakları dijitalleşme bağlamında entegre etme, şirketlerin iç faaliyetlerinin ve tedarik zinciri ağlarının daha doğru bir şekilde izlenmesini sağlama yeteneği nedeniyle kritik bir etkinleştiricidir. Blok zincir, malların izlenebilirliğini dönüştürmekte ve sahteciliğe karşı önlemleri iyileştirmektedir. Akıllı sözleşmeler başka bir blok zincir uygulamadır; akıllı sözleşmelerle tedarik ağları, aracısızlaştırma nedeniyle daha çevik, duyarlı ve daha ekonomik olabilir. Bu nedenle, birçok endüstri tedarik zinciri yönetim stratejilerine blok zincirini dahil etmektedir. Drone'lar; tedarik zincirinde potansiyel kullanım sunan insansız hava araçlarıdır. Drone'lar RFID etiketlerini veya barkodu, QR kodunu okuyabilir ve bilgileri işleme için merkezi veritabanına gönderebilir. Drone kullanmanın avantajı, aynı verileri yakalamak için elde tutulan cihazları kullanan

insanlardan daha kolay ve hızlı bir şekilde havadan görünümde veri yakalayabilmektedir. Mobil uygulamalar; Bu, dizüstü bilgisayarlar yerine akıllı telefon veya tablet bilgisayar gibi kablosuz mobil cihazlarda çalışmak üzere tasarlanmış uygulama yazılımı türlerini ifade eder. Mobil ödeme, mobil RFID, gelişmiş barkod tarama, harita yönlendirme, envanter optimizasyonu gibi mobil uygulamalar tedarik zinciri operasyonlarını geliştirmektedir. Mobil uygulamalar, envanteri azaltan ve sağlayıcı şirket için gelir artışına yol açabilecek gerçek zamanlı bilgilerin üretilmesini kolaylaştırır. Özetle, bu teknolojiler tedarik zinciri operasyonlarında devrim yaratmaktadır (Iddris, 2018).

Dijital teknolojiler, kuruluşların faaliyetlerinin işletilmesi, kontrol edilmesi ve koordine edilmesinin tüm yönlerinde rol oynamaktadır. Genel olarak, görevleri otomatikleştirmek ve artırmak, kuruluş üyeleri arasında dahili olarak ve müşteriler ve ortaklarla harici olarak iletişim kurmak ve dijital ve insan araçları arasında işbirlikçi karar vermede kullanılırlar. Hem örgüt içi hem de örgütler arası işlemler ve iletişim uzun süredir dijital olarak gerçekleştirilmektedir. Dijital platformlar, şirket içi iletişime ve ortaklarla iş birliğine olanak tanımaktadır (Snow ve ark., 2017).

4.6. Müşteri Deneyimi

Müşteri deneyimi, bir müşterinin bir marka ile zaman içindeki bireysel etkileşimlerinin toplamıdır. Gautam'a göre (2017), müşteri deneyimi (CX), bir müşterinin bir işletme ve işletmenin ürün veya hizmetleriyle olan tüm etkileşimlerinin toplamıdır, yani müşterinin şirkete yönelik algısıdır. Başka bir deyişle, CX, "müşterilerin işletmelerle etkileşimlerini nasıl algıladıklarıdır". Etkileşim ortamlarının sayısında tanımlanmış bir sınırlama yoktur; daha ziyade, müşteri yaşam döngüsü boyunca ölçülen, müşteri-şirketin her temas noktasındaki deneyimlerin toplamıdır. Uçtan uca müşteri deneyiminin, kuruluşun mevcut durumu kadar kuruluşun gelecekteki büyümesi için çok önemli olduğu açıktır (Behare, ve ark., 2018). Müşteri deneyimi yönetimi (CEM) ise her müşteri için bir deneyim tasarlama, bunu ürünler ve kanallar arasında sunma ve gelecekteki etkileşimlerin iyileştirilmesini sağlayan bireysel sonuçları ölçmeye yönelik entegre süreçtir. CEM'in amacı, müşterilerle öğrenme ilişkileri oluşturmak, böylece uzun vadede müşteri ve hissedar değeri oluşturmaktır. Müşteri stratejisi ise bir organizasyonun rekabet gücünü korumak için müşteri deneyimlerini ve ilişkilerini etkin bir şekilde yönetme planıdır. Müşteri stratejisinin temelinde, müşteri tabanının değerini artırarak şirketin değerini artırmak vardır (Peppers

ve Rogers, 2016). Müşteri deneyimi yönetimi (CXM), uzun vadeli müşteri sadakati elde etme ve sürdürme hedefleriyle müşteri deneyimine, müşteri deneyimini tasarlamaya yönelik stratejik yönergelere ve müşteri deneyimini sürekli olarak iyileştirmeye yönelik kurumsal yeteneklere yönelik kültürel zihniyetlerin üst düzey bir kaynağı olarak tanımlanır (Holmlund ve ark., 2020).

Uçtan uca müşteri deneyiminin, kuruluşun mevcut durumu kadar kuruluşun gelecekteki büyümesi için çok önemli olduğu açıktır. Ticari kuruluşlar, mevcut müşteriyi elde tutma, müşteri sadakatini sürdürme, ağızdan ağıza iletişim, yeni müşteri kazanımı ve daha pek çok şey için önemli olduğu için uçtan uca müşteri deneyimlerine odaklanır. Aynı şey dijital müşteri deneyimi için de geçerli. Müşteri deneyimini ölçmek doğru stratejiler uygulamak için önemlidir. Sonuç olarak, müşteri deneyimiyle ilgili bilgi ve veriler ne kadar zenginse; bir işletmenin sahip olacağı rekabet avantajı o kadar iyi olacaktır (Behare ve ark., 2018).

Bu çerçevede, işletmelerin müşterilerinden elde ettikleri geri dönüşlere göre yeni nesil teknoloji kullanan müşterilere üstün bir deneyim sunmalarını sağlayacak şekilde iş stratejilerinde değişiklik ve optimizasyon üzerinde çalışmaları gerekmektedir. Dijitalleşme müşterilerin beklentileri de değiştirmiştir. Müşteriler şirketle iş yaparken daha iyi bir deneyim isterler. Bu beklentileri karşılamak ve aşmak için şirketlerin kendilerini dijital ortamların sağladığı verileri tam olarak kullanmaya hazırlamaları gerekiyor. İşletmenin ayrıca kişiselleştirilmiş içerik sunması ve her yönüyle harika ve kusursuz bir deneyim sağlaması gerekmektedir. Dijital dönüşüm, modern alıcıları dahil etme ve kanal veya yer ne olursa olsun birleşik bir müşteri deneyimi beklentilerini karşılama fırsatı sunmaktadır. Şirketlerin, temas noktasından, kanallardan, cihazdan ve uygulamadan (büyük) veriyi yakalaması ve ilgili müşteri içgörülerini oluşturmaları gerekmektedir. Şirketler, müşteri deneyimini geliştirmek için dijital kanallarda ses desteği, gelişmiş analitik araçlarına yatırım yapması ve yapay zeka deneyimlerini oluşturması ve optimize etmesi önemlidir. Veri bilimciler/analistler için bütçe ayrılmalı, metin ve konuşma analitiğine yatırım yapılmalıdır. Robotik süreç otomasyonu (RPA), hem arka ofisi hem de ön ofisi dönüştürmektedir, bu nedenle kalifiye çalışanlarını farklı alanlarda verimli kullanarak robot yardımcılarından destek almalıdır. Müşteri deneyimi, yalnızca pazarlama stratejileri aracılığıyla oluşturulmaz. Şirketin benzersiz marka kimliği ile ilgili müşteri deneyimleri yaratmak ve yönetmek,

organizasyonun stratejik vizyonunun bir parçası olmalı ve organizasyonun tüm çabalarını hizalamak için düzenlemelidir (Rahimian ve ark., 2020).

4.7. Tedarik Zinciri

Birçok küresel tedarik zinciri, dijitalleşmiş dünyayla başa çıkmak için yeterince donanımlı değildir. Bu nedenle, tedarik zinciri yöneticilerinin dikkatlerini maliyetleri düşürmekten çok yeni süreçleri etkinleştirmeye kaydırmaları ve şirket genelinde değer yaratmak için şirketleri daha bağlantılı ve çevik hale getirmeleri gerekmektedir. Hızla ekosistemlere dahil olan yeni dijital teknolojiler, geleneksel iş süreçlerinin neredeyse tüm alanlarını yıkmaya yolunda ilerlemektedir. Dijitalleşme süreci, tedarik zinciri yönetimi de dahil olmak üzere günümüz organizasyonlarındaki hemen hemen her şeyi etkilemekte ve organizasyonlar üzerinde değişimleri için büyük bir baskı oluşturmaktadır. Bu nedenle, yöneticilerin dijitalleşmenin şirketleri üzerindeki etkisini anlamaları çok önemlidir (Agrawal ve Narain, 2018).

Tedarik zinciri yönetimi; malzeme temini, bu malzemelerin ara ve bitmiş ürünlere dönüştürülmesi ve bu ürünlerin müşterilere doğru miktarlarda, doğru yerlere dağıtılması işlevlerini yerine getirirken tedarikçileri, üreticileri ve distribütörleri etkin bir şekilde entegre etmek, doğru zamanda, minimum maliyetle gerekli hizmet seviyelerini sağlamak için kullanılan çeşitli yaklaşımları içerir. Tedarik zinciri yönetimi ayrıca malzemelerin, parçaların ve bitmiş ürünlerin tedarikçiden müşteriye hareketini planlama, koordine etme ve kontrol etme ile ilgili bağlantılı bir dizi faaliyetin yönetilmesini de içerir. Bunun gerçekleşmesi için tedarik zinciri boyunca stratejik, taktik ve operasyonel seviyelerde kararlar alınırken malzeme akışı, finansal akış ve bilgi akışları yönetilir (Chandra ve Grabis 2007).

Dijital tedarik zinciri ise firmaların tedarik zinciri ortaklarıyla (yani, yukarı yönlü tedarikçiler ve alt müşteriler) işlem ve iş birliği süreçlerini dijitalleştirmek için uyguladıkları organizasyonlar arası sistemler olarak tanımlanabilir. Şirketler günümüzde tedarik zincirlerinin dijitalleşmesine önemli ölçüde yatırım yapmaktadır. Şirketlerin yatırım yaptığı süreç ve araçlardan bazıları; dijital mobilite laboratuvarı, e-navlun, e-ödeme, malların taşınması için robotik, teslimatlar için insansız hava araçları ve yeni uygulamalar (App) olarak sıralanabilir. Kinnett'e (2015) göre dijital tedarik zinciri, gerçek zamanlı bilgilerin kullanımını yakalayan ve en üst düzeye çıkaran merkezi bir platform aracılığıyla yeni gelir biçimleri ve iş değeri

oluşturmak için teknoloji ve analitikle yeni yaklaşımlardan yararlanan akıllı, değer odaklı bir ağ olarak tanımlanmaktadır.

Genel olarak, dijitalleşme ve elektronik ticaret, farklı sektörlerde tedarik zinciri yapılarını kökten değiştirmektedir. Dijital tedarik zinciri ve geleneksel tedarik zinciri arasındaki fark, dijital tedarik zincirinin şirketlerde dahili yönetim maliyetlerini azaltma ve dijitalleşme yoluyla verimliliği artırma seçeneği sunarak hem şirket içi hem de şirketler arası operasyonlarda manuel işlemlerden dijitalleştirilmiş bilgi akışlarına hızlı geçişi sunmasıdır. Tersine tedarik zinciri, değer zincirinin ürün üretmesini ve müşteriye hizmet sunmasını sağlayan şirket içinde ve dışında bir işlev olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla iki kavram arasındaki temel fark, tedarik zinciri süreçlerinin dijitalleşme derecesi ile ilgilidir (Iddris, 2018).

Farahani ve ark. (2017), dijital tedarik zinciri yönetimini, aşağıda yer alan üç temel konuda geleneksel yolunu değiştirmek için yenilikçi dijital teknolojilerden yararlanmak olarak tanımlamaktadır: (1) Tedarik zinciri planlama ve yürütme görevlerini yerine getirmek, (2) Her türlü tedarik zinciri katılımcısı ile etkileşimde bulunmak ve (3) Yeni kurumsal iş modellerini mümkün kılmak. Son birkaç yılda, tüketiciler, müşteriler, tedarikçiler ve üreticiler olarak günlük işlemlerin birçok alanında yapılan değişiklikler de dahil olmak üzere, iş yapma şeklini değiştiren muazzam teknolojik değişimler ve yeniliklerle hızlı gelişen dijital ekonomi elbette tedarik zinciri tasarımını ve süreçlerini temelden etkilemektedir. Olgun bir dijital tedarik zinciri seviyesi geliştirmek, aynı zamanda dahili ve harici tedarik ağının her köşesine ulaşan bir organizasyonel değişim süreci gerektirmektedir (Farahani ve ark.,2017).

5. SONUÇ VE ŞİRKETLER İÇİN ÖNERİLER

Dijital ekonominin giderek büyük bir artış yaşadığı ve sürecin artan ivme ile devam edeceği dikkate alındığında, şirketlerin bu ekonomi içerisinde var olabilmesi ve istenilen karlılığı ya da pazar payını (hedeflerini) elde edebilmesi için ekosisteme dahil olmaya çalışmalı ve sürekli yeni adaptasyonlar geliştirme yeteneğine sahip olmalıdır.

Şirketlerin dijital stratejilerini oluşturmaları sürecinde izlenmesi gereken yola, dijital strateji vizyonunu tanımlamaları ile başlamaları gerekir. Bu vizyon çerçevesinde, dijital strateji hedeflerine karar vermeleri gerekir. Şirketin durduğu yer yani, mevcudun net bir şekilde ortaya koyması gerekmektedir. Mevcut durum ve hedeflenen arasındaki mesafeyi en uygun şekilde tamamlayabilmesi için dijital strateji yöntemini belirlemesi

gerekmektedir. Bu mesafeyi önce optimizasyonla sonrasında ise tam dijital dönüşüm ile gerçekleştirebilir. Şirketin finansal kaynakları, elbette başta bu yol ayrımında önemli belirleyici halkadır. Dijitalleşme ve dijital dönüşüm maliyetli bir iştir. Finansal kaynakların teknoloji yatırımları için optimal kullanılması gerekmektedir. Bu nedenle, şirketin dijital stratejisini açık ve net bir biçimde fonksiyonlarına göre önceliklendirmesi ve bu çerçevede hazırlanan plan ve projelerle eyleme geçmesi uygun olacaktır. Bu adımlar için kısa vadeli (1-6 ay) orta vadeli (6-12 ay), uzun vadeli (1-3 yıl) planlarını ve temel başarı göstergelerini (KPI) oluşturması gerekmektedir. Öncelikler belirlenirken dijitalleşmede kilit rol oynayan fonksiyonlar ve faaliyetlerin tespiti önemlidir. Bunun yanı sıra, bu süreçlerini tümünün yönetimi için dijital yetenek ve yetkinliklerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu tespitle birlikte yetenek boşluklarının doldurulması için yeni yeteneklerin işe alımı veya mevcut çalışanların yetenek ve yetkinliklerini geliştirecek eğitimlerin organize edilmesi gerekmektedir.

Son olarak, dijital strateji geliştirirken şirketlerin kendilerine sormaları gereken sorular aşağıda listelenmiştir. Verilen cevaplar şirketlerin önceliğini tam olarak göstereceği için yol haritasının cevaplara göre tasarlanıp hızlıca aksiyon alınabileceği düşünülmektedir.

- Şirketinizin içinde bulunduğu sektörün dijital etkiyle gelecekte nereye doğru evrileceğini düşünün ve dijital stratejinizi oluşturmaya böyle başlayın.
- Ürettiğiniz ürün ya da hizmet, kısa ve orta ve uzun vadede hala talep görecek mi, piyasada var olacak mı? Böyle bir ürüne ve hizmete ihtiyaç duyulacak mı yoksa hiç işe yaramayacak mı?
- Çalışma modeliniz ve iş modeliniz dijitalleşmiş dünya ile uyumlu mu?
- BT biriminiz dijital stratejiyi yürütecek altyapıya sahip mi?
- Ürün ve hizmetlerinize dijital teknolojiyi nasıl adapte edersiniz?
- Rakiplerin kullandığı dijital teknolojiler neler, kendi sektörünüzde dünyada kullanılan teknolojiler ve araçlar neler?
- Şirketin, insan kaynağının dijital yetenek ve yetkinlikleri ne durumda, hedef müşterinin dijital yetenekleri ne durumda?
- Müşteri deneyimini dijital teknolojileri uygulayarak nasıl iyileştirebilirsiniz?
- Öncelikli yatırım yapılması gereken kilit birimler, fonksiyonlar neler? Yatırımın geri dönüş oranı nedir?

- Dijital stratejinizi izlemek için hangi Temel Performans Göstergeleri (KPI) kullanmanız gerekir?

KAYNAKÇA

- Agrawal, P., & Narain, R. (2018, December). Digital supply chain management: An Overview. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering (Vol. 455, No. 1, p. 012074). IOP Publishing.
- Behare, N., Waghulkar, S., & Shah, S. A. (2018, August). A theoretical perspective on customer experience (CX) in digital business strategy. In 2018 International Conference on Research in Intelligent and Computing in Engineering (RICE) (pp. 1-7). IEEE.
- Bukht, R., & Heeks, R. (2017). Defining, conceptualising and measuring the digital economy. Development Informatics working paper, (68).
- Bharadwaj, A., El Sawy, O. A., Pavlou, P. A., & Venkatraman, N. V. (2013). Digital business strategy: toward a next generation of insights. *MIS quarterly*, 471-482.
- Chandler, A. D. (1962). *Strategy and structure: Chapters in the history of the industrial empire*. Cambridge Mass.
- Cortellazzo, L., Bruni, E., & Zampieri, R. (2019). The role of leadership in a digitalized world: A review. *Frontiers in psychology*, 10, 1938.
- De Waal¹, B., van Outvorst, F., & Ravesteyn¹, P. (2016). Digital leadership: The objective-subjective dichotomy of technology revisited. In *12 th European Conference on Management, Leadership and Governance ECMLG 2016* (p. 52).
- Farahani, P., Meier, C., & Wilke, J. (2017). Digital supply chain management agenda for the automotive supplier industry. In *Shaping the digital enterprise* (pp. 157-172). Springer, Cham.
- Hamburg, I. (2019). Implementation of a digital workplace strategy to drive behavior change and improve competencies. *Strategy and Behaviors in the Digital Economy*, 13.
- Iddris, F. (2018). Digital supply chain: survey of the literature. *International Journal of Business Research and Management*, 9(1), 47-61.
- James, L. R., & Jones, A. P. (1976). Organizational structure: A review of structural dimensions and their conceptual relationships with individual attitudes and behavior. *Organizational behavior and human performance*, 16(1), 74-113.
- Kinnett, J. (2015), "Creating a digital supply chain: Monsanto's Journey", SlideShare, available at: www.slideshare.net/BCTIM/creating-a-digital-supply-chain-monsantos-journey

- Kuusisto, M. (2017). Organizational effects of digitalization: A literature review. *International journal of organization theory and behavior*.
- Mintzberg, H., & Waters, J. A. (1985). Of strategies, deliberate and emergent. *Strategic management journal*, 6(3), 257-272.
- Oberländer, M., Beinicke, A., & Bipp, T. (2020). Digital competencies: A review of the literature and applications in the workplace. *Computers & Education*, 146, 103752.
- Peppers, D., & Rogers, M. (2016). *Managing customer experience and relationships: A strategic framework*. John Wiley & Sons.
- Proksch, D., Rosin, A. F., Stubner, S., & Pinkwart, A. (2021). The influence of a digital strategy on the digitalization of new ventures: The mediating effect of digital capabilities and a digital culture. *Journal of small business management*, 1-29.
- Rahimian, S., ShamiZanjani, M., Manian, A., & Esfiddani, M. R. (2020). Developing a Customer Experience Management Framework in Hoteling Industry: A Systematic Review of Theoretical Foundations. *Journal of Business Management*, 12(3), 523-547.
- Rowles, D., & Brown, T. (2017). *Building digital culture: A practical guide to successful digital transformation*. Kogan Page Publishers.
- Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (Vol. 2). John Wiley & Sons.
- Snow, C. C., Fjeldstad, Ø. D., & Langer, A. M. (2017). Designing the digital organization. *Journal of organization Design*, 6(1), 1-13.
- Snow, C. C., & Hambrick, D. C. (1980). Measuring organizational strategies: Some theoretical and methodological problems. *Academy of management review*, 5(4), 527-538.
- Sorescu, A., & Schreier, M. (2021). Innovation in the digital economy: a broader view of its scope, antecedents, and consequences. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 49(4), 627-631.

BÖLÜM 9

TÜRKİYE'DE ARŞİVCİLİK KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BETİMSSEL BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Sinan SÜMBÜL¹

Dr. Arş. Gör. Ceyhan GÜLER²

Prof. Dr. İshak KESKİN³

---

¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye.
sinan.sumbul@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7107-8927

² İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye.
ceyhan.guler@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0099-8168

³ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye.
ishak.keskin@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1611-1330

GİRİŞ

Arşivcilik bilimi, devlet bürokrasisi içinde idarî, malî ve hukukî değere sahip resmî kayıtlara başvurulması ihtiyacından doğmuş ve gelişmiştir. İlk yazılı kayıtların tutulmaya başlaması ile ortaya çıktığı kabul edilen arşivciliğin kendi teorisini ve metodolojisini geliştirerek bir bilim dalı haline gelmesi 20. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar devam etmiştir (Keskin ve Güler, 2022, s. 268-272). Yazının icadıyla ortaya çıktığı göz önüne alındığında beş bin yılı aşkın bir süre boyunca arşivcilik, çeşitli bilim dallarının etkisi altında kalmıştır. Arşivciliğin gelişim sürecinde etkisi altında kaldığı bilim dallarının meslekî bilgi ihtiyacı etkili olmuştur. Arşivcilik, tarihsel gelişim sürecinde hukuk, tarih ve diplomatik gibi farklı bilim dallarının yardımcı bir bilim dalı olarak tanımlanmıştır. Hukukçuların ve diplomatik uzmanlarının kontrolünde olan arşiv depoları, 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında arşivlerin hukuksal görevlerinden çok tarihsel işlev kazanmasıyla tarih araştırmalarının kaynağı haline dönüşmüş ve arşivcilik, tarih bilimine yardımcı bir bilim dalı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu durum kısmen İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk yıllara kadar sürmüştür (Rumschöttel, 2000; Rumschöttel, 2001; Rumschöttel, 2008). Tarihçilerin arşiv materyalinin düzenlenmesine dair görüşleri, zamanla arşivciliğin teori ve metodolojisine ait temel prensiplere dönüşmüştür (Mykland, 1992, s. 5; Aren, 2001, s. 9).

Arşivcilik mesleğinin kökenine dair incelemelerde tarihsel süreçte ilk arşiv hizmetlerinin görüldüğü eski Ortadoğu ve Yakındoğu medeniyetlerinde arşivcinin bilimsel eğitimi konusunda bilgi yoktur. Ancak yazının icadından itibaren arşiv hizmetlerinin iyi örgütlendiği kültürler/medeniyetler söz konusudur ve bu kültürlerde/medeniyetlerde arşivcinin varlığından söz edilebilir. Mezopotamya (Keskin, 2007a), Mısır (Keskin ve Kutluoğlu, 2013), İran (Keskin ve Kutluoğlu, 2015), Grek (Keskin ve Kutluoğlu, 2013), Anadolu (Yılmaz, 2008), Türk-İslam (Posner, 1972a; Posner, 1972b; Posner, 1998; Keskin, 2010) ve Avrupa (Külcü, 2002; Külcü, 2003; Keskin, 2008) medeniyetlerinin ve temsilcilerinin oluşturdukları devlet yönetimlerinde arşiv ve arşivcinin varlığı bilinmektedir (Posner, 1998; Keskin, 2010). Arşivlerin devlet idarelerinde oynadıkları güçlü role rağmen arşivlerde görev alan arşivcilerin bilimsel olarak meslekî eğitim kurumları vasıtasıyla öğretimi oldukça geç bir tarihte gelişme göstermiştir. Bu konudaki gelişmelerin 16. yüzyıldan sonra ortaya çıkmaya başladığı, özellikle de 19. yüzyılda mümkün olduğu görülmektedir. Arşivcilik alanında eğitim veren kurumların ilki 16. yüzyılda Stuttgart'ta (Württemberg Dükalığı) faaliyet gösteren ve kâtip

yetiştiren Registraturschule'dir (Ottad, 1986: 4). Bu dönemde aynı zamanda arşivcinin işini de yapan kâtip ile arşivci arasında meslekî faaliyet sahası ve meslekî statü ayrımı ancak bir sonraki yüzyılda, Alman arşivci Veit Ludwig von Seckendorff (1660) ile başlamıştır (Brenneke, 1953: 47-48). Bu okulu 1765-1884 yılları arasında İtalya'da kurulan okullar (toplam altı okul) ile Fransa (1821), Almanya'da (1821 ve 1894, iki okul) ve Avusturya'da (1854, bir okul) kurulan okullar takip etmiştir (Keskin, 2007b, s. 84-86). Söz konusu eğitim kurumları 16. yüzyılda kâtiplerin ve hukukçuların, 17. yüzyılda hukukçular ile diplomatik uzmanlarının, 19. yüzyılda tarihçilerin ve 20. yüzyıldan (özellikle de bu yüzyılın ikinci çeyreğinden) itibaren de arşivcilerin ihtiyaç duyduğu bilgiyi destekleyecek müfredattan oluşmuştur (Keskin, 2003; Keskin, 2007b).

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meslekî öğretimin dünya genelinde yeniden yapılandırılması söz konusu olmuştur. Bu yapılanma sadece arşivcilik mesleğini değil aynı zamanda kütüphanecilik ve bu dönemden itibaren giderek daha popüler hale gelen dokümantasyon ve bilgi bilim alanları için de geçerli olmuştur (Keskin, 2003, s. 166-200). Bilimsel, yönetsel, hukuksal, ekonomik ve teknolojik temelli gelişmeler bu değişimde etkin bir rol oynasalar da özel sektör tarafından sunulan istihdam alanlarının ihtiyaçları dikkate alınarak ortaya çıkan beklentiler sonraki gelişmeleri şekillendirmiştir (Kutluoğlu ve Keskin, 2008). Türkiye'de 1954 yılından itibaren kütüphanecilik ile başlayan meslekî öğretim, arşivcilik alanında eğitim kurumlarının oluşturulması (1987) ile devam etmiştir. Bu gelişmeyi kütüphanecilik bölümlerinin çatısı altında kurulan dokümantasyon ve enformasyon anabilim dalları takip etmiştir. 2002 yılı itibariyle yeni bir döneme geçilmiş ve o dönemde faaliyet göstermekte olan arşivcilik, kütüphanecilik ile dokümantasyon ve enformasyon bölümlerinin tek bölüm çatısı altında birleştirilmesi kararı alınmıştır (YÖK, 2002). Bu gelişme ile birlikte belirtilen alanlarda Türkiye'deki öğretimin bilgi ve belge yönetimi çatısı altında toplanması kararlaştırılmıştır (Çakın, 2005; Çakın, 2012).

Arşivcilik, kütüphanecilik ile dokümantasyon ve enformasyon alan öğretiminin lisans ve lisansüstü seviyede yürütülmesi, bu alanlara dair bilimsel tezlerin hazırlanmasını beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte söz konusu alanların disiplinler arası özelliği birçok bilim dalıyla ilişkili konuları kapsayan tezlerin hazırlanmasına imkân vermektedir. Lisansüstü tezlerin alana ilişkin (güncel) araştırma ve tartışma konularını ortaya çıkartması söz konusudur. Bu konular, bibliyometrik (davranışsal bibliyometri

-Yılmaz, 1999, s. 23-24- ve betimsel/tanımlayıcı bibliyometri -Güler ve Keskin, 2020, s. 8) araştırmalar yapılması yoluyla meslekî bakımdan değerlendirilebilmektedir. Böylelikle geçmişin ve günümüzün temel bir analizinin yapılması mümkün olduğu gibi gelecekteki meslekî araştırma ve tartışmaların hangi yöne doğru kayma eğilimi gösterebileceği değerlendirmelerinde bulunulabilir.

Bu çalışma; Türkiye’de belge yönetimi ve arşivcilik alanını ilgilendiren lisansüstü tezlerin tanımlayıcı/betimsel analizinin yapılması ile ilgilidir. Çalışma; Türkiye’de belge yönetimi ve arşivcilik alanında hazırlanmış olan lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) tezlerini kapsamaktadır. Söz konusu alan dışında tamamlanmış lisansüstü tezler -bilgi yönetimi ve kütüphanecilik alanları çerçevesinde hazırlanmış lisansüstü tezler- çalışmaya dâhil edilmemiştir. Çalışmanın teorik çerçevesini ilgilendiren veriler literatür taraması ve internet araştırması yoluyla toplanmıştır. Analizi yapılan tezler ise iki farklı yoldan elde edilmiştir. Bunlardan ilki ve önemlisi Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tez Merkezi’dir. Diğeri ise üniversitelerin kütüphane ve dokümantasyon daire başkanlıkları tarafından dijitalleştirilmiş tezlerin erişime sunulduğu elektronik tez veri tabanlarıdır. Farklı yollardan çalışma verilerinin elde edilmesinin nedeni; özellikle YÖK Tez Kataloğunun aranan verinin SQL ve ilişkisel veri tabanları kaynaklı problemlerle erişimde kısıtlar oluşturması ve veriye farklı nedenlerle zaman zaman erişilememesidir. Bu olumsuzluğun giderilmesi bakımından ilgili katalog hem farklı zamanlarda taranmış hem de tezlerin tamamlandığı üniversitelerin kütüphaneleri üzerinden tezlere ulaşmaya çalışılmıştır. Böylelikle mümkün olduğunca eksiksiz bir veri elde edilmeye gayret edilmiştir. Belge yönetimi ve arşivciliğe ilgili olup, bilgi ve belge yönetimi (BBY) anabilim dalı programı kapsamı dışında hazırlanan tezler (örneğin, arkeoloji, işletme, iletişim, tarih gibi bilim dallarında hazırlanan arşivcilik tezleri) çalışmaya dâhil edilmemiştir. Araştırma sonucunda toplam 185 yüksek lisans, 56 doktora tezi olmak üzere toplamda 241 teze ulaşılmıştır. Konunun teorik çerçevesini ilgilendiren literatür ile yine konunun ana merkezini ilgilendiren tezler içerik analiziyle değerlendirilmiş ve böylelikle çalışmanın sonuçları elde edilmiştir.

Tezler, yapıldıkları yıllara, araştırma desenlerine, veri toplama tekniklerine, tezlerin sosyal düzeylerine, yapıldıkları üniversitelere, konularına ve lisansüstü düzeylerine göre toplam 7 başlık altında incelenmiştir. İçerik analizinde kullanılan araştırma desenleri, veri toplama

teknikleri ve sosyal düzeyleri için sınıflandırma şemaları Jarvelin ve Vakkari (1990; 1993) ile Tuomaala, Järvelin ve Vakkari'nin (2014) çalışmalarına dayandırılmıştır. Konu başlıklarında ise belge yönetimi ve arşivciliğe özgü konu başlıkları olan “Harper” ile “Güler ve Keskin”in çalışmalarındaki konular bağlamında değerlendirilmiş ve tezlerde incelenen yeni konuların ilavesi söz konusu olmuştur.

1. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Türkiye’de BBY alanında yapılan tezler konusunda içerik analizi çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalardan en dikkate değer olanları; Altınörs (1983), Yontar (1995; 1998), Kurbanoğlu (1996), Özenç Uçak (2004 ve 2007-2008) ve Dilek Kayaoğlu’nun (2009; 2019) içerik analizi çalışmalarıdır. Altınörs 1983 yılında yaptığı çalışmasında kütüphanecilik bilim dalında yapılan doktora ve uzmanlık tezlerinde hangi araştırma metodlarının kullanıldığını incelemiştir (Altınörs, 1983). Yontar 1995 ve 1998 yıllarında yaptığı iki ayrı çalışmasında lisansüstü tezlerinde kütüphane ve bilgi bilimi alanındaki araştırma sorunlarını incelemiştir (Yontar, 1998). Kurbanoğlu, 1996 yılındaki çalışmasında, kütüphane bilimi ile bilgi bilimini iki ayrı disiplin olarak ele almıştır. Bu alanlarda yapılmış olan tezlerde kullanılan yöntemlerin farklılık gösterip göstermediğini, ulusal ve uluslararası araştırmaların bulgularına dayanarak değerlendirmiştir (Kurbanoğlu, 1996). Özenç Uçak, 2004 tarihli ilk çalışmasında Türkiye’de kütüphanecilik ve bilgi yönetimi alanlarında kullanıcılar konusunda yapılan tezleri incelenmiştir (Özenç Uçak, 2004). Özenç Uçak (2007) bu alanda yapılan makaleleri de inceleyerek ikinci çalışmasını güncellemiştir. Dilek Kayaoğlu 2009 ve 2019 yıllarında iki ayrı çalışmasında konu eğilimlerini ortaya koymuştur. Dilek Kayaoğlu 2009 yılındaki çalışmasında sadece İstanbul Üniversitesinde Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde 1967-2008 yılları arasında yapılan tezleri içerik analizi yöntemiyle incelemiştir (Dilek Kayaoğlu, 2009). Dilek Kayaoğlu, 2019 yılındaki çalışmasında ise Türkiye’de kütüphane ve bilgi bilimi alanındaki araştırmalarda kuram kullanımını ele almıştır. Kayaoğlu bu çalışmasında 1983-2019 yılları arasında BBY bölümlerinde tamamlanmış ve içeriğine erişim izni olan tezleri kuram kullanımını açısından değerlendirmiştir (Dilek Kayaoğlu, 2019). Sümbül ve Güler tarafından yapılan kapsamlı bir çalışmada Türkiye’de “Kütüphane” ve “Bilgi Bilimi” konu ve bilim alanında yapılmış olan bütün yüksek lisans tezleri incelenmiştir (Sümbül ve Güler, 2022).

Dünyada lisansüstü tezlerini içerik analiziyle değerlendirmiş olan çalışmalar, 1970'li yıllarda görülmeye başlamıştır. Schlachter ve Thomison (1974) ve Shaughnessy'nin (1976) çalışmaları buna olarak verilebilir. Schlachter ve Thomison (1982) ve Blake (1994) yaptıkları çalışmaların katkısıyla Dissertation Abstracts International'da 1925-1989 yılları arasındaki tezler farklı zamanlarda ele alınmıştır. Bir taraftan tezlerin bu şekilde analiz edilmesinin yanı sıra diğer taraftan da bilimsel makaleler içerik analizi ile ele alınmıştır. Cooper (1987), Atkins (1988), Lawrence Auld (1988), Allen ve Reser (1990), Jarvelin ve Vakkari (1990), Kumpulainen (1991), Snelson ve Talar (1991) ve yine Jarvelin ve Vakkari'nin (1993) yaptıkları çalışmalar bu konudaki bazı örnekleri oluşturmaktadır. Özellikle Jarvelin ve Vakkari'nin (1990; 1993) çalışmaları, farklı kodlama ve analiz seviyelerine sahip, özenle hazırlanması nedeniyle metodolojisi iyi bir model olarak kabul edilmektedir ve bu konuda bilimsel araştırma yapanlar için temel bir referans oluşturmaktadır (Harper, 2010, s. 3-4; akt: Güler ve Keskin, 2020, s. 9). 1993-1995 yılları arasında Maxine Rochester'ın başkanlığında Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kuruluşları Birliğinin (International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA) Kütüphane Teorisi ve Araştırması Bölümü, Jarvelin ve Vakkari'nin araştırmasına dayanan ulusal düzeylerde bir dizi çalışma başlatmıştır. Ulusal çalışmalar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki ulusal Library and Information Science (LIS) dergi araştırma literatürünün içerik analizi ile aynı sınıflandırma şemalarını ve araştırma tanımını uygulayan uluslararası araştırma için ideal bir forum oluşturmuştur. Kütüphane Teorisi ve Araştırması Bölümünün Açık Forum Toplantılarında (Open Forum Meetings of the Section of Library Theory and Research) Türkiye'den IFLA İstanbul'da (Yontar, 1995), Çin'den IFLA Beijing'de (Cheng 1996) ve Birleşik Krallık'tan (İngiltere) IFLA Kopenhag'da (Layzell Ward, 1997) LIS araştırması hakkında raporlar sunulmuştur. IFLA'dan sağlanan küçük proje finansmanı ile, Avustralya için Rochester (1995), İngiltere için Layzell Ward (1998), Türkiye için ise Yontar ve Yalvaç (2000) tarafından yapılan çalışmalara malî destek sağlanmıştır (Rochester ve Vakkari, 2003, s. 1). Dolayısıyla, Jarvelin ve Vakkari'nin çalışmaları IFLA'nın desteğiyle uluslararası çalışmalara geniş ölçekte ilham kaynağı olmuştur. Hem IFLA'nın söz konusu çalışmaları hem de Türkiye'den ilgili konuda rapor sunulmasıyla birlikte içerik analizi tabanlı çalışmaların Türkiye'de sayısal olarak artış gösterdiği görülmüştür.

2. YÖNTEM

Araştırma, 1987-2022 yılları arasında tamamlanıp YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi veri tabanından dijital olarak açık erişime sunulan lisansüstü tezleri ile bilgi ve belge yönetimi öğretimi yürütülen üniversitelerin kütüphane elektronik tez veri tabanlarında yer alan arşivcilik konusundaki tezleri kapsamaktadır. Bilgi ve belge yönetimi bilim alanı dışında tamamlanan arşivcilikle ilgili tezler çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Hem bilgi ve belge yönetimi bölümlerinin olduğu üniversitelerin ilgili enstitülerine dayandırılan aramalar hem de genel olarak arşivcilik konulu aramalar gerçekleştirilmiştir. 2022 yılının henüz tamamlanmış olması nedeniyle ilgili yılın Kasım ayı itibarıyla tamamlanıp YÖK'te erişime açılan tezler bu çalışma kapsamında değerlendirmeye alınmıştır. Yapılan aramaların ilgili yıllar arasındaki tüm tezleri kapsamasına dikkat edilmiştir; ancak veri tabanı arama sonuçlarının gösterme/göstermeme kaynaklı olan ve erişim sağlanamayan tezlerin de olması muhtemeldir. Olası eksikliklerin önüne geçilmesi için farklı gün ve saatlerde ilgili kurumların katalogları üzerinden arama tekrarları yapılmıştır. Elde edilen arama listeleri -yukarıda da ifade edildiği gibi- tezlerin tamamlandıkları yıllara, araştırma yöntemlerine, veri toplama tekniklerine, sosyal düzeylerine, yapıldıkları üniversitelere, konularına ve lisansüstü düzeylerine göre toplam yedi başlık altında incelenmiştir.

Çalışma kapsamında yapılan incelemede, verileri değerlendirmek için Microsoft Office Excel programı kullanılmıştır. Excel programında veriler için sütunlar hazırlanarak PivotChart yardımıyla grafikler oluşturulmuştur. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, bir metin türünün ya da görsel işitsel bir materyalin nesnel, sistematik ve niceliksel olarak çözümlenmesinde kullanılan araştırma yöntemidir (Ültay, Akyurt ve Ültay, 2021, s. 189). İçerik analizi yöntemiyle incelenen yayınlardaki temel araştırma karakteristiklerini ulusal ya da uluslararası düzeyde ortaya koymak, sıklıkla başvuru alan bir uygulamadır. Bu çalışmada Jarvelin ve Vakkari (1990; 1993) ile Tuomaala, Järvelin ve Vakkari'nin (2014) çalışmalarında geliştirdiği içerik analizi modeli kullanılmıştır. Tezlerin değerlendirilmesinde, araştırma yöntemleri, veri toplama teknikleri ve tezlerin sosyal düzeyleri, Jarvelin ve Vakkari (1990; 1993) ile Tuomaala, Järvelin ve Vakkari'nin (2014) çalışmaları esas alınmıştır. Tezlerin konuları Harper (2010) ile Güler ve Keskin'in (2020) çalışmalarındaki belge yönetimi ve arşivcilik konuları kullanılmıştır. Kütüphane ve bilgi bilimi alanında Jarvelin ve Vakkari'nin (1990; 1993; 2014) geliştirdiği içerik analizi modeli Kütüphane ve Bilgi

Bilimi için sistematik bir konu şeması sunması ve içerik analizinde kullanılan yöntemlerde tek biçimlilik sağlayabilmesi (Yontar, 1998) açısından tercih edilmiştir. İncelenen tezlerin konularında yetersiz kalınan Jarvelin ve Vakkari modeline ek olarak Harper (2010) ile Güler ve Keskin'in (2020) çalışmalarındaki belge yönetimi ve arşivcilik konuları da değerlendirmeye alınmıştır. Ayrıca, analiz edilen tezlerin konusal dağılımını geliştirmek ve meslekî (arşivcilik) alt çalışma alanlarını daha net vurgulamak için tezlerde araştırılan temel konular doğrultusunda konu başlıklarının geliştirilmesi yoluna gidilmiştir. Türkiye’de belge yönetimi ve arşivcilik konusunda yapılan lisansüstü tezlerin tarihsel süreçteki eğilimlerini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada aşağıdaki dört soruya odaklanılmıştır:

- Lisansüstü tezlerin arşivcilik bilimi açısından önemi nedir?
- Tezler hangi arşivcilik konularına odaklanmıştır?
- Tezler arşivcilik biliminin güncel sorunlarına odaklanmakta mıdır?
- Tezler arşivcilik biliminin gelecekte yaşayacağı muhtemel değişimlere dair bilgi vermekte midir?

3. VERİLERİN ANALİZİ

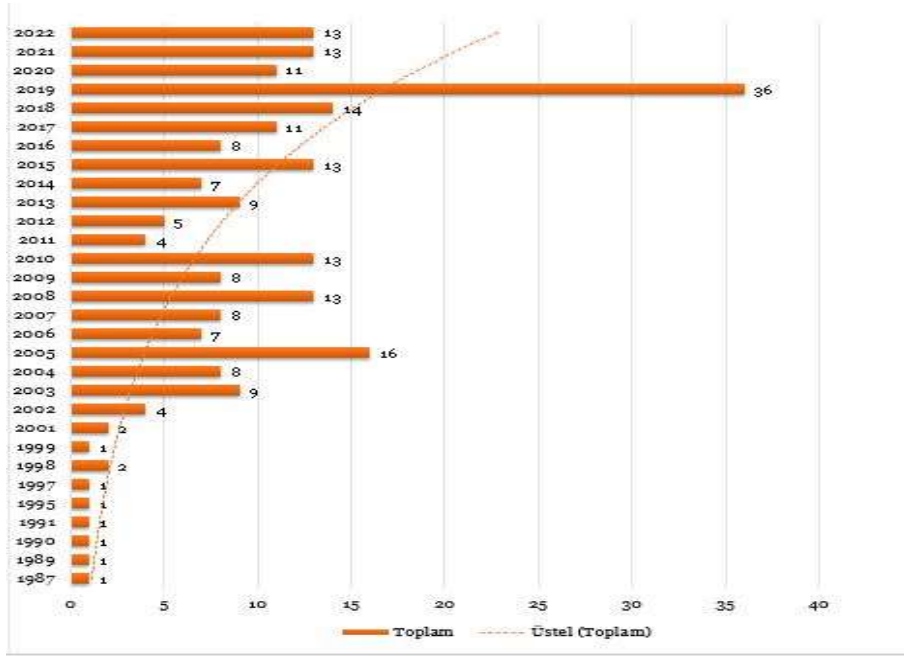
Çalışmaya konu olan lisansüstü tezler, tamamlandıkları yıllara, araştırma desenlerine, veri toplama tekniklerine, sosyal düzeylerine, yapıldıkları üniversitelere, konularına ve lisansüstü düzeylerine göre değerlendirilmiştir. Aşağıda bu başlıklar altında grafikler oluşturularak tezler hakkında ayrıntılı içerik bilgisi verilmiştir.

3.1. Kronoloji

Çalışmada ilk olarak, lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı incelenmiştir. İlk tez 1987 yılında yapılmıştır. Elde edilen veriye göre 1988, 1992, 1993, 1994, 1996 ve 2000 yıllarında “arşivcilik”⁴ alanında hiç tez yapılmadığı tespit edilmiştir. 1989, 1990, 1991, 1995, 1997 ve 1999 yıllarında birer; 1998 yılında ise 2 tez yapıldığı görülmektedir. 2001 yılında yapılan 2 tezden sonra tez sayısında belirgin bir artış olduğu ve tez sayısının 2002 yılında dörde, 2003’te ise dokuza çıktığı görülmektedir. 2004 yılında 8 ve 2005 yılında 16 tez yapılmıştır. 2002 yılından sonra grafikte bu ani yükselişi Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tarafından arşivcilik, kütüphanecilik ile dokümantasyon ve enformasyon bilim dallarının, bilgi ve belge yönetimi

⁴ Çalışma kapsamında “arşivcilik” kavramı, -bazı ülkelerde belge yönetimi ve arşivcilik olarak literatüre yansısı da- belge yönetimi” alanını içerecek şekilde anlamlandırılmıştır.

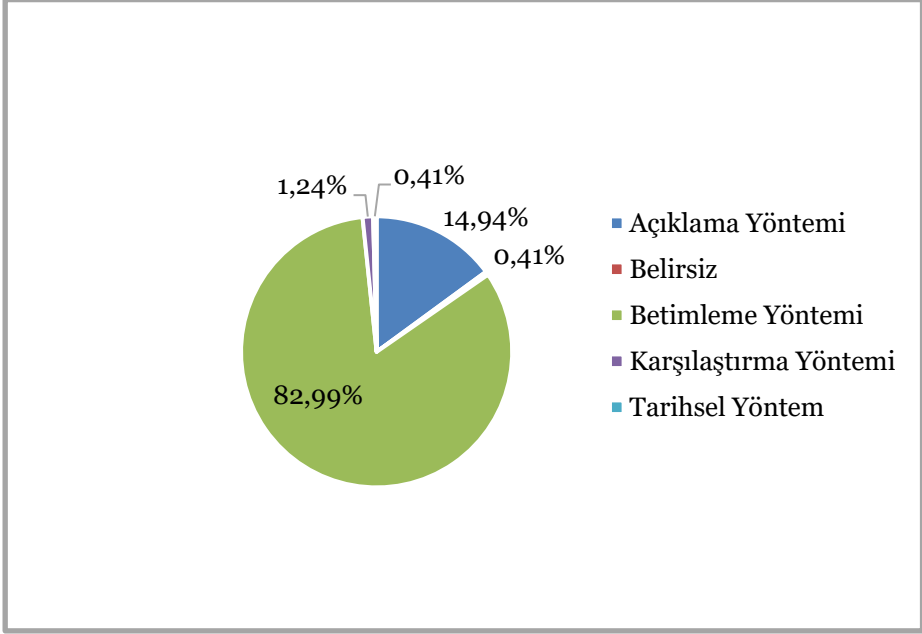
bölümüne dönüştürülmesiyle alana duyulan akademik ilginin arttığı şeklinde yorumlamak mümkün olabilir. Ayrıca 1987'den itibaren arşivcilik bölümlerinin yanı sıra kütüphanecilik bölümleri çatısı altında arşivcilik anabilim dallarının kurulması ve bu anabilim dallarının ve bölümlerin akademik kadrolarının yetişmiş olmasının etkisi de söz konusudur. Çünkü arşivcilik alanında uzmanlaşan bilim insanı sayısı bu dönemlerde artık belirgin bir artış göstermiştir. 2006 yılında tez sayılarında bir önceki yıla göre ciddi bir düşüş olmuş ve tez sayısı yediye gerilemiştir. Bu sayısal azalmanın nedenleri arasında konuya yönelik öğrenci ilgisinin azaldığı ve yönlendirme eksikliğinin olabileceği söylenebilir. 2007 yılında 8 tez yapılmıştır. 2008 yılında 13 tez ile yine bir artış yaşandığı görülmektedir. 2009'da sekiz tez ve 2010 yılında 13 tez yapılmıştır. Ancak 2011 yılında tez sayılarında tekrar ciddi bir düşüş yaşanmış ve tamamlanan tez sayısı dörde gerilemiştir. 2012 beş, 2013 dokuz, 2014 yedi tez yapılan yıllar olmuştur. 2015'te 13'e yükselen tez sayısı 2016'da tekrar tek haneli rakamlara gerilemiş ve bu yılda sekiz tez yapılmıştır. 2017'de yapılan tez sayısı 11 olmuş ve bu yıldan sonra tez sayıları hep çift haneli olarak devam etmiştir. 2018'de 14 tez yapılmıştır. Tez sayısındaki en dikkat çeken artış 2019 yılında yaşanmış ve bu yıl tamamlanan tez sayısı 36 olmuştur. 2019 yılı 36 tez ile Türkiye'de arşivcilik alanında en çok lisansüstü tezin yapıldığı yıl olmuştur. Bu sayısal artışı kısmen, Covid-19'un gelecekteki olası belirsizliklerine ve bu nedenle tez yazımının hızlandırılmış olabileceği ihtimaline bağlamak mümkün olabilir. 2020 yılında ise tez sayılarında dikkat çekici bir düşüş olmuş ve 11 tez yapılmıştır. 2019 yılında tez yazım çalışmalarının hızlandırılması yönündeki bireysel motivasyonun 2020 yılında adayları ters yönde etkilediği düşünülebilir. İlgili dönemde çalışan motivasyonunun belli ölçülerde yüksek olduğu bazı bilimsel çalışmalarda gösterilmiştir (Sarı Gerşila ve Yüksel Şentürk, 2021, s. 129). Bunun yanında yurt dışında yapılan bazı araştırmalarda sosyal yaşam ve akademik yaşamın sınırlarının birbiriyle karışması nedeniyle motivasyon eksikliğine neden olduğu da ifade edilmektedir (Filho ve diğerleri, 2021). 2021 ve 2022 yıllarında 13 tez yapıldığı görülmektedir. 2022 yılında tamamlanan bütün tezlerin YÖK Tez Merkezi'ne yüklenmemiş olma ihtimali vardır. Çünkü çalışma 2022 yılının Kasım ayı itibariyle erişime sunulan tezleri kapsamaktadır. Bu nedenle 2022 yılındaki tez sayısı değişiklik gösterebilir.

Grafik 1. Belge Yönetimi ve Arşivcilik Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

3.2. Araştırma Yöntemi

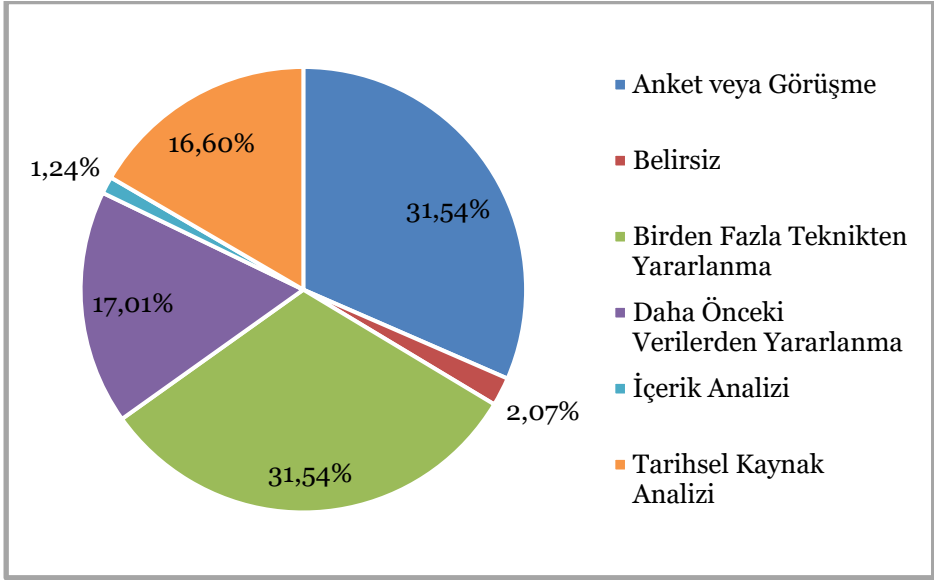
Grafik 2’de tez yazarları tarafından tezlerde kullanıldığı ifade edilen “araştırma yöntemleri” gösterilmektedir. Tezlerde “betimsel yöntem” 200 tane tezde kullanılmıştır. Betimsel yöntem %82,99 kullanım oranı ile en sık kullanılan yöntem olmuştur. %14,94’lük kullanım oranı ile “açıklama yöntemi” ikinci sırada yer almaktadır. Açıklama yönteminin 36 tane tezde kullanıldığı tespit edilmiştir. Üç tezde kullanılan ve bütün tezlerin %1,24’ünü temsil eden kullanımı ile “karşılaştırma yöntemi” üçüncü sırada yer almaktadır. Yalnızca bir tezde kullanılan tarihsel yöntem %0,41’lik kullanım oranı ile dördüncü sırada yer almaktadır. Kullanılan bilimsel yöntemin belirsiz olduğu/ifade edilmediği bir tane tez olup, tarihsel yöntem ile aynı orana (%0,41) sahiptir.

Grafik 2. Arşivcilik Alanındaki Lisansüstü Tezlerinin Araştırma Yöntemleri

3.3. Veri Toplama Teknikleri

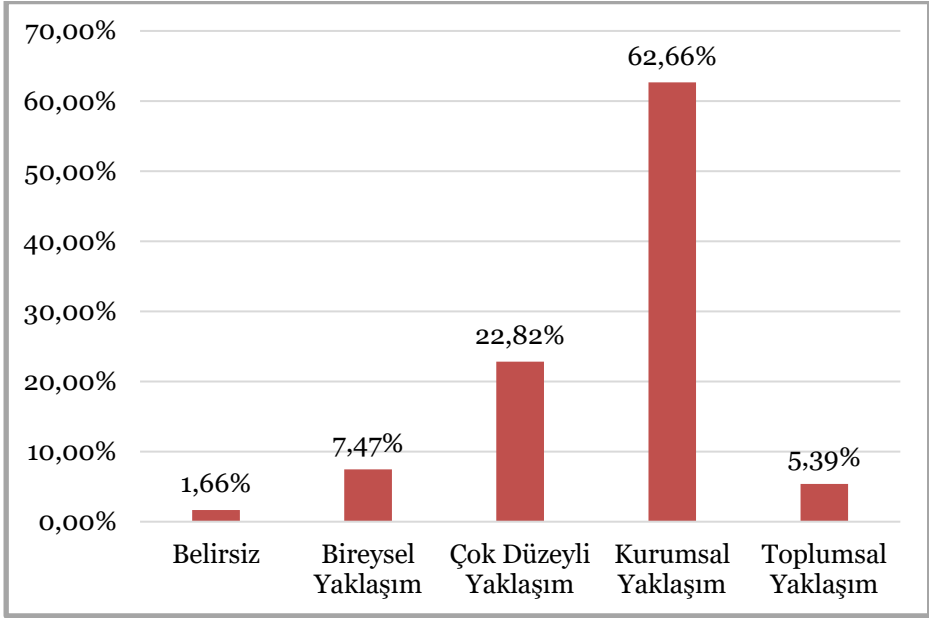
Grafik 3, tezlerdeki “veri toplama tekniğini” göstermektedir. Buna göre 76 ayrı tezde kullanılan ve %31,54'lük kullanım oranı ile “anket veya görüşme tekniği” ile aynı kullanım oranına sahip “karma teknik/birden fazla teknikten yararlanma (gözlem, görüşme, kitap, makale, rapor ve tez gibi daha önce hazırlanmış çalışmalardan yararlanma gibi)” en sık kullanılan veri toplama teknikleridir. 41 tezde kullanılan ve %17,01'lik kullanım oranına sahip olan “önceki çalışmalardan yararlanma tekniği” ikinci sırada gelmektedir. Tezlerin %16,60'ında “tarihsel kaynak analizi tekniği” 40 tezde kullanılmıştır. Kullanılan veri toplama tekniğinin belirsiz olduğu beş tez vardır ve bunların oranı %2,07'dir. Sonuncu sırada üç tezde kullanılan ve %1,24'lük kullanım oranına sahip bulunan içerik analizi tekniği gelmektedir.

Grafik 3. Arşivcilik Alanındaki Lisansüstü Tezlerinin Veri Toplama Teknikleri

3.4. Sosyal Düzey

Grafik 4, tezlerdeki “toplumsal düzeyin dağılımını” göstermektedir. Grafik 4’e göre lisansüstü tezlerinde konular %62,66’lık oran ile en çok kurumsal/örgütsel düzeyde ele alınmıştır. Kurumsal/örgütsel düzeyde hazırlanan tezlerin sayısı 151’dir. Bu bir yandan disiplinin ve mesleğin altında yatan faaliyetin doğasının, diğer yandan kurum odaklı bakış açısının bir sonucudur (Järvelin ve Vakkari, 2015, s. 12). İkinci olarak tezlerde çok düzeyli konular %22,82’lik oranda ele alınmıştır. Çok düzeyli tezlerin sayısı 55’dir. Bu durum bilim disiplini açısından avantajlıdır çünkü sahadaki birçok problem bu niteliktedir. 18 tezde bireysel düzeydeki sorunlar ele alınmıştır. Bu tezler %7,47 oran ile üçüncü sırada tartışılmıştır. Toplumsal düzeyde ele alınan konuların oranı %5,39’dur. Toplumsal düzeyde hazırlanan tezlerin sayısı 13’tür. Ele alınan konuların belirsiz olduğu tez sayısı dört ve bunların oranı ise %1,66’dır.

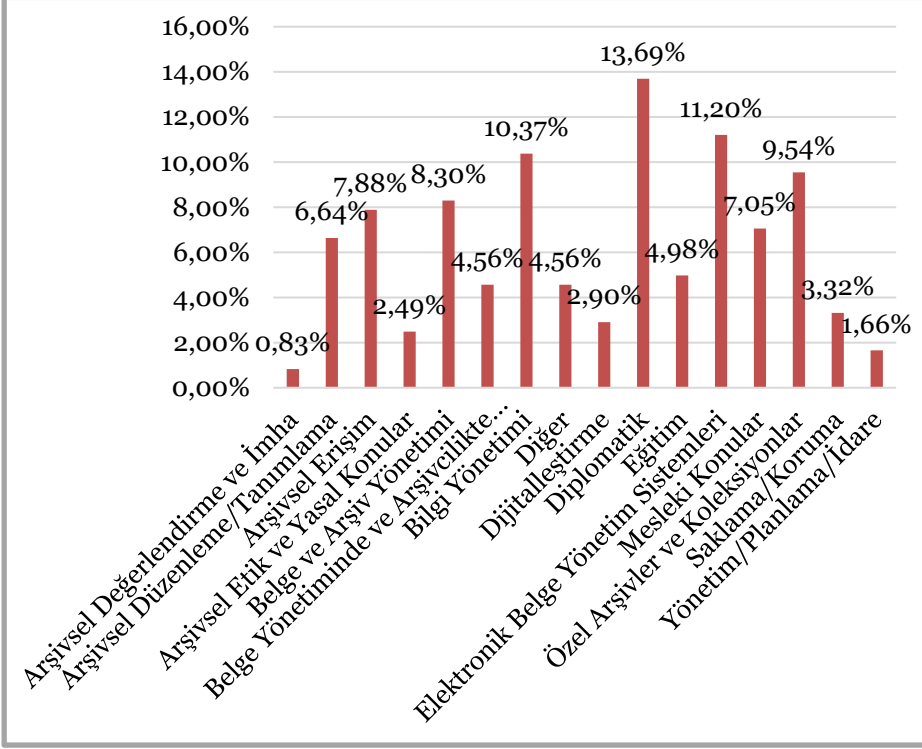

Grafik 4. Arşivcilik Alanındaki Lisansüstü Tezlerinin Sosyal Düzeylerinin Dağılımı

3.5. Araştırma Konuları

Grafik 5, tezlerdeki “Araştırma konularını” göstermektedir. Buna göre 33 tezde %13,69’luk oran ile en çok “Diplomatik” ile ilgili konular ele alınmıştır. Diplomatik konusuna, modern belgelerinin diplomatiği (%18,18) konusunun yanı sıra Osmanlı dönemi arşiv kaynaklarının (%81,81) analizi yapılmış çalışmalar da dâhil edilmiştir. Bu tezlerde incelenen arşiv kaynaklarının, -tarihî arşiv çalışması yapıldığı şeklinde bir değerlendirmeyi işaret ediyor gibi görünse de- genellikle diplomatik tarzında bir tartışma temelinde sonuçlandırıldığı bilinen bir durumdur. İkinci olarak 27 tezde “Elektronik Belge Yönetim Sistemleri” ile ilgili konular %11,20’lik oranda tartışılmıştır. 25 tezde “Bilgi Yönetimi” ile ilgili konular %10,37’lik oran ile üçüncü sırada gelmektedir. Tezlerde ele alınan diğer konuların yüzdelik dağılımları sırasıyla; 23 tezde Özel Arşivler ve Koleksiyonlar (%9,54), 20 tezde Belge ve Arşiv Yönetimi (%8,30), 19 tezde Arşivsel Erişim (%7,88), 17 tezde Meslekî Konular (%7,05), 16 tezde Arşivsel Düzenleme/Tanımlama (%6,64), 12 tezde Eğitim (%4,98), 11 tezde Belge Yönetimi ve Arşivcilikte Yeni Yöntemler (%4,56), 8 tezde Saklama/Koruma (%3,32), 7 tezde Dijitalleştirme (%2,90), 6 tezde Arşivsel Etik ve Yasal Konular (%2,49), 4

tezde Yönetim/Planlama/İdare (%1,66), 2 tezde Arşivsel Değerlendirme ve İmha (%0,83) ve son olarak 11 tezde Diğer Konular (%4,56) şeklindedir.

Grafik 5. Arşivcilik Alanındaki Lisansüstü Tezlerinin Konulara Göre Dağılımı

Grafik 5'te tezlerin konusal dağılımı genel olarak verilmekle beraber konuların çeşitli ve önemli parametrelerle de ifade edilmesi önemlidir. Tezlerin hazırlandıkları ilgili yıllar, lisansüstü düzeyleri ve hazırlandıkları üniversiteler önemli sayılabilecek parametrelerdir. Konusal dağılımı bu üç parametreyle beraber sunan tablolar (Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3) aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Konusal Dağılımı

	1		2		3		4		5		6		7		8		9		10		11		12		13		14		15		16		Genel Toplam
	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D			
1987	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1988	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1989	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1990	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1991	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1992	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1993	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1994	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1995	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1996	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1997	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1998	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2
1999	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
2000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2001	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
2002	1	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
2003	-	-	2	-	-	-	1	1	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	1	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	9
2004	-	-	1	-	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	8
2005	2	1	2	1	1	-	1	1	1	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16
2006	-	-	1	-	1	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	7
2007	-	-	-	-	2	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-	-	8
2008	-	-	3	1	-	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13
2009	-	-	1	1	-	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	8
2010	1	1	1	-	1	3	-	1	1	1	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13
2011	-	-	-	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
2012	-	1	1	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	5
2013	1	-	1	-	1	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	9
2014	-	-	1	1	1	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	7
2015	-	-	5	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13
2016	2	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	8
2017	1	-	3	-	1	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	11
2018	1	-	2	-	1	2	2	-	1	2	1	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14
2019	-	-	9	-	2	2	-	-	3	1	1	2	-	1	1	4	-	1	5	-	-	-	5	-	-	2	-	2	-	-	-	-	36
2020	1	-	1	-	4	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	11
2021	2	-	-	-	2	-	-	2	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	13
2022	3	-	1	-	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	3	-	-	13
Toplamı	15	4	36	6	14	7	10	6	15	6	19	7	7	3	5	2	1	1	14	3	9	-	3	-	21	1	2	1	11	1	8	3	241

Tablo 1’de araştırmanın kapsamı olan 1987-2022 yılları arasındaki tezlerin yüksek lisans ve doktora düzeylerine göre dağılımı verilmiştir. Ayrıca araştırma sonucunda belirlenen konular hem yıllara hem de lisansüstü

düzeyleriyle olan ilişkisi konulara rakamsal kodlar atanarak verilmeye çalışılmıştır. Tablo 2’de rakamsal kodların hangi konulara karşılık geldiği verilmektedir.

Tablo 2. Yukarıdaki Tabloda (Tablo 1) Verilen Sayıların Konu Karşılığı

No	Konu	No	Konu
1	Arşivsel Erişim	9	Arşivsel Değerlendirme ve İmha
2	Diplomatik	10	Arşivsel Düzenleme/Tanımlama
3	Elektronik Belge Yönetim Sistemler	11	Saklama/Koruma
4	Belge ve Arşiv Yönetimi	12	Arşivsel Etik ve Yasal Konular Mevzuat
5	Bilgi Yönetimi	13	Mesleki Konular
6	Özel Arşivler ve Koleksiyonlar	14	Yönetim/Planlama/İdare
7	Belge Yönetiminde ve Arşivcilikte Yeni Yöntemler	15	Eğitim
8	Dijitalleştirme	16	Diğer

Tablo 2’de konular 1’den 16’ya kadar rakamlarla kodlanmıştır. Bu konular Tablo 2’deki yıl ve lisansüstü düzeyin kesişim parametrelerini oluşturmaktadır.

Tablo 3’te tez sayıları konuların üniversite ve lisansüstü düzeyin kesişim parametresi olarak verilmiştir. Böylelikle konuların hangi üniversitede, hangi düzeyde ve kaç tez halinde ele alındığı görülmektedir.

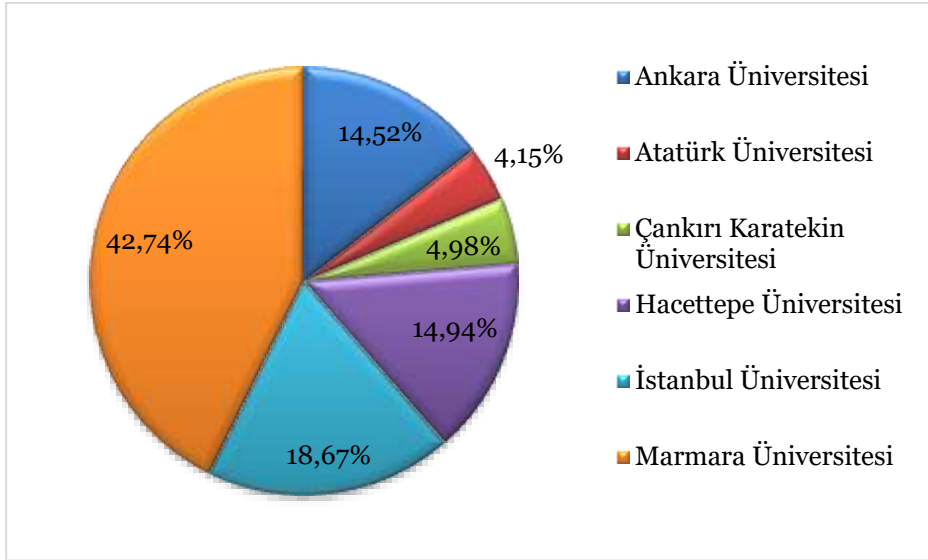
Tablo 3. Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Konusal Dağılımı

	Marmara Üniversitesi BBY		İstanbul Üniversitesi BBY		Hacettepe Üniversitesi BBY		Çankırı Karatekin Üniversitesi BBY		Ankara Üniversitesi BBY		Atatürk Üniversitesi BBY		Genel Toplam
	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	YL	D	
Arşivsel Erişim	5	-	3	2	1	1	4	-	1	1	1	-	19
Diplomatik	18	4	6	1	1	-	-	-	3	-	-	-	33
Elektronik Belge Yönetim Sistemleri	9	-	3	1	2	1	-	-	6	3	2	-	27
Belge ve Arşiv Yönetimi	5	1	2	-	4	3	-	-	2	1	2	-	20
Bilgi Yönetimi	7	2	2	-	4	3	1	-	4	2	-	-	25
Ozel Arşivler ve Koleksiyonlar	8	3	6	-	-	-	-	-	3	3	-	-	23
Belge Yönetiminde ve Arşivlikte Yeni Yöntemler	2	-	1	1	-	1	2	-	3	1	-	-	11
Dijitalleştirme	1	-	1	-	4	1	-	-	-	-	-	-	7
Arşivsel Değerlendirme ve İmha	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Arşivsel Düzenleme/Tanımlama	7	2	2	2	-	1	-	-	-	1	1	-	16
Saklama/Koruma	3	-	1	-	2	-	1	-	1	-	-	-	8
Arşivsel Etik ve Yasal Konular Mevzuat	2	-	1	-	-	2	1	-	-	-	-	-	6
Mesleki Konular	13	-	1	1	1	-	-	-	-	1	-	-	17
Yönetim, Planlama/İdare	3	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	4
Eğitim	3	1	4	-	2	-	2	-	-	-	-	-	12
Diğer	3	-	1	2	2	-	1	-	-	1	1	-	11
Toplam	90	13	34	11	23	13	12	-	23	15	7	-	241

3.6. Üniversite Dağılımı

Grafik 6 tezlerdeki “Üniversite bazında araştırma çıktılarını” göstermektedir. Lisansüstü derece sayılarına bakıldığında Marmara Üniversitesi BBY 103 tez ve %42,74 oran ile Türkiye’de arşivcilik alanında en çok lisansüstü tez yapılan üniversite olarak öne çıkmaktadır. İkinci sırada 45 tez ve %18,67 oran ile İstanbul Üniversitesi BBY gelmektedir. Her ikisinin toplamı %61,41 gibi oldukça yüksek bir orandır. Üçüncü sırada 36 tez ile Hacettepe Üniversitesi BBY %14,94 orana sahiptir. Ankara Üniversitesi BBY 35 tez ve %14,52 oran ile dördüncü sırada yer almaktadır. Çankırı Karatekin Üniversitesi BBY 12 tez ve %4,98 oran ile beşinci, Atatürk Üniversitesi BBY

10 tez ve %4,15 oran ile son sırada yer almaktadır. Grafik 6'daki araştırma sonucu İstanbul'daki üniversitelerin diğer üniversitelere göre daha verimli olduğunu (toplam 148 tez) göstermektedir. Bu durum Marmara ve İstanbul BBY Bölümlerinin arşivcilik konularında hazırlanan toplam tez oranına katkılarının %61,4 olduğuna ve bu bölümlerin arşivcilik konularını yoğun şekilde çalıştıklarına işaret etmektedir. Diğer yandan bu her iki üniversite 2002 yılına kadar bağımsız şekilde öğretim faaliyeti yürüten arşivcilik bölümlerine sahip idi. Dolayısıyla bu bölümlerin akademik personel gücünün, sayısının ve niteliğinin arşivcilik alanındaki tez sayısına olumlu yönde doğrudan etki etmiş olması oldukça doğaldır.

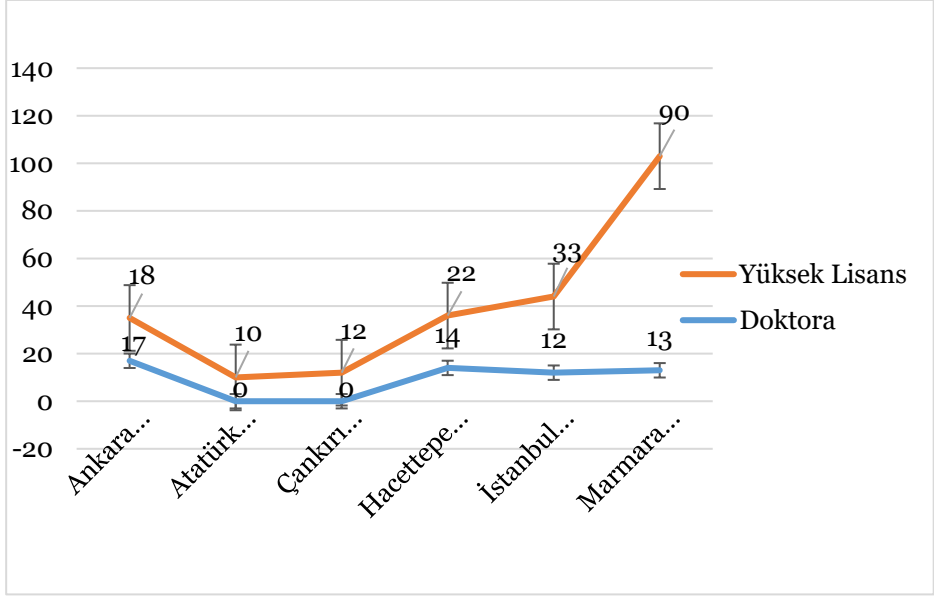

Grafik 6. Arşivcilik Alanındaki Lisansüstü Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

3.7. Lisansüstü Düzey

Grafik 7, tezlerin lisansüstü düzeylerini göstermektedir. Türkiye'de arşivcilik alanında 241 lisansüstü tezi yapılmıştır. Lisansüstü tezlerinin 185 tanesi yüksek lisans ve 56 tanesi doktora tezidir. Mevcut verilere göre ilk yüksek lisans tezi 1987 yılında, ilk doktora tezi ise 1989 yılında yapılmıştır. En çok yüksek lisans tezi (32 tane) 2019 yılında yapılmıştır. En çok doktora tezi (6 tane) 2021 yılında yapılmıştır. Yüksek lisans tezlerinin oranı %76,76, doktora tezlerinin oranı ise 23,24'tür. Atatürk Üniversitesi ve Çankırı

Karatekin Üniversitesi Kasım 2022 itibariyle tamamlanmış ve erişime sunulmuş doktora tezi bulunmamaktadır.

Grafik 7. Arşivcilik Alanındaki Lisansüstü Tezlerinin Üniversitelere Göre Yüksek Lisans ve Doktora Dağılımı

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, Türkiye üniversitelerindeki arşivcilik, kütüphanecilik ve bilgi ve belge yönetimi bölümlerinde 1987-2022 yılları arasında arşivcilik alanında yapılmış ve açık erişimde olan lisansüstü tezlerinin içerik analizini göstermektedir. Yapılan içerik analizinin sonuçlarına göre 1987-2022 yılları arasında (Kasım 2022) Türkiye’de arşivcilik alanında 241 lisansüstü tez yapılmıştır. Lisansüstü tezlerin 185 tanesi yüksek lisans 56 tanesi doktora tezidir. Bu tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde arşivcilik alanında ilk tezin 1987 yılında “arşivlerde mikroform uygulamaları” konusunda yapıldığı görülmektedir. Yıllara göre incelendiğinde 1988, 1992, 1993, 1994, 1996 ve 2000 yıllarında arşivcilik alanında hiç tez yapılmadığı görülmektedir. 1989, 1990, 1991, 1995, 1997 ve 1999 yıllarında sadece 1, 1998 yılında ise 2 tez yapılmıştır. 2001 yılından sonra tez sayısında belirgin bir artış olduğu ve tez sayısının 2002 yılında 5’e, 2003’te 9’a çıktığı ve 2005 yılında tez sayısının önceki yıla göre iki kat arttığı görülmektedir. 2002 yılından sonra tez sayılarındaki artış, bilgi ve belge yönetimi bölümlerinin oluşturulmasıyla

birlikte bilgi ve belge yönetimi alanının popülerlik kazanmasıyla lisansüstü eğitime verilen önem şeklinde yorumlanabilir. Yeni kurulan bölümlerin akademik kadrolarının meslekî uzmanlaşmadaki çeşitliliğin ve arşivcilik alanında uzmanlaşan akademisyen sayısındaki artışın da bu yükselişte belirleyici olduğu ayrıca vurgulanabilir. 2006-2010 yılları arasında tez sayılarında 7-13 arasında seyreden inişli-çıkışlı bir seyir olduğu dikkat çekmektedir. Ancak 2011 yılında tez sayılarında ciddi bir düşüş yaşanmış ve tez sayısı 4'e gerilemiştir. 2012 yılında artmaya başlayan tez sayısı 2013'te 9'a yükselmiş ve 2014'te 7'ye gerilemiştir. 2015'te 13'e yükselen tez sayısı, 2016'da yapılan 8 tez ile tekrar tek haneli rakamlara düşmüştür. 2017'de 11 ve 2018'de 14 tez yapılmıştır. Tez sayısındaki en dikkat çeken artış 2019 yılında yaşanmış ve 2019 yılı 36 tez ile Türkiye'de arşivcilik alanında en çok lisansüstü tezin yapıldığı yıl olmuştur. Bu artışın nedenini, -bu yönde literatürde herhangi bir çalışmaya tesadüf edilmemekle birlikte- Covid-19'un gelecekte ortaya çıkartacağı olası belirsizlikleri nedeniyle tez yazımının hızlandırılmış olabileceği ihtimaline bağlamak bir ölçüde mümkündür. Ancak bu olumlu durumun sonraki yılda (2020) dezavantaja dönüştüğünü değerlendirmek mümkündür. 2020 yılında tez sayısında muhtemelen Covid-19 salgınının devam eden etkilerine yani bu durumun motivasyon eksikliği sorunu oluşturmasına bağlanabilecek bir düşüş söz konusudur. 2021 ve 2022 yıllarında görece bir artış olsa da salgının, akademik üretkenliği olumsuz şekilde etkilemeyi sürdürdüğü söylenebilir. Ancak yıllar içindeki tez sayılarına bakarak arşivcilik alanının akademik dünyada ilgi gördüğü ve gelişen teknolojinin etkisiyle ortaya çıkması muhtemel yeni belge format ve standartlarına bağlı olarak gelişim göstereceği anlaşılmaktadır.

Yüksek lisans tezlerinde yazarlar tarafından kullanıldığı ifade edilen "bilimsel yöntemlerin" yıllara göre dağılımı incelendiğinde; "betimleme yöntemi" %82,99 kullanım oranı ile en sık kullanılan yöntem olmuştur. Bu yöntem sosyal bilimlerde özellikle durum değerlendirmesi yapılan çalışmalarda sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. "Betimleme yöntemi"nin en çok kullanılan bilimsel yöntem olması tezlerde kullanılan veri toplama tekniklerinin sonuçlarıyla da örtüşmektedir. İkinci sırada %14,94'lük kullanım oranı ile "açıklama yöntemi", üçüncü sırada %1,24'lük kullanım oranı ile "karşılaştırma yöntemi" yer almaktadır. "Tarihsel yöntem" %0,41'lik kullanım oranı ile sonuncu sırada yer almaktadır. Tarihsel yöntem ile aynı orana sahip olan bilimsel yöntemin "belirsiz" olduğu tezler vardır. Bu bilgiler ışığında tezlerin çok büyük oranda betimleme ve açıklama yöntemi

kullanılarak yapıldığı; dolayısıyla tezlerde kullanılan bilimsel yöntemlerin belirli kategoriler ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

Yüksek lisans tezlerinde kullanılan “veri toplama teknikleri” incelendiğinde en sık kullanılan veri toplama tekniklerinin %31,54’lük oran ile “anket veya görüşme tekniği” ile “karma teknikten/birden fazla teknikten yararlanma” şeklinde olduğu görülmektedir. İkinci sırada %17,01’lik kullanım oranı ile “önceki verilerden yararlanma tekniği (literatürden yararlanma)” gelmektedir. Üçüncü en sık kullanılan teknik %16,60 oranı ile “tarihsel kaynak analizi tekniği” olmuştur. Kullanılan bilimsel yöntemin belirsiz olduğu tez sayısı %2,07’dir. Sonuncu sırada %1,24’lük kullanım oranı ile içerik analizi tekniği gelmektedir.

Tezlerdeki “sosyal düzeyin dağılımı” incelendiğinde araştırma konularının %62,66’lık oran ile en çok kurumsal/örgütsel düzeyde ele alındığı görülmektedir. Tezlerde ikinci olarak çok düzeyli konular %22,82’lik oranda tartışılmıştır. Üçüncü sırada bireysel düzeydeki konular %7,47 oran ile yer almıştır. Toplumsal düzeyde ele alınan konuların oranı %5,39 ve konuların belirsiz olduğu tez sayısı ise %1,66’dır. Lisansüstü tezlerde en çok kurumsal/örgütsel konuların ele alınması arşivcilik alanında kurum temelli sorunların ya da yapılması gerekenlerin daha ön planda olduğunu düşündürmektedir.

Tezlerdeki “Araştırma konuları” incelendiğinde tezlerde %13,69’luk oran ile en çok “Diplomatik” ile ilgili konular ele alınmıştır. Bu konuda sayının yüksek derecede ortaya çıkmasının nedeni modern belge diplomatiği (6 tez, %18,18) konularının yanı sıra Osmanlı dönemi arşiv kaynaklarının (27 tez, %81,81) belge ve defter yapılarının incelendiği tezlerin bu başlık altına alınmasıdır. Tezlerde incelenen diğer konular ise “Elektronik Belge Yönetim Sistemleri” %11,20, “Bilgi Yönetimi” %10,37, “Özel Arşivler ve Koleksiyonlar” %9,54, “Belge ve Arşiv Yönetimi” %8,30, “Arşivsel Erişim” %7,88, “Meslekî Konular” %7,05, “Arşivsel Düzenleme/Tanımlama” %6,64, “Eğitim” %4,98, “Belge Yönetiminde ve Arşivcilikte Yeni Yöntemler” %4,56, “Diğer” %4,56, “Saklama/Koruma” %3,32, “Dijitalleştirme” %2,90, “Arşivsel Etik ve Yasal Konular” %2,49, “Yönetim/Planlama/İdare” %1,66, son olarak “Arşivsel Değerlendirme ve İmha” %0,83 oranında ele alınmıştır. Konuların bu şekilde bir dağılım göstermesinde tez danışmanlarının uzmanlık alanlarının ve tez yazarlarının danışman eksenli kendisini geliştirme ve kariyer edinme eğiliminin belirleyici olduğu düşünülebilir. Tezlerin konusal dağılımına bakıldığında bir plansızlığın var olduğu kabul edilebilir. Alanın

ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak planlamalar yapılması, tez konularının dağılımında yaşanan plansızlığı önlemek için önemlidir.

Tezlerde “üniversite bazında araştırma çıktılarını” incelediğimizde Marmara Üniversitesinin BBY %42,74 oran ile Türkiye’de arşivcilik alanında en çok lisansüstü tez yapılan bölüm olduğu görülmektedir. İstanbul Üniversitesi BBY %18,67 oran ile ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada %14,94 oran ile Hacettepe Üniversitesi BBY, dördüncü sırada %14,52 oran ile Ankara Üniversitesi BBY yer almaktadır. Çankırı Karatekin Üniversitesi BBY %4,98 ile beşinci, Atatürk Üniversitesi BBY %4,15 oran ile altıncı sırada yer almaktadır. Üniversiteler arasında tez sayılarındaki farklılığı, üniversite kontenjanlarındaki farkla ya da bazı üniversitelerin ikinci öğretim programlarına sahip olmalarıyla açıklamak mümkün olabilir. Nitekim öğrenci sayısının fazla olmasının akademik çalışmalara rağbet edecek kişi sayısını etkilediği söylenebilir.

Tezlerin analizinden elde edilen bilgilere göre Türkiye’de arşivcilik alanında Düzenleme/Tanımlamaya yönelik alanlarının yanı sıra farklı konularda da tezlerin yaptırılmasına özen gösterilmelidir. Yapılacak tezlerde büyük ölçüde teknolojinin şekillendirdiği alanın dinamiklerini, gelecekte yaşanacak gelişmeleri ve ülke ihtiyaçlarını göz önüne alarak tez konularının belirlenmesine dikkat edilmelidir. Bütün bunların diğer arşivcilik konularının tamamen ihmal edilmesi adına yapılmasının kusurlu tarafları olacaktır. Dolayısıyla bütün arşivcilik konularının çalışılması ancak elektronik belge yönetimi, veri ve metin madenciliği, erişim konularını da içeren arşivsel bilgi yönetimi ile dijitalleştirme gibi konuların çok daha yüksek sayıda araştırılması gerekmektedir.

Arşivcilik alanında özellikle son beş yılda yapılan tezlerin başlıklarına bakıldığında metin madenciliği, web arşivleme, elektronik belge yönetimi, bilgi yönetim sistemleri, kaynak tanımlama ve erişim standartları gibi teknoloji ve erişim merkezli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar aynı zamanda gelecekte dijital belge ve sistemler tarafından şekillendirilmesi kuvvetle muhtemel olan arşivcilik alanının güncel konularının tartışıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yakın gelecekte teknoloji tabanlı yeni belge ekosistemlerinin yaygın kullanım alanı bulma ihtimali arşivcilik alanında yapılacak tezlerde güncel teknolojik gelişmelerin ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Son beş yılda hazırlanan tez çalışmalarında aynı zamanda arşiv alanında çalışan akademisyen, öğrenci ve araştırmacıların niteliğini konu edinen çalışmalar da dikkat çekmektedir. Bu

tezlerde yine teknolojinin beraberinde getirdiği yeni belge ve bilgi formatlarının arşivcilik alanında faaliyet gösteren kişiler tarafından nasıl kullanıldığını ele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında arşiv alanında çalışan akademisyen, öğrenci ve bağımsız araştırmacıların niteliğini konu edinen tezlerin de teknolojiyle ilgili oldukları kabul edilebilir. Son beş yılda yapılan tezler içinde tarihî arşiv belgelerini konu alan çalışmaların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu durum geçmişinden devraldığı önemli tarihî arşivlerini tam anlamıyla erişime açamamış olan Türkiye’de normal karşılanmalıdır. Teknolojinin klasik belge ve bilgi formlarına karşı meydan okumalarına, arşivcilik alanında yapılacak tezlerle bir çözüm bulunması ihtimali bu alandaki çalışmaları geçmişte olduğundan daha önemli hale getirmektedir. Bu sebeple Türkiye’de arşivcilik alanında teknolojinin gelişim seyri dikkate alınarak farklı konularda tezlerin hazırlanmasına özen gösterilmelidir. Yapılacak tezlerde büyük ölçüde teknolojinin şekillendirdiği alanın dinamiklerini, gelecekte yaşanacak gelişmeleri ve ülke ihtiyaçlarını göz önüne alarak tez konularının belirlenmesine dikkat edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Allen, B., ve Reser, D. (1990). Content analysis in library and information science research. *Library & Information Science Research*, 12(3), 251-260. doi: <https://doi.org/10.1016/j.lisr.2020.101048>
- Altınörs, G. (1983). *Türkiye’de kütüphanecilik bilim dalı konusunda yapılmış olan doçentlik, doktora ve bilim uzmanlığı tezlerinde kullanılan araştırma metodları* (Yayımlanmamış bilim uzmanlığı tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Aren, T. (2001). Arşivciliğin gelişimi ve arşivci yetiştirilmesi. *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, 3, 81-94.
- Atkins, S. E. (1988). Subject trends in library and information science research, 1975–1984. *Library Trends*, 36(4), 633-658. Erişim adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/4816897.pdf>
- Auld, L. W. S. (1988). Library trends past and present: A descriptive study. *Library Trends*, 36(4), 853-868.
- Blake, V. L. P. (1994). Since Shaughnessy: Research methods in library and information science dissertations, 1975-1989. *Collection Management*, 19(1/2), 1-42.
- Brenneke, A. (1953). Archivkunde: Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens. (W. Leesch, Ed.). Koehler-Amelang.
- Cheng, H. (1996). A bibliometric study of library and information research in China. (Conference presentation). The section on Library Theory and Research, IFLA Conference, 068-LTR-I-E, Beijing.
- Cooper, W. D. (1987). Library literature in mainland China: A content analysis. *College and Research Libraries*, 48(3), 194-202. Erişim adresi: <https://crl.acrl.org/index.php/crl/article/view/14307/15753>
- Çakın, İ. (2005). Cumhuriyet’ten günümüze bilgi profesyonellerinin eğitiminde başlıca yönelişler. *Türk Kütüphaneciliği*, 19(1), 7-24. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/16/17>
- Çakın, İ. (2012). Bilgi profesyonellerinin eğitiminde 40 yıl: Hacettepe Üniversitesinin lisans programındaki değişiklikler. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(2), 262-290. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/317>
- Dilek Kayaoğlu, H. (2009). İstanbul Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü’nde araştırma eğilimleri 1967-2008: Lisansüstü tezlerinin içerik analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(3), 535-562. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/tk/issue/48915/623744>

- Dilek Kayaoğlu, H. (2019). Türkiye’de kütüphane ve bilgilimi araştırmalarında kuram kullanımı: Bir içerik analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 33(4), 249-266. doi: <https://doi.org/10.24146/tk.647460>
- Güler, C. ve Keskin, İ. (2020). Türkiye’de arşivcilik alanındaki araştırma sorunları: Arşiv Dünyası Dergisinde yayınlanan makalelerin içerik analizi. *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 13, 1-31. doi: 10.26650/bba.2020.13.01
- Harper, W. (2010). *A content analysis of archival journal literature* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). The University of North Carolina, North Carolina.
- Jarvelin, K. ve Vakkari, P. (1990). Content analysis of research articles in library and information science. *Library and Information Science Research*, 12(4), 395-421.
- Jarvelin, K. ve Vakkari, P. (1993). The evolution of library and information science 1965-1985: A content analysis of journal articles. *Information Processing and Management*, 29(1), 129-144. doi: [https://doi.org/10.1016/0306-4573\(93\)90028-C](https://doi.org/10.1016/0306-4573(93)90028-C)
- Keskin, İ. (2003). Yakınçağ’dan günümüze Türkiye’de ve Avrupa’da arşivcilik eğitimi (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Keskin, İ. (2007a). *Mezopotamya’da arşivler ve arşivcilik: Mezopotamya ekseninde Eski Önasya’nın arşivsel düzenleme sistemleri*. İstanbul: Çantay.
- Keskin, İ. (2007b). Gelişmelerin şekillendirdiği bir bilim olarak arşivcilik ve arşivcilik eğitimi. S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, -Uluslararası Sempozyum- 24-26 Ekim 2007, Ankara, Bildiriler* (s. 82-91) içinde. Ankara: H. Ü. Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Keskin, İ. (2008). Bir disiplin olma sürecinde arşivcilik. *Arşiv Dünyası*, 11, 3-8.
- Keskin, İ. (2010). Ortaçağ Müslüman Türk devletlerinde belge ve arşiv yönetimi hakkında gözlemler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 50, 27-58.
- Keskin, İ. ve Güler, C. (2022). Arşivcilikte değerlendirme ve imha: Arşivsel teori tarihi bağlamında bir değerlendirme. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 42, 265-290. doi: <https://doi.org/10.26650/YTA2022-1148889>

- Keskin, İ. ve Kutluoğlu, M. H. (2013a). Eski Mısır medeniyetinde arşivcilik. M. Kesik, C. Piyadeoğlu, E. Uyumaz, A. Uslu (Yay. haz.), Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan (s. 461-497). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Keskin, İ. ve Kutluoğlu, M. H. (2013b). Hellenistik Dönem Grek arşivciliği üzerine bazı notlar. F. M. Emecen, İ. Keskin ve A. Ahmetbeyoğlu (Yay. haz.), Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı, Cilt 2 (s. 177-204) içinde. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keskin, İ. ve Kutluoğlu, M. H. (2015). Eski İran medeniyetinde arşivler ve arşiv uygulamaları., İ. Keskin, Ş. N. Somer ve N. Oğuz (Yay. az.), İsmet Binark Armağanı (s. 225-262) içinde. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Kumpulainen, S. (1991). Library and information science research in 1975: Content analysis of the journal articles. *Libri*, 41, 59-76. Doi: <https://doi.org/10.1515/libr.1991.41.1.59>
- Kurbanoglu, S. S. (1996). Kütüphanecilik ve Bilgi Bilim tezlerinde kullanılan bilimsel araştırma yöntemleri: Bir değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği*, 10(4), 350-359. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/1500/1492>
- Kutluoğlu, M. H. ve Keskin, İ. (2008). İskandinav ülkelerinde arşivcilik eğitimi. *Türk Kütüphaneciliği*, 22(1), 25-58. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/815090>
- Külcü, Ö. (2002). Batıda aydınlanma süreci ve bu süreçte belge ve arşivler I: Aydınlanmanın başlangıcından Fransız devrimine. *Türk Kütüphaneciliği*, 16(4), 421-440. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/870>
- Külcü, Ö. (2003). Batıda aydınlanma süreci ve bu süreçte belge ve arşivler II: Fransız Devrimi ve arşivciliğe etkisi. *Türk Kütüphaneciliği*, 17(1), 7-21. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/163>
- Layzell Ward, P. (1998). A preliminary study of the UK research literature of library and information science. (Appendix 6.). *International Library and Information Science Research: A Comparison of National Trends* (s. 44-54) içinde. IFLA, Library Theory and Research Section. 2003.
- Filho, W. L., Wall, T., Rayman-Bacchus, L., Mifsud, M., Pritchard, D. J., Lovren, V. O., Farinha, C., Petrovic, D. S. ve Balogun, A. (2021). Impacts of COVID-19 and social isolation on academic staff and students at universities: a cross-sectional study. *BMC Public Health*, 21, 1213. doi: 10.1186/s12889-021-11040-z

- Mykland, L. (1992, 6-11 Eylül). Arşivcilikte bütünlük ve muhafaza (N. Olsa, Çev.). B. Kaya, M. Şener ve M. Torunlar (Yay. haz.), XII. Milletlerarası Arşiv Kongresi Montreal, Sunulan Tebliğler-II (s. 1-12) içinde. Ankara: DAGM Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı.
- Ottnad, B. (1986). Das berufsbild des archivars vom 16.jahrhundert bis zur gegenwart. G. Richter (Ed.), Aus der Arbeit des Archivars: Festschrift für Eberhard Gönner (s. 1-22) içinde. Staatliche Archivverwaltung Baden-Württemberg.
- Özenç Uçak, N. (2004). User studies in Turkey: An evaluation of dissertations. *Information Development*, 20(2), 122-129. doi: <https://doi.org/10.1177/0266666904045326>
- Özenç Uçak, N. (2007). Kütüphanecilik ve bilgi yönetimi literatüründe kullanıcı. S. Kurbanoglu, Y. Tonta ve U. Al (Yay. haz.). Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu: 24-26 Ekim 2007 Bildiriler (s. 113-120) içinde. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Özenç Uçak, N. (2008). Kütüphanecilik ve bilgi yönetimi literatüründe kullanıcı. *Bilgi Dünyası*, 9(1), 20-40.
- Posner, E. (1998). Ortaçağ İslam dünyasında arşivler (Ahmet Oğuz İcimsoy, Çev.). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi*, 4, 201-231.
- Posner, E. (1972a). Archives in Medieval Islam. *The American Archivist*, 35(3-4), 291-315. doi: <https://doi.org/10.17723/aarc.35.3-4.x1546224w7621152>
- Posner, E. (1972b). Twelfth Century job descriptions for the registrar and the archivist of the Fatimid State Chancery in Egypt. *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, 25, 25-31.
- Rochester, M. K. (1995). Library and information science research in Australia 1985-1994: A content analysis of research articles in The Australian Library Journal and Australian Academic & Research Libraries. *Australian Academic & Research Libraries*, 26(3), 163-170. doi: <https://doi.org/10.1080/00048623.1995.10754930>
- Rumschöttel, H. (2000). Die Entwicklung der Archivwissenschaft als wissenschaftliche Disziplin. *Archivalische Zeitschrift*, 83, 7-21. doi: <https://doi.org/10.7788/az.2000.83.1.7>
- Rumschöttel, H. (2001). The development of archival science asa scholarly discipline. *Archival Science*, 1(2), 143-155. Erişim adresi: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/BF02435645.pdf>

- Rumschöttel, H. (2008). Bilimsel bir disiplin olarak arşivciliğin gelişimi. (İ. Keskin, Çev), İ. Keskin (Yay. haz.), Arşivcilik metinleri (s. 11-29) içinde. İstanbul: Yeditepe.
- Sarı Gerşila, G. ve Yüksel Şentürk, G. (2021). Covid-19 kriz sürecinin çalışan motivasyonuna etkilerinin belirlenmesi: Bir işletmede insan kaynakları uygulamaları. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 111-138. doi: <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.889788>
- Schlachter, G. A. ve D. Thomison. (1974). The library science doctorate: A quantitative analysis of dissertations and recipients. *Journal of Education for Librarianship*, 15, 93-111.
- Schlachter, G. A. ve Thomison, D. (1982). *Library science dissertations, 1973-1981: An annotated bibliography*. Littleton Colo: Libraries Unlimited.
- Shaughnessy, T. W. (1976). Library research in the 70's: Problems and prospects. *California Librarian*, 37(3), 43-52.
- Snelson, P. ve Talar, S. A. (1991). Content analysis of ACRL conference papers. *College and Research Libraries*, 52(5), 466-472. Erişim adresi: <https://crl.acrl.org/index.php/crl/article/view/14661/16107>
- Sümbül, S. ve Güler, C. (2022). A Qualitative analysis of master's thesis in library and information Science in Turkey. *Zeitschrift Für Die Welt Der Turken*, 14(1), 215-230. doi: 10.46291/ZfWT/140117
- Tuomaala, O., Järvelin, K. ve Vakkari, P. (2014). Evolution of library and information science, 1965–2005: Content analysis of journal articles. *Journal of the Association for Information Science and Technolog*, 65(7), 1446-1462. <https://doi.org/10.1002/asi.23034>
- Ültay, E., Akyurt, H., Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 188-201. doi: <https://doi.org/10.21733/ibad.871703>
- Yılmaz, B. (2008). İlkçağ Anadolu Uygarlıklarında sosyo-ekonomik ve kültürel yapı bağlamında kütüphane/arşiv kurumu. *Türk Kütüphaneciliği*, 22(3), 351-376. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tk/issue/48932/624226>
- Yılmaz, M. (1999). Kütüphane ve bilgililimi açısından bibliyometrinin önemi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yontar, A. (1995, August 20-26). Main research problems being investigated in Turkey as revealed in graduate theses. (Conference presentation). 61st IFLA Council and General Conference, İstanbul: Turkey.

- Yontar, A. (1998). Türkiye'de kütüphane ve bilgi bilimi konusundaki başlıca araştırma sorunlarının lisansüstü tezlerinde yansımaları. *Kütüphanecilik Dergisi: Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, 4, 1-17.
- Yontar, A. ve Yalvaç, M. (2000). Problems of library and information science research in Turkey: A content analysis of journal articles 1952-1994. *IFLA Journal*, 26(1), 39-46. doi: <https://doi.org/10.1177/0340035200026001>
- YÖK. (2002). 01.02.2002 tarih ve B.30.0.EÖB.0.00.00.03.04.01-205 sayılı bölüm isim değişikliği kararına ilişkin yazı

BÖLÜM 10

SOSYAL HİZMET MÜDAHALE ARACI OLARAK SOSYAL İNCELEME RAPORLARININ KURAMSAL TEMELİ

Dr. Öğr. Üyesi Yasin AKYILDIZ¹

---

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, yasinakyildiz@klu.edu.tr, Orcid id: 0000-0003-4622-0159

GİRİŞ

Sosyal İnceleme Raporları (SİR)'ler sosyal hizmet müdahalesinin uygulanabilmesi için gerekli verinin sağlanmasında yer alan, mesleki bir araçtır. Belirtilen katkının oluşturulması, sosyal hizmet müdahale sürecinde, birey, grup ve toplum düzeyinde, ekolojik sistemler teorisi temel referans kaynağı olarak kullanılması ile mümkündür. Bu temel, bilginin farklı kaynaklardan elde edilmesini sağlayan bütüncül veri tabanını oluşturmakta, uygulama aşamasında sosyal hizmet müdahalesinin bireyin yaşamında değişimi sağlayacak düzeyde etkiye sahip olmasına ve değer temelinde ise insanın biyopsikososyal bir varlık olarak bütüncül yapısının korunmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla ekolojik kuramsal temele sahip olan bir SİR'de sistemler, sistemler arası ilişkiler, sorunun kaynağı, gelişimi, ilişkisel bağlamı ortaya koyulabilmektedir. Belirtilen bağlamın oluşturulması sosyal çalışma görevlilerinin beceri düzeyinde mesleki yeteneğine bağlıdır.

Alanyazında SİR'ler üzerine yapılan çalışmalar arasında Büyükbodur (2019)'da, İntihar konusu kapsamında psikolojik otopsi ile sosyal inceleme arasında benzerlik ve farklılıklar üzerine bir ilişki kurmakta ve retrospektif yönelimle oluşturulan SİR'leri bütüncül bakış açısıyla veri elde etmenin aracı olarak görmektedir. Özbesler, SİR'leri içerik bakımından değerlendirmeye tabi tutmakta ve raporlarda yer alması gereken bilgileri kısa başlıklar düzeyinde vurgulamaktadır (Özbesler, 2017: 18). Çoban (2017)'de SİR'leri değerlendirme içeren, müdahalenin yönünü belirleyen bir uygulama aracı olarak kabul etmektedir. Hepbenli (2021)'e göre Covid-19 pandemi süreci gibi olağan üstü dönemlerde SİR'lerin sanal, çevrimiçi inceleme olarak çeşitli teknolojik araçlarla oluşturulması gerektiğini adli sosyal hizmetler bağlamında değerlendirerek açıklamaktadır. Buz, Düzyurt, Sağlam (2015)'e göre göre SİR'ler aile mahkemelerinde hâkimin vereceği kararı etkileme gücüne sahip olan, sosyal hizmet müdahalesinde bütüncül veri elde edilmesini sağlayan uygulama aracı olarak görülmektedir. Bülbül ve Kaygusuz (2022)'de, aile mahkemelerinde boşanma davalarında velayetin kime verilmesi hususunda SİR'lerin çocuğun yararına karar verilmesini sağlamadaki etkisini vurgulamaktadır. Saruç ve Güneş (2014)'de SİR'leri suça karışan çocukların karar öncesi durumunu tespit etmede, mahkeme kararını çocuğun yüksek yararı yönünde etkilemede ve müdahalenin yönünü belirlemede etkili birer araç olarak görmektedir. Polat (2017)'de SİR'lerin mesleğin temel unsurlarından biri olduğunu, sosyal çalışmacılar tarafından

oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca SİR'lerin içeriği ile ilgili bilgi vermekte ve sosyal yardımlar alanındaki önemini vurgulamaktadır.

Hasgül (2017)'de kayıt tutmanın önemine değinmekte, SİR'lerin içeriğinin oluşturulmasıyla ilgili standartları belirtmektedir. Belirtilen bağlamda tıbbi sosyal hizmet uygulamalarında sosyal teşhisin yapılabilmesi için sistem, psikodinamik, güçlendirme, ekolojik, davranış kuram, yöntem ve yaklaşımları çerçevesinde sosyal çalışmacıların değerlendirmelerinin, SİR'lerin mesleki müdahaleye yapacağı katkı bağlamında, önemli olduğunu vurgulamaktadır. Uluğtekin (2004)'e göre çocuk mahkemelerinde görevli meslek elemanları tarafından oluşturulan raporların müdahale bölümlerinin eksik olduğunu, bu durumun da SİR'lerin kuramsal açıdan yetersiz olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Çoban, SİR'lerin Sosyal Hizmet Uzmanları (SHU) tarafından yazılması gerektiğini belirtmekte, aksi halde SİR'lerin mevcut durumu tespit eden bir niteliğin ötesine geçemeyeceğini belirtmektedir (Çoban, 2017: 31).

SHU Derneği, 2015 Yılı Faaliyet Raporuna göre, SİR'lerin bilimsel yöntem ve teknikler çerçevesinde, mesleğin evrensel ilke ve değerlerini benimsemiş meslek elemanları tarafından yazılması gerektiğini açıklamaktadır. SİR'lerin amacı doğrultusunda oluşturulması için gerekli eğitim ve beceri temeline sahip olmayan meslek elemanları tarafından yazılmaması gerektiği belirtilmektedir (SHUDER, 2017: 3). Çifçi ve Ocaklı, SİR'lerin adaletin ve sosyal refahın sağlanması için etkili birer araç olduğunu vurgulamakta ve sosyal inceleme raporlarının özen ve titizlikle yazılması gerektiği belirtilmektedir. Bu yetkinliğe sahip olan meslek elemanın da SHU'lar olduğunu ve raporların da SHU'lar tarafından yazılmasının mesleğin pratik çıktısına paralel hizmet edeceğini vurgulamaktadır. SİR'lerin içeriğinin mesleki bilgi içermesi gerektiği, mesleki olgu ve kuramsal temelinin olduğu, birey ve çevre arasında çok yönlü bir değerlendirme içermesi gerektiği ifade edilmektedir (Çifçi, Ocaklı, 2017: 38).

Farklı bir perspektiften konuyu değerlendiren Cesur ve Akyol (2018) Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB)'de görevli çocuk gelişimcilerin sosyal çalışma görevlisi adı altında mesleki görevlerinin dışında işler yapmak zorunda kaldıklarını açıklamakta, bu durumun çocuk gelişimcilerin mesleki kariyerlerini farklı bir kurumda idame ettirmek için karar vermeye zorladığını ifade etmektedir. Sosyal çalışma görevlisi olarak yerine getirilmesi gereken görevler arasında SİR hazırlamak, birey ve ailelerin sorunlarını çözmek için mesleki müdahalelerde bulunmak, çalışmalarla ilgili kayıt tutmak yer

almaktadır (Resmi Gazete, 2013). Sosyal Hizmet müdahalesinin sistemler arasındaki ilişki düzeyinde yapılandırılması, sosyal çalışma görevlilerinin aile ve alt sistemleri, daha geniş sistemlerle çalışmasını zorunlu kılar. Belirtilen bağlamda sosyal hizmet uygulayıcısı araştırma nesnesini salt birey olarak değil, çevresi içinde birey kurgusuyla değerlendirir. Çocuk gelişimcilerin sosyal çalışma görevlisi adı altında belirtilen görevi yerine getirebilmesi sosyal hizmet mesleğinin bu yönüne dair mesleki uygulama pratiği ile araçlarını kullanma yetisine bağlıdır. Kayıt tutma, ekolojik perspektif düzeyinde sosyal inceleme raporu hazırlama belirtilen bağlamda sosyal hizmet kurumlarında her bir farklı meslek gruplarında bulunan görevliler için geçerlidir. Sosyal hizmet kurumunda çalışmanın asli unsurunu açıklanan mesleki uygulamalar oluşturur.

Literatürde yapılan çalışmaların kapsamı SİR'lerin içerik olarak nasıl olması gerektiği, sosyal hizmet uygulama alanlarında SİR'lerin yeri olarak belirlenmektedir. Sosyal hizmetin bilgi, beceri ve değer temelinde oluşturulması gereken SİR'lere gerekli vurgu yapılmasına rağmen, farklı lisans öğrenimine sahip olan sosyal çalışma görevlilerinin belirtilen standarda uygun mesleki becerilere sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Diğer yandan farklı lisans mezuniyetine sahip olan sosyal çalışma görevlilerinin SİR'i mesleki uygulamalarda bir külfet olarak görebilmektedir. Belirtilen durum mesleğin pratiğinde sorunlar oluşmasına sebep olmaktadır.

Sosyal hizmet kurumlarında sosyal işlevselliğin sağlanması adına yapılan çalışmaların birey-çevre uyumuna yönelik faaliyetlerle şekillendirildiği değerlendirildiğinde ASHB ve diğer kamusal hizmet sağlayan kurumların sosyal hizmet birimlerinde ilgili yönetmelikler çerçevesinde sosyal çalışma görevlisi adı altında görevlendirilmektedir. Farklı meslek gruplarının aynı hizmet unvanı adı altında mesleki faaliyetlerini belirli bir standartta yürütebilmesi sosyal hizmet mesleğine ait bilgi, beceri ve değer temeline ait mesleki formasyonun edinilmesi ile mümkündür. Belirtilen formasyonun sosyal hizmet lisans eğitimleri çerçevesinde verilmesine rağmen sosyal çalışma görevlisi adı altında görevlendirilen diğer meslek elemanlarına yönelik lisans öğrenim süreçlerinde yeterli düzeyde sosyal hizmetin temellerine dayalı eğitimlerin verilmediği görülmektedir. Bu durum sosyal hizmet kurumlarında mesleki bilgi, beceri ve değer mesleğin pratiğine yansıtılamaması anlamına gelmekte ve sosyal hizmet müdahale sürecinin odak noktasında bulunan ve müdahalenin yönünü belirleyen SİR'lerin yazılmasında mesleki standartların yerine getirilememesine yol açmaktadır.

Çalışmanın konusu SİR'lerdir. Çalışmanın amacı sosyal hizmet müdahalelerinin etkinliğini artıracak SİR'lere yönelik kuramsal bir çerçeve belirlemektir. Bu amacı sağlamak için sosyal hizmetin bilgi, beceri ve değer temeli çalışmanın birinci bölümünde yer almaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde sosyal hizmet müdahale aracı olarak SİR'lerin sosyal sorunun çözümlenme sürecindeki önemi üzerinde durulmaktadır. SİR'ler üzerine yapılan teorik çalışmaların sınırlı düzeyde olması, sosyal hizmetin ana kuramı olan ekosistem kuramı bağlamında SİR'lere çerçeve sağlaması, farklı meslek elemanlarına mesleki uygulamalar bağlamında yol gösterici olması araştırmayı önemli kılan yönleridir.

1. SOSYAL HİZMETİN TEMELLERİ

Sosyal hizmet bilimi “multidisipliner”dir. Sosyal hizmetin bu yönü araştırmalarına konu olan temel başlangıç noktasını insan sorunları oluşturmasından kaynaklanmaktadır. İnsanın kompleks bir varlık olması, insana ait sorunların da bütüncül bir düzeyde değerlendirilmesini gerektirir. Belirtilen bağlamda “çevresi içinde birey” referans noktasından hareketle sosyal hizmet profesyonelleri bireysel, sosyal ve toplumsal sorunlara bilgi, beceri ve değer temelinde bilimsel ve mesleki çözümler oluşturur.

Sosyal hizmetin bilgi temeli bilimsel ve mesleki çalışmalardan elde edilen verilere ve çıkarımlara dayanır. Bilimsel temeli insanı konu alan bilimlerin oluşturduğu bilgi temeline bir sınır çizmek imkan dahilinde değilken, sınırsız bilgi kümesi içinde sosyal hizmetin eklektik bilgisi sorun temelinde kullanılan pragmatik, araçsal bilgiyi ifade eder. Belirtilen bağlamda sosyal hizmetin bilgi temelini insanın her yönüne ait araştırma sonucu elde edilen bilimsel bilgiler oluşturur, bu bilgilerin bireysel, sosyal ve toplumsal sorunlara yönelik kullanılması ise vaka ve sosyal-toplumsal sorun düzeyinde kullanılmasıyla sınırlanır. Sosyal hizmetin mesleki bilgisinden elde edilen uygulamaya dayanan bilgi sosyal hizmetin profesyonel bir meslek olmasına katkı sağlayan, kanıta dayalı uygulamaların temelini oluşturan ve sosyal hizmet biliminin bilgisini destekleyen niteliktedir. Eklektik temel uygulama-teori ile sosyal hizmet ve diğer insanı konu alan bilimler arasındaki ilişkiyi ifade eder.

Beceri temeli, sosyal hizmetin uygulamalı ve sorun çözücü niteliği ile ilişkilidir. Sosyal çalışmacıların sahip olması gereken mesleki rollerini sosyal hizmet uygulamasında kullanabilme düzeyini ifade eder. Sosyal çalışmacıların mesleki rolleri arasında yer alan aracılık, savunuculuk, eğitici,

danışman/klinisyen, vaka yöneticisi, süpervizör, yönetici, değişim ajanı, araştırma/değerlendirme ve bütün rolleri içinde kapsayan profesyonel olma rolü bulunmaktadır Sosyal çalışmacı aracı rolüyle müracaatçının ihtiyacı olan kaynaklara erişimini sağlar. Aracı rolü müracaatçının mevcut durumunu değerlendirme, müracaatçının sorununa yönelik mikro-mezo-makro sistemler düzeyinde yer alan kaynaklara yönelik değerlendirme, bağlantı kurma ve bilgi verme süreçlerini içerir (Sheafor, Horejsi, 2016: 75-87). Savunucu rolü, sosyal hizmetin birey, grup ve topluluklara yönelik hak ihlallerinin önlenmesine, sosyal adaletin sağlanmasına, güçlendirme temelinde bilinçlendirme, örgütlenme, farkındalık oluşturma gibi işlevlere sahiptir. İşlevsel bağlamın temelinde kendi kendini yönetme, demokratik katılım ilkesi çerçevesinde paydaş olarak kamusal kaynaklara erişimin sağlanması yer almaktadır. Aynı zamanda savunuculuk yerel kaynakların harekete geçirilmesinde, örgütlü toplumların oluşturulmasında, siyasi iradelere yönelik baskı mekanizmalarının, dernek, vakıf vb. STK, oluşturulmasında, harekete geçirilmesinde etkilidir. Sosyal çalışmacıların savunucu rolü her türlü eşitsizlikle mücadeleyi, sosyal eylemi dolayısıyla baskı karşıtı uygulamaları yoğunlukla içerir (Yavaşca, 2021: 1-10; Uçan, Çalım, vd., 2015: 91-100; Selçuk, Özkan, 2016.: 431-436). Sosyal çalışmacının eğitici rolü, müracaatçıların karşılaşmış oldukları sorunlarla nasıl mücadele edeceklerini, kendilerini sorunun baskısından nasıl kurtarabileceklerine yönelik olarak sosyal çalışmacılar tarafından yapılan bilgilendirme sürecini içerir. Eğitici rolünde temel amaç sorun yaşayan bireyin kendi kendine sorununu çözmesine yardımcı olmak, bireyin bilinçlenmesini sağlamak ve sorunlar karşısında çözüm üretici perspektifi ortaya çıkarmaktır. Belirtilen bağlamda eğitici rolü bireyin kendisi hakkında doğru kararlar vermesini ve öz belirtimi (self determinasyon) sağlar.

Danışman rolü, psikososyal düzeyin belirlenmesi ve değerlendirilmesi, bireye sosyal işlevselliğini kazandırma, geliştirme ve terapötik uygulamaları içermektedir. Vaka yöneticisi rolü, sorun yaşayan bireyin değerlendirilmesi, müdahale planını oluşturma, gerekli desteklerin verilmesi ve takip, koordinasyon ve izleme süreçlerini içerir. Yönetici rolü, görev yaptığı kurumun iç ve dış paydaşlarla birlikte eşgüdüm içinde çalışmasını sağlamak, kurumun misyon ve vizyonuna uygun politika oluşturma ve program hazırlamayı, değişim ajanı rolü, sosyal sorunlara yönelik politika analizini, toplumsal farkındalığın oluşturulmasını ve toplumun belli kesimlerinin harekete geçirilmesini, kaynakların

geliştirilmesini kapsar. Profesyonel rolü ise yapmış olduğu mesleğin icaplarına göre kendisini hazırlamak, geliştirmek ve mesleğe yüksek düzeyde katkı sağlamaktır (Sheafor, Horejsi, 2003:55-67; Aktaran: Zengin, Çalış, 2017: 61).

Sosyal çalışmacı, sosyal hizmetin etik kod ve değeri temelinde, mesleki ve kişisel sorumluluk kapsamında gelişimi öncelmesi gerekmektedir. Sosyal hizmet uygulamasına dâhil olan insanların mahremiyetine ve diğer meslek elemanlarına karşı saygılı, değerlendirmeye ve değerlendirilmeye açık olması gerekmektedir. Bilimsel bilgiyi uygulamada kullanılmasını profesyonel bir değer olarak kabul etmelidir. Bireylerin değerli olduğu görüşünü savunmalı, birey, grup ve toplum düzeyinde gelişimin sağlanması için uygulamayı öncelermelidir. Temel insan haklarına saygılı, ayrımcılığa karşı farklılıkları savunan, öncelikle dezavantajlı kesimlere yönelik olmak üzere her türlü sosyal adaletsizlikle mücadele etmek zorundadır (Tek, 2021: 203-213). Belirtilen mesleki tavır, sosyal hizmet uygulamasının değer temelinde yapılmasını sağlar.

2. SOSYAL HİZMET MÜDAHALE ARACI OLARAK SİR'LER

Sosyal hizmet müdahalesi, ihtiyacı olan bireylere yönelik, vaka düzeyinde süresi belirlenen, birbirinden farklı düzeylerde müdahale becerilerini ve teorilerini kullanmayı gerektiren, kaynak sağlama ve savunuculuk temelinde birey, grup ve toplulukların güçlenmesini sağlamaya yönelik sosyal hizmet uygulaması olarak tanımlanabilir. Kısaca sosyal hizmet müdahalesi, destek temelinde oluşan bir değerlendirme sürecidir. Sosyal hizmet müdahale sürecinde veri elde etme müdahalenin başlangıcı, gelişimi ve sonucu bağlamında önemli bir etki oluşturur. Elde edilen verilerin mesleki profesyonellik bağlamında hazırlanması sosyal hizmet müdahale becerileri ile mümkündür. Sosyal hizmet müdahale becerileri arasında aktif dinleme, empatik iletişim, eleştirel düşünme, organizasyonel farkındalık, sözlü ve yazılı iletişim becerisi, insan psikolojisine ait bilgiye sahip olma, profesyonellik yer almaktadır (www.socialworkportal.com). Sosyal hizmet müdahalesinin hem içeriğinin nasıl oluşturulması gerektiği hem de sosyal hizmet müdahalesinin başarılı bir şekilde sonuçlandırılmasında gerekli olan detaylandırılmış bilgi kaynağı sosyal inceleme raporlarıyla elde edilir. SİR'ler sosyal hizmet uygulaması içinde yer almakta ve uygulamanın bir süreç boyunca ilerlemesine katkı sağlamaktadır. Neyin, nerede, ne zaman, nasıl, kiminle, hangi kaynakla yapılacağı hakkında çerçeve oluşturmaktadır.

Dolayısıyla müdahale edilecek sistem ve alt sistemlerin hangi düzeyde belirdiğini ortaya koymaktadır.

Görüşme, doğal gözlemler ve diğer yazılı kaynaklardan elde edilen veriler doğrultusunda sosyal çalışma görevlisinin mesleki değerlendirmelerini içeren ve yine sosyal çalışma görevlisinin bilgi, yetenek ve mesleki tecrübeleri düzeyinde sosyal hizmet müdahalesine katkı sağlayan, meslek elemanları tarafından, bir sosyal sorunun çözümü için, hazırlanan rapordur (Çoban, 2017: 27). SİR'ler, birey, grup ve toplum düzeyinde ortaya çıkan sosyal sorunun çözümü için gerekli olan araştırma, analiz ve önerileri içerir. Sosyal sorunların yanı sıra toplumların sağlık, eğitim, sosyo-ekonomik durum, toplumsal gelişme ve diğer konulara ait bilgilere de kaynaklık eder. Ayrıca, raporlar toplumsal sorunun çözümü için gerekli olan stratejik planlamanın yapılmasına katkı sağlar ve veri tabanı niteliğindedir. Raporlar, çözüm için gereken politikaların ve uygulamaların tasarlanmasında yardımcı olur. SİR'ler toplumsal sorunu çözmek için farklı araçları ve yaklaşımları kullanır. Sorunun niteliğine ve kurumsal yapılanmaya göre bu anlayış değişebilir.

Sheafor ve Horejsi tarafından SİR'ler sosyal tarih olarak isimlendirir. Müracaatçıların geçmişlerine yönelik bilgi toplanmasında ve şu anki durumlarına yönelik psiko-sosyal değerlendirmenin yapılabilmesine olanak tanıyan mesleki araç olarak tanımlanır. Sosyal inceleme raporları, sorun yaşayan birey, grup veya topluluk düzeyinde güncel bilgiler sağlamak ve durumun sosyo-ekonomik etkilerini anlamaya yardımcı olmak için oluşturulur. Sonuçlar raporlarda ortaya koyulur ve sorunun çözümü hakkında doğru kararlar vermek için kullanılır. SİR'ler kısa ve öz olmalı, nesnel bilgileri içermeli, gerçeklikle bağlantılı olmalıdır. Müracaatçının güçlü yönlerine vurgu yapılmalı, bu vurgu müdahalenin başarısı için elzem olarak görülmelidir. Raporların içeriğinde, belli başlıkların, demografik bilgiler, müracaat sebebi vb. olması gerekmektedir. Raporda, müracaatçının kaygı ve stres faktörleri ile ihtiyaçları belirtilmelidir. Ailenin geçmiş ve şu anki durumu, müracaatçının çevresi, etnik kökeni, dini inancı, psikolojik durumu, istihdam, gelir ve mesleki becerileri, kamusal ve özel sektör hizmetlerini kullanabilme becerileri, fiziksel işlevsellik, sağlık sorunları, problem çözme kapasitesi, temel ihtiyaç maddelerini temin durumu, barınma koşulları hakkında bilgilere yer verilmelidir. Sosyal hizmet uzmanının doğal gözlemlerinden elde ettiği izlem ve değerlendirmeleri, müdahale aşamaları ile

hizmet planı sonuç bölümünde yer almalıdır (Sheafor, Horejsi, 2016: 278-279).

SİR'in oluşturulması birey, grup ve topluluk düzeyinde olabilir. Bu düzeyi belirleyen Sosyal Çalışma Görevlileri (SÇG)'nin ele aldığı sosyal sorunun boyutuyla ilgilidir. Buradaki boyut inceleme nesnesi olarak belirirken aynı zamanda her bir inceleme nesnesi de kendi içinde alt kategorileri oluşturmaktadır. Birey ve grup düzeyinde genel çerçeve yaşlı, yetişkin, çocuk, kadın olarak yaşanan sorunları, bireysel ve grup düzeyinde yapılacak gözlem, mülakat, tartışma, deneyim aktarma vb. gibi tekniklerle oluştururken, topluluk ve toplum örgütlenmesi düzeyinde ise adalet, eşitlik, savunma, kalkınma, hak, örgütlenme, eylem vb. kavramlar temelinde oluşturmaktadır. Hangi düzeyde olursa olsun SİR'lerden elde edilen veriler sosyal politikaları etkileme ve yön verme konusunda önemli kayıt niteliğindeki dokümanlardır.

Uluğtekin'e göre SİR'lerde sosyal hizmetin sistematik bilgisi kullanılır. Raporlar oluşturulurken sorunun niteliğine göre temel kavramlara ait dil, kültürel yapı, yasal bilgi, kurumsal işleyişler vb. gibi bütüncül bir açıdan verilerden yararlanılmaya çalışılır. Belirtilen bağlamda SİR bir sosyal hizmet etkinliğinin adıdır (Uluğtekin, 2004: 90). SİR'ler mesleki becerinin görünen yüzüdür. Belirtilen bağlamda SİR'i oluşturan meslek elemanı aynı zamanda meslekteki bilgi, beceri ve değer ifade eden seviyesini de ortaya koymaktadır (Çoban, 2017: 27-30). Sosyal hizmet uzmanları farklı sosyal hizmet kurumlarında raporlar hazırlar. Bu raporlar, sosyal sorun yaşayan bir danışanın durumuna ve yaşadığı sorunun çözümüne ilişkin kapsamlı bir genel bakış sağlar. SİR'ler kaynakları harekete geçirmek, bireyi savunmak ve diğer meslek profesyonellerini bilgilendirmek için kullanılır.

2.1. Ekosistem: SİR'in kuramsal bağlamı

Sosyal hizmet uygulamalarının kuramsal bir zeminde yürütülmesi gerekliliktir. Sosyal hizmet teorileri arasında yer alan ekosistem teorisi, psikososyal teori, psikodinamik teori, sosyal değişim teorisi, rasyonel seçim teorisi vb. teoriler insan davranışlarını, düşüncelerini hayat boyu anlamada gelişimsel süreç içinde bir çerçeve sağlanmasına yardımcı olur. Ekosistem teorisinin dışında diğer teoriler, her bir soruna ait belirli yönlerin anlaşılmasında etkili olmaktadır. Ekosistem kuramında ise sistem kuramına ek olarak birey-çevre etkileşimine vurgu yapılır ve olaylar birey, grup ve toplum düzeyinde kronolojik boyutta çözümlenmeye çalışılır. Dolayısıyla sosyal hizmette bireyin bütüncül yapısına yapılan atıf ile müdahale alanlarının mikro-mezo ve makro düzeyde belirmesi ekosistem teorisini temel kuram

olarak kullanmasını mesleki değer ve beceri olarak zorunlu hale getirir. Ekosistem kuramında birey, dış çevre ile sürekli etkileşim halinde bulunan özne konumundadır. Kurama göre dış çevre canlı bir organizma gibi değerlendirilmekte ve sürekli değişmektedir. Değişime karşı her bir bireyin nesne konumunda bulunan çevre ile olan etkileşimleri farklı olduğundan, değişim sürecine ayak uyduramayanların sosyal hizmet uygulamaları kapsamında sosyal destek mekanizmalarıyla desteklenmeleri elzem hale gelmektedir.

Sosyal hizmet için ekolojik sistem modeli, bireylerin, ailelerin, toplulukların ve çevrelerin birbirine bağlılığını vurgular. İnsanların, davranışlarımızı etkileyen ve şekillendiren karmaşık bir ilişkiler ve bağlar sistemine gömülü olduğu fikrine dayanır. Bu model, bireyleri daha geniş bir çevre, aile, topluluk ve toplum sistemi içinde gömülü olarak görür (Jack, 2012: 129-142). Pozitif değişimi teşvik etmek için bir kişinin çevresini değerlendirmek ve müdahale etmek için kullanılır. Model, bu sistemlerin her birinin bir bireyin davranışını ve refahını etkilemek için nasıl etkileşime girdiğine odaklanır. Sosyal hizmetin amacı, pozitif değişim oluşturmak için çeşitli sistemleri belirlemek ve değiştirmektir (Pardeck, 1988: 133-141).

Ekolojik model, bir kişinin davranışını etkilemede birey, aile, toplum ve çevrenin önemini vurgular. Her sistemin diğeriyle nasıl etkileşime girdiğini ve bu etkileşimlerin birey üzerinde nasıl bir etkiye sahip olabileceğini düşünmek önemlidir. Modelin ayırt edici özelliği sosyal çalışmacıları, yalnızca tek bir faktör veya sisteme değil, kişiye bir bütün olarak bakarak değerlendirme ve müdahaleye bütüncül bir yaklaşım benimsemeye teşvik etmesidir. Model, sosyal hizmet uzmanlarının hizmet sunmadan önce bireyin çevresini değerlendirmesi gerektiğini önermekte, kişinin fiziksel, sosyal ve kültürel çevresine bakmayı ve bu faktörlerin davranışlarını nasıl etkilediğini anlamayı içermektedir. Yanı sıra sosyal hizmet uzmanlarının bireyin ailesini ve çevresini değerlendirmesini ve aralarındaki ilişkileri güçlendirmek için çalışmasını önermektedir (Wakefield, 1996a:1-32). Peeters'a göre sosyal çalışmacıların sosyal adalet ve eşitliği teşvik eden politika ve uygulamaları savunması ve çevrede olumlu değişimi teşvik etmek için çalışmaları gerekmektedir. Belirtilen amacın gerçekleşmesi için de bireylerin, ailelerin ve toplulukların ihtiyaçlarını karşılayacak kaynakların savunulmasına, eşitsizliklerin azaltılmasına ve olumlu değişimin teşvik edilmesine yönelik politikaların oluşturulması gerektiği vurgulanmaktadır (Peeters, 2012: 287-298).

Sosyal Hizmet için Ekolojik Sistem Modeli, insanların ve çevrelerinin birbirine bağlılığını ve karşılıklı bağımlılığını tanıyan bir çerçevedir. Ekolojik Sistem modelinin temel anlayışı çerçevesinde oluşturulmuş SİR'ler sosyal hizmet uzmanlarının olumlu değişimi teşvik etmek için bir kişinin çevresini değerlendirmek ve çevresine müdahale etmek amacıyla kullanması için önemli bir araçtır. Model sosyal çalışmacıları, SİR hazırlarken değerlendirme ve müdahaleye bütüncül bir yaklaşım benimsemeye ve bireylerin, ailelerin, toplulukların ve çevrelerin birbirine bağlılığını dikkate almaya teşvik eder. Dolayısıyla ekolojik sistem referans alınarak oluşturulan SİR'lerde bireyin kendi kişisel özelliklerinden, yakın sosyal çevresinden, toplumsal, ekonomik ve kültürel çevreye kadar bireyin etkileşime girdiği bütün alanların bilgisi, birey ile olan etkileşim düzey ve değerlendirme yer almalıdır (Rocha, 2018: 2-22). Belirtilen değerlendirme bireylerin, grupların ve toplumun içinde buldukları bağlam içinde ele alınmasını elzem hale getirmektedir.

Bronfenbrenner'in belirttiği gibi ekolojik sistem modelinin 5 ana unsuru bulunmaktadır. Sırasıyla;

1. Mikrosistem: Birey en yakın olan sistemleri ifade eder. Birincil ilişkilerin geliştiği ve anlamı ortaya çıkaran, sembolik etkileşimi oluşturan, sosyal ortam, bireyin içinde yaşadığı mekânı oluşturan fiziksel ortam mikrosistemi oluşturur. Aile, akraneler ve mahalle gibi birey üzerindeki doğrudan etkileri olan bireysel düzeydir.

2. Mezosistem: Birden fazla mikrosistemin birbirleriyle olan ilişkilerini içerir. Bireyin hayatı boyunca etkileşim içerisine girebileceği mikro sistemlerdir. Aile ve okul arasındaki ilişki gibi mikro sistemler arasındaki bağlantıları içerir.

3. Egzosistem: Bireyin maruz kaldığı, ancak haber, propaganda gibi kitlesel iletişim araçları ile siyasal ve ekonomik sistemin etkilerinden kaynaklanan, doğrudan bireylerin dâhil olmadığı daha geniş çevreyi ifade eder. Egzosistemde çevresel etkilerin üzerinde yoğunlukla durulmaktadır. Stresli çalışma ortamlarının aile ortamındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilir. Toplumsal kurumların işleyişleri ve bireyler üzerindeki etkileri temel hareket noktasıdır. İletişim ve ulaşım sistemleri, ekonomik sistem, yerel yönetim sistemi örnek verilebilir (Szapocznik, Coatsworth, 1999: 331-366).

4. Makrosistem: Toplumun tamamını veya bireyleri çevreleyen yerel yaşam deneyimlerini içeren, bireylerin yaşam deneyimlerini şekillendiren kültürel değerler, inançlar ve ideolojilerdir. Toplumun manevi dinamiklerini oluşturan sistemler, toplumların zayıf ve üstün yönleri, coğrafi konuma ait

tehlike ve fırsatlar, toplumsal yapılar vb. tarihsel ve sosyal bağlamı içinde değerlendirilir.

5. Kronosistem: Olayların tarihsel süreç içinde meydana geldiğini, tarihsel, ekonomik, toplumsal, sosyal, kültürel değişimlerin zaman bağlamı içinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder (Bronfenbrenner,1979, Bronfenbrenner, 2000: 115-125). Korono Sistemde bireyin gelişiminin zaman içinde meydana geldiği gelişim teorisinin temel kavramları arasında yer alan “kritik dönem” vurgusu, bir ömür boyu süren sosyal bağlam içinde değerlendirilmektedir. Savaşlar, ekonomik krizler, aile çözümleri vb. birer örnektir (Neal, Neal, 2013: 722-737).

Ekolojik sistem modeli çerçevesinde hazırlanan SİR’lerde sosyal çalışmacılar yaşanan sorunun, modelin boyut unsurlarından hangi düzeyiyle ilişkili olduğunu belirlemeli, diğer boyutlarla olan ilişkisini açıkça ifade etmeli ve sürecin zaman etkisini kritik dönemler bağlamında açıklamalıdır. Bu türden bir yaklaşım ekolojik sistem temelinde yapılandırılmış SİR’lerde müdahalenin yönünü belirleyici bir etki oluşturur. Dolayısıyla mikro sistemler içinde ortaya çıkan bir sorunda referans noktası bilişsel, davranışsal, iletişim teorileri temelinde müdahaleyi yapılandırmak aynı zamanda da ilişkili olan sistemleri belirlemek, sorunun çözümü için pratik fayda sağlamaktadır. Diğer yandan farklı makro düzeylerde ortaya çıkan sorunlar için eleştirel teori, sistem teorisi, adalet teorisi, aile teorileri, feminist teori vb. teoriler referans noktası yapılarak SİR’ler oluşturulmalıdır. Sorunun boyutu değiştikçe referans kaynağı ve uygulama kuramlarının da içeriği değişebilmektedir. Belirtilen bağlamda ekolojik temelli SİR’lere ait bilgi kaynağı değişebilmekte, ekosistem kuramı bağlamında geniş bir çerçevede diğer psikolojik ve sosyolojik gözlemlere dayalı veriler birey-çevre etkileşimini sağlayan, bağlamı önceleyen pratik bir faydaya dönüşebilmektedir.

Sosyal hizmetin bilgi, beceri ve değer temeli ile ekosistem temelinde oluşturulan SİR’ler hem sosyal hizmetin multidisipliner doğasını, profesyonel bir meslek olarak çeşitli kuramları uygulamada kullanma becerisini yansıtmada hem de insan sorunlarına kalıcı çözümler oluşturularak değişimi öncelemede insana verilen değer bütüncül bağlamda ele alınmasını sağlamada sosyal hizmet uygulamasının temel aracıdır. Belirtilen bağlamda ekosistem kuramı referans alınarak hazırlanan SİR’ler, sosyal hizmet değerlendirmesinin, doğru kaynaklara ulaşmada ve istenilen verileri elde etmede, temel aracıdır.

Ekosistem temelinde hazırlanan SİR'lere dayanan sosyal hizmet değerlendirmeleri, bireyin veya ailenin geçmişi, inançları, değerleri ve deneyimleri hakkında bir anlayış kazanmak için bir birey veya aile görüşmesi ile başlar. Bu değerlendirme, okul kayıtları, tıbbi kayıtlar ve mahkeme kayıtları gibi mevcut kayıtların gözden geçirilmesini de içerebilir. Sosyal çalışmacı daha sonra bireyin veya ailesinin barınma, mali durum, eğitim, istihdam, sağlık hizmetleri ve kaynaklara erişim açısından mevcut koşullarını değerlendirebilir (Sheafor, Horejsi, 2016: 267-330). Ekolojik sosyal hizmet değerlendirmesi aynı zamanda bireyin veya ailenin çevresiyle ilişkisinin bir analizini de içerir. Bu, kirliliğe maruz kalma, sağlıklı gıdaya erişim ve doğal afetlerin etkisi gibi çevrenin bireyin veya ailenin yaşamı üzerindeki etkisinin değerlendirilmesini içerir (Dominelli, 2018: 79-123). Bunun yanı sıra ekolojik sosyal hizmet değerlendirmesi, bireyin veya ailenin çevreye tepki verme yeteneğini değerlendirme kapsamına almalı ve bireyin veya ailenin sorun çözüme kapasitesinin, kaynaklara ve hizmetlere erişim becerilerinin değerlendirilmesini içerir. Bireyin veya ailenin toplumla ilişki kurma ve gerektiğinde kendilerini savunma becerisine de bakar (Payne,2020: 239-271).

SONUÇ VE ÖNERİLER

SİR profesyonel sosyal çalışma mesleğinin uygulama aracıdır. SİR yazmak sosyal hizmete ait bilimsel bilgi birikimi ile mesleki tecrübeyi zorunlu kılmaktadır. Sosyal hizmet kurumlarında görev yapan sosyal çalışma görevlilerinin mesleğin bilgi, beceri ve değer temeline sahip olmayı gerektirir. Belirtilen gereklilik mesleki standartların sağlanması ve sorun yaşayan bireylerin yaşam kalitelerinin artırılması ve topyekûn toplum kalkınmasına ve sosyal refaha katkı sağlanması için zorunluluktur. Sosyal çalışma görevlilerinin farklı lisans mezunu olmaları sebebiyle sosyal hizmetin mesleki yazım ve rapor tutma tekniklerine sahip olmaları mesleğin temelleri ile ekosistem kuramının temel bilgi kümesine ve pratik beceriye sahip olma ile kazanılması gereken bir yetidir. Ekolojik temelli SİR'lerin geniş bilgi kümesinden beslenmesi, raporu yazan sosyal çalışma görevlilerinin, bireylerin sosyal hayatını etkileyecek farklı disiplinlere ait bilimsel gelişmeleri yakından takip etmelerini gerektirir. Hukuk, psikoloji, işletme, biyoloji, çevrebilim, tıp, antropoloji, sosyoloji, genbilim bunlardan bazılarıdır. Eko-sistem temelli SİR'lerin oluşturulması için gerekli olan bilgi temelinin sürekli yenilenmesi, sosyal çalışma görevlilerinin meslek içi eğitimlerle desteklenmesini gerekli kılmaktadır.

Sosyal sorunu, bağlamı içinde değerlendirmek, sorunun farklı boyutlarını analiz etmeyi gerektirir. Bunun için ekolojik temelde oluşturulmuş SİR'lere ihtiyaç vardır.

Sosyal hizmet insan odaklı bilim ve meslektir. Bilimsel ve mesleki tavır sosyal sorunlara holistik düzeyde yaklaşmayı salık vermektedir. Bu alanda görevlendirilecek olan meslek elemanlarının sosyal hizmet lisans eğitimi dışında kalan farklı bölümlere ait meslek elemanlarını da kapsamı, mesleğin standartlarının korunması ile ilgili önlemlerin alınmasını da beraberinde getirmektedir. Belirtilen bağlamda merkezi atamalarda kullanılan sınavların dışında kurumda görevlendirilmelerine yeter, gerek şart oluşturan ve sosyal hizmetin temel bilgi, beceri, değer temeli ile sosyal çalışma görevlisinin taşınması gereken özellikleri kapsayan, ekosistem değerlendirmelerine yönelik becerilerini ölçen, kurum içi sınavların yapılması gerekmektedir.

Ekosistem temelinde rapor yazma ve değerlendirme üzerine yabancı literatürde yeterli düzeyde ve sürekli ekosistemin genişleyen farklı boyutlarına yönelik araştırmalar bulunmasına karşın yerel literatürde bu alanda yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Ekosistem temelinde oluşturulan raporlar ekosistemin temel argümanları kapsamında veri elde etmeyi sağlamanın yanı sıra diğer kuramların uygulamada kullanılabilmesini sağlamakta, kuramsal bilgi kümesinin farklı bakış açılarıyla desteklenmesine aracılık etmektedir.

Ekosistem temelinde oluşturulmuş SİR'ler bireyin veya ailenin güçlü yanları, ihtiyaçları ve zorluklarına ek olarak çevre ile ilişkileri hakkında iç görü kazanmasına yardımcı olur. Yanı sıra yoksulluk, eşitsizlik, çevresel bozulma ve iklim değişikliğine kadar bir dizi sosyal konuyu ele almak için etkili bir yaklaşımdır.

Ekosistem temelli oluşturulan SİR'lere dayalı hizmet değerlendirmesi, bireysel ve çevresel faktörlerin karmaşık olduğunu, birbirlerine bağlılığını ortaya çıkarmaya katkı sağlar. Sosyal sorunlara en etkili çözümlerin belirlenmesine yardımcı olur ve sosyal çalışma görevlilerinin sosyal eşitsizliğin altında yatan nedenleri belirlemesine ve bunlara yönelik müdahaleler oluşturmaya katkı sağlar.

Sosyal çalışma görevlilerinin çevresel ve ekonomik adaletin önemini kabul ederek sosyal adaleti ve sürdürülebilirliği teşvik edecek stratejiler geliştirmelerini olanaklı kılar.

KAYNAKÇA

- Akyol, A., Cesur, E. (2018). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığında Çocuk Gelişimci Olmak. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. Cilt 29, Sayı 2.
- Bronfenbrenner, Evans (2000). "Developmental Science in the 21st Century: Emerging Questions, Theoretical Models, Research Designs and Empirical Findings". *Social Development*. 9 (1).
- Buz, S. , Düzyurt, K. & Sağlam, M. (2015). Aile Mahkemesinde Çalışan Sosyal Çalışma Görevlilerinin Sosyal İnceleme Raporlarına İlişkin Değerlendirmeleri: Ankara Adliyesi Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26 (2) , 7-30.
- Bülbül, İ & Kaygusuz, S. (2022). Sosyal İnceleme Raporları Üzerinden Boşanma Sürecindeki Bireylere İlişkin Bir Değerlendirme: Adana Aile Mahkemesi Örneği, *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 67-83.
- Büyükbodur, A. (2019). İntihar Girişimleri Ve Retrospektif Sosyal İnceleme. *Sosyal Çalışma Dergisi*, Yıl: 2019, Cilt: 3, Sayı: 1.
- Çıfci, E., Ocaklı, B. (2017). Sosyal Hizmet Uzmanları Neden Sosyal İnceleme Raporlarını Yazarlar? *Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını*, Ankara.
- Çoban, A. (2017). Sosyal Hizmet Müdahalesinde Sosyal İnceleme Raporunun Yeri. Ed. Karakuş, B., *Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını*. Ankara.
- Dominelli, L. (2018). *Yeşil Sosyal Hizmet*, Nika Yayınevi, Ankara.
- Hepbenli, M. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde adli sosyal hizmet uygulamalarındaki sosyal inceleme hakkında bir derleme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(4), 1509-1522. DOI: 10.33417/tsh.995004
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130209-3.htm>
https://www.socialworkportal.com/social-work-intervention/?gclid=CjwKCAjw586hBhBrEiwAQYEnHZsBcrEuKS8nQ70gIM40bKdU91xRmTT6dxSxJDzSVLHlrmeUfuCmHxoCxCgGQAvD_BwE#Intervention
- Jack, G. (2012). Ecological perspective. In M. Gray, J. Midgley, & S. A. Webb (Eds.), *Sage Handbook of Social Work*. SAGE.
- Neal, J. W., Neal, Z. P. (2013). Nested or networked? Future directions for ecological systems theory. *Social Development*, 22(4).

- Özbesler, C. (2017). Sosyal İnceleme ve Değerlendirmede Kuramsal Bilgi ve Yetkinliğin Önemi. Ed. Karakuş, B., Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını. Ankara.
- Özkan, Y., Selçuk, O. (2016). Klinik Çalışmadan Sosyal Politikaya: Okul Sosyal Hizmet Uzmanlarının Roller ve Sorumlulukları. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt: 9 Sayı: 46.
- Pardeck, John T. (1988) "An Ecological Approach for Social Work Practice," *The Journal of Sociology & Social Welfare*: Vol. 15 : Iss. 2.
- Payne, M. (2020). Modern Sosyal Hizmet Kuramı, Nika Yayınevi, Ankara.
- Peeters, J. (2012). The place of social work in sustainable development: Towards ecosocial practice. *Int. J. Soc. Welf.* 21.
- Polat, E. (2017). Sosyal Yardım Uygulamalarında Sosyal İnceleme. Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını, ss.97-109., Ankara.
- Rocha, H. B. (2018). Social Work Practices and the Ecological Sustainability of Socially Vulnerable Communities. *Sustainability*, 10(5), 1312, <https://doi.org/10.3390/su10051312>.
- Saruç, S. & Kayma Güneş, D. (2014). Suça Sürüklenen Çocuklar Hakkında Hazırlanan Sosyal İnceleme Raporlarının Mahkeme Kararlarına Etkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 25 (1) , 109-132.
- Sheafor, B. W., Horejsi, C. R. (2003). *Techniques and Guidelines for Social Work*. ABD: Pearson Education Inc. s. 55-67.
- Sheafor, B. W., Horejsi, C. R. (2016). *Sosyal Hizmet Uygulaması: Temel Teknikler ve İlkeler*. Nika Yayınevi, Ankara.
- Sheafor, B.W., Horejsi, C. J. (2016). *Sosyal Hizmet Uygulaması, Temel Teknikler ve İlkeler*, 3. Baskı, Nika Yayınevi, Ankara.
- SHUDER, (2017). *Sosyal Hizmet*. Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını, Ankara.
- Szapocznik, J., Coatsworth, J. D. (1999). An ecodevelopmental framework for organizing the influences on drug abuse: A developmental model of risk and protection. In M. D. Glantz & C. R. Hartel (Eds.), *Drug abuse: Origins & interventions* (pp. 331-366). Washington, DC, US: American Psychological Association.
- Tek, S. (2021). *Evrensel Değerler Bağlamında Etik*. Editör: Aslan, Ş., Ulutaş, D., Eğitim Yayınevi, Konya.
- Uçan, G., Çalım, İ.S., Yıldırım, Ş. (2015). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Sağlık İletişimi Alanındaki Rol ve Fonksiyonları, *CBU-SBED*, 2015, 2(4):91-100.

- Uluğtekin, S. (2004). Çocuk Mahkemeleri ve Sosyal İnceleme Raporları. Türkiye Barolar Birliği Yayınları:71. Ankara.
- Urie Bronfenbrenner. (1979). The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Wakefield, J. C. (1996a). Does social work need the ecosystems perspective? Part 1. Is the perspective clinically useful? Social Service Review, 70, 1–32.
- Yavaşca, S. (2021). Sosyal Hizmetin Savunuculuk Rolü Bağlamında Sivil Toplum Örgütleri . Toplumsal Politika Dergisi , 2 (1) , 1-10.
- Zengin, O. & Çalış, N. (2017). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mesleki Uygulamaları Ve Çalışma Koşulları. Toplum ve Sosyal Hizmet, 28 (1) , 47-68.

BÖLÜM 11

GHOSTING

Sude YİĞİT¹

Feride BOĞAZKESEN²

Doç. Dr. Meryem Berrin BULUT³

---

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Sivas, Türkiye. sudeyigit462@gmail.com, Orcid ID:0000-0003-3548-946X

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Sivas, Türkiye. f.bogazkesen16@gmail.com, Orcid ID:0000-0002-3339-3125

³ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Sivas, Türkiye. tekemeryemberrin@gmail.com, Orcid ID:0000-0001-8476-8700

GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesiyle beraber insanlar arasındaki ilişkinin niteliği de değişmeye başlamıştır. Öncesinde yüz yüze olan iletişim ve etkileşim artık çevrim içi olarak gerçekleştirilmektedir. Eskiden insanlar birbirleri ile iletişimde bulunmak için uzun süre cevap beklerlerken (örn., mektuba cevap yazılması ve posta ile cevabın gelmesi) şu an her şey bir telefon ya da bilgisayar kadar uzağımızdadır.

İşte bu gelişmelerin özellikle romantik ilişkiler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmuştur. Yüz yüze ilişkiyi sonlandırma cesareti olmayan bireyler çevrim içi olarak çok kolay bir şekilde ilişkilerini partnerleri ile iletişim kurmayarak ya da onların bilgileri dışında sonlandırabilmektedirler. Bu durum yabancı literatüre “ghosting” terimi ile geçmiştir. “Ghosting” kelimesi dilimize hayaletleme (Kıvanç, 2022) olarak kazandırılmıştır. Çalışmamızda “ghosting” kelimesinin Türkçe karşılığı olarak önerilerimiz şu şekildedir: “Çevrimiçi ortadan kaybolma”, “Çevrimiçi görünmez olma”, “Sebep göstermeksizin tüm çevrimiçi iletişimi kesme”, “Çevrimiçi sırta kadem basma”, “Çevrimiçi aniden ilişkiyi koparma” ve “Çevrimiçi aniden iletişimi kesme”.

1. “GHOSTİNG” KAVRAMININ TARİHÇESİ VE TANIMI

Çevrimiçi istismarın yeni ortaya çıkan bir biçimi olan ghostingın kullanımı 1990’lı yıllara kadar uzanmaktadır. 90’ların hip-hop müziğinde ghosting yerine kaçış anlamındaki ‘escaping’ kelimesi kullanılmıştır (Gould, 2022). Ghosting, ilerleyen yıllarda tam adı söylenmese de kullanılmaya devam etmiştir. Ghosting terimi ilk olarak 2006 yılında web tabanlı bir sözlükte (Urban Dictionary) yer almıştır. Burada ghosting, çevrimiçi olarak arkadaşlardan saklanma, planları haber vermeden veya minimum düzeyde bilgi vererek iptal etme davranışı olarak tanımlanmıştır (Urban Dictionary, 2006). İlerleyen yıllarda flört uygulamalarının yaygınlaşmasıyla ghosting daha yaygın hale gelmiştir.

Ghostingde birey genellikle aramalara, sms'lere veya sosyal medya mesajlarına (Tinder, Facebook, Snapchat, Instagram, Twitter, vb.) cevap vermemektedir. Ghosting faili fiziksel bağlantılardan ve iletişimden kurtulmak için kaçınma stratejilerini kullanırken ghosting mağduru ise kendi isteği dışında ilişkiden uzaklaştırılmaktadır (LeFebvre ve diğ., 2017).

Ghosting, istenmeyen ilişkileri açıkça bitirmek zorunda kalmadan çözmeye (Biolcati ve diğ., 2022; LeFebvre ve diğ., 2019; Powell ve diğ.,

2022) ve iletişimi kesmeye yönelik sessiz stratejiler (Biolcati ve diğ., 2022; Powell ve diğ., 2022); romantik bir ilişkiyi sonlandırmak için iletişimin tek tarafı geçici veya kalıcı olarak (LeFebvre ve diğ., 2017) aniden kesilmesiyle ilişkili kullanılan argo bir terim (Campaioli ve diğ., 2022; Di Santo ve diğ., 2022); mesajlaşmanın kesilmesi, cezalandırıcı sessizlik ve tek tarafı fiilen ortadan kaybolma (Biolcati ve diğ., 2022; Powell ve diğ., 2022; Timmermans ve diğ., 2021); ayrılırken partnerlere açıklamada bulunmadan teknolojik araçlarla kurulabilecek olan temastan kaçınma (Koessler ve diğ., 2019); kişinin ilişkiyi tamamen sonlandırdığı ve tekrar iletişim kurmadığı bir ayrılık stratejisi (Powell ve diğ., 2021) olarak tanımlanmaktadır.

Ghosting yoluyla biten ilişkilerin daha çok kısa süreli ilişkiler olduğu (Kossler ve diğ., 2019; Navarro ve diğ., 2020a); bu ilişkilerde bağlılığın daha az olduğu (Kossler ve diğ., 2019) ve bu ilişkilerin daha çok flört uygulamalarında meydana geldiği (Navarro ve diğ., 2020a) bulgulanmıştır. Navarro ve diğerleri (2020b) ghosting failinin telefon aramalarına ve mesajlara yanıt vermemesinin yanı sıra ghosting mağduruyla ortak olan arkadaşlarını sosyal medyadan takip etmeme, engelleme vb. davranışlarda bulunduğunu belirtmiştir.

Popüler kültürde ve bilimsel araştırmalarda dijital iletişim teknolojileri ve mobil flört ile ilişkili olarak ele alınan ghosting (Campaioli ve diğ., 2022), telefon aramalarına veya kısa mesajlara yanıt vermemek veya partneri sosyal ağ platformlarında engelleyerek ortadan kaybolmak gibi teknolojik yolla (Biolcati ve diğ., 2022; LeFebvre ve diğ., 2017) ilişkiden ayrılma niyetinde olan kişinin başlattığı, iletişimde düzensizlik ve bazen iletişimin tamamen kopmasıyla (LeFebvre, 2017) ilişkinin aniden veya aşamalı olarak çözülmesiyle (LeFebvre ve diğ., 2017) gerçekleşebilir.

Lefebvre ve diğerleri (2019) ghosting stratejisine yönelik bir model önermektedirler. Şekil 1'de görüldüğü gibi bu model, kısa\uzun süreli ve ani\aşamalı olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır. Modele göre sürenin ele alındığı boyutta, uzun süreli kısımda olan kişi iletişimi tekrar başlatmayı düşünmezken, kısa süreli kısımda olan kişi iletişimi başlatma fırsatını kaybetmiş olur. Ayrılığı bekleme (mağdurun ayrılığı bekleyip beklememesi) boyutunda ise aniden ayrılan kişi öncesinde herhangi bir ipucu vermemişken aşamalı olarak ayrılan kişi ise mesajlara geç cevap verme vb. davranışlarla ghostingi hissettirmiştir (Lefebvre ve diğ., 2019).

	Aniden		
	Haber vermeden hızla ortadan kaybolur ve iletişimi yeniden başlatma fırsatı bırakır	Haber vermeden hızla ortadan kaybolur ve iletişimi yeniden başlatmamayı planlar	
Kısa Süreli	Aşamalı		Uzun Süreli
	Zaman içinde yavaşça kaybolur ve iletişimi yeniden başlatma fırsatı bırakır	Zaman içinde yavaşça kaybolur ve iletişimi yeniden başlatmamayı planlar	

Şekil 1. Ghosting Ayrılma Stratejileri (Lefebvre ve diğ., 2019, s.16)

Literatür taraması sonucunda, bu çalışmada ghosting şu şekilde tanımlanmaktadır:

Yakın ilişki içerisindeki birey, yüz yüze ilişkiyi sonlandırmanın beraberinde getireceği olumsuzluklarla baş edemeyeceğini ve tatmin edici düzeyde ilgiyle karşılanmadığını düşünerek aniden veya aşamalı olarak, ilişkisini karşı tarafa haber vermeden, karşı tarafın herhangi bir iletişim çabasına yanıt vermeyerek, çevrimiçi platformlardan geri dönüş almasını engelleyerek, karşı tarafı sessiz sedasız yüzüstü bırakacak şekilde ortadan kaybolarak sonlandırmasıdır.

2. ÖRTÜK İLİŞKİ KURAMLARI

Örtük İlişki Kuramı, Wolfe (1974) tarafından önerilmiştir ve insanların ‘ilişkilerin hangi özelliklerinin bir arada bulunması gerektiğine dair fikirleri’ paylaştıklarını öne sürmektedir. İnsanların farklı ilişki türlerinde birbirlerinin davranışlarına yönelik beklentilerini ortaya koyan bu kuram, bireylerin içinde oldukları kardeş, arkadaş, iş arkadaşı ve sevgili gibi ilişkilerinde diğerlerinden belirli beklentilerinin olduğunu öne sürmektedir (Rands ve Levinger, 1979, s.646).

Örtük İlişki Kuramları romantik ilişkilerde etkin rol oynamaktadır. Romantik ilişkiler kapsamında bu kuramlar kader ve gelişim olmak üzere iki

boyuttan oluşmaktadır. Kader inançları bir ilişkinin kesin kararlar ya ilerleyeceğini ya da ilerlemeyeceğini ve ilişkide karşılaşılan sorunlarla uğraşamayacağını vurgulamaktadır. Gelişme inancına sahip bireyler ise ilişkide karşılaşılan sorunların ilişkinin bir parçası olduğu ve bu sorunların bireyleri geliştirdiğini vurgulamaktadır (Freedman ve diğ., 2019). Kader inancı bir ilişkinin değerlendirme sonucunda devamlılığı konusunda kesin yargıda bulunurken gelişme inancı ilişki içindeki sorunların aşılacağını ve ilişkinin gelişim göstereceğini öne sürmektedir. Kader inancı yüksek olan bireylerin aldıkları doyuma göre ilişkileri kısa ömürlü olmaktadır. Diğer yönden güçlü gelişme inancına sahip bireyler daha uzun ömürlü ilişkiye sahip olmaktadır (Knee, 1998).

Örtük İlişki Kuramlarının ilişki sonlandırma üzerinde de (örn., ghosting) etkili olduğunu gösteren çalışmalar (bk. Freedman ve diğ., 2019; Powell ve diğ., 2021; Knee,1988) bulunmaktadır. Bu kuramların ghosting üzerine etkisini inceleyen ilk çalışma Freedman ve diğerleri (2019) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada hem romantik ilişki hem de arkadaşlık ilişkilerinde kader inancı yüksek olanların ghosting'e yönelik olumlu bir tutum içinde oldukları, gelişme inancına sahip bireylerin ise ghosting'e yönelik olumsuz bir tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir. Kader inancı, bireyin aldığı doyuma göre ilişkisini sürdürüp sürdürmediğini ortaya koymaktadır. Buna göre ilişkisinden doyum alamayan ve kader inancına sahip bireyler ghosting faili olabilmektedirler. Kader inancı yüksek bireyler için ghosting bir ilişki bitirme stratejisi olarak düşünülebilir. Aynı zamanda kader inancına sahip bireylerin ghosting mağduru olmalarına yönelik olumlu hissetmeleri ve gelişme inancına sahip bireylerin ghosting mağduru olmaları konusunda olumsuz duygulara kapıldıkları tespit edilmiştir.

3. “GHOSTING” KAVRAMI İLE İLİŞKİLİ DEĞİŞKENLER

Teknolojinin ilerlemesi ile birlikte dijital ilişki başlatma ve ilişkiyi dijital ortamda bitirme için yeni terimler ortaya atılmaktadır. Dijital ortamdaki uygulamalarla tanışan bireylerin ilişki içinde buldukları kişilerin birbirlerini gerçek hayatta görme olasılıklarının düşük olmasının, bireylerin ilişkilerini aniden bitirmelerine büyük olanak sağladığı söylenebilir. Teknolojik çağda yeni bir ilişki sonlandırma şekli olarak karşımıza çıkan ghosting kavramı ile ilgili yapılan çalışmalar yeni olmasına rağmen bu konuya ilginin gün geçtikçe arttığı belirtilebilir (Navarro ve diğ., 2020a).

Ghosting kavramının yanı sıra, bu kavram kadar yaygınlık kazanmamış olsa da bu kavrama eşlik eden, ilişki üzerinde önemli bir etkiye

sahip olan ve dijital ortamda gerçekleşen ilişkiler ile ilgili kavramların ortaya çıktığı belirtilebilir (Jonason ve diğ., 2021; Navarro ve diğ., 2020a; Navarro ve diğ., 2020b; Pancani ve diğ., 2021). Ghosting ile ilişkili olan kavramlar şu şekilde sıralanabilir: breadcrumbing, orbiting ve karanlık üçlü.

3.1. Ghosting ve Breadcrumbing: Dijital çağda yaşamının etkisiyle ilişkilerin giderek mobil uygulamalarla başladığı belirtilebilir. Bu durumun bir sonucu olarak “breadcrumbing”in ortaya çıktığı görülmektedir (Navarro ve diğ., 2020a). “Breadcrumbing”, ghosting kadar incelenmemiş olsa da ghostinge göre ilişki içindeki insanların daha çok karşılaşabileceği düşünülen bir durumdur (Navarro ve diğ., 2020a). 2016 yılında yeni bir ilişki trendi olarak ortaya çıkan (The New York Times, 2016 akt. Navarro ve diğ., 2020a) “breadcrumbing”, “*özellikle yemek pişirmede kullanılan çok küçük kurutulmuş ekmek parçaları*” anlamına gelen “breadcrumbs” kelimesinden türetilmiştir (Cambridge Dictionary, 2019 akt. Navarro ve diğ., 2020a, s. 47). Breadcrumbing, Hansel ve Gretel hikayesindeki çocukların yollarını kaybetmemek için kullandıkları çakıl taşları ile iz bırakmaları sonucu evin yolunu hatırlamalarına benzetilebilir (Navarro ve diğ., 2020a). Yani hikâyede Hansel ve Gretel’in evlerinin yolunu hatırlamak için taş izleri bırakmaları gibi breadcrumbing faili karşısındaki kişinin ilgisini canlı tutmak, ondan ayrılmamak ya da ilişkinin ilerlemesinden ziyade karşıdaki kişiyi unutmadığını göstermek amacıyla ara sıra mesajlar atarak, sosyal medya hesabındaki paylaşımları beğenerek karşı tarafın ilgisini canlı tutmaktadır (Urban Dictionary, 2019 akt. Navarro ve diğ., 2020a). Ghosting ile hiçbir neden ortada yokken birey ilişkide olduğu kişiyi aniden terk ederken breadcrumbing, ilişkinin bitmesi ile ortaya çıkar ve buna rağmen breadcrumbing faili, karşı tarafın tamamen gitmesine izin vermez (Navarro ve diğ., 2020b). Khattar ve diğerleri (2023), breadcrumbingın ilişkinin içine gizlenmiş bir çeşit manipülasyon tekniği olduğunu belirtmektedirler. Breadcrumbing failinin karşı tarafın ilgisini canlı tutmak için ona karşı küçük ilgi gösterici davranışlarda bulunmasının bir çeşit manipülasyon olduğu söylenebilir. Breadcrumbing failinin aynı zamanda bu ilişkinin ilerlemesini de istemediği belirtilebilir.

Breadcrumbing üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında bekar katılımcıların partneri olan katılımcılara göre daha fazla breadcrumbinge maruz kaldıkları bulunmuştur (Navarro ve diğ., 2020a; Navarro ve diğ., 2020b). Navarro ve diğerleri (2020b) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada katılımcıların 30’unun ghosting mağduru, 88’inin breadcrumbing mağduru,

15'inin hem ghosting hem de breadcrumbing mağduru ve 493'ünün ise mağdur olmadıkları ortaya konmuştur. Bir diğer çalışmada ise katılımcıların ghosting ve breadcrumbing terimlerini bilip bilmedikleri sorulmuş ve katılımcıların 398'i ghosting, 539'u ise breadcrumbing terimini bilmediklerini belirtmişlerdir. Daha sonra terimlerin ne oldukları katılımcılara anlatıldığı zaman 223 katılımcı breadcrumbing mağduru ve 230 katılımcı ise breadcrumbing faili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu katılımcılar içinden 32'si son bir yıl içinde 5'ten fazla breadcrumbing mağduru olduğunu, 43'ü ise 5'ten fazla breadcrumbing girişiminde bulunduğunu belirtmiştir (Navarro ve diğ., 2020a). Bu bulgulara bakılarak breadcrumbing mağduru olmanın ghosting mağduru olma ihtimalinden daha fazla olduğu söylenebilir. Aynı zamanda, failin ayrılmaktan ziyade karşı tarafla olan ilişkinin bitmesini istemeyip karşı tarafa küçük ilgi gösterici davranışlar yaptığı ve kişiyi oyalayarak elde tutmak istediği ifade edilebilir. Ghosting mağduru ilişki içinde karşı tarafın ilişkiyi bitirmeden önce breadcrumbing gerçekleştirdiğinin farkına varmayabilir. İlişkinin sonlanmasından önce fail, breadcrumbing ile karşı tarafın az da olsa ilgisini kaybetmiyor olabilir fakat bu durum sonrasında ghosting gerçekleşebilir. Bu nedenle, ghosting öncesinde breadcrumbing'in gerçekleşip gerçekleşmediğinin incelenmesi konu ile ilgilenen araştırmacılar için yeni bir fikir olabilir.

3.2. Ghosting ve Orbiting: Mobil ortamlarda ghosting benzeri aniden ilişkiyi bitirdikten sonra mağduru sosyal medyadan takipte bulunma ile karakterize olan "orbiting" terimi ortaya atılmıştır (Phillips, 2019; Stauffer, 2018 akt. Pancani ve diğ., 2021). Orbiting, failin mağdura, ghostingde olduğu gibi, hiçbir açıklama yapmadan ilişkiyi bitirmesi olarak tanımlanabilir. Ghosting ve orbiting kavramlarının ortak özelliği ilişkide karşı taraftan kaçınmadır. İlişki bitmesine rağmen orbiting faili, mağduru sosyal medyadan takip eder, mağdurun yaptığı paylaşımları ara sıra beğenir (Pancani ve diğ., 2021). Ghosting ya da orbiting failinin, mağdura açıklama yapmadan ilişkiden ayrılmasından mağdur, iletişimin kesilmesi ile haberdar olur.

Ghosting ile birlikte orbiting üzerine yapılan çalışmada mağdurların, karşılaştıkları bu durum sonrası şaşkınlık ve kafa karışıklığı yaşadıkları belirtilmiştir. Aynı zamanda beklenmediklik ve şaşkınlık karşılaştıkları duruma verdikleri ilk tepki olmuştur ve reddedilmeye karşı bu durumun ghosting ve orbitingde daha yüksek olduğu ortaya konmuştur (Pancani ve diğ., 2021). Mağdurlar orbitinge uğramaları sonucu kendileri ile alay edildiğini düşündüklerini ifade etmişler bu da kafalarının karışmasına yol

açmıştır. Çünkü orbiting faili sosyal medyadaki hareketleri kendilerine yönelik yapılmış ilgi olarak algılamıştır (Pancani ve diğ., 2021). Yapılan çalışmalar orbiting ve ghosting faillerinin ilişkide buldukları kişiye hiçbir açıklama yapmadan ortadan kaybolmaları sonucunda mağdur rolündeki kişinin bu durumdan sorumlu ve suçlu hissetmesine yönelik kaygılarının arttığını göstermektedir (Campaioli ve diğ., 2022; Pancani ve diğ., 2021).

3.3. Ghosting ve Karanlık Üçlü: Paulhus ve Williams (2002) tarafından ortaya atılan karanlık üçlü sosyal anlamda kabul edilmeyen davranışlarla karakterize kişilik özellikleri olarak tanımlanabilir. Karanlık üçlü kişilik özellikleri öne çıkma, kendi arzularının önemli olması, empatinin eksikliği gibi birçok özelliklerle nitelenebilir (Paulhus ve Williams, 2002; Schade ve diğ., 2021). Muris ve diğerleri (2017), *narsisizmi* kişinin kendisine bencilce hayran olması olarak tanımlamıştır. *Makyavelizm* düzeyleri yüksek olan bireyler kendi istekleri için manipülatif olabilir; düşmanca, istismarcı, vurdumduymaz ve benmerkezci davranışlar sergileyebilmektedirler. *Psikopati* empati, sempati, sevgi, pişmanlık, utanç, suçluluk ve yüzeysel duyguların eksikliği ile ortaya çıkan karanlık üçlü kişilik özelliklerinin üçüncüsüdür (Cleckley, 1988). Psikopati düzeyi yüksek kişiler kendi çıkarları için başkalarını umursamazlar, çıkarları uğruna zarar verir ya da ahlaki kuralları yok sayabilirler (Schade ve diğ., 2021).

Karanlık üçlü kişilik özelliklerinin ilişki sonlandırma üzerinde etkisinin olduğunu ortaya koyan çalışmaların ışığında karanlık üçlünün ghosting üzerinde de etkisinin olabileceği belirtilmektedir (Brewer ve diğ., 2023; Jonason ve diğ., 2012; Jonason ve diğ., 2021; Kıvanç, 2022; Özsoy ve Ardıç, 2017). Karanlık üçlü kişilik özelliklerine sahip bireyler için ghosting yoluyla ilişkiyi bitirmek çekici olabilmektedir. Çünkü bu kişilik özelliklerine sahip bireyler karşı tarafın hisleriyle ilgilenmeyecek kadar empatiden yoksundur, duygusal soğukluk yaşar ve sadece kendi hazları ile ilgilenirler (Jonason ve diğ., 2021; Paulhus ve Williams, 2002).

Makyavelizm düzeyi yüksek bireylerin çıkarları için başkalarını manipüle edebiliyor olmaları, heyecan arayışının olması ghosting failinin özellikleri ile benzerlik taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle, makyavelist bireylerin ghosting faili olma ihtimalleri yüksektir (Kıvanç, 2022). Karanlık üçlü kişilik özellikleri yüksek olan bireylerin kısa süreli ya da istemedikleri bir ilişkiden kurtulup başka bir ilişkiye girebilmeleri için ghosting etkili bir çözüm yolu olabilmektedir (Jonason ve diğ., 2021). Narsisizm düzeyi yüksek olan biri, eksik olan yönlerini ilişki içinde bulunduğu kişiye göstermemek için

ghosting faili olabilir (Maderová, 2021). Aynı zamanda karanlık üçlü kişilik özelliğine sahip olan bireylerin olmayanlara göre ghosting mağduru olma ihtimalinin daha yüksek olduğu ortaya konmaktadır. Bu durum, partnerin manipülatif, küçümseyici ya da duygusuz biriyle ilişki içinde olmak istememesinden dolayı hiçbir açıklama yapmadan terk etmesi ile açıklanmaktadır (Maderová, 2021, s.38).

4. “GHOSTING”İN NEDENLERİ

Ghosting, yurtdışında ortaya atılan ve ülkemizde gelişme gösteren yeni bir ayrılma stratejisi olmasından dolayı ghostingın nedenlerini açıklayan yeterli düzeyde çalışma bulunmamaktadır. Ghosting ve yakın ilişkiler üzerine yapılan çalışmalar ışığında ghostingın nedenleri aşağıda verilen başlıklar altında toplanmaktadır.

- *Teknoloji*: Ghostingın en önemli nedeni teknolojinin ilerlemesi olabilir. Çünkü ghosting karşı tarafın hiçbir aramasına, mesajına yanıt vermeme olarak ortaya çıkan ayrılma stratejisidir. Sanayi devrimi sonrasında yeni neslin içine doğduğu teknolojik imkanlar ilişki üzerinde etki sahibi olabilmektedir (Sungur ve diğ., 2017). Teknoloji ile kaynaşan yeni nesil dijital ortamda karşı tarafın kim olduğunu önemsemeden ilişkiden vazgeçebilmektedir ve teknolojiyi karşı taraftan hızlı bir şekilde ayrılma yöntemi olarak kullanabilmektedir.
- *Bağlanma Stili*: Kişinin ilişkiye bakış açısını, ilişkide bulunduğu kişiye olan güvenini ortaya koyan bağlanma, yaşamın ilk yıllarında başlar ve ilerleyen dönemlerini de etkiler. Yapılan çalışmalar (Brennan ve Shaver, 1995; Hazan ve Shaver, 1994) bireyin çocuklukta geliştirdiği bağlanma stiline yakın ilişkileri üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar ışığında kaçınan bağlanma stiline sahip birey ilişkisinde umursamaz olabilir. Düşük düzeyde yakınlık, güvensizlik ve kaygı göstermesinden yola çıkarak bu bireyler için ilişkinin ani bir şekilde sonlandırılması önem arz etmeyebilir (Collins ve Read, 1990). Ghostingın bağlanma kaygısı ile ilişkili olduğunu tespit eden çalışmalar da (bk. Powell ve diğ., 2021) bulunmaktadır.
- *İlişki Doyumu*: Bireylerin ilişkiden aldıkları doyum, ilişkinin ilerlemesini etkileyebilir. İlişki doyumunun sağlanması için

bireylerin bu ilişkiye yatırım yapmaları, ilişkinin ilerlemesi için karşılıklı olarak emek harcamaları gerekir. Eğer ilişkiye emek verilmezse taraflardan biri artık bu durumdan sıkılmaya başlayacaktır. Bu durumda bağlılık giderek azalacak ve başka seçeneklere yönelim ortaya çıkabilecektir. Günümüz teknolojisinin etkisi ile ortaya çıkan dijital uygulamalar bireyler için bu seçenekleri artırmaktadır. Birey bulunduğu ilişkide yeterli düzeyde doyum alamazsa farklı seçenekleri değerlendirecek ve bulunduğu ilişkiyi bitirmek isteyecektir (Yayla, 2023). Bulduğu ilişkiden artık doyum alamayan bireyin ilişkiye olan bağlılığı da düşecek ve farklı seçenekleri değerlendirmek için ghosting kullanmak ona göre kolay bir ayrılma stratejisi olabilecektir. Bunun aksine, Sulymka (2022) ilişki içinde bağlılığın ve geçirilen sürenin artmasının ghostingi azalttığını raporlamıştır.

- *Flört Uygulamaları*: Yayla (2023) çalışmasında flört uygulamalarını kullanan kişilerin ilişki doyumu ile ilişki bağlılıkları arasında olumsuz yönlü bir ilişki bulmuştur. Buna bağlı olarak flört uygulamalarının ghosting üzerinde etki sahibi olabileceği düşünülebilir.
- *Çekimin Azalması*: Ghosting mağdurunun cazibesinin azaldığını düşünme ve davranışlarının olumsuzluğu, ghosting failini hayal kırıklığına uğratarak failin ilişkiyi bitirmek için ghostingi bir ayrılma stratejisi olarak kullanılmasına yol açabilmektedir (LeFebvre ve diğ., 2019). Aynı zamanda ghosting faillerinin bu ayrılma stratejisini kullanmalarının nedeni olarak ayrılma için kolay bir yöntem olması, karşı tarafa ilgi hissetmemeleri ve karşı tarafla yüzyüze gelmek istememeleri olarak raporlanmıştır (Koessler ve diğ., 2019; LeFebvre ve diğ., 2019).
- *Kuşak Farkı*: İlişkiyi başlatma ya da bitirmede kuşak farklılığının da etkisi olabilir. Güneş ve Elkurdi (2022), kuşakların evliliğe bakış açılarının farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir ve eski kuşakların yeni kuşaklara oranla evlilik algılarının daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Önceki kuşaklarda otoriter aile yapısına sahip bireyler için görücü usulü ile aile bireyin evleneceği kişiye karar verirken yeni nesil bireyler tanışmadan, birbirlerinden emin olmadan evlenmek istememektedirler. Bu nedenle, kuşak farkının ilişki sonlandırma biçimi üzerinde etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Geleneksel yaşam tarzının hâkim olduğu gelişmiş toplumlarda

boşanmanın ayıp olması, evliliğin sürdürülmesi gerektiğinin düşünülmesi, ayrılığın gerçekleşmesini zorlaştırabilmektedir (Sungur ve diğ., 2017). Yeni nesil ilişkilerinde ise boşanma kolay bir durum haline gelmektedir ve birey evlenmek kadar boşanmanın da normal olduğunun farkındadır.

- *Kişilik Yapısı*: Çekingen birisi karşı tarafa açılmakta güçlük çekebilir ya da onun için ilişkide olduğu birinden ayrılmak güç bir durum hâline dönüşebilir. Bu yüzden çekingen kişi karşı taraftan ayrılmak istediğinde habersiz bir hamle ile ilişkide olduğu kişiden ghosting ile ayrılabilir. Bundan başka narsistik kişilik yapısı da ghostingın nedeni olarak gösterilebilir. Narsisizmin ghostinge olan etkisi araştırıldığında ilişki bulunamamıştır fakat tek bir çalışma bu konu hakkında yeterli düzeyde cevap oluşturamayabilir. Aydın (2021) çalışmasında ilişki doyumu ve narsistik kişilik arasında olumsuz bir ilişki bulmuştur. Buna göre ya doyum alan kişi narsistik kişilik yapılanmasına sahip değil ya da doyum alamayan kişi narsistik kişilik yapılanmasına sahiptir. Bu çalışmadan hareketle narsistik birinin ilişki doyumunun düşük olması ilişkisini bitirmesine neden olabilir. Bunun için de bu bireyler ghostingi bir ayrılma stratejisi olarak kullanabilir.

5. “GHOSTİNG”İN SONUÇLARI

Ghosting üzerine yapılan çalışmalar büyük oranda batıda gerçekleştirilmektedir. Türkiye’de konuyla ilgili ulaşılabilen yalnızca bir çalışmanın olması ghostingın sonuçları hakkında bilgi vermeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, ghostingın sonuçları, yurt dışında yapılan çalışmalar temel alınarak yorumlanmıştır.

Failinden çok mağdurunu etkileyen ghosting, hiç beklenmedik bir şekilde ortaya çıkması, ghosting mağdurunun içe kapanması, hayattan zevk alamaması, sağlığında problemlerin ortaya çıkması gibi ağır sonuçları beraberinde getirebilmektedir. Çünkü ghosting mağduru neden terk edildiğini hiçbir zaman bilemeyecektir. Yüzleşerek ayrılmaya göre daha acı verici duyguların ortaya çıkmasına neden olan ghosting bireyde dışlanma ve reddedilme duygularını ortaya çıkarmaktadır (Petric, 2022). Pancani ve diğerleri (2021) ghosting mağdurlarında beklenmediklik ve şaşkınlık hissini ortaya çıkan ilk tepkiler olduğunu; psikolojik tepki olarak ise suçluluk, öfke ve üzüntünün ortaya çıktığını raporlamışlardır.

Ghosting sonucu kişiye acı verebilmektedir. Kişi kendisini kullanılmış ve aşağılanmış hissedebilir. Ghosting faili, ghosting mağduruna açıklama yapmadığı için bu kişi ilişkinin bittiğini ya da devam ettiğini anlamaz. Bu ise kişide belirsizlik durumunu ortaya çıkarır. İlişkisindeki güncel durumun ne olduğunu bilmeyen birey, bu belirsizlik karşısında ne yapacağını bilemez ve yeni bir ilişkiyi başlatmaktan çekinebilir. Aynı zamanda kendine olan güveninde sorunlar yaşamaya başlayan ghosting mağduru, kendisini bu maruz kalmanın suçlusu ilan edebilir. İlişkisinde ghostinge maruz kaldığını fark eden birey sürekli kendisini sorgulama içine girecektir (Petric, 2022).

Konings ve diğerleri (2023), ghosting mağduru olan bireyin romantik çekiciliğine (kendisinin çekici olmadığını düşünmesi) yönelik hayal kırıklığı yaşadığını tespit etmişlerdir. Çalışmada, mobil flört uygulamalarında ghosting mağduru olma düzeyinin romantik çekiciliklerinde hayal kırıklıklarına uğrama düzeyleri ile doğru orantılı olduğu ve bu durumun da bireyin benlik saygısı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabileceği gösterilmektedir.

LeFebvre ve Fan (2020), ghosting mağdurlarının tekrar bir ilişkiye başlama konusunda daha temkinli hissettiklerini; ilişki için kullanılan uygulamaları ve kendileri ile ilgili bilgi verme konusundaki detaylılığı ve miktarı değiştirdiklerini raporlamışlardır. Diğer bir ifadeyle, bireyler önceki deneyimleri sonucunda sonraki ilişkilerine daha dikkatli adımlar atarak ilişki başlangıcında daha yüzeysel bilgiler vererek ilerlemektedirler. Çalışmada aynı zamanda, gelecekte incinmelerini önlemek için bu bireylerin kendi hayatları ile ilgili paylaşımlarını azalttıkları raporlanmıştır. Ghosting mağdurlarının olduğu grubun önceki ilişkilerinden dolayı, aynı şeyleri yaşamamak için yeni bir ilişki başlatmak istemedikleri de belirtilmektedir.

Ayrılık sonucu çoğunlukla bireyde olumsuz duygular ve tepkiler meydana gelebilmektedir. LeFebvre ve Fan (2020) çalışmalarında katılımcıların ghostingin ilişkinin bir parçası olduğunu, ayrılmak için farklı bir araç türü olduğunu belirttiklerini raporlamışlardır. Bu durum, ghostingin olumsuz sonuçlarla karakterize olmasının yanında tersi yönde (olumlu sonuçlar) de etkisinin olabileceğinin bir göstergesidir. Ghostingin sonuçları üzerine daha fazla çalışmanın gerçekleştirilmesi ile sonuçların genellenebilirliği hakkında daha fazla bilgi sahibi olunabilir.

6. AYRILMAK MI GHOSTİNG Mİ?

Bir ilişkiyi bitirmenin farklı yolları bulunmaktadır. Romantik ilişki içerisindeki kişi partnerini doğrudan reddederek ayrılabilir veya ortada hiçbir sebep yokken kaybolarak yani ghosting ile ayrılabilir. Peki bu ayrılıklardan hangisi psikolojik açıdan daha az zarar verir?

Freedman ve diğerleri (2022) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada ghosting faillerinin daha çok suçluluk ve rahatlama duyguları yaşarken ghosting mağdurlarının üzüntü ve incinmişlik duygularını hissettikleri raporlanmıştır. Astleitner ve diğerleri (2023) ise ghosting mağdurlarının üzüntü, incinme, öfke, hayal kırıklığı gibi ruh sağlığıyla ilgili olumsuz hisleri deneyimlediklerini raporlamışlardır. Ülkemizde gerçekleştirilen bir çalışmada (Özen ve Güneri, 2018) ise reddedilen kişilerin sosyal ve psikolojik açıdan olumsuz etkilendiği görülmüştür. Bunun yanı sıra, yüksek reddedilme duyarlılığına sahip kişilerin reddedilme durumunda bazılarının depresyon, yalnızlık, kendini sessizleştirme gibi davranışlar gösterirken diğerlerinin ise kıskançlık, düşmanca tutumlar, öfke gibi davranışlar sergiledikleri saptanmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda hem ghosting deneyimleyen hem de reddedilen kişilerin çeşitli yönlerden olumsuz etkilendikleri ifade edilebilir.

Pancani ve diğerleri (2022) tarafından reddedilen ve ghosting mağduru olan kişilerin psikolojik durumlarının incelendiği bir çalışmada, dışlanma duygusunun doğrudan reddedilen kişilere kıyasla ghosting mağdurlarında daha fazla olduğu bulunmuştur. Kişilerin ayrılık sebebini bilmeleri ve yüz yüze konuşmaları olumsuz yorumları azaltarak kişilerin kendi sorumluluklarını üstlenmelerini sağlayacaktır. Bu nedenle, ghosting ve doğrudan ayrılmanın etkilerinin aynı olmadığı belirtilebilir.

Ghosting faillerinin aniden ortadan kaybolmaları mağdurların ayrılık sebebini bilmelerinin önüne geçecektir ve bu durum mağdurların belirsizlik duygusu yaşamasına neden olabilecektir. Belirsizlik duyguları da kişide farklı olumsuz duygulara yol açabilmektedir. Erguvan (2015) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi arttıkça psikolojik iyi oluşun azaldığını bulmuştur. Bunun yanı sıra, kişinin partnerine herhangi bir gerekçe göstermeden ortadan kaybolması ghosting mağduru olan kişinin kendisini değersiz hissetmesine neden olabilir. Bu birey, geçmiş yaşantılarını düşünerek kendisinde hata arayabilir ve kendisini yetersiz hissedebilir. Benzer duygular doğrudan reddedilen kişilerde de

gözlemlenebilir ancak partnerlerin konuşarak, ayrılık sebebini bilerek ayrılması bu düşüncelerin boyutunu azaltabilir. Kısaca belirtmek gerekirse, ghosting ile ayrılmanın konuşarak ayrılmaya göre bireyler üzerinde daha fazla olumsuz etkilerinin olduğu belirtilebilir.

7. “GHOSTING” FAİL VE MAĞDURLARININ ÖZELLİKLERİ

Ghosting fail ya da mağduru olan bireylerin özellikleri hakkında net bilgi veren herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Sosyodemografik özellikler açısından ele alındığında, daha önce gerçekleştirilen pek çok çalışmada ghosting mağduru ya da faili olma açısından cinsiyetler arasında anlamlı farklılıklar tespit edilememiştir (Biolcati ve diğ., 2021; Navarro ve diğ., 2020b). Navarro ve diğerleri (2020b) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada cinsel yönelim, medeni durum gibi değişkenlerin ghosting üzerinde anlamlı bir etkisi saptanamamıştır. Timmermans ve diğerleri (2021), ghosting mağdurlarının ghosting mağduru olma nedenlerini incelemişler ve ghosting mağdurlarının kendilerini yeterince ilgi çekici bulmadıkları, sıkıcı, şişman ve çirkin buldukları, yeterince kaslı ya da uzun olmadıkları tespit edilmiştir.

Bağlanma açısından ele alındığında, kaygılı bağlanma tarzına sahip bir birey ghosting mağduru olabilirken kaçınan bağlanma tarzına sahip bir birey ghosting faili olabilmektedir (Maderová, 2021). Diğer bir ifadeyle, Maderová (2021) ghosting mağduru olan bireylerin olmayanlara göre daha yüksek düzeyde kaygılı bağlanma tarzına sahip olduklarını tespit etmiştir. Partnerlerinden sürekli kendilerine olan hislerine yönelik güvence bekleyen kaygılı bireyler terk edilme korkusu ile daha sıkı bağlanma gerçekleştirilmektedirler. Şüphe ve kıskançlık duygularına sahip bu bireyler partnerinin bu durumdan sıkılmasına sebep olarak ghostinge maruz kalabilmektedirler.

Mobil flört uygulamaları, kullanıcılarının karşısına birçok seçenek çıkarmaktadır. Birey bu uygulamalar aracılığı ile tek bir kişiye bağlı kalmak istemeyebilir. Bireyin sadakatsiz olmasından dolayı kullandığı uygulamanın önüne sunduğu seçeneklerle birey farklı bir ilişkide bulunmak isteyebilir. Bu durumda sadakatsiz olan birey ghosting faili olabilir.

Hem ghosting faili hem de mağdurunun özgüvensiz olmasının ghostingin ortaya çıkmasında önemli bir etken olduğu belirtilebilir. Çünkü ghosting failinin karşı tarafla yüzleşmek ve sanaldan çıkıp gerçekle buluşmak için yeterli özgüvene sahip olmaması karşı tarafı terk etmesine neden

olabilmektedir. Bu da ghostingın ortaya çıkmasıyla sonuçlanabilmektedir. Diğer taraftan ghosting mağdurunun özgüvensiz oluşu ilişkide bulunduğu kişiye yeterli ilgi göstermemesine neden olabilmektedir. Bu durum da karşı tarafın terk etmesiyle sonuçlanabilir.

Ghosting faili ve mağduru olan kişilerin sahip olabilecekleri bir diğer özellik çekingenlik olabilir. İlişkide bulunan taraflar için dijital ortamda konuşmak, yüz yüze konuşmaya göre bu tarafların daha rahat hissetmelerini ve konuşmanın kolay gerçekleşmesini sağlayabilir. Çekingen olan kişi yüz yüze görüşmek isteyen karşı tarafla bir araya gelmek istemeyip karşı tarafa ghosting uygulayabilir. Aynı zamanda karşı tarafın çekingen olup ilişkide aktif olmaması bireyin bıkmamasına neden olarak ghosting mağduru olmasına yol açabilir.

Duygularında dengesizlik yaşayan nevrotik bireyler kararsızlık, güvensizlik ve endişe gibi duyguları yaşamalarının yanısıra uzun süre olumsuz duygulanıma sahiptirler (Aydoğdu, 2010; Kınık, 2007). İlişkilerinde başarısız olabilen, ilişki başlatma ve ilerletmede sorun yaşayabilen nevrotik bireyin ilişkide bulunduğu kişiye güvenmemesi ya da ilişkide bulunduğu kişiye olan hisleri hakkında kararsızlık yaşaması onu ghosting faili olmaya itebilmektedir (Aydoğdu, 2010).

8. FARKLI İLİŞKİ TÜRLERİNDE “GHOSTİNG”

Ghosting daha çok romantik ilişkilerde görülse de hayatımızın farklı alanlarında da (aile, arkadaş, iş gibi) kendini gösterebilmektedir (Campaioli ve diğ., 2022; Di Santo ve diğ., 2022). Bunlar aşağıda ele alınmaktadır.

8.1. İşyerinde Ghosting

İşyerinde ghostingın üç şekilde ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bunlar: işverenlerin, iş arayanların ve çalışanların uyguladığı ghosting.

8.1.1. İşverenlerin Uyguladığı Ghosting: Amerika'daki işverenlerin katıldığı bir ankete göre 2021 yılında ghosting yapmayan işverenlerin sayısı %27 olarak belirlenmiştir. İş dünyasında ghostingın bu denli yaygınlaşmasının sebeplerinden biri olarak pandemi döneminde de yaygınlaşan çevrimiçi iş başvuruları gösterilebilir. Günümüzde internette, binlerce iş ilanına denk gelinebilmektedir. Tek bir iş için aynı ilana binlerce kişinin başvurması şirketlerin iş yükünü arttırmaktadır. Bu iş yükü altında yeteri kadar zaman bulamayan işverenlerin ghosting yapma ihtimali de bu

sebeple artacaktır (Christian, 2022). Kısaca, işverenler tarafından işyerlerinde ghosting yapıldığı belirtilebilir (Becker, 2022).

İş arayanların ümitle bir şirkete başvurmaları sonrasında klasikleşen ve sıkça duyulan “Biz sizi ararız.” sözünden sonra ne bir arama ne de bir mesaj gelmektedir. Böylece kişi işe neden alınmadığına dair hiçbir cevap alamadan ghosting mağduru olmaktadır. Wood ve diğerleri (2023) tarafından yapılan iş yerlerinde ghosting ile ilgili 554 kişinin örnekleme dahil edildiği deneysel bir çalışmada, örneklem üç gruba ayrılarak katılımcıların psikolojik etkilerine ve gruplar arası farklılıklarına bakılmıştır. Birinci gruba işten reddedildiklerine dair herhangi bir geri bildirim verilmemiştir (ghosting), ikinci gruptakilere işe reddedildiklerine dair not verilmiş ancak kişisel geri bildirim verilmemiştir. Üçüncü gruba ise reddedildiklerinin yanı sıra kişisel bilgileri de içeren notlarla (ad, geçmişteki çalıştığı yerler, ilgili becerileri ve istihdam) birlikte geri bildirim sağlanmıştır. Çalışma sonucunda, ghosting mağdurlarının psikolojik iyi oluşlarının olumsuz etkilendiği görülmüştür.

8.1.2. İş Arayanların Uyguladığı Ghosting: Amerika’da 1500 işçinin katıldığı bir araştırmanın sonucunda iş başvurusu yapan adayların %75’inin geri dönüş alamadığı raporlanmıştır. Bu çalışma ghostingin ne kadar yaygın olabileceğini gözler önüne sermektedir. The Wall Street Journal muhabiri Chip Cutter, LinkedIn’de yayınlanan bir makalede adayların iş başvuruları kabul edildikten sonra işe gelmediklerini belirtmiştir. Bu durum bize ghostingi yalnızca işverenlerin değil aynı zamanda iş arayanların da yapabileceğini göstermektedir (Cappelli, 2019). İş arayanların ghosting yapması biraz tuhaf karşılanabilir ancak teknolojinin yaygınlaşmasıyla birlikte iş kaynaklarının da aynı doğrultuda arttığı unutulmamalıdır. İş kaynağının fazlalığı ile kişiler başvurdukları işleri takip etmeyi bırakabilirler.

8.1.3. Çalışanların Uyguladığı Ghosting: Ghosting çalışanların istifa etmesi için kestirme bir yol gibi gözükebilir. İş yoğunluğundan sıkılan veya hayatın anlamını kaybetmeye başlayan kişiler bir noktada bu davranışı gerçekleştirebilir veya daha iyi bir iş bulup patronlarla zahmetli konuşmalara girmekten kaçınmak amacıyla ghosting yöntemini kullanabilirler (Cappelli, 2019).

2020 yılında ülkemizde üniversite mezunu olup iş bulamayanlar %12,7’lik bir dilimde yer almaktadır (Euronews, 2022). Uzun süre iş arayan gençlerin ghosting mağduru olmaları, psikolojik iyi oluşlarını olumsuz yönde etkileyebilir. Ghosting mağduru, kendi iş deneyimini, yetkinliğini

sorgulamaya, kendini yetersiz hissetmeye ve bir süre sonra değersizlik hissine kapılmaya başlayabilir. Ghosting tüm bu etkilerini azaltmak için endüstri ve örgüt psikolojisi alanında çalışmalar yürütülebilir.

8. 2. Arkadaşlık İlişkilerinde Ghosting

Ghosting kendini gösterdiği bir başka nokta ise arkadaşlık ilişkileridir. Bu konuda Yap ve diğerleri (2021) yaptığı nitel bir çalışmada arkadaşlık ilişkilerinde ghosting faili ve mağdurunun üzerindeki psikolojik etkileri ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmada 18-25 yaş arasındaki kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Ghosting faileri ghostinge sebep olarak toksik arkadaşlık ilişkisi, sınırlara saygı duymamak, kendini korumak, arkadaşlığı sürdürmek için ilgi kaybı gibi nedenler göstermişlerdir. Çalışmada katılımcıların ghostingini iki türde yaptıkları gözlemlenmiştir. Bunlar: aniden ilişkiyi kesmek ve aşamalı olarak ilişkiyi kesmek (önce mesajlara geç cevap verme sonrasında hiç cevap vermemek). Yapılan çalışmada, kurulan arkadaşlık yeniyse kişilerin ghostingini aniden bitirmeye eğilimli oldukları raporlanırken uzun süreli arkadaşlıklarda ghostingini daha çok aşamalı bir şekilde gerçekleştirdiği görülmüştür. Aynı zamanda uzun süreli arkadaşlıklarda pişmanlık ve tereddütte kalma hissi daha fazla görülmüştür.

Arkadaşlık ilişkilerinde ghostingini basit bir örneği olarak lise zamanları düşünülebilir. Her gün görüşülen arkadaşlarla yaz tatilinde hiç konuşulmaması hatta bu arkadaşların mesajlarına cevap dahi verilmemesi ya da bu arkadaşlardan cevap alınmaması gibi durumlar yaşanmış olabilir. Bazen de yıllarca arkadaşlık kurulan biri hiç haber vermeden kayıplara karışabilir.

Ghosting failerinin ortak noktası olarak kurulan arkadaşlığın zarar verdiği veya arkadaşlığın olmaması halinde daha fazla fayda sağlayacağını düşünmeleridir. Ghosting sonucunda kişiler olumsuz etkilendiklerini de ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar arkadaşlık ilişkisini daha farklı yolla bitirmek istediklerini ve bundan pişmanlık duyduklarını ifade etseler de mecbur kalırlarsa tekrar ghosting yapacaklarını ifade etmişlerdir (Yap ve diğ., 2021).

Yap ve diğerleri (2021) romantik olmayan ilişkilerde ghostingini nasıl gerçekleştirdiğini, fail ve mağdurlar üzerindeki etkilerini ve romantik ilişkilerle karşılaştırıldığında olası farklılıklarını incelemişlerdir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, görüntülü iletişim platformları aracılığıyla, ghosting deneyimi yaşamış veya bir arkadaşı tarafından ghosting mağduru olmuş 18-25 yaş arası otuz katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, 1) romantik olmayan

ilişkilerde ghostingın teknoloji aracılı kanallarda gerçekleştiğini, 2) faillerin ayrılık sonrası pişmanlık duyduklarını, 3) mağdurların belirsizlik duyguları yaşadıklarını, 4) bir arkadaşına ghosting uygulamanın romantik bir partnere uygulamaktan sosyal olarak daha kabul edilebilir olduğunu ve 5) bağlılık ve beklentilerin daha düşük olması nedeniyle romantik olmayan ilişkilerde ghostingın daha sık görüldüğünü ortaya koymuşlardır.

Analizler, romantik partnerlerin ghosting mağduru olmaları ile arkadaşların ghosting mağduru olmalarının farklı olgular olduğunu göstermektedir: Aşırı iletişim yükü (yani, başa çıkabileceğinden daha fazla mesaj alma hissi) romantik partnerlere ghosting uygulamayı olumlu olarak öngörürken, arkadaşlara ghosting uygulamak kişinin benlik saygısı tarafından öngörülmektedir. Benlik saygısı yüksek olan bireylerin iletişimini kesmek istedikleri arkadaşlarına ghosting uygulamaları daha kolay olabilir. En önemlisi, romantik ilişkilerde başkalarına ghosting uygulamanın iyilik hali üzerinde herhangi bir etkisi olmazken, arkadaşlara ghosting uygulamanın zaman içinde depresif eğilimleri artırması, ghosting uygulamanın yalnızca mağdurlar için zararlı olmadığını, aynı zamanda failleri de olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir (Forrai ve diğ., 2023).

9. “GHOSTING” ÜZERİNE YURTDIŞINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN ÇALIŞMALAR

“Ghosting relationships” anahtar kelimesi ile Mart 2023’te Google Akademik’te yapılan arama sonucunda 24,300 kaydın sıralandığı tespit edilmiştir. 2022 yılından itibaren ise 3,450 kayda ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmektedir.

Campaioli ve diğerleri (2022), 21-34 yaşları arasındaki İtalyanlarla 23 epizodik görüşme gerçekleştirmişler ve verileri nitel tümevarımcı bir yaklaşımla analiz etmişlerdir. Bulgular, ghostingın farklı ilişki türlerinde gerçekleştiğini, ancak tespitinin ve etkilerinin farklılık gösterebileceğini ve diğerlerinin erişilebilirlik durumu hakkında bilgi veren farkındalık ipuçları gibi dijital görünürlük olanaklarının ghostingın tespitinde merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Katılımcıların ghosting hikayelerinde en sık romantik ilişkiler (30 bölüm) olmasına rağmen arkadaşlık (14 bölüm), iş (3 bölüm) ve aile ilişkileriyle (2 bölüm) ilgili hikayeler de bulunmaktadır. Katılımcılar ghostingi çoğunlukla teknoloji aracılı iletişimlerde olmak üzere, etkileşimlerin tek taraflı olarak kesilmesi olarak tanımlamışlardır. Ghostingın ilişkisel bağlamı, katılımcıların ghostingi algılamasını ve deneyimlemesini

etkilemektedir. Romantik ilişkilerde, özellikle de başlangıç aşamasındayken, cevap verilmemesi ilgisizlik ve dolayısıyla dolaylı bir reddedilme biçimi olarak görülmekte iken arkadaşlık ilişkilerinde katılımcılar, özellikle coğrafi mesafe söz konusu olduğunda, daha uzun süreli iletişim kesintilerine tolerans gösterdiklerini bildirmişlerdir. Katılımcılar ghostingın aniden ya da kademeli olarak gerçekleşebileceğini ve geçici, kalıcı ya da tekrarlayıcı olabileceğini belirtmişlerdir. Kalıcı ghosting (yani, yeniden etkileşime girmeme) vakaları nadirdir ve çoğunlukla sosyal medyada engelleme veya mobil flört uygulamalarında başlayan etkileşimleri içermektedir. Geçici ghosting (yani, ghostingın ardından yeniden etkileşim) yaygındır, ancak ilişkiye bağlı olarak farklılık göstermektedir. Romantik/cinsel bağlamlarda, yenilenen temas nadiren orijinal ilişkinin yeniden kurulmasına yol açmış, ancak genellikle yüzleşme ve özür dilemeye olanak sağlamıştır. Arkadaşlık ve aile ilişkilerinde geçici ghostingı daha sık olarak ilişkinin kısmen ya da tamamen düzelmesi izlemiştir. Çeşitli katılımcılar, dijital teknolojilerin ortadan kaybolmayı kolaylaştırdığını, çünkü etkileşimin bir ekran tarafından filtrelendiğini ve bunun da stresli etkileşimlerden (örn., ayrılma) geri çekilmeye olanak sağladığını öne sürmüşlerdir. İletişim teknolojileri, alıcının bakış açısından ghostingın tespit edilmesi sürecinde merkezi bir rol oynamaktadır. Ghostingın ilk işareti, diğer kişinin mesajı okuması ve yanıt vermemesidir; bu işlev çoğunlukla okundu bilgisi tarafından yerine getirilir. Okundu bilgileri hayal kırıklığı ve öfkeyi tetikler çünkü bunlar, failin (muhtemelen) mağdurun iletişimlerini kasıtlı olarak görmezden geldiğini göstermektedir. Ghosting bazen sosyal medyada kısmi (örn., bir sosyal medyada diğer kişiler erişilebilir kalır) veya tam (örn., her platformda engelleme veya tanışma uygulamasında engelleme ve başka temas olmaması) engellemeyi de içermektedir. Tam engelleme kalıcı ghostinge yol açmaktadır. Failler, engelleme eylemini, mağdurlar kendilerini güvensiz veya rahatsız hissettirdiğinde son çare olarak sunarken, mağdurlar böyle bir muamele gördükleri için şaşkınlıklarını ifade etmişlerdir. Mağdurların ifadelerinde ghosting bir “duvar”, “yüzdeki bir kapı”, “araf”, “kalkan”, “arkadan bıçaklanma” veya “ellerinin kollarının bağlanması” olarak temsil edilmektedir. Faillerin bakış açısından, ghosting bir “kalkan”, “kaçış kapağı”, “bariyer”, “duvar” olarak temsil edilmektedir. Bu metaforlar, ghostingı ya bir sınır (duvar, kalkan, bariyer) ya da bir çıkış yolu (kaçış kapağı) aracılığıyla zor bir durumda savunma eylemi olarak yapılandırmaktadır. Failler, ghostingın duygusal çaba gerektiren yüzleşmeden daha kolay olduğu fikrini öne sürmüşlerdir. Bazıları da “kötü adam” olmaktan kaçınmak için ghostingı kullanmaktadır. Çünkü karşı tarafı açıktan red kaba

bir eylem olarak görülmekte iken dolaylı red daha az kaba hale gelmektedir (Campaioli ve diğ., 2022).

Biolcati ve diğerleri (2022), kadınların mesajları aniden kesme ve sessizlik yoluyla cezalandırma puanlarının erkeklerinkinden anlamlı olarak daha yüksek olduğunu bulmuşlarken ortadan kaybolmak suretiyle bir ilişkiyi sonlandırma puanlarında cinsiyetler açısından anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Kişilik özellikleri açısından ele alındığında ise sessizlik yoluyla cezalandırmanın hem duygusal dengesizlik hem de uyumluluk ile olumsuz yönde istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Freedman ve diğerleri (2022), ghostingın hem mağdur hem de fail açısından duygusal deneyimlerini incelemişlerdir. Çalışma kapsamında önceki romantik ilişkilerinde ghostingın hem mağduru hem de faili olan katılımcılar (N = 80) bu konudaki deneyimlerini anlatmış ve anketleri doldurmuşlardır. Hem failer hem de mağdurlar ghosting konusundaki deneyimlerini anlatmak için genel olarak benzer düzeyde olumlu ve olumsuz değerlikli kelimeler kullanmışlardır; ancak failer daha çok suçluluk ve rahatlama duygularını ifade ederken, mağdurlar daha çok üzüntü ve incinmişlik duygularını ifade etmişlerdir. Mağdurlar, failere göre temel ihtiyaçlarına (kontrol, benlik saygısı, aidiyet, anlamlı varoluş) yönelik daha fazla tehdit hissetmişlerdir.

Holmes (2022) tarafından gerçekleştirilen yüksek lisans tezinde, genç yetişkinlerin perspektifinden ghosting hikayelerinin keşfedilmesi ve analiz edilmesi; ayrıca bu kapsamda ghosting deneyimlerini canlandırabilecek temaların belirlenmesi amaçlanmıştır. Daha önce ghosting deneyimlemiş 21 genç yetişkinle yapılan nitel görüşmelerin kayıtları sonucunda 4 tema ortaya çıkmıştır: a) gerekçeler b) sorumluluk karmaşası c) gelecekteki savunmasızlıktan kaçınma ve d) teknolojinin katkısı. Birçok ghosting mağduru kişi, ghostingın yanı sıra, fail ile ilişkilerinin zaten her şekilde başarısız olacağına dair bir neden belirtmiştir. Ghostingi gerekçelendirmek, çeşitli amaçlara hizmet edebilir. İlişkinin her halükârda başarısız olacağına dair bir neden bulmak, mağdurların hissedebileceği kaybı hafifletebilir. Bu bir başa çıkma mekanizmasıdır. “Yanlış bir şey mi yaptım?” ve “Bende yanlış bir şey yok.” arasında zihinsel bir çekişme yaşayan mağdurlar aynı zamanda ghostingın kimin sorumluluğunda olduğu konusunda kafa karışıklığı yaşarlar. Sorumluluğun bu şekilde gidip gelmesi mağdurlar tarafından ghostingın en travmatik ve sinir bozucu kısmı olarak görülür. Ghosting, mağdurlar üzerinde önemli etkilere sahiptir ve bunun bir sonucu olarak da mağdurların ileriye

dönük romantik ilişkilere yaklaşımları değişmektedir. Pekçok mağdur ilişkilere yönelik tereddüt eder ve temkinli davranmaya başlar. Bir sonraki değişim seviyesi, kendini açmayı kısıtlama şeklinde bir tür kendini korumadır.

Kay ve Courtice (2022), ghostingın erişilebilir ve ampirik bir tanımını oluşturmak ve mevcut tanımlar arasındaki tutarsızlıkları gidermek amacıyla 499 katılımcıya (17-29 arasında) ghosting hakkında iki açık uçlu soru sormuşlardır. Katılımcılar kendi ghosting tanımlarını yapmış ve ghosting ile ilişkilendirdikleri davranışları belirlemişlerdir. Katılımcıların yanıtlarına ve kullandıkları dile dayanarak ghosting şu şekilde tanımlanmıştır: “İnsanların bir ilişkiyi sonlandırmasının bir yolu da ghostingdir. Ghosting, bir kişinin nedenini söylemeden başka bir kişiyi aniden görmezden gelmesi veya onunla iletişimi kesmesidir.”

Ghosting ilişkilerin tanımlayıcı ve buyruksal normlar ve bu normların romantik ilişkilere ghosting ile ilgili önceki deneyimlere göre farklılık gösterip göstermediğinin incelendiği bir çalışmaya (Powell ve diğ., 2022), Amerika Birleşik Devletlerinde ikamet eden yetişkinler (n = 863) katılmıştır. Katılımcılar, romantik ilişkilere ghosting ile ilgili bilgi, deneyim ve algılanan normları değerlendiren çevrimiçi bir anket doldürmüşlerdir. Genel olarak yetişkinlere (yani, toplumsal düzeyde) ve onların arkadaşlarına (yani, kişisel düzeyde) ilişkin tanımlayıcı normlar, katılımcıların romantik ilişkilere ghosting ile ilgili önceki deneyimlerine göre farklılık göstermiştir. Hem toplumsal hem de kişisel düzeydeki bazı buyruksal normlar da romantik ilişkilere ghosting ile ilgili önceki deneyimlere göre farklılık göstermiştir. Daha önce ghosting deneyimi olan katılımcılar, romantik partnerlerin ghosting mağduru olmasının daha önce deneyimi olmayanlara kıyasla daha yaygın olduğunu düşünmektedir. Daha önceki ghosting deneyimine bakılmaksızın, katılımcılar, bireylerin romantik bir partner tarafından ghosting mağduru olmalarının kendilerini utanmış/yetersiz hissetmelerine neden olduğunu belirtmektedirler.

Di Santo ve diğerleri (2022) 292 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında, belirli psikolojik yapıları (örn., yetişkin bağıllığı, sosyoseksüellik) ölçen ölçekler ile ghosting deneyimleri arasında anlamlı ilişkiler tespit etmişlerdir. Regresyon analizi, belirli yapıların ghosting deneyimlerini yordadığını ortaya koymuştur. Dikkate değer bir bulgu, bir kişi ne kadar çok ghosting mağduru olmuşsa, kendisinin de o kadar çok ghosting faili olduğu belirtilebilir. Bunun tersi de doğrudur. Bulgular, ghosting mağdurların ve faillerinin daha az ghosting mağduru olanlara kıyasla nispeten

daha zor sosyal, duygusal ve psikolojik işlevlere eğilimli olduklarını göstermektedir. Çalışmada aynı zamanda ghosting ile narsisizm, dışadönüklük, sınır kişilik bozukluğu, olumsuz duygu olumlu yönde; yaşam doyumu ve yetişkin bağlanması ise olumsuz yönde anlamlı olarak ilişkili bulunmuştur.

10. “GHOSTİNG” ÜZERİNE TÜRKİYE’DE GERÇEKLEŞTİRİLEN ÇALIŞMALAR

“Ghosting” anahtar kelimesi ile YÖK Tez Merkezinde Mart 2023’te arama yapıldığında 10 adet kayda ulaşılmıştır. Bu kayıtlar incelendiğinde bunlardan sadece birinin psikoloji alanında yapılan bir tez çalışması olduğu görülmektedir. Diğer 9 çalışmanın ise “Elektrik ve Elektronik Mühendisliği”, “Fizik ve Fizik Mühendisliği” ile “Bilgisayar Mühendisliği” alanlarında gerçekleştirildiği belirtilebilir.

Kıvanç (2022) tarafından gerçekleştirilen ve “ghosting” ile ilgili olan tek yüksek lisans tez çalışmasında çevrimiçi buluşma uygulamaları kullanma motivasyonu ile ilişki sonlandırma tarzları arasındaki ilişkide karanlık üçlü kişilik özelliklerinin düzenleyici rolü ele alınmıştır. Bulgular, çevrimiçi uygulamaları eğlence arayışı amacıyla kullananların ghosting üzerindeki etkisinde psikopatının düzenleyici rolünün olduğu göstermektedir.

Google Akademik’te “hayaletleme” anahtar kelimesi ile Mart 2023’te arama yapıldığında sadece Kıvanç’ın (2022) tezine ulaşılabilmektedir. Google’da “hayaletleme” anahtar kelimesi ile ise akademik kaynaklara erişilememekte aksine sosyal medya platformlarında, bloglarda ya da şahsi hesaplarda paylaşılan içeriklere ulaşılabilmektedir.

Bu bilgiler doğrultusunda ülkemizde “ghosting” kavramını bilimsel olarak ele alan tek araştırmanın Kıvanç (2022) tarafından gerçekleştirilen yüksek lisans tez çalışması olduğu belirtilebilir.

11. SONUÇ

“Çevrimiçi ortadan kaybolma”, “Çevrimiçi görünmez olma”, “Sebep göstermeksizin tüm çevrimiçi iletişimi kesme”, “Çevrimiçi sırta kadem basma”, “Çevrimiçi aniden ilişkiyi koparma” ve “Çevrimiçi aniden iletişimi kesme” gibi anlamlara gelebilen ghosting farklı ilişki türlerinde görülebilmektedir. Araştırmalar (Cappelli, 2019; Freedman ve diğ., 2022; Wood ve diğ., 2023; Yap et al., 2021) ghostingin daha çok romantik

ilişkilerde görülmekle beraber arkadaşlık, aile ve iş ilişkilerinde de görülebileceğini göstermektedir.

Ghostingın gerçekleşmesinin nedenleri olarak teknolojinin ilerlemesi, flört uygulamalarının kullanımı, kişinin bağlanma stili ve ilişkiden aldığı doyum, kişiler arası çekimin azalması, ilişkiyi bitirmede kuşaklar arası farklılıklar ve kişinin karakteristik özellikleri sıralanabilir. Ghosting üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde ghostingın sonuçlarından daha çok ghosting mağdurlarının etkilendiği görülmüştür. Ghosting mağdurunun beklemediği bir anda ayrılık yaşaması, içine kapanması ve hayattan zevk alamaması; dışlanma ve reddedilme duygularının yanı sıra suçluluk, öfke, üzüntü gibi duyguları yaşamasına neden olmaktadır (Pancani ve diğ., 2021; Petric, 2022). Ghosting mağdurlarının başka ilişkilere başlama konusunda daha temkinli oldukları raporlanmıştır (Lefebvre ve Fan, 2020). Daha önce ghosting mağduru olan kişinin, yeni başlayan ilişkisinde tekrar ghosting mağduru olma ihtimalinin korkusu, kişinin partnerine tam olarak güvenmesinin önüne geçebilmektedir. Tüm bu sonuçlar düşünüldüğünde ghosting fail ve mağdurlarının daha çok olumsuz duygularla özdeşleştiği görülmektedir. Bu duyguları yaşayan ghosting mağdurları yeni bir ilişkide önceki deneyimlerini tekrar yaşamamak için ilişkiden uzak durarak kendilerini korumaya almak isteyebilirler.

Ghosting ile ilgili çalışmaların son yıllarda artış gösterdiği görülmektedir. Çalışmaların büyük bir çoğunluğu yurt dışında yapılmıştır. Türkiye’de ise çoğunlukla blog sayfalarında kavramın tanımına yer verilmektedir. Ghostingın Türk kültüründeki yaygınlığı, ilişkili olduğu değişkenler ile ilgili çalışmalar yapılabilir. Bağlanma stilleri, kişilik özellikleri, psikolojik semptomlar, güven duygusu vb. konular ghosting kapsamında araştırılabileceği gibi ghosting faili ve mağduru olan kişilerin sosyodemografik özellikleri de incelenebilir. Akademik alanda yapılan çalışmalar sonucunda ghostingın Türk kültüründeki yerinin ve etkisinin incelenmesiyle alanda farkındalık kazandırmaya yönelik çalışmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Astleitner, H., Bains, A. ve Hormann, S. (2023). The effects of personality and social media experiences on mental health: Examining the mediating role of fear of missing out, ghosting, and vaguebooking. *Computers in Human Behavior*, 138, 1-10.
- Aydın, A. (2021). *Narsisistik Kişilik Yapılanmasında Yakın İlişkiye Yönelik Eğilimlerin ve Bağlanma Stilllerinin İncelenmesi* [Yayımlanmamış Lisans Tezi]. Gedik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Aydoğdu, İ. (2010). *Romantik İlişkilerin Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Becker, S. (2022). The dramatic rise in employer ghosting is—we'll just say it—scary. <https://www.fastcompany.com/90801125/the-dramatic-rise-in-employer-ghosting-is-well-just-say-it-scary>
- Biolcati, R., Pupi, V. ve Mancini, G. (2022). Cyber dating abuse and ghosting behaviours: Personality and gender roles in romantic relationships. *Current Issues in Personality Psychology*, 10(3), 240-251. <https://doi.org/10.5114/cipp.2021.108289>
- Brennan, K. A. ve Shaver, P. R. (1995). Dimensions of adult attachment, affect regulation, and romantic relationship functioning. *Personality and social psychology bulletin*, 21(3), 267-283.
- Brewer, G., Parkinson, M., Pickles, A., Anson, J. ve Mulinder, G. (2023). Karanlık Üçlü özellikleri ve ilişkinin çözülmesi. *Kişilik ve Bireysel Farklılıklar*, 204, 112045.
- Campaioli, G., Testoni, I. ve Zamperini, A. (2022). Double blue ticks: Reframing ghosting as ostracism through an abductive study on affordances. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 16(5), 1-20. <https://doi.org/10.5817/CP2022-5-10>
- Cappelli, P. (2019). Here today, gone tomorrow: Why workplace ghosting is on the rise. <https://knowledge.wharton.upenn.edu/podcast/knowledge-at-wharton-podcast/corporate-ghosting-cappelli-finkelman/>
- Christian, A. (2022). Why workers and employers are ghosting each other. <https://www.bbc.com/worklife/article/20220311-why-workers-and-employers-are-ghosting-each-other>
- Cleckley, H. (1988). *The Mask of Sanity*. (5th ed.). Mosby.

- Collins, N. L. ve Read, J. S. (1990). Adult Attachment, Working Models, and Relationship Quality in Dating Couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(4), 644-663.
- Di Santo, J. M., Montana, D., Nolan, K., Patel, J. P., Geher, G., Marks, K., Redden, C., McQuade, B., Mackiel, A., Link, J. ve Thomson, G. (2022). To Ghost or To Be Ghosted: An Examination of the Social and Psychological Correlates Associated with Ghosting. *EvoS Journal: The Journal of the Evolutionary Studies Consortium*, 43-62.
- Erguvan, F. M. (2015). *Üniversite öğrencilerinin belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri ile psikolojik iyi olma düzeylerinin incelenmesi* [Doktora Tezi], Sakarya Üniversitesi.
- Euronews. (2022). Avrupa'da işsizlik: Türkiye'de üniversite mezunlarında işsizlik, ilköğretimden daha yüksek <https://tr.euronews.com/2022/03/07/avrupa-da-tek-ornek-turkiye-de-universite-mezunlar-nda-issizlik-ilkogretimden-daha-yukse#:~:text=Eurostat%202020%20y%C4%B1n%C4%B1%20verilerine,fark%C3%BCzde%200%2C1%20puan>
- Forrai, M., Koban, K. ve Matthes, J. (2023). Short-sighted ghosts. Psychological antecedents and consequences of ghosting others within emerging adults' romantic relationships and friendships. *Telematics and Informatics*, 80, 101969.
- Freedman, G., Powell, D. N., Le, B. ve Williams, K. D. (2019). Ghosting and destiny: Implicit theories of relationships predict beliefs about ghosting. *Journal of Social and Personal Relationships*, 36(3), 905-924.
- Freedman, G. Powell, D. N., Le, B. ve Williams, K. D. (2022). Emotional experiences of ghosting. *The Journal of Social Psychology*, DOI: 10.1080/00224545.2022.2081528
- Gould, W. R. (2022). What Is Ghosting? <https://www.verywellmind.com/what-is-ghosting-5071864#toc-the-history-of-ghosting>
- Güneş, Ö. ve Elkurdi, M. (2022). X, Y ve Z Kuşaklarının Evlilik Algısı. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 8(15), 244-256.
- Hazan, C. ve Shaver, P. R. (2009). Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationships. *Psychological Inquiry*, 5(1), 1-22.

- Holmes, K. A. (2022). “*Something Would’ve Been Better Than Nothing*”: An Analysis of Young Adults’ Stories of Being Ghosted, [Master’s Dissertation], California Polytechnic State University.
- Jonason, P. K., Kazmierczak, I., Campos, A. C. ve Davis, M. D. (2021). Leaving without a word: Ghosting and the dark triad traits. *Acta Psychologica*, 220, 103425.
- Jonason, P. K., Luevano, V. X. ve Adams, H. M. (2012). How the Dark Triad traits predict relationship choices. *Personality and Individual Differences*, 53(3), 180-184.
- Kay, C. ve Courtice, E. L. (2022). An empirical, accessible definition of “ghosting” as a relationship dissolution method. *Personal Relationships*, 29(2), 386-411. DOI: 10.1111/pere.12423
- Khattar, V., Upadhyay, S. ve Navarro, R. (2023). Young Adults’ Perception ofBreadcrumbing Victimization in Dating Relationships. *Societies*, 13(41), 1-16. <https://doi.org/10.3390/soc13020041>
- Kınık, S. (2007). *Kişilik Özellikleri İle İş Doyumu Arasındaki İlişki*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Kıvanç, S. (2022). *Yakın ilişkilere güncel bir bakış: çevrimiçi buluşma uygulamaları kullanım motivasyonlarının ilişki sonlandırma stilleri üzerindeki etkisi ve karanlık üçlü kişilik özelliklerinin rolü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Mersin Üniversitesi.
- Knee, C. R. (1998). Implicit theories of relationships: Assessment and prediction of romantic relationship initiation, coping, and longevity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(2), 360.
- Koessler, R. B., Kohut, T. ve Campbell, L. (2019). When Your Boo Becomes a Ghost: The Association Between Breakup Strategy and Breakup Role in Experiences of Relationship Dissolution. *Collabra: Psychology*, 5(1), 1-18. DOI: <https://doi.org/10.1525/collabra.230>
- Konings, F., Sumter, S. ve Vandenbosch, L. (2023). It’s not you, it’s me: Experiences with ghosting on mobile dating applications and Belgian emerging adults’ self-esteem. *Sexuality & Culture*, 1-24.
- LeFebvre, L. (2017). Ghosting as a relationship dissolution strategy in the technological age. *The impact of social media in modern romantic relationships*, 219-235.
- LeFebvre, L. E., Allen, M., Rasner, R. D., Garstad, S., Wilms, A. ve Parrish, C. (2019). Ghosting in emerging adults’ romantic relationships: The

- digital dissolution disappearance strategy. *Imagination, Cognition and Personality*, 39(2), 125-150.
- LeFebvre, L. E. ve Fan, X. (2020). Ghosted?: Navigating strategies for reducing uncertainty and implications surrounding ambiguous loss. *Personal Relationships*, 27(2), 433-459.
- LeFebvre, L. E., Rasner, R., Parrish, C., Brasher, B., Choal, C., Cornell, E., Johnsen, S., Klopfer, M., Lara, K.-S., Marquee, G., Miller, C., Monaghan, S., Morrison, R., Niles, C., Ramlo, S., Walsh, B. ve Wilms, A. (2017). *It's not me, it's definitely you: Conceptualizing the ghosting phenomenon in emerging adult relationships*. Interpersonal Communication Interest Group in Salt Lake City, Utah.
- Maderová, A. (2021). *Ghosting V Romantických Vzťahoch V Súvislosti So Vzťahovou Väzbou A Temnou Triádou* [Unpublished Bachelor's Thesis].
- Muris, P., Merckelbach, H., Otgaar, H. ve Meijer, E. (2017). The malevolent side of human nature: A meta-analysis and critical review of the literature on the dark triad (narcissism, Machiavellianism, and psychopathy). *Perspectives on psychological science*, 12(2), 183-204.
- Navarro, R., Larrañaga, E., Yubero, S. ve Villora, B. (2020a). Ghosting and breadcrumbing: prevalence and association with online dating behavior among young adults. *Escritos de Psicología - Psychological Writings*, 13(2), 46-59.
- Navarro, R., Larrañaga, E., Yubero, S. ve Villora, B. (2020b). Psychological correlates of ghosting and breadcrumbing experiences: A preliminary study among adults. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(3), 1-13.
- Özen, D. Ş. ve Güneri, F. K. (2018). İlişki başarısının temel belirleyicisi: Reddedilme duyarlılığı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(4), 454-469.
- Özsoy, E. ve Ardiç, K. (2017). Karanlık üçlü'nün (narsisizm, makyavelizm ve psikopati) iş tatminine etkisinin incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(2), 391-406.
- Pancani, L., Mazzoni, D., Aureli, N. ve Riva, P. (2021). Ghosting and orbiting: An analysis of victims' experiences. *Journal of Social and Personal Relationships*, 1-34. DOI: 10.1177/02654075211000417
- Pancani, L., Aureli, N. ve Riva, P. (2022). Relationship Dissolution Strategies: Comparing the Psychological Consequences of Ghosting,

- Orbiting, and Rejection. *Cyberpsychology*, 16(2), 9 DOI: 10.5817/CP2022-2-9
- Paulhus, D. L. ve Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36(6), 556-563.
- Petric, D. (2023). Potential Detrimental Health and Social Effects of Ghosting. *GNOSI: An Interdisciplinary Journal of Human Theory and Praxis*, 6(1), 62-73.
- Powell, D. N., Freedman, G., Le, B. ve Williams, K. D. (2022). Exploring individuals' descriptive and injunctive norms of ghosting. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 16(3), Article 11. <https://doi.org/10.5817/CP2022-3-11>
- Powell, D. N., Freedman, G., Williams, K. D., Le, B. ve Green, H. (2021). A multi-study examination of attachment and implicit theories of relationships in ghosting experiences. *Journal of Social and Personal Relationships*, 38(7), 2225-2248.
- Rands, M. ve Levinger, G. (1979). Implicit theories of relationship: An intergenerational study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(5), 645.
- Schade, E. C., Voracek, M. ve Tran, U. S. (2021). The nexus of the dark triad personality traits with cyberbullying, empathy, and emotional intelligence: a structural-equation modeling approach. *Frontiers in Psychology*, 12, 659282.
- Sulymka, (2022). *What Makes a Ghoster?* [Bachelor's Thesis]. Campion College, University of Regina.
- Sungur, M. A., Duyar, N., Yıkılmaz, H., Boyacı, R., Urhan, H. M., Çetin, G., Arıkan, T., Çiçek, Ş. N. ve İspaha, T. (2017). Evlilik Ve Eş Seçme Tutumuna Kuşakların Etkisi: X Ve Y Kuşaklarının Karşılaştırması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(1), 69-91.
- Timmermans, E., Hermans, A. M. ve Oprea, S. J. (2021). Gone with the wind: Exploring mobile daters' ghosting experiences. *Journal of Social and Personal Relationships*, 38(2), 783-801.
- Ghosting. Urban Dictionary (2006). <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Ghosting>
- Wood, N. R. Leckfor, C. M., Wicks, S. G. ve Hales, A. H. (2023). Ghosting from the workplace: The impact of feedback (or lack thereof) on applicants' psychological needs satisfaction. *Routledge Open*

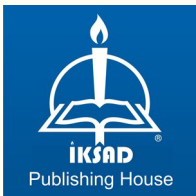
Research, 2(3), 1-8.
<https://doi.org/10.12688/routledgeopenres.17725.1>

Yap, M. A., Francisco, A. M. ve Gopez, C. (2021). From Best Friends to Silent Ends: Exploring the Concepts of Ghosting in Non-Romantic Relationships. *International Journal of Multidisciplinary: Applied Business and Education Research*, 2(10), 943-950.

Yayla, B. (2023). *Mobil Flört Uygulamalarının Romantik İlişkilerde Bağlılık, İlişki Doyumu ve Psikolojik İyi Oluş ile İlişkisi* [Yayımlanmamış Lisans Tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.

ISBN: 978-625-367-158-7